UNIVERSITATEA DE STAT „ALECU RUSSO”

CATEDRA LIMBA ROMÂNĂ

Cu titlu de manuscris
C.Z.U.: 811. 135. 1’ 373. 7

TRINCA Lilia

FRAZEOLOGISME ARHAICE: EXPRESIE ŞI CONŢINUT

Specialitatea 10.02.01 - Limba română

Teză de doctor în filologie

Conducător ştiinţific:
dr., conf. **Gh. Popa**

Autorul Trinca Lilia

Chişinău
2004

Cuprins

INTRODUCERE 5

Capitolul I

UNELE CONSIDERAȚII TEORETICE

§ 1. Observații pe marginea conceptului de frazeologism arhaic 9

§ 2. Arhaismul – indiciu al frazeologizării 16

§ 3. Problema frazeologismelor arhaice ca obiect al investigațiilor lingvistice 18

Capitolul II

ARHAISME FONETICE, GRAMATICALE ŞI DERIVATE ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISMELOR

§ 1. Arhaisme fonetice

1.1. Frazeologisme arhaice ca rezultat al adaptării fonetice a neologismelor 22

1.2. Frazeologisme arhaice datorate accidentelor fonetice 25

§ 2. Arhaisme morfologice

2.1. Arhaisme substantivale 29

2.1.1. Arhaisme substantivale privind genul 30

2.1.2. Arhaisme substantivale privind declinarea 33

2.1.3. Arhaisme substantivale privind numărul 36

2.2. Arhaisme pronominale 37

2.3. Arhaisme verbale 38

2.4. Arhaisme adverbiale 39

§ 3. Arhaisme sintactice 40

§ 4. Arhaisme derivate

4.1. Arhaisme derivate cu afixe neproductive 42

4.2. Arhaisme derivate rezultate în urma concurenței dintre afixe 48

Capitolul III

ARHAISME LEXICALE

ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISMELOR

§ 1. Arhaisme lexicale propriu-zise

1.1. Observații preliminare 55

1.2. Originea arhaismelor lexicale propriu-zise 56

§ 2. Istorisme

2.1. Termeni privind numismatica 90

2.2. Termeni privind portul popular 93

2.3. Termeni privind ierarhia socială medievală 97

2.4. Termeni privind contribuțiile adiționale 100

2.5. Termeni privind metrologia veche 104

Capitolul IV

SENSURI ARHAICE ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISMELOR

§ 1. Sensuri arhaice originare 106

§ 2. Cîmpuri conceptuale ale arhaismelor semantice

2.1. Sensuri arhaice ce exprimă noțiunea de „măsurare” 111

2.2. Sensuri arhaice ce exprimă noțiunea de „drum” 113

2.3. Sensuri arhaice ce aparțin altor cîmpuri conceptuale 116

§ 3. Arhaisme derivate semantice 123

Capitolul V

LOCUL FRAZEOLOGISMELOR ARHAICE

ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

§ 1. Specificul frazeologismelor arhaice 126

§ 2. Stabilitatea şi varietatea frazeologismelor arhaice 128

2.1. Substituirea arhaismelor din structura frazeologismelor arhaice 131

2.2. Menținerea arhaismelor în structura frazeologismelor

ca rezultat al pierderii relațiilor cu sistemul lingval 136

§ 3. Gradul de învechire a frazeologismelor cu două sau mai multe arhaisme 137
§ 4. Motivarea arhaismelor din structura frazeologismelor arhaice prin etimologie populară 139
§ 5. Modificarea frazeologismelor arhaice şi formarea cuvintelor în baza lor 151
5.1. Derivarea lexico-semantică 153
5.2. Delocutivarea
5.2.1. Derivarea 154
5.2.2. Compunerea 156
5.3. Alte procedee de modificare a frazeologismelor arhaice 157

Concluzii 163
Referinţe bibliografice 166
Adnotare 177
Cuvintele-cheie 180
Sigle şi abrevieri 182
Indicele frazeologismelor arhaice folosite 183

INTRODUCERE

Consideraţii generale. Tezaurul frazeologic al limbii române constituie un veritabil îndreptar al existenţei românului în lume, o inepuizabilă comoară a gîndirii, observaţiei şi experienţei sale, reflectînd specificul lui faţă de alte popoare. Şlefuite, aşadar, îndelung prin circulaţie, frazeologismele cele mai realizate au ajuns ca nişte cristale perfecte ce reflectă în faţetele lor nenumăratele înţelesuri şi aspecte ale lumii spirituale româneşti.

Şi sub aspect ontologic, frazeologismele au o situaţie oarecum aparte: majoritatea cuvintelor intrate în corpul frazeologismelor alcătuiesc fondul principal al limbilor, averea, sursa şi originalitatea lor statornică. Numai frazeologismele ce se constituie din cuvinte de largă circulaţie puteau fi receptate de către toţi vorbitorii. De aici şi surprinzătoarea lor aderenţă la fondul latin al limbii noastre, a cărei claritate şi simetrie a fost „înmuiată" în atîtea nuanţe autohtone şi completată de influenţe venite din cele mai diverse limbi. De altfel, stabilitatea unei limbi, vechimea şi originalitatea ei rezidă, în bună măsură, în mulţimea formelor frazeologice şi paremistice pe care le are, le poate primi, anexîndu-le direct structurii ei profunde.

E axiomatic totuşi faptul că limba este un fenomen foarte complex, fiind susceptibil de evoluţie şi schimbare. În dinamica ei neîntreruptă, ea îşi sporeşte mijloacele pe care ni le pune la îndemînă pentru a ne exprima mai plenar ideile şi sentimentele. De aceea, pentru mai multe frazeologisme ce au o existenţă îndelungată în limbă (uneori de-a lungul veacurilor), acumularea în structura lor a elementelor arhaice reprezintă un proces cît se poate de firesc sau chiar o legitate inevitabilă. Aceste „vestigii ale trecutului" pot servi drept mărturie că aceste îmbinări de cuvinte au devenit stabile de mult. Fiind indici ai frazeologizării sintagmelor, elementele arhaice din componenţa lor pot servi şi drept criteriu ce ar permite distingerea acestora de îmbinările libere de cuvinte. Astfel, în unele cazuri, dinamica evoluţiei frazeologismelor poate fi sesizată nu numai în diacronie, ci şi în limitele sincroniei, datorită „relicvelor" lingvale conservate în structura lor. Asemenea unităţi ce „cristalizează" elemente de limbă învechite (arhaisme fonetice, lexicale, morfologice, sintactice, derivate etc.) le-am numit **frazeologisme arhaice.** Bineînţeles, unele frazeologisme arhaice, datorită formelor arhaizante, nu rezistă în timp şi completează deci rezerva pasivă a vocabularului, iar noi le gustăm ca pe nişte curiozităţi sau capricii ale celor ce le-au consemnat (cf. *cu **adevară**, de **pre** proizvolenie, cu **asupră**, a **tinde** masa, a **trăgăna** viaţa* etc.). Alte frazeologisme arhaice însă s-au integrat organic în ţesătura limbii române contemporane, contribuind la reliefarea nenumăratelor potenţe expresive ale limbii căreia îi valorifică posibilităţile ei conotative. Datorită gradului sporit de expresivitate, frazeologismele arhaice au o frecventă întrebuinţare în diverse stiluri literare (preponderent, în cel artistic şi publicistic). Limba literară

actuală, caracterizată prin rigiditate şi refractară pătrunderii elementelor perimate în sistemul său, admite, cît n-ar părea de paradoxal, prezența unor asemenea fenomene lingvale particulare, pertinent diferențiatoare din perspectiva uzului actual (*a pune bețe în **roate**, în doi **timpi** şi trei mişcări, în **vecii vecilor**, de două **parale**, a pune **nart**, a trage un **ibrişin** pe la nas, a nu avea nici o **leţcaie**, a nu avea nici un **sfanț*** etc.). Frazeologismele arhaice sînt, de fapt, „un fel de coprezență a diacroniei în sincronie" (E. Coseriu). Multe dintre aceste frazeologisme sînt cunoscute de masa vorbitorilor, care le memorează şi le reproduc, fără a le conştientiza însă semnificațiile componenților lor luate aparte (frazeologismele au un sens generalizat, integral şi nu reprezintă suma sensurilor elementelor componente).

Actualitatea chestiunilor abordate în lucrarea de față e determinată de necesitatea studierii frazeologismelor arhaice (care reprezintă o secțiune cronologică a istoriei limbii române), a clasificării lor, precum şi a stabilirii locului acestora în sistemul limbii române contemporane. Am investigat frazeologismele arhaice, sprijinindu-ne pe diverse opinii atestate în literatura de specialitate: or aceste frazeologisme au constituit obiectul preocupărilor ştiințifice pentru mulți cercetători, deşi aceştia s-au pronunțat pe marginea problemei în cauză doar sporadic, numai la nivel de constatare a fenomenului în limbă (a se vedea I. Coteanu [31, p. 112], M. Dobre [40, p. 14-17], G. Giuglea [54, p. 263], I. Iordan [80, p. 338], S. Stati [119, p. 34] etc.). Alții au pus în discuție problema frazeologismelor arhaice în legătură cu examinarea altor chestiuni cum ar fi: principalele criterii de identificare a frazeologismelor (Gh. Colțun [16, p. 20]), valoarea stilistică a frazeologismelor (Gh. Bulgăr [10, p. 164].), cauzele fuzionării sau a reducerii unor componenți ai frazeologismelor (Gh. Popa [101, p. 76]), clasificarea frazeologismelor (Fl. Dimitrescu [35, p. 52, p. 125]), tipologizarea arhaismelor (Th. Hristea [117, p. 123]) etc. Deci **oportunitatea** studiului nostru e motivată nu numai de nivelul actual de investigare a frazeologismelor arhaice, dar şi de lipsa unor lucrări aparte şi cercetări sistematice în acest domeniu.

Scopul principal al lucrării constă atît în relevarea particularităților frazeologismelor arhaice, cît şi în stabilirea locului lor în sistemul limbii române contemporane. Scopul pe care ni l-am propus a dictat necesitatea realizării următoarelor **sarcini**:

- determinarea căilor de evoluție a frazeologismelor arhaice;
- examinarea rolului arhaismului ca indiciu al frazeologizării îmbinărilor de cuvinte;
- stabilirea tipurilor şi a originii elementelor arhaice din structura frazeologismelor;
- clasificarea frazeologismelor arhaice;
- relevarea specificului frazeologismelor arhaice față de alte frazeologisme;
- determinarea mijloacele de motivare a arhaismelor din structura frazeologismelor arhaice;

- constatarea procedeelor de modificare a frazeologismelor arhaice şi de formare a cuvintelor noi în baza lor;
- dezvăluirea potențialului conotativ-stilistic al frazeologismelor arhaice;
- analiza gradului de stabilitate şi varietate a frazeologismelor arhaice („înnoirea" şi conservarea arhaismelor);
- identificarea locului frazeologismelor arhaice în frazeologia românească.

Metodele de cercetare. Soluționarea sarcinilor propuse, precum şi specificul problemei investigate au condiționat şi metodele de cercetare utilizate. Metoda descriptivă şi cea a analizei semantico-contextuale şi componențiale au constituit baza metodologică de cercetare a materialului factologic şi a problemei propuse spre cercetare. Am folosit şi metoda statistică cu ajutorul căreia am stabilit existența în limba română a peste 1600 de frazeologisme arhaice. Indiscutabil, în vederea soluționării sarcinilor propuse, metodele utilizate le-am aplicat prin prismă sistemică.

Noutatea ştiințifică a rezultatelor obținute rezidă în caracterul original şi complex al investigațiilor. Lucrarea reprezintă o primă încercare în lingvistica românească de a oferi un studiu amplu referitor la frazeologismele arhaice, la locul şi valoarea lor în sistemul frazeologic românesc. În acest context, putem remarca şi inițierea unei taxonomii a tipurilor de frazeologisme arhaice.

Valoarea teoretică şi practică. Rezultatele şi concluziile studiului au valoare atît sub aspect teoretic, cît şi practic. Din punct de vedere teoretic, studiul îşi aduce contribuția la aprofundarea cunoştințelor despre sistemul lexical, în general, şi despre substratul frazeologic arhaic, în special. Cercetarea frazeologismelor arhaice ce conțin în structura lor anomalii lexicale şi gramaticale pune în evidență noi posibilități de relevare a principiilor teoretice ale frazeologiei ca subdisciplină lingvistică autonomă. Avem în vedere, în primul rînd, funcția distinctivă a arhaismelor lexicale, fonetice sau gramaticale, care contribuie la delimitarea şi diferențierea îmbinărilor stabile de cuvinte de cele libere în sistemul limbii române contemporane. În al doilea rînd, e vorba de funcția constitutivă a arhaismelor în formarea frazeologismelor şi crearea relațiilor de structură aparte între componenții lor. Rezultatele studiului pot fi utilizate în cercetările lingvistice şi etnolingvistice, pot contribui la elaborarea compartimentului privind sistemul lexico-frazeologic românesc din manualele de lexicologie.

Din punct de vedere practic, frazeologismele arhaice reprezintă o sursă întregitoare privind studiul istoriei limbii şi a culturii, pot furniza material factologic interesant la predarea multor discipline lingvistice, cum ar fi lexicologia, semasiologia, onomasiologia, morfologia ş.a. Cercetarea noastră poate constitui, de asemenea, fundamentul pentru un curs/seminar special, precum şi pentru elaborarea unui dicționar de frazeologisme. Totodată, lucrarea de față poate fi, în

general, de real folos pentru cunoaşterea, valorificarea şi propagarea istoriei şi culturii noastre naţionale.

Materialul factologic. Studiul a fost realizat în baza materialului factologic înregistrat de dicţionarele de frazeologisme (mono- şi bilingve), de dicţionarele de arhaisme şi regionalisme (menţionate în lista corespunzătoare), precum şi a celui excerptat din operele cronicarilor şi ale autorilor clasici şi contemporani ai literaturii române. O bună parte de mostre de utilizare a frazeologismelor arhaice am selectat-o din presa contemporană, fapt ce demonstrează încă o dată viabilitatea fenomenului şi necesitatea investigării lui. Frazeologismele arhaice joacă un rol deosebit de important şi din punct de vedere istorico-cultural, căci sînt „martori" din trecutul limbii: fiecare element arhaic e un nucleu lexical al limbii române, al anumitor zone adiacente cu care româna a intrat în contact. Prezenţa acestor arhaisme în limbă reprezintă un stimulent activ pentru cercetători, sarcina cărora e de a descifra asemenea cuvinte. În acest scop, cercetătorul trebuie să studieze cultura, tradiţiile poporului, spiritul şi filozofia lui – motiv care justifică recurgerea noastră la date din istoria şi etnologia românească.

Aprobarea lucrării. Rezultatele cercetării noastre au fost expuse la şedinţele Catedrei de Limbă Română a Universităţii de Stat „Al. Russo". Tezele lucrării îşi găsesc expresie în comunicările ţinute în cadrul conferinţelor ştiinţifice republicane şi internaţionale: Conferinţa ştiinţifică internaţională „Probleme actuale de filologie modernă" (consacrată aniversării a 80-a de la naşterea prof. V. N. Mighirin), Bălţi, 2001; Conferinţa ştiinţifică internaţională „De la frază la text: Probleme actuale de lingvistică şi literatură" (consacrată aniversării a 60-a de la naşterea lui V. Banaru), Chişinău, 2001; Colocviul Internaţional „Filologia secolului XXI" (organizat cu prilejul a 80 de ani din ziua naşterii prof. E. Coşeriu), Bălţi, 2001; Colocviul Internaţional „Probleme de lingvistică generală şi romanică" (organizat cu prilejul a 75 de ani din ziua naşterii prof. Gr. Cincilei), Chişinău, 2002; Conferinţa naţională „Academicianul S. Berejan" (organizată cu prilejul a 75 de ani din ziua naşterii acad. S. Berejan), Bălţi, 2002; Conferinţa organizată cu prilejul a 70 de ani din ziua naşterii prof. Vl. Zagaevschi, Chişinău, 2003; Conferinţa Ştiinţifică Internaţională „Probleme de Limbă Română, Lingvistică Generală şi Romanică" (organizată cu prilejul aniversării a 70-a a prof. univ. A. Ciobanu), Chişinău, 2004; Colocviul Internaţional „Filologia secolului XXI" (dedicat aniversării a 185-a a zilei de naştere a lui Al. Russo), Bălţi, 2004, Conferinţa Ştiinţifică Internaţională „Strategii actuale în lingvistică, glotodidactică şi ştiinţa literară (consacrată aniversării a 50-a de la fundarea Facultăţii de Limbi şi Literaturi Străine), Bălţi, 2004, precum şi în zece publicaţii (articole, teze, rezumate).

Structura lucrării. Lucrarea se compune din introducere, cinci capitole, concluzii, sigle şi abrevieri, referinţe bibliografice, lista de izvoare, lista cuvintelor-cheie şi anexă.

Capitolul I

UNELE CONSIDERAȚII TEORETICE

§ 1. Observații pe marginea conceptului de frazeologism arhaic

Din capul locului trebuie să spunem că, în ciuda unei bibliografii destul de bogate, frazeologia constituie unul din punctele nevralgice ale cercetărilor lingvistice, rămînînd o problemă, dacă nu controversată, cel puțin una deschisă, avînd implicații în studiile de lexicologie, lexicografie, semantică, onomasiologie, gramatică, cultivare a limbii etc.

„Pietrele de temelie" în fundamentul frazeologiei, ca disciplină lingvistică autonomă, le-au pus Ch. Bally şi V. V. Vinogradov. Dar şi pînă la constituirea frazeologiei ca ramură ştiințifică, cercetătorii au relevat faptul că, în procesul de nominare, limba recurge nu numai la unități monolexicale, dar şi la unități complexe, polilexicale, analitice. Încă F. de Saussure menționa că există „locuțiunile gata făcute, în care uzajul îți interzice să schimbi ceva, chiar dacă putem distinge în ele părți semnificative [...], al căror caracter uzual reiese din particularitățile semnificației sau sintaxei lor. Aceste construcții nu pot fi improvizate, ele sînt date ca atare de tradiție" [116, p. 137].

Deşi de mult delimitată ca domeniu autonom, frazeologia (inclusiv cea românească) este încă în faza numeroaselor semne de întrebare, caracterizîndu-se prin lipsa unității de vederi în ceea ce priveşte o serie de chestiuni importante. În aşa fel, însuşi conceptul de „frazeologism" are multiple accepții şi definiri, care, într-un fel sau altul, converg în jurul afirmației că este o unitate stabilă de cuvinte cu valoare figurată. Printre cercetătorii români ce s-au ocupat de frazeologie, se impune Th. Hristea, care delimitează mai multe tipuri de unități frazeologice: locuțiuni, expresii idiomatice, formule şi clişee internaționale, perifraze etc. „Ceea ce au în comun toate unitățile frazeologice dintr-o limbă dată, susține Th. Hristea, e faptul că sînt combinații stabile de două sau mai multe cuvinte cu un sens unitar" [117, p. 134]. În acelaşi context se înscriu şi alte exegeze privind expresia frazeologică, care e definită la fel sau aproape la fel, termenii care o denumesc fiind diferiți: *expresiuni metaforice* sau *locuțiuni româneşti* (L. Şăineanu), *izolări* (în viziunea lui I. Iordan), *locuțiuni verbale* (după Fl. Dimitrescu), *expresii idiomatice* (în accepția lui Al. Andriescu) etc.

Din analiza întreprinsă a termenilor ce acoperă aceeaşi realitate ligvistică – îmbinările stabile de cuvinte – putem să deducem concluzia că, în privința terminologiei, în lingvistica românească (şi nu numai) nu există un punct de vedere comun, acceptat de majoritatea specialiştilor. Mai mult, avînd în general aceeaşi accepțiune, termenii enumerați se utilizează ca sinonime de către diferiți autori sau chiar de către acelaşi autor[1].

[1]Astfel Th. Hristea foloseşte alternativ termenii *sintagmă stabilă, unitate sintagmatică, grup frazeologic, unitate frazeologică, frazeologism* „numai pentru a varia exprimarea" [117, p. 138]. S. Puscariu consideră ca fiind

Prin noțiunea de *frazeologism* înțelegem „o unitate glotică constituind un fapt de discurs repetat” (E. Coşeriu), ce se caracterizează prin sens lexical şi gramatical unitar, apărut în urma unor transferuri semantice (de obicei, cu tentă afectivă), prin stabilitate şi reproductibilitate şi se poate afla în raport de corespondență cu unități lexicale sinonime.

Pornind de la această definiție, am luat ca bază, în studiul nostru, frazeologia în sens larg[2], fără a lua în discuție similitudinile sau deosebirile dintre variatele tipuri de frazeologisme. În principiu, sîntem conştienți de faptul că *frazeologismele* şi *locuțiunile* comportă particularități structurale, semantice etc. specifice, dar, întrucît, pînă la ora actuală, nu s-au stabilit nişte criterii plauzibile de delimitare a acestor două fenomene de limbă (mai mult chiar, în lingvistica românească nici nu se face distincție între aceste două fenomene; bunăoară, Th. Hristea relevă, în cadrul unităților frazeologice, locuțiunile ca un tip special de frazeologisme [*Sinteze de limba română*, Bucureşti: Editura Albatros, 1984, p. 140]), nu am respectat strict această delimitare în lucrarea noastră. Bineînțeles, nu toate frazeologismele au fost atrase în vizorul cercetărilor noastre, ci numai acele care conțin în structura lor elemente arhaizate.

După cum se ştie, o caracteristică esențială a limbii e, indiscutabil, continua ei schimbare şi îmbogățire cu noi elemente spre formele desăvîrşirii. „Limbajul, menționa E. Coseriu, nu este ceva făcut dintr-o singură dată, ci este ceva care se face, mai bine zis este o continuă facere” [23, p. 58]. Aşadar, „limba se schimbă tocmai pentru că nu este făcută, ci se face continuu prin activitate lingvistică” [ibidem, 61]. Dinamica limbii e rezultatul unui proces complicat de evoluție concomitentă, inegală ca ritm şi amploare. Dovada inepuizabilelor ei izvoare de neîntreruptă evoluție este lesne de observat, dacă îi cercetăm etapele pe care le-a străbătut de-a lungul veacurilor şi care certifică, peremptoriu, tocmai excelenta ei vocație de a-şi depăşi propriile progrese prin altele superioare. Virtuțile de bază ale limbii constau în larga deschidere a fondului ei lexical, care se îmbogățeşte perpetuu cu noi şi noi elemente, precum şi în flexibilitatea structurilor fonetice şi gramaticale. Limba realizează deci, „în recunoscuta ei continuitate şi stabilitate, o imperceptibilă, dar neîntreruptă şi ineluctabilă schimbare” [68, p. 19].

---

sinonimi termenii *expresie, locuțiune, expresie perifrastică*. În aşa fel, notînd existența îmbinării *a făgădui marea cu sarea,* cercetătorul o numeşte „expresie” [108, p. 253] şi „locuțiune” [ibidem, p. 254], iar îmbinarea *de-a fir-a-păr* e etichetată drept „locuțiune” şi „expresie perifrastică” [ibidem, p. 378] etc.

[2]Interpretarea de către noi a frazeologiei în sens larg nu înseamnă includerea în sfera ei a proverbelor, maximelor, sentințelor, aforismelor etc., aşa cum procedează unii cercetători (a se vedea C. Avădanei, Fl. Dimitrescu, E. Comşulea, V. Şerban, S. Teiuş, Н. М. Шанский, С. А. Фессалоницкий, Ю. Р. Гепннер, З. Н. Левит etc.).

Transformarea neîntreruptă a limbii e determinată, preponderent, din afară – de istoria poporului, care o vorbeşte[3], de mutaţiile ce se produc în structura socio-culturală a vorbitorilor, de dezvoltarea economiei, culturii, ştiinţei, de modificările de mentalitate etc.

În acelaşi timp, limba nu evoluează brusc, modificările lingvale poartă un caracter lent şi punctual, căci „evoluţia limbii nu se face pe calea exploziei, pe calea nimicirii dintr-o dată a vechiului şi a construirii noului, ci pe calea acumulării treptate şi îndelungate a elementelor noii calităţi, a noii structuri a limbii, pe calea dispariţiei treptate a elementelor calităţii vechi" [57, p. 119]. Or nu se poate face o delimitare netă între vechi şi nou. Mai mult decît atît, specificitatea fenomenelor lingvale determină coexistenţa (adeseori foarte îndelungată) a faptelor lingvale ce reprezintă noul şi vechiul. Ritmul modificărilor şi limitele acestui „interludiu" necesar variază de la caz la caz, ceea ce asigură continuitatea procesului evolutiv numit de E. Coseriu „shimbare în mers" sau „un fel de coprezenţă a diacroniei în sincronie" [21, p. 57]. Aşadar, orice diacronie stă sub semnul unei permanente actualităţi, acţionînd ordonator – conştiinţa istoricităţii şi cea a modernităţii se află într-o riguroasă concordanţă.

Frazeologismele, la fel ca şi limba în întregime, se află într-o perpetuă evoluţie. Dinamica acestei evoluţii e sesizată nu numai în diacronie, ci şi în sincronie. Pentru natura dinamică a frazeologismului sînt caracteristice procese lingvale active, care au loc la toate etapele istorice, determinînd condiţiile existenţei, dezvoltării şi funcţionării acestui frazeologism. Stabilirea cauzelor şi a legăturilor acestor procese are o importanţă primordială pentru studiul bazelor teoretice ale frazeologiei. De aceea, chiar fără a ne propune drept scop urmărirea evoluţiei istorice a frazeologismelor şi rămînînd în limitele sincroniei, nu vom putea să nu luăm în consideraţie dinamica acestei evoluţii cu referinţă la elementele componente ale acestor îmbinări, întrucît această dinamică este ascunsă în orice segment al vieţii limbii.

În ceea ce priveşte vechimea frazeologismelor, ea e dificil de stabilit. Dificultatea constă în faptul că, avînd o existenţă de durată, împinsă, ipotetic, cu mult dincolo de întîiile mărturii scrise, n-avem înregistrări cît de cît sistematice mai vechi de două secole. Neavînd o viaţă oarecum autonomă şi circulînd revărsate în masa vie a vocabularului, frazeologismele sînt folosite de oameni în conduita lor obişnuită, trecînd nestingherite din gură în gură. În limitele tiparelor existente, limba creează mereu structuri frazeologice ce tind să se fixeze, iar multe dintre ele au şansa de a se menţine şi de a se integra organic în ţesătura limbii, dacă, pe lîngă condiţiile lingvistice, primordial

[3] „Viaţa cuvintelor, consideră V. Bogrea, e aşa de strîns legată de a poporului care le întrebuinţează, încît vicisitudinile lor biografice – genealogia, evoluţia, migraţia, cariera lor – luminează, adesea colţuri întunecate ale istoriei naţionale" [8, p. 1].

necesare, vor ajunge să le satisfacă pe cele extralingvistice, reunite sub termenul de „tradiție” (lucru care, cel mai adesea, se datorează hazardului).

De aceea, trăsătura „vechi“ atribuită unui frazeologism este o caracteristică intrinsecă. Ridicarea unei „solidarizări lexicale pasagere” [153, p. 5] la rang de frazeologism este determinată de o anumită perioadă de timp (mai mare sau mai mică) în care ea să fie acceptată ca atare de majoritatea vorbitorilor de limbă. Cele menționate mai sus nu înseamnă, în nici un caz, că în limbă nu există frazeologisme de proveniență recentă, unele conținînd chiar cuvinte neologice în structura lor (*a avea igrasie la cap, a face fiasco, a face apropouri, a-şi da adeziunea* la ceva etc.), care, de asemenea, pot fi considerate „vechi”, întrucît timpul le-a acordat girul pentru a funcționa ca un „discurs repetat”, şi nu „liber”.

Caracteristica „vechi” cu referință la frazeologisme nu trebuie confundată cu noțiunea de *frazeologisme învechite* sau *arhaice (a sta de alean* „a se opune”; *în de biu* „destul, abundent”; *de năprasnă* „deodată, subit”, *pre sub cumpăt* „în taină”; *a face dobînda* cuiva „a fi folositor cuiva”; *a lua credință* „a gusta ca gazdă cel dintîi din băuturi sau mîncăruri, pentru a încredința oaspeții că nu-s otrăvite”; *a prinde limbă* „a căpăta ştiri prin spioni” etc.)[4].

Examinarea din punct de vedere temporal a elementelor constitutive ale frazeologismelor însă relevă următoarele clase de frazeologisme:

1. *Frazeologisme ale căror elemente componente nu sînt marcate temporal*,
2. *Frazeologismele ale căror elemente componente sînt marcate temporal*, cu două subclase:
   a) frazeologisme ce conțin arhaisme şi istorisme;
   b) frazeologisme care au la bază îmbinări de cuvinte neologice[5].

---

[4]Ca şi în cazul structurii lexicale, putem releva un proces opus celui de arhaizare şi anume cel de modernizare a frazeologismelor româneşti, ce a dus la conturarea fondului frazeologic al limbii literare, constituit, în cea mai mare parte, din unități frazeologice de proveniență franceză şi italiană (a se vedea [ibidem, p. 54]).

[5]Punînd la bază raportul dintre funcția de constatare, pe de o parte, şi cea de apreciere, pe de altă parte, sau, respectiv, de comunicare şi expresivă, St. Dumistrăcel şi E. Slave clasifică toate frazeologismele în: a) frazeologisme ***imaginare***, avînd o funcție stilistică nemijlocită, ce au luat naştere ca figuri de stil propriu-zise (*a-şi lua inima-n dinți; a fi cu scaun la cap; c-o falcă-n cer şi cu una-n pămînt* etc.), *b)* ***frazeologisme – copii ale realității***, care pornesc de la un fapt real din domeniul vieții materiale, sociale, politice sau care constată relații dintre obiecte ori viețuitoare, avînd inițial o funcție obiectivă de comunicare şi a căror funcție stilistică este mijlocită de o serie de factori [43, p. 136-145]. În opinia acestor cercetători, marcate sau nemarcate temporal pot fi numai frazeologismele – cópii ale realității.

Examinînd cu atenție clasificarea întreprinsă de către St. Dumistrăcel şi E. Slave, ținem să ne exprimăm, parțial, dezacordul în ceea ce priveşte divizarea în *marcate temporal* şi *nemarcate temporal* numai a frazeologismelor – copii ale realității. După cum menționează însuşi St. Dumistrăcel, între cele două categorii de frazeologisme, imaginare şi „copii ale realității, există apropieri [...]. Ambele categorii [...] pot evoca timpul şi mediul în care au luat naştere” [ibidem, p. 137-138]. Altfel zis, în viziunea noastră, marcate sau nemarcate temporal pot fi atît frazeologismele – copii ale realității, cît şi cele imaginare (*a da* ***bir*** *cu*

Deşi, aparent, se află la poli opuşi, arhaismele şi neologismele se apropie prin poziția pe care o au față de lexicul de bază al limbii – ambele se află la periferia vocabularului, ceea ce le imprimă nota de coloraturi specifice unor anumite perioade din viața limbii (epoca contemporană – neologismele, epoca mai veche - arhaismele).

În lingvistica românească, pentru denumirea unor asemenea frazeologisme ale căror elemente componente sînt marcate temporal, conținînd arhaisme, nu s-a găsit un termen adecvat. Propunem pentru asemenea frazeologisme ce conțin în structura lor diverse categorii de arhaisme (lexicale, fonetice, gramaticale, semantice, derivate) termenul de *frazeologism arhaic.* Subliniem că termenul pe care îl folosim - *frazeologism arhaic* - nu se suprapune totalmente cu semnificația acestui termen încetățenită în lingvistica românească: „frazeologism care s-a impus şi a circulat în limbă o anumită perioadă, după care a fost eliminat din diferite cauze, intrînd, în aşa fel, în fondul pasiv de frazeologisme" [63, p. 50]. Lesne se poate observa că noțiunea de *frazeologism arhaic*, din lingvistica românească, nu presupune analiza sub aspect lingval a elementelor componente ale frazeologismelor, ci numai gradul lor de utilizare, adică dacă intră în vocabularul activ sau pasiv.

Extinzînd conştient sfera semantică a noțiunii de *frazeologism arhaic* „clasic", considerăm că o atare extindere se justifică prin următoarele:

- în literatura de specialitate nu există un termen care ar denumi asemenea fenomene glotice;

- termenul de *frazeologism arhaic* e mai comod şi mai economic în raport cu *frazeologisme ce conțin în structura lor elemente arhaice*;

- însăşi prezența elementelor arhaice în componența frazeologismelor este un indiciu al vechimii de veacuri a acestora: ele denotă realii „arhaice", evocă oameni, evenimente, aspecte caracteristice vremurilor de mult apuse, condensează date ale experienței poporului, constituie un veritabil tezaur al gîndirii, observației şi experienței sale[6].

---

fugiții, a vinde la ***darabană****, a-şi uita* ***giubeaua*** etc.), precum şi frazelogismele ce se referă la diferite profesii, meserii (*a rămîne în* ***pană****; a se lăsa pe* ***tînjală****; a lua* pe cineva *la* ***refec****; a trage* cuiva *un* ***tighel****; a merge cum e* ***sucala****, a trage* cuiva *un* ***perdaf*** etc.), nemaivorbind de cele care se referă la viața colectivității (*a dormi cît un* ***bei****; a sta* ***bătează*** *pe capul* cuiva; *a aduce* ***pîră****; a-i trage un* ***zabrac****; a ține (a sta, a şedea la)* ***divan*** etc.).

[6]Indiscutabil, între conceptul „clasic" de *frazeologism arhaic* şi cel pe care îl propunem există o serie de similitudini. Situația, printre altele, e identică cu cea a altor unități lexicale. Astfel, un cuvînt poate fi considerat neologism datorită prezenței în structura lui barem a unui element (afix) neologic (de exemplu, în cuvîntul *gîndirism*, tema *gîndir* nu e neologică, dar, grație sufixului neologic *–ism*, cuvîntul *gîndirism* poate fi considerat neologism). În felul acesta, pot fi calificate drept arhaice şi frazeologismele ce conțin în structura lor elemente arhaice de orice gen (fonetice, lexicale, gramaticale etc.). În plus: admițînd că frazeologismul arhaic e acel frazeologism ce nu se mai întrebuințează astăzi sau se întrebuințează doar sporadic, totuşi, în realitate, este anevoios a determina cu certitudine care dintre frazeologisme este întrebuințat mai mult sau mai puțin.

Aşadar, prin *frazeologism arhaic* vom înțelege frazeologismele marcate temporal, ce conțin în structura lor diverse categorii de arhaisme (lexicale, fonetice, gramaticale, semantice, derivate) şi istorisme.

Ocupîndu-ne de studiul frazeologismelor arhaice, considerăm ca fiind necesare şi unele precizări cu referință la termenul de arhaism. În mod tradițional, *arhaisme* sînt considerate cuvintele ce se folosesc din ce în ce mai rar, iar cu timpul, în general, sînt uitate şi abandonate de generațiile mai noi de vorbitori. Trebuie să menționăm că arhaismul este un fenomen ce depăşeşte limitele lexicului, el extinzîndu-se şi la celelalte nivele ale limbii (fonetic, morfologic, sintactic). De aceea, la definirea arhaismului ar trebui să se țină seama şi de această realitate (aşa cum procedează, de altfel, unii autori)[7].

În funcție de nivelul căruia îi aparțin, arhaismele pot fi clasificate în *arhaisme lexicale* (*pitac, leat, voroavă, spătar* etc.); *arhaisme fonetice* (*hitlean, a îmbla, rumpe, părete, samă* etc.); *arhaisme morfologice (inime, greşale, aripe, complimenturi*, *documenturi, palaturi*, *văzum* etc.); *arhaisme sintactice* (*stăpîn vieții mele*, *mijloc de codru* etc.); *arhaisme semantice* (de exemplu, *parolă* avea în trecut sensul de „cuvînt, vorbă de onoare", iar *casă* avea sensul de „familie" etc.)[8].

Învechirea şi dispariția unor unități lexicale constituie un fenomen foarte firesc, ce se explică, adeseori, prin dispariția obiectelor şi a noțiunilor denumite de cuvintele respective (*pîrcălab, cneaz, vornic, jupîn, zlot, pitac, anteriu, netegea, ipingea* etc.). Acestea sînt aşa-numitele *arhaisme materiale* sau *istorisme* [90, p. 116; 117, p. 125].

Din perspectiva sferei de circulație a formei glotice considerate arhaică, arhaismele pot fi înregistrate, de regulă, fie izolat, fie în arii conservatoare[9]. Trebuie să menționăm că atît condițiile lingvale, cît şi extralingvale[10] converg pentru a favoriza păstrarea unor zone arhaice într-un anume grai. De aceea un moment important asupra căruia am vrea să ne oprim atenția este şi raportul între cele două categorii lingvistice: *arhaisme* şi *regionalisme*. Unul şi acelaşi fenomen poate avea, la un moment dat, statut ambiguu: de element arhaic sau dialectal, în acelaşi timp. Aceasta se datorează faptului că deseori tendința spre diminuare a frecvenței unui fenomen, pînă la absența totală din fondul activ al limbii, nu se manifestă omogen pe toată aria de răspîndire a limbii, întrucît „graiul viu conservă pînă astăzi elemente dispărute din limba literară" [114, p. 108].

---

[7]Cf. următoarea definiție a arhaismului: „Formă fonetică, sens sau construcție gramaticală care aparține, în evoluția limbii, unei perioade depăşite ori pe cale de dispariție, dar este folosită în perioade ulterioare" [151, p. 66].

[8]Cele mai numeroase şi variate sînt, indiscutabil, arhaismele lexicale.

[9]Din punct de vedere geografic, acestea sînt, de obicei, cele marginale.

[10]Dintre condițiile extralingvale, menționăm următoarele: regiune închisă influențelor, nivelul dezvoltării economico-sociale, sentimentul „tradiționalist" al vorbitorilor, mai ales în vetre lingvale, folclorice şi etnografice puternice, ocupația locuitorilor, căile de penetrație a limbii române etc.

Multe graiuri conservă încă numeroase cuvinte care, în limba literară, nu au fost sau deja nu mai sînt admise, căci „termenii arhaici, cînd nu dispar cu desăvîrşire, se refugiază în cîte o regiune mai izolată, ferită de un contact prea strîns cu viaţa modernă”[11] [79, p. 312]. Astfel, moldovenismele *pîne, mîni, cîne, pasere* etc. sînt nişte arhaisme fonetice conservate dialectal. În graiul crişean se mai păstrează cuvintele *arină* „nisip”, *păcurar* „cioban”, *nămaie* „vită măruntă”, care, pentru uzul actual al limbii, sînt arhaisme. Din aceste motive e foarte dificil, uneori chiar imposibil, de a defini un fenomen drept *arhaism* sau *regionalism*. Astfel, o bună parte dintre cuvintele regionale sînt „tot un fel de arhaisme” [60, p. 23], pe care limba literară nu le-a acceptat, chiar dacă mai sînt întrebuinţate în dialecte şi graiuri.

Conservate în structura frazeologismelor, arhaismele pot fi considerate drept unităţi lexicale privilegiate faţă de restul arhaismelor ce au ieşit completamente din uz, deoarece au şansa să mai „vegeteze” în limbă, fie chiar şi lipsite de autonomie semantică, cu o identitate lexicală şi o libertate sintactică extrem de reduse.

Existenţa în limbă a unor frazeologisme ce conservă în structura lor unele fenomene perimate, ieşite din uzul general – *frazeologisme arhaice* – constituie, în opinia noastră, o mărturie a „coprezenţei diacroniei în sincronie”, evoluţia limbii fiind deci o premisă obligatorie pentru apariţia unor asemenea fenomene.

Printr-o dialectică implacabilă a tuturor fenomenelor, orice proces este produsul a două categorii divergente: *durată* (istorie) şi *moment* (prezent). Limba, privită fie ca instrument universal al comunicării umane, fie ca o structură particulară, legată de existenţa istorică şi socială a unui popor, este un proces şi, ca rezultat, are propria sa istorie, adică *dimensiunea* sa *diacronică*, pe care o putem reface numai urmărind şi descriind fazele momentane – *dimensiunea* ei *sincronică*. Or o fază glotică moartă sau muribundă coexistă alături de una vie sau, conform afirmaţiei lui E. Coseriu, „în starea de limbă (sincronia) se află implicită o dimensiune diacronică” [24, p. 257].

Dacă, în general, studiul axat pe una dintre cele două coordonate – diacronie sau sincronie – se poate realiza prin mijloace proprii, făcînd abstracţie de orice date şi referinţe furnizate de cercetarea laturii opuse, există totuşi fenomene glotice ce impun obligatoriu abordarea lor din perspectiva ambelor dimensiuni. Unul dintre asemenea fenomene este şi *frazeologismul arhaic* care, fiind un produs al interferenţei dintre *durată* (istorie) şi *moment* (prezent), poate fi considerat drept *proiecţie a diacroniei în sincronie,* constituind unul din factorii esenţiali ce ilustrează legătura limbii contemporane cu istoria.

---

[11]Din punct de vedere social, generaţiile în vîrstă şi femeile sînt mai bune păstrătoare de arhaisme (cf. *Descrierea Moldovei* a lui D. Cantemir, în care se descrie că femeile şi „feciorii de babă” au labialele palatalizate).

Frazeologismele arhaice formează cu celelalte unități ale limbii un sistem de vase comunicante perpetue, ce constituie nişte agenți de întrepătrundere şi împrospătare a culturilor, de unificare a spiritului uman din diferite epoci. Pentru istoria limbilor ele reprezintă un material dintre cele mai însemnate, în sensul conservării de cuvinte şi forme flexionare, de expresii şi sintagme învechite, de sensuri pe care limba comună nu le mai păstrează. Aceste arhaisme mimează şi reflectă indirect procesul de cizelare pe care l-a suferit limba şi le oferă frazeologismelor un parfum expresiv similar cu al pietrelor îndelung şlefuite de vremuri, le sporeşte autoritatea prin experiența pe care par a o avea astfel incifrată.

§ 2. Arhaismul – indiciu al frazeologizării

O dovadă peremptorie a faptului că orice element glotic face parte nu numai dintr-o structură proprie unei epoci anume, ci şi dintr-o structură constituită în timp, avînd un caracter de proces, sînt frazeologismele arhaice. Aceste expresii reprezintă formații cu o vechime de secole, evocînd imagini ale unor timpuri de mult apuse. De aceea în structura lor pot rămîne cristalizate „rudimente" lingvale, adică forme şi sensuri uzuale cîndva, dar învechite azi. Cu toate acestea, majoritatea frazeologismelor arhaice sînt sesizate totuşi ca elemente ce se înscriu organic în sistemul frazeologiei contemporane, iar limba română literară, deşi refractară infiltrării fenomenelor vetuste în sistemul său, admite existența unor astfel de elemente glotice ce nu se înscriu în perspectiva uzului actual.

Arhaismele din structura frazeologismelor, după cum am mai menționat, sînt nişte elemente favorizate, deoarece au capătat o a doua viață. Prezența arhaismelor în cadrul frazeologismelor le atribuie acestora din urmă un grad înalt de coeziune a componenților în raport cu alte tipuri de îmbinări de cuvinte. Specificul lor rezidă în aceea că, în virtutea faptului că în structura lor există unități lexicale şi construcții ieşite din uz, ele sînt sesizate de către vorbitori drept creații „noi", necunoscute, al căror sens nu se deduce din semnificațiile elementelor componente.

Menținerea arhaismelor în structura frazeologismelor devine posibilă datorită sensului integral al frazeologismului. Sensul lui nu reprezintă suma semnificațiilor componenților lui. În cazul frazeologismelor arhaice, faptul devine şi mai evident, din simplul motiv că o parte din elementele lor componente, în mod independent, nu sînt compatibile cu vreo semnificație în limba contemporană. Cu alte cuvinte, vorbitorul leagă direct frazeologismul de ideea generală pe care o exprimă acesta, fără a conştientiza semnificațiile componenților lui. Deci forma internă a acestor frazeologisme, precum şi imaginea ce stă la baza lor, nu sînt sesizate şi descifrate astăzi, deşi frazeologismele nu sînt supuse arhaizării decît parțial.

Fiind reconstituite în conştiinţa vorbitorului de-a gata, e absolut lipsit de importanţă dacă există sau nu în componenţa frazeologismelor elemente arhaice, fie chiar şi incomprehensibile pentru vorbitorii limbii actuale. În cazul acestor frazeologisme, nu mai apare problema dacă unitatea lexicală respectivă îşi actualizează în cadrul expresiei sensul său de bază sau unul derivat (figurat)[12]. Vorbitorul este privat aici de posibilitatea de a stabili existenţa sau lipsa unor asemenea transformări semantice: el, pur şi simplu, memorizează şi reproduce expresia, fără a conştientiza semnificaţiile componenţilor. Bunăoară, frazeologismul *a avea însemnat* pe cineva (ceva) *la* ***catastif*** a păstrat în limba română actuală sensul de „a avea (a ţine) evidenţa faptelor cuiva (pentru a se răzbuna pe el)". Prezenţa în componenţa frazeologismului a arhaismului lexical (*catastif* „registru, condică") – necunoscut pentru cei mai mulţi vorbitori – face ca forma lui internă să fie incomprehensibilă, vorbitorii conştientizînd expresia ca o unitate lingvală integrală. Sau în frazeologismul *a lua* pe cineva *la* ***rost*** „a mustra pe cineva", componentul *rost* îşi actualizează sensul său originar („gură"), arhaizat azi, cunoscut, în mare parte, numai de către specialişti. Acesta la fel e un motiv pentru care frazeologismul dat este interpretat ca un tot întreg, fără a putea fi dezmembrat în elemente componente. Frazeologismul *a pune beţe în* ***roate*** cuiva „a pune piedici" continuă a fi întrebuinţat şi azi de către vorbitori (deşi aceştia sesizează forma gramaticală *roate* drept una arhaică), întrucît frazeologismul e conştientizat ca ceva integral.

Asemenea frazeologisme, alături de *a cădea în* ***brînci****, a băga* pe cineva *în* ***boale****, în doi* ***timpi*** *şi trei mişcări, a bate* ***cîmpii****, în (de)* ***veci****, a da* ***ortul*** *popii, a nu avea nici o* ***leţcaie****, a umbla cu* ***plosca*** *(cu minciuni)* etc. sînt arhicunoscute de către toţi vorbitorii limbii române. Şi, actualmente, ele continuă a fi întrebuinţate foarte activ în limbă, deşi vorbitorii nu cunosc semnificaţiile unor elemente componente ale lor. Această „necunoaştere" însă nu reprezintă o stavilă în calea utilizării acestor expresii.

Cu toate că semnificanţii unităţilor lexicale din structura frazeologismelor fuzionează într-un tot întreg, totuşi se păstrează structura polinomică a semnificaţilor, ce constituie expresia materială a frazeologismelor. Menţinerea arhaismelor este favorizată şi de particularităţile formale ale frazeologismului: caracterul stabil, imuabil, precum şi de topica fixă a elementelor componente. Pe de altă parte, prezenţa elementelor arhaice contribuie la solidificarea relaţiilor de structură în cadrul îmbinărilor stabile de cuvinte, măreşte gradul de stabilitate şi de „rezistenţă" a componenţilor frazeologici, menţine topica fixă. Fiind nişte „exotisme" izolate de sistemul limbii actuale,

[12]Aşa cum se întîmplă în cazul celorlalte frazeologisme, ale căror elemente componente, pe măsura trecerii îmbinării libere de cuvinte în îmbinare stabilă, dezvoltă sensuri noi „frazeologice", care participă la crearea sensului nou, emoţional-apreciativ al unităţii frazeologice.

arhaismele devin nişte nuclee care „atrag” celelalte elemente componente şi „cimentează” structura frazeologismului.

Pe lîngă aceasta, frazeologismul îndeplineşte în limbă o funcție estetică, emotivă, caracterizîndu-se printr-o puternică valoare stilistică. „Iregularitatea” frazeologismului arhaic, determinată de plasarea în afara normelor limbii actuale (prin perpetuarea unor fenomene glotice ieşite din uzul general) constituie o importantă sursă pentru expresivitatea frazeologismului. Doar un cuvînt ieşit din vogă şi, respectiv, neclar sau o formă gramaticală neobişnuită, deci, într-un anume fel, „exotică”, impune cititorul sau ascultătorul să-şi încordeze atenția, întrucît îi „zgîrîie” auzul şi îi stimulează reacția lui emotivă. Deci arhaismele (lexicale, fonetice, derivate, gramaticale) ce se conțin în structura frazeologismelor, prin faptul că sporesc expresivitatea acestora, reprezintă indici ai frazeologizării. Existența arhaismului în structura frazeologismului denotă că procesul de „cristalizare” a unei expresii a luat sfîrşit, ea căpătînd regim de unitate fixă, iar elementele ei componente se condiționează reciproc, fără a mai putea fi dislocate.

Aşadar, elementele ieşite din uz constituie, inițial, cauza ce determină trecerea îmbinării libere de cuvinte într-o îmbinare stabilă, iar apoi - un indiciu al frazeologizării lor.

Menționăm însă că prezența elementelor arhaice, deşi contribuie la solidificarea relațiilor de structură în cadrul îmbinărilor stabile de cuvinte, nu explică motivele apariției frazeologismelor. Mai degrabă, ele reprezintă o mărturie că această îmbinare a devenit una stabilă de mult, că elementele ei componente au reuşit „să se învecheas că” şi „să rămînă în urma” evoluției sistemului lexical, fonetic sau gramatical. În aşa fel, arhaismele din structura frazeologismelor susțin, cel mai ades, caracterul idiomatic al expresiei, şi nu îl creează. Pentru multe frazeologisme ce au o existență îndelungată în limbă (uneori de-a lungul veacurilor), acumularea în structura lor a diverselor tipuri de arhaisme devine un indiciu al frazeologizării lor, precum şi un criteriu ce ar permite distingerea acestora de îmbinările libere de cuvinte.

§ 3. Problema frazeologismelor arhaice ca obiect al investigațiilor lingvistice

Frazeologismele arhaice au constituit obiectul preocupărilor ştiințifice ale multor cercetători, deşi mulți dintre ei s-au pronunțat pe marginea acestei probleme numai la nivel de constatare a fenomenului în limbă sau în legătură cu alte fenomene adiacente, fără a recurge, de obicei, la observații teoretice serioase.

Astfel, cel mai adesea, cercetătorii iau în discuție problema frazeologismelor arhaice în raport cu examinarea particularităților caracteristice ale frazeologismelor. Bunăoară, Ferdinand de Saussure, analizînd locuțiunile sau „expresiile care aparțin limbii (nu vorbirii)” menționează că ele

„sînt caracterizate prin vreo *anomalie morfologică* (evidenţierea ne aparţine- L. T.) menţinută doar prin puterea obişnuinţei" [116, p. 136].

La fel şi E. Coseriu, examinînd aceste expresii fixe, sau cum le numeşte *discurs repetat,* şi relevînd mai multe caracteristici ale elementelor componente ale lor (cum ar fi: nu sînt lingvistic „structurabile"; nu participă în opoziţii funcţionale actuale etc.), concluzionează: „Pe de altă parte, discursul repetat poate fi supus unor reguli de construcţie care au încetat să mai fie actuale, poate să conţină *forme neidentificabile* (evidenţierea ne aparţine – L. T.) (cine ştie astăzi ce înseamnă *resta* în locuţiunea it. *Con la lancia in resta,* ce semnificat lexical are *in canna* din formula it. *povero in canna*...)" [24, p. 260].

I. Iordan notează că „locuţiunile conservă uneori fapte de limbă învechite sau necunoscute etapei contemporane: *a-şi aduce aminte, a lua la rost, a da bir cu fugiţii, a prinde cu arcanul* etc." [80, p. 338].

M. Avram, cu referinţă la această problemă, notează: „Caracteristicile generale ale locuţiunilor sînt, pe plan lexical, unitatea semantică realizată prin pierderea individualităţii cuvintelor alcătuitoare (uneori păstrate ca arhaisme) etc." [2, p. 21].

O parte dintre cercetători s-au pronunţat vizavi de frazeologismele arhaice în legătură cu investigaţiile asupra fenomenelor glotice arhaizate, ieşite din uzul general. Astfel, G. Giuglea, studiind materialul lexical menit să dispară din cauza civilizaţiei moderne conchide: „Cu timpul, termeni ca cei de care ne-am ocupat, lipsiţi de baza lor materială, îşi vor pierde forţa semantică primordială şi vor dispărea cu totul sau vor supravieţui doar în sensuri figurate sau cristalizaţi în expresii rare" [54, p. 263]. Ideea o găsim şi la S. Stati, care afirmă: „În cazuri izolate, cuvinte împrumutate de mult şi ieşite din uz mai vieţuiesc încă în expresii, cum sînt *de-a valma, de haram a venit, a da în vileag, a da tîrcoale, a trage la aghioase*" [119, p. 34].

Analizînd diferite categorii de arhaisme, L. Groza concluzionează: „Unele arhaisme lexicale se păstrează şi în limba de astăzi, dar numai în cadrul unor expresii şi locuţiuni. În această situaţie, deşi înţelegem sensul unor asemenea expresii şi locuţiuni, nu ne putem da seama de înţelesul exact al unor cuvinte care intră în componenţa lor. Puţini vorbitori ai limbii române ştiu că *iotă* din expresia *a nu şti nici o iotă* „a nu şti nimic" este numele literei „i" din alfabetul chirilic, întrebuinţat multă vreme la noi..." [65, p. 9].

I. Coteanu relevă conservarea în structura frazeologismelor a unităţilor lexicale cu sensuri învechite, „pasive": „În conţinutul unor cuvinte există sensuri active şi sensuri pasive. Sensul de „gospodărie, menaj, familie" al cuvintului *casă*, de exemplu, transpare numai din expresii ca *a face casă bună* cu cineva, *a strica casa* cuiva" [31, p. 12].

Întru susținerea ideii că sintaxa poate avea influență asupra vocabularului, Al. Graur scrie: „Expresiile frazeologice pot menține în limbă cuvinte care altfel ar fi dispărut. Cine ar mai cunoaşte astăzi pe *ort,* dacă nu ar figura în expresia bine cunoscută *a da ortul popii?* Cine ar mai folosi cuvîntul *iacá* sau *dîrloagă*, dacă nu ar apărea în *a feşteli iacaua* şi în *slugă la dîrloagă* (de altfel vorbitorii nu cunosc sensul precis al cuvintelor pomenite)" [57, p. 274].

Problema frazeologismelor arhaice devine actuală şi atunci cînd se analizează principalele criterii de identificare a frazeologismelor. Unii cercetători consideră prezența arhaismelor în structura frazeologismelor drept un indice specific al acestora (a se vedea, în acest sens, Th. Hristea [117, p. 123], Fl. Dimitrescu [38, p.125], Gh. Colțun [16, p. 20] ş.a.

Alteori se manifestă interes cu privire la acest fenomen glotic pentru a releva valorile stilistice, metaforice ale frazeologismelor. De exemplu, E. Comşulea, S. Teiuş, V. Şerban, consideră că valoarea frazeologismelor arhaice rezidă în expresivitatea şi plasticitatea, pe care o emană ele [147, p. 10].

Există încercări de a formula şi cîteva observații teoretice cu referință la frazeologismele arhaice. Astfel, existența arhaismelor în structura frazeologismelor este o dovadă în plus că elementele componente ale expresiilor stabile nu sînt elemente vide sub aspectul conținutului („звуковая пустышка" [140, p. 53])[13], deşi se caracterizează printr-o strictă dependență de grup. Izolarea sau „decuparea" lor din acest grup e imposibilă, datorită lipsei totale a capacității de utilizare în combinații libere. Cu alte cuvinte, deoarece nu există formulări compatibile cu utilizarea acestor arhaisme ca entitați independente, ele pot fi considerate ca fiind lipsite de autonomie lexicală şi semantică. Acest lucru l-au menționat I. Evseev şi V. Şerban: „În ceea ce priveşte autonomia cuvintelor, are rol important tradiția lingvistică. Multe cuvinte din clasele considerate autonome şi-au pierdut autonomia din cauza folosirii lor îndelungate în „clişee", în îmbinări stereotipe. De exemplu, cuvîntul *brîncă* (< lat. *branca*): forma de plural *brînci* se întîlneşte în limba literară numai în locuțiuni şi expresii*: a da (a cădea) în (pe) brînci* „a cădea istovit de oboseală*", a da brînci*..., *a merge (a se tîrî) pe (în) brînci*." [124, p. 46].

Gh. Popa este preocupat de fenomenul frazeologismelor arhaice în legătură cu problema evoluției ulterioare a expresiilor stabile. Cercetătorul susține că prezența arhaismelor în structura locuțiunilor constituie un catalizator sau „ferment" pentru tendințele sintetice ale locuțiunilor sau

[13]Mulți cercetători nu consideră elementele componente ale frazeologismelor drept unități lexicale. Bunăoară, B. Виноградов defineşte expresiile fixe ca „unități chimice" între elementele lexicale dizolvate şi amorfe din punctul de vedere al limbii contemporane [133, p. 348].

pentru substituirea locuțiunii prin corespondenți funcționali monolexicali (*curgere de voroavă – elocvență*, *în vileag – în public*, *de iznoavă – iarăşi* etc.) [101, p. 76][14].

Mulți cercetători români s-au pronunțat pe marginea problemei în cauză doar în treacăt, limitîndu-se numai la prezentarea exemplelor (a se vedea [17, p. 265; 40, p.14-17; 51, p. 79-86; 77, p. 30-37] etc.

Din cele menționate mai sus, observăm că frazeologismele arhaice, pînă la ora actuală, n-au constituit obiectul unor studii serioase şi sistematice. De aceea considerăm că îşi gaseşte justificare necesitatea unui studiu mai amplu ce ar avea drept scop examinarea problemei deocamdată neelucidate.

[14]O contribuție teoretică importantă în cercetarea fenomenului frazeologismelor cu forme şi sensuri arhaice şi-au adus lingviştii ruşi, printre care amintim pe Б. А. Ларин [137], К. Горбачевич [135, 30], В. М. Мокиенко [138], М. И. Фомина, М. А. Бакина [141, p. 5], В. П. Жуков [136, p. 96], А. Г. Назарян [139, p. 182-187] ş. a. Un studiu valoros despre frazeologismele arhaice, pînă la ora actuală, îl reprezintă monografia lui Р. Н. Попов *Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов*, în care autorul supune analizei cele mai diverse probleme cum ar fi: elementele arhaice din structura frazeologismelor ca sursă de reconstituire a perioadelor anterioare de dezvoltare a limbii, rolul frazeologismelor arhaice în studiul istoriei limbii, mijloacele de motivare a arhaismelor din structura frazeologismelor, locul acestor frazeologisme în structura limbii ruse contemporane etc.

Capitolul II

ARHAISME FONETICE, GRAMATICALE ŞI DERIVATE ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISMELOR

§ 1. Arhaisme fonetice

2.1. Frazeologisme arhaice ca rezultat al adaptării fonetice a neologismelor

Una din trăsăturile de bază ale sistemului limbii este „caracterul lui autostructurant", ce conține în sine germenii evoluției. Cu alte cuvinte, sistemul glotic are capacitatea de „repoziționare a schemelor de relații", de „selecție în asociere a elementelor", de „înlăturare a variantelor nereuşite" etc. [81, p. 55]. E axiomatic că nici un compartiment al limbii nu este absolut închis, ci este doar mai receptiv sau mai puțin receptiv la schimbări. Mobilitatea limbii însă se realizează în ritmuri diferite de la un nivel glotic la altul, funcționînd aşa-numita lege a inegalei penetrabilități a compartimentelor limbii.

Fonetica, față de alte nivele ale limbii (lexical, morfematic, sintactic), ocupă primul loc din punctul de vedere al mobilității reduse. Acest lucru este determinat de caracterul închis al sistemului fonologic, de numărul limitat (cîteva zeci de unități) al elementelor componente, precum şi de faptul că dezvoltarea societății (factor esențial în evoluția limbii) nu duce la o schimbare a sistemului fonetic[1].

Cu toate acestea, de-a lungul veacurilor, şi sistemul fonetic al limbii cunoaşte o evoluție considerabilă, care însă nu e condiționată de progresele din domeniul culturii materiale şi spirituale a poporului ce vorbeşte limba dată, ci se produce în vederea realizării unui plus de claritate, de comoditate şi de frumusețe. În fonetică, spre deosebire de vocabular şi sintaxă, modernizarea s-a realizat prin unificare, adică prin selectarea unor variante fonetice, prin eliminarea diverselor norme regionale în favoarea unor norme unice. Bunăoară, structura fonetică a limbii literare a secolului al XIX-lea (chiar şi în a doua jumătate a lui) prezintă un veritabil mozaic de forme oscilante – consecință firească a contopirii vechilor variante dialectale, precum şi a inexistenței unui sistem unitar de adaptare a neologismelor pătrunse în română pe diverse căi[2]. Treptat, prin aportul marilor clasici ai literaturii noastre şi prin contribuția savanților, în special filologi, diferențele regionale dispar, structura fonetică a limbii pe la începutul sec. al XX-lea devine unitară şi echilibrată, cu un număr mic de inconsecvențe, abandonate şi ele cu

[1]După cum menționează G. Ivănescu, „o cultură nouă se poate folosi de sistemul lingvistic (fonetic şi morfotic) existent, deci […] de limba veche" [86, p. 632].

[2]Relevăm, în această ordine de idei, că, dacă „variații, fluctuații lexicale şi sintactice se întîlnesc în orice limbă literară, oricît de fixată ar fi ea", atunci cele fonetice „reflectă o perioadă de imperfecțiune a limbii" [ibidem, p. 722]. În felul acesta, trebuie să-i dăm dreptate lui Alf Lombard care consideră că limba română pînă în secolul trecut „nu prezintă o perfectă unitate fonetică şi morfotică" (citat după [ibidem, p. 723]).

timpul. Procesul de unificare, la nivel fonetic, a presupus, aşadar, impunerea normei supradialectale prin renunțare la elemente regionale[3].

Asemenea fonetisme dialectale care n-au fost încorporate în norma supradialectală, ci au rămas conservate numai în unele graiuri, pot fi considerate *fonetisme arhaice*.

Menționăm că astăzi, la nivelul dialectelor, care, după cîte se ştie, poartă un caracter conservator, se relevă fonetisme arhaice originare din secolele precedente. Uneori însă şi în limba literară actuală, refractară infiltrării unor fonetisme arhaice în sistemul său, formele vechi continuă să coexiste alături de formele noi, fiind adînc „încrustate" în structura unor frazeologisme. Arhaismele fonetice din cadrul frazeologismelor româneşti se datorează fie adaptării fonetice a neologismelor (dublete fonetice), fie diverselor accidente fonetice: dispariții de sunete, apariții de sunete parazitare, diftongarea, monoftongarea, timbrul (deschis) vocalei finale, rostirea dură a labialelor, asimilarea şi disimilarea etc.

Pe parcursul evoluției sale, limba achiziționează diverşi termeni din alte limbi. Dar însuşirea noțiunilor culturii moderne prezintă o serie de dificultăți în ce priveşte integrarea lor totală în registrul altei limbi: adaptarea formală (fonetică şi gramaticală) şi semantică[4]. În ceea ce priveşte adaptarea fonetică, ea reprezintă presiunea sistemului limbii-receptor – prin baza de articulație – asupra sunetelor şi contextelor străine pentru a le apropia de cele rezultate din evoluția sa istorică[5]. De aceea, unele împrumuturi nu au mult timp formă unică, stabilă. Existența acestor fluctuații, adică a formelor alternante (variante fonetice) pot avea diverse cauze: pătrunderea unor variante prin filiere (limbi) diferite; presiunea sistemului limbii române care determină adaptarea unor forme prin analogie cu termenii latini moşteniți sau cu împrumuturile vechi; adaptarea unor variante care reflectă mai fidel etimonul decît altele.

Existența oscilărilor între mai multe rostiri ale unui termen dovedeşte că acesta a fost încorporat fonetismului nostru cu oarecare greutăți. Bineînțeles, după ce coexistă un anume timp, una din variante, sub presiunea tendinței de unificare, este ridicată la rang de normă unică, iar

---

[3]Fenomenul adoptării formelor fonetice unice – numit de G. Ibrăileanu „literarizare" (a se vedea [95, p. 243]) – s-a realizat după model muntenesc, renunțîndu-se la trăsăturile fonetice moldoveneşti. De exemplu, C. Negruzzi a fost primul scriitor moldovean care „şi-a muntenizat limba", adică „a făcut concesii, în aparență, graiului muntean" [ibidem].

[4]Intensitatea cu care se acționează asupra noului element este în raport direct cu diferențele existente dintre structura limbii care preia şi cea a limbii–sursă. Aşadar, structura unei limbi nu reclamă „din oficiu" schimbări în corpul fonetic al cuvîntului nou, ci numai atunci cînd apar deosebiri de caracteristici care se lovesc de rezistența şi acțiunea restricțiilor limbii „primitoare".

[5]Or elementele străine, la venirea lor în limbă, se găsesc în fața unor compartimente formate, cu structuri proprii, iar caracterul mai pregnant al modelării unor asemenea elemente e determinat de dorința de a şterge, pe cît posibil, mai rapid, deosebirile dintre nou şi vechi. Asemenea „acomodări la sistemul fonetic indigen" [109, p. 213] pot fi observate în toate limbile, inclusiv şi în română. Bineînțeles, elementul glotic preluat, purtînd amprenta sistemului din care provine, se simte „ca un corp străin" şi este supus unui adevărat „tratament" de adaptare la normele noului sistem.

cealaltă este abandonată şi se depune în rezerva pasivă. E de remarcat că unele din aceste fonetisme arhaice se folosesc şi astăzi ca elemente regionale aparte sau în structura unor frazeologisme. Aşa, bunăoară, *a pune în* ***rizic*** „a risca" [148, p. 314] conţine o variantă fonetică învechită, deşi motivată etimologic, a cuvîntului *risc* (< it. *risico,* germ. *Risiko*); *a umbla ca un* ***şstreaf*** [144, p. 481] „a hoinări" conservă o formă arhaică a regionalismului *straf* „camion"; *în (spre, pre)* ***trufă*** [148, p. 232] „pentru a se mîndri" – conţine o formă ce reprezintă o fază cronologic mai veche a lui *trufie* (< lat. *trufă*) – un grecism ce a pătruns în latină şi, pe această cale, în română; *a-i cînta Isaia* ***dănţuieşte*** „a-l înmormînta pe cineva", *a ridica* ***danţuri*** [ibidem, p. 333]*, a trage* ***danţul*** „a dansa"[6] [79, p. 309]; *a se prinde în* ***danţ***[7]: *danţ* este un fonetism german (< germ. *Tanz*)[8] cu circulaţie în graiurile populare româneşti, datorat atît influenţei directe germane în ţările româneşti, cît şi circulaţiei variantelor germane în limba literară română din sec. al XIX-lea; *a da* ***ţirculare*** [67, 175] „a da circulaţie", expresie foarte răspîndită şi caracteristică stilului administrativ din sec. al XIX-lea, şi *a fi în* ***cnezi*** *răi (buni)* „a fi în duşi răi (buni)" [18, p. 105], unde forma învechită *cnezi*[9]*,* motivată etimologic (< rus *kneaz*, ucr. *knjaz*), reflectă caracterul instabil al anumitor alternanţe (*ţ*/*č* şi *z/j*) în sistemul flexiunii nominale româneşti în raport cu diferite perioade de evoluţie a limbii; *a ţine* ***şleahul*** cuiva [148, p. 403] „a pîndi venirea cuiva spre a-l opri, a-l ataca", unde *şleah* este o variantă fonetică învechită, deşi, de asemenea, motivată etimologic (< pol. *szlak,* ucr. *sljah*), a unităţii lexicale *şleau; a-şi pune* ***pecetiile*** „a proba" [37, p. 22] unde *pecetie* este o variantă arhaică a lui *pecete* (< sl. *pečati*).

Trebuie să menţionăm faptul că, asemenea unităţilor lexicale, frazeologismele se pot caracteriza prin variante datorate – în cazul împrumutului sau al calcului frazeologic – diferenţelor care există între limba din care se face împrumutul sau după care se face calcul şi limba în care sînt adoptate, procesului de adaptare a unităţilor frazeologice, precum şi perioadei în care se fac aceste calcuri sau împrumuturi. În română pot fi consemnate variante frazeologice care diferă prin aspectul fonetic al unuia dintre elementele lor componente. Una din variante conţine un fonetism ieşit astăzi din uz: *a face* ***epohă***[10], o variantă a frazeologismului *a face epocă* (< fr. *faire époque*); *a avea* ***drit*** [ibidem, p. 27], varianta lui *a avea dreptul,* conţine un fonetism arhaic al lui *drept* (< it. *dritto*), obişnuit în textele vechi şi care se menţine în actele administrative pînă

[6] *Şi trage-i la danţuri, la hori, la brîuri pînă ce, cînd se deşteptară, ajunseseră pe la cîntatul cocoşilor de miezul nopţii* (P. Ispirescu, p. 204).

[7] *Umblînd să mă prinz în danţ, / Dînd un ban, intrai în lanţ* (A. Pann, p. 394).

[8] Forma actuală a cuvîntului *dans* se datorează filierei franceze (cf. fr. *dance*). Semnificativ este faptul, menţionează St. Dumistrăcel, că „în dicţionarele de la sfîrşitul sec. al XIX-lea, formele *cu ţ* sînt singurele înregistrate" [42, p. 321].

[9] Forma literară *cneji*.

[10] *Moşul meu [...] mă încredinţă că numele meu era menit să facă epohă* (V. Alecsandri, *Călătorie*, p. 231).

către mijlocul secolului al XIX-lea, fiind comun celor trei provincii [67, p. 171]; *a păstra rancună*[11], variantă a lui *a păstra ranchiună* (< fr. *garder de la rancune*) etc. Asemenea variante frazeologice pun în evidență receptivitatea limbii române față de modelele străine, precum şi caracterul selectiv şi capacitatea limbii noastre de a adopta şi de a adapta frazeologisme, ce constituie o parte a bogatului lexic neologic românesc.

2.2. Frazeologisme arhaice datorate accidentelor fonetice

a) Arhaisme fonetice datorate dispariţiilor de sunete

Unul din cele mai răspîndite accidente fonetice care a provocat apariția fonetismelor arhaice este afereza. În cadrul frazeologismelor „s-au cristalizat" o serie de unități lexicale ce au căpătat iz arhaic în urma aferezei lui *a* inițial, neaccentuat, ce a creat impresia că *a* inițial e caduc: *după* ***semuire*** „în raport cu..." [148, p. 135]; *cînd* ***colo*** „de fapt, în realitate", *a umbla de* ***colo-colo***; *ziua (la)* ***miaza*** *mare* „în plină zi" [149, p. 628]; sau a lui *h* : *a avea* ***arțag*** „a fi pus pe ceartă"; *a-i sări* ***arțagul*** cuiva „a se înfuria" [ibidem, p. 342] etc. O serie de frazeologisme au menținut unități lexicale cu grupuri de sunete, silabe (cel mai des prefixe) aferezate ca, bunăoară, forme cu afereza lui ***în-***: *a* ***cerca*** *prilej* „a căuta o ocazie favorabilă"; *a-şi* ***cerca**** *norocul*[12]; *a-şi* ***cerca*** *puterile*[13]; *a face* ***cercare*** cuiva „a cerceta pe cineva" [149, p. 140]; *a* ***tinde**** *cursa (laţul)* cuiva „a se folosi de mijloace perfide, viclene față de cineva"; *a ieşi în (întru, la)* ***tîmpinarea*** cuiva „a ieşi înaintea cuiva" [ibidem, p. 202]; *a se* ***tîmpla*** *în prăvite* „a fi de față" [ibidem, p. 376]; *întru toată* ***deplinirea*** „cu totul, peste tot, cu desăvîrşire" [ibidem, p. 233]; forme cu afereza lui ***îm-***: *a* ***puşca*** *în lună* „a nu avea simțul realității" [ibidem, p. 325]; *a se duce (a fugi) ca* ***puşcat*** „a se duce (a fugi) foarte repede" etc. [ibidem, 193]; sau cu afereza lui **de-**: *a (nu) avea* ***osebire*** „a (nu) se distinge (unul de altul)" [ibidem, p. 34]; ***osebit*** *de* ... „în afară de ..." [149, p. 732]; *cu* ***osebire*** „mai cu seamă"[14]; *fără* ***osebire*** „fără excepții"[15]; ***ră-*** : *a-şi* ***scumpăra*** *mînia* „a se răzbuna" [144, p. 395].

---

[11] *Eu nu păstrez pentru nimeni nici o rancună* (M. Kogălniceanu, p. 188).

[12] *Dar am venit să-mi cerc norocul şi să mă bag slugă la tine* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 138).

[13] *Dar dacă tu zici că mănînci pietri şi carne de zmeu, hai să ne cercăm puterile* (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 476).

[*] Din lipsă de spațiu, semnul * (asterisc) îl folosim în situațiile cînd arhaismul în cauză îl atestăm în structura altor frazeologisme: acestea pot fi variante (formale sau semantice) ale frazeologismului cu asterisc sau, în general, alte frazeologisme. Aceste frazeologisme sînt incluse în *Indice frazeologismelor folosite (a se vedea pag. 183)*.

[14] *Ca să-i privegheze mai de aproape, se mută în cetatea Hotinului, pre care o întări mai cu osebire* (C. Negruzzi, p. 77).

[15] *Mi-am plecat capul la toți calicii fără osebire, dar acum, slavă domnului, am pus mîna pe pîine şi pe cuțit* (N. Filimon, p. 47).

Alte accidente fonetice legate de dispariţii de sunete sînt sincopa şi apocopa, conservate în formele arhaice menţinute în structura frazeologismelor: *(a fi) sfînt **făr** de argint* (arginţi) [154, p. 34], ce se foloseşte pentru a caracteriza un om care-ţi face treabă fără să ceară plată; om cinstit, dar sărac ; *cu **adevară*** „adevărat"; *a **trăgăna*** *viaţa* „a o duce greu, a trăi de azi pe mîine" [148, p. 384]; *a da **ţărnă*** *în ochi* cuiva „a-l minţi" etc. Alteori, viceversa, tocmai forma sincopată e cea actuală, forma anterioară arhaizîndu-se. De exemplu, prepoziţia latinească *per* a evoluat în româna veche sub forma *pre*. Textele româneşti din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea furnizează numeroase exemple cu *r* conservat, ca, de altfel, şi frazeologismele *a împrumuta (a da) bani **pre** camătă* „a împrumuta bani cu dobîndă" [ibidem, p. 89]; *a se uni **pre*** *un cuvînt* cu cineva „a avea aceeaşi părere, a fi într-un gînd" [ibidem, p. 411]; ***pre** legea mea!* „zău! Pe conştiinţa mea!"[16]. La fel şi forma *făină* (< lat. *farīna*) se datorează disimilării consonantice totale a lui *r*. În limba română actuală, forma „muribundă" *farină* s-a sedimentat doar în expresia *a face ţîră şi **farină*** „a face praf şi pulbere" [148, p. 159].

b) Arhaisme fonetice datorate apariţiei de sunete parazitare

Unele arhaisme fonetice au apărut în urma fenomenului fonetic opus celui despre care s-a discutat mai sus şi anume apariţiei de sunete parazitare – epenteza. Bunăoară, grupul consonantic *mp* din cuvîntul *rumpe* constituie o consecinţă, motivată etimologic (< lat. *rumpĕre*), a despicării consoanei *p.* Acest fonetism arhaic îl găsim conservat în cîteva frazeologisme: *a se **rumpe** rîndurile* „a se împrăştia" [ibidem, p. 337]: *a i se **rumpe** sufletul* (*inima*) „a simţi (a produce cuiva) o mare emoţie" [ibidem, p. 338].

Mai multă dificultate reprezintă explicarea epentezei într-o formă arhaică a adverbului *îndărăt-îndărăpt*[17], atestată în textele vechi provenind din Oltenia, Transilvania şi Moldova, precum şi în cîteva frazeologisme: *a da **îndărăpt*** „a regresa"; (despre lucruri) a restitui"; *de-a **înderăptele(a)*** „pe dos, invers" [149, p. 526]. Uneori, în interiorul cuvîntului poate apărea nu numai un sunet parazitar, ci o silabă. E cazul formei evidenţiate din structura frazeologismului *a trage la **rubedenie*** [107, p. 245]; în frazeologismul *a face din ţînţar **harmăsar***, *harmăsar* este o variantă fonetică rezultată, de asemenea, în urma fenomenului fonetic de apariţie a sunetelor, dar, de data aceasta, în iniţiala cuvîntului – proteză consonantică.

[16] *D-ar fi calul meu cum zici, / Că e armăsar şi mînz, / Pre legea mea, nu-l mai vînz* (A. Pann, p. 358).

[17] Al. Ciorănescu înaintează o ipoteză, conform căreia *îndărăpt* poate fi şi rezultatul unei încrucişări cu *d(i)rept* (a se vedea [146, p. 422]).

c) Arhaisme fonetice rezultate în urma diftongării sau a monoftongării

Fenomenul diftongării a dus şi el la crearea multor forme ieşite din vogă[18]. De pildă, pe parcursul evoluției istorice, diftongul *ea* trece din nou la stare de monoftong. Pronunțarea mai veche – diftongată – ce mai persistă alături de pronunțarea actuală constituie fie o particularitate regională a limbii, fie se mai întîlneşte în structura frazeologismelor: *a face* ***leage*** „a legifera" [35, p. 70]; *în* ***peana*** cuiva (a ceva) „în pagubă, în dauna" [144, p. 264]; *op* ***iaste***[19] „trebuie, este necesar" [86, p. 366], *a mulge laptele* ***țerii***[20] „a se îmbogăți pe seama poporului, țării la conducerea căreaia se află" [126, p. 179]; *de* ***femeaie*** „căsătorit" [26, p. 128]; *a da prin* ***şireag***[21] „a pune pe un delincvent să treacă printre două rînduri de soldați însărcinați să-l lovească cu vergi"; *a pune pe* ***şireag*** pe cineva „a determina, a sili pe cineva să facă ceva"[22]; *a-i face* ***feliul*** „a-l omorî" [81, p. 220].

Rostirea „dură", rezultat al monoftongării, a rămas sedimentată într-o serie de forme din structura frazeologismelor: *a se duce pe* ***tocmală**** „a merge în pețit". În unele cazuri speciale, monoftongarea se apropie de fenomenul sincopării: *căta* – provenit din *a căuta* (< lat. *cautare*), în care cele două vocale în hiat - *ă* şi *u* - se rostesc în diftong (fenomenul e numit sinereză), care, la rîndul său, se monoftonghează prin sincoparea vocalei asilabice: *a* ***căta*** cuiva *în ghioc* „a ghici"; *a lua puşca la* ***cătare*** „a ochi, a se pregăti să tragă (cu arma)" etc.

d) Arhaisme fonetice rezultate în urma închiderii timbrului vocalei finale

În procesul evoluției, vocala finală a suferit modificări în ce priveşte timbrul ei, şi anume s-a închis. Bunăoară, *ă>e*, *e>i*. Forma etimologică în *–ă (cătră)* a prepoziției *către* (< lat. *contra*) este înregistrată în textele literare româneşti din sec. al XVIII-lea. Numai spre sfîrşitul sec. al XVIII-lea, documentele oficiale munteneşti conțin, alături de forma *cătră*, şi forma nouă, rezultată printr-o disimilare vocalică, *către*. O găsim azi conservată în expresia *de* ***către***... „cu privire la..., în privința..." [148, p. 108]. De asemenea, un aspect de vechime sugerează şi prepoziția *asupra* (< lat. *ad-supra),* folosită în tiparele depăşite azi – *asupră* în cadrul frazeologismelor: *a lua (cu)* ***asupră**** „a lua mai mult (decît era de aşteptat); a lua cu camătă"[23].

---

[18]Textele din sec. al XVI-lea – al XVIII-lea păstrează o serie de forme ce au fost afectate de procesul de metafonie dată: *measă, feată, veară, seate, socoteale, veade, veatre, leage, iaste, şeade, țeară, piază* ş.a.

[19]Aceasta este o expresie impersonală – ce menține diftongată vocala *e* din verbul *este (a fi*) – moştenită din lat. *opus est*, care s-a păstrat doar în unele regiuni de peste munți (Ardealul de nord, Maramureş etc.). În restul țării, expresia dată a dispărut fiind înlocuită cu un cuvînt de origine slavă veche – *trebuie*.

[20]*Țerii* e o formă pentru genitiv a lui *țeară*, care, după cum afirmă Tache Papahagi, a cunoscut următoarele faze de evoluție: lat. *tĕrra – țerea –țeară—țară* [100, p. 37].

[21]Fenomenul diftongării în acest cuvînt nu e cauzat de vocala din silaba următoare, cum se întîmplă în mod obişnuit, ci, probabil, este determinată de motive eufonice.

[22]*Au luat aripa în-a-stînga şi s-au pus şireag în rîndŭ împotriva aripii a lui Matei-vodă cei direpte* (M. Costin, p. 174).

[23]*Şi dorea ca vrînd-nevrînd să împlinească slujba ce şi-o luase asupră* (P. Ispirescu, p. 22).

e) Arhaisme fonetice rezultate din rostirea dură a consoanelor

După cum am mai menţionat, modernizarea limbii române, atît în ce priveşte morfologia, cît şi fonetica, au un pronunţat caracter regional, manifestîndu-se prin eliminarea unor variante regionale şi generalizarea, reglementarea normei dintr-o regiune. De pildă, pentru Transilvania, Banat şi Moldova este caracteristică rostirea dură a labialelor şi labio-dentalelor (*să stropască, vîrtute, păscariu, izbăvască, să se osibască, părete, dubală* etc.). Norma literară actuală reprezintă un reflex al rostirii moi, munteneşti (*să stropească, virtute* ş.a.). Unele frazeologisme au conservat faze cronologic vechi ale rostirii dure: *a fi tare de* ***vîrtute****, *dar slab de minte* „a fi puternic, dar prost"; *a ieşi la* ***văpsea*** „a izbuti, a reuşi" [148, p. 202]; *a pune* pe cineva ***la dubală*** „a băga pe cineva la închisoare" [149, p. 322].

f) Arhaisme fonetice rezultate în urma procesului de asimilare şi disimilare

Multe dintre arhaismele fonetice conservate în structura frazeologismelor sînt rezultate ale proceselor de asimilare şi disimilare. De pildă, fonetismul arhaic, menţinut regional, *sperieţi* s-a desprins de forma de masculin, plural a participiului *speriaţi* (< *speriat*) şi se datorează fenomenului de asimilare (vocalică, progresivă, la distanţă). Forma respectivă este foarte cunoscută datorită frazeologismelor *a-i umple de* ***sperieţi*** sau *a băga (a vîrî)* pe cineva *în* ***sperieţi*** *(în toţi* ***sperieţii)*** „a speria, a înspăimînta pe cineva": *Am fost iar la babă... Am mai băgat-o în spărieţi* (M. Sadoveanu, V, p. 53); *Cum vezi, i-a umplut de spărieţi!* (I. Creangă, p. 88). Drept exemplu ne-ar putea servi şi *a umbla (a cutreiera)* ***ulițele*** „a umbla fără rost, haimana; a hoinări": *Peregrini cucernici mergeam să ne închinăm Frumosului în cetăţile liniştii şi ale uitării, le cutreieram uliţele în clină şi piepţele ierboase* (M. I. Caragiale, p. 75).

Putem aminti la capitolul *asimilare* şi unele forme fonetice învechite cu alternanţe neadmise de norma literară (*laturi – lături*) a căror întrebuinţare, de asemenea, se caracterizează prin restricţii contextuale (numai în expresii fixe): *a (nu) se da în* ***lături*** „a nu ezita să facă ceva"[24]; *pe de* ***lături*** „alături, pe lîngă"[25] etc.

Cu unele rezerve, am putea vorbi, în aceeaşi ordine de idei, despre unităţile lexicale *chilug* şi *chitic* din expresiile *tuns (ras)* ***chilug***, respectiv, *a tunde (a rade)* ***chilug*** „tuns pînă la piele" şi *a tăcea* ***chitic*** „a tăcea molcom", în cazul cărora situaţia e puţin incertă datorită unor nesiguranţe existente în privinţa etimologiei (a se vedea [3, p. 30-31]). Bunăoară, în ce priveşte *chilug – pilug*, există două interpretări extreme ale raportului dintre aceste variante (aparţinînd cercetătorilor Tiktin şi Scriban): în timp ce Tiktin consideră cuvîntul *chilug* o variantă populară a

---

[24] *Ticălos eu?! Strigă Iorgovan voind s-o deie în lături* (I. Slavici, p. 563).
[25] *El sări din căruţă, desprinse caii pe de lături şi plecă spre mulţime* (I. Slavici , p. 521).

lui *pilug*, derivat de la lat. *pila* şi deci asemănarea cu turcismul *kŭlug* e „în mod sigur numai întîmplare", Scriban crede că *pilug*, cu accepţiunea „păpădie", e o formă literară „suspectă", iar *chilug* este o variantă a lui *chiulug* (< turc. *kŭlug)*. Dacă considerăm ca fiind justă supoziţia lui Tiktin, adoptată şi de dicţionarele noastre[26], atunci *chilug* e o variantă regională şi învechită. În mod asemănător, dacă între *chitic* „peşte mărunt" şi *pitic* „om de statură mică" există o legătură etimologică – aşa cum rezultă din majoritatea dicţionarelor noastre[27], atunci, şi în acest caz, se relevă folosirea în limba literară a unei variante fonetice regionale şi învechite (ce e drept, cu rol de diferenţiere lexicală) în structura frazeologismului *a tăcea chitic.*

Prin disimilare se explică forma fonetică învechită *îracan*[28] din frazeologismul: ***îracan** de mine!* „săracul de mine!, vai de mine!, bietul de mine!" [152, p. 321].

Un fenomen fonetic vechi de disimilare este *rotacismul*. Iată cîteva „rotacisme" menţinute în frazeologisme: *a i se rupe **rărunchii*** * *de milă (de mîhnire)* „a-i fi foarte milă de cineva; a i se rupe inima"[29]; *a se bucura din **rărunchi**[30]; a (nu) avea **glagore** la cap* „a nu avea minte" (termenul slav *glagolū* cunoaşte fenomenul rotacizării).

În concluzie, menţionăm că frazeologia românească cuprinde un număr considerabil de frazeologisme care conţin în structura lor arhaisme fonetice, apărute ca rezultat al normării limbii, o dată cu naşterea aspectului îngrijit al ei, numit „literar", adică prin eliminarea diverselor norme regionale în favoarea unei norme unice. Supravieţuirea acestor „relicve fonetice" în structura frazeologismelor ilustrează, o dată în plus, caracterul unitar, indivizibil al acestor expresii, contribuind la sporirea gradului lor de expresivitate şi imprimîndu-le un caracter „exotic". Totodată studiul acestor frazeologisme ar permite cunoaşterea mai profundă a istoriei limbii şi a evoluţiei sistemului ei fonetic.

§ 2. Arhaisme morfologice

2.1. Arhaisme substantivale

Fiecare sistem lingval (fonetic, lexical, gramatical) conţine în sine virtualităţile propriei sale schimbări. Altfel zis, unităţile glotice fac parte nu numai dintr-o structură proprie unei anumite epoci de evoluţie a limbii, dar şi dintr-o structură „clădită" în timp, ce are caracter de proces.

---

[26]Dicţionarele plasează, de obicei, expresia *a tunde pilug* în articolul lexicografic al unităţii lexicale *pilug*, lăsînd „impresia unei refaceri artificiale, hipercorecte" [ibidem, p. 31].

[27]Mai mult decît atît, conform dicţionarelor, rezultă că pentru sensul „om mic de statură" nu există atestări decît în forma cu *pi-*, în timp ce pentru sensul „peşte mărunt", cu expresia legată de acesta, se folosesc atît forma cu *pi-*, cît şi cea cu *chi-*şi că ultima este net preferată în limba română contemporană (a se vedea [ibidem, p. 31]).

[28]Cf. forma literară *aracan (* < *sărăcan*).

[29]*I se rupea rărunchii împăratului de mîhnire pentru răpunerea fiicii sale* (P. Ispirescu, p. 211).

[30]*Vin a cerceta despre fericita şi mie foarte scumpa sănătate a panevgheniei tale, ca aflînd-o pe deplin să mă bucur din rărunchii inimii mele* (N. Filimon, p. 15).

Concomitent cu achiziţiile lexicale de proveniență neologică, limba înregistrează o fructuoasă evoluție şi în structura gramaticală, care, mai mult decît oricare alt nivel lingval, constituie „însăşi osătura limbii" [100, p. 98]. Structura gramaticală deci posedă şi ea sectoare „tari" care asigură stabilitatea normei literare, precum şi sectoare „slabe", ce prevestesc apariția şi dezvoltarea unor procese care pot duce la modificarea fie a inventarului de elemente, fie a modalităților lor de organizare. Aşadar, deşi conservă structurile glotice, sistemul limbii tinde să înlăture anumite asimetrii ale structurilor gramaticale moştenite, întîi de toate, din nevoia de exprimare printr-un minimum de mijloace a unui conținut cît mai bogat şi nuanțat[31].

Este adevărat că, din momentul de constituire a limbii române literare (sec. al XVI-lea) [86, p. 508], nu pot fi evidențiate modificări palpabile în ceea ce priveşte sistemul morfologic al limbii. Acestea nu afectează categoriile gramaticale, ci numai mijloacele de exprimare, în special distribuția unor morfeme (de gen, număr, caz, persoană, mod, timp etc.). Deci, ca şi în vocabular, în morfologie există forme care, fiind concurate de forme noi, paralele, îşi pierd frecvența. Şi aici vechiul persistă sub forma unor rămăşiţe ce sînt neproductive şi permanent îşi îngustează sfera de aplicare, iar, cu timpul, ies completamente din uz. Asemenea forme sînt considerate *arhaisme gramaticale*.

Prezența unor asemenea fenomene lingvale „extravagante", pertinent diferențiatoare din perspectiva uzului actual, nu este exclusă în limba română contemporană. Actualmente, multe din aceste forme gramaticale arhaizate îşi continuă „viața" în structura frazeologismelor. Majoritatea acestor arhaisme gramaticale sînt substantivale: substantivele s-au caracterizat printr-o instabilitate flexionară în toate perioadele de evoluție a limbii[32]. Unele dintre aceste forme gramaticale arhaizate se datorează variației de gen a substantivelor, altele – unei pendulări între diferite tipuri de declinare, adică variației desinențiale. Se întîlnesc, bineînțeles, în cadrul frazeologismelor şi forme pronominale sau verbale învechite.

2.1.1. Arhaisme substantivale privind genul

Fiecare vorbitor de azi al limbii române „a interceptat", la auz sau la lectură, forme precum *cîmpi, veci, onor, favor, timpi* etc. Pentru a explica aceste desinențe vechi ale substantivelor date, trebuie să revenim la constituirea genului neutru în limba română[33]. După cum se ştie, moştenind

---

[31] În funcție de cele două forțe ce acționează în sistem – tendința de simplificare, de reducere a contrastelor din cadrul sistemului, pe de o parte, şi tendința de concretizare, de redundanță, care menține contrastele sau chiar le măreşte, pe de altă parte – se realizează toate schimbările morfologice, care, în marea lor majoritate, sînt de natură analogică.

[32] De la un secol la altul sau de la o regiune la alta, în acelaşi moment de dezvoltare a limbii, în cele mai multe clase de flexiune nominală, se observă „unitatea contradictorie dintre *conservare* şi *inovare*, reflectată prin trecerea unor substantive de la o clasă la altă clasă" [34, p. 162].

[33] Situația limbii române, în această ordine de idei, e cu totul deosebită de celelalte limbi romanice din apus, care nu mai păstrează nimic din neutrul latin. Spre deosebire de acestea, româna a păstrat doar nişte „resturi".

din latină o situaţie nefavorabilă pentru menţinerea genului neutru, dar posedînd noţiunea, întărită din nou sub influenţa mediului slav, româna a exprimat gramatical neutrul la substantivele neînsufleţite[34]. Astfel, depăşind viziunea animistă asupra realităţii, vorbitorii au transformat substantivele latineşti masculine şi feminine, ce denumeau obiecte neînsufleţite (*inel, cîmp, rîu, geamăt, fum, umăr, pai* etc.) în substantive neutre. Bunăoară, în limba română veche substantivul *cîmp* (< lat. *campus*) avea pentru plural forma flexionară de masculin *cîmpi* – formă care, fiind puternic concurată de cea în *–uri*, actualmente a căzut în desuetudine şi a rămas conservată doar în frazeologisme: *a-şi lua (a apuca)* ***cîmpii**** „a pleca fără ţintă (din cauza mîniei, a disperării etc.)”[35].

Similară e şi situaţia împrumuturilor neologice din latină şi limbile romanice, care abundă în română începînd cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Introducerea în limbă a termenilor noi ridică o serie de probleme privind adaptarea lor la sistemul gramatical al limbii române. Firește, nu toate unităţile lexicale pe care le-am primit din diferite limbi şi-au stabilit instantaneu forma gramaticală. Multe din ele au trecut prin faze de confuzii, ezitări şi oscilaţii pînă au aderat la un gen anumit, deoarece autorii care le-au introdus nu „au nimerit forma cu care (ele) aveau să se impună definitiv în limbă” [126, p. 181]. De pildă, substantivele feminine astăzi, s-au racordat iniţial genului masculin sau neutru[36]. O bună parte din asemenea substantive au rămas cristalizate în structura frazeologismelor cu forma morfologică arhaizată: *ştafetă* (< it. *staffetta*) „curier special care duce scrisori”: *a sta la* ***ştafet*** „a sta de vorbă” [76, p. 104]; *caraulă* (< bg. *karaul*) „pază, gardă”: *a pune la* ***caraul**** „a pune (un copil) la colţ, ca pedeapsă” [143, p. 64]; *oală* (< lat. *olla*): *a i se frînge* ***olul*** „a i se stinge viaţa, a muri” [154, p. 275]; *otreapă* (< sl. *otrepĭ*) „cîrpă”: *a ajunge* ***otrep*** *de vase* „a ajunge om de nimic” [107, p. 9]; *namiază* „amiază”: *a ajunge cruce* ***namiaz***[37]***;*** *povaţă****:*** *a da* ***povăţ***[38]***;*** *zvon****:*** *a face* ***zvoană***[39] etc**.**

O oscilaţie care a avut o viaţă mai lungă în limba literară română o întîlnim în ce priveşte genul neologismelor provenite din substantivele latine în *–or* (G. – *oris*), franceze în *–eur* şi italiene în –

---

[34]Trebuie să menţionăm că genul neutru, în română, după cum afirma Al. Rosetti, „nu continuă formal neutrul latin, dar nici pe cel slav”. El s-a constituit la o dată istorică, „făcînd uz de materialele existente în română” [112, p. 303].

[35]*Să nu vă fi dus Dumnezeu vrodată să fiţi faţă cînd venea omul de la muncă, că v-aţi fi luat cîmpii”* (P. Ispirescu, p. 148).

[36]Iată cîteva exemple ilustrative din opera lui C. Negruzzi şi V. Alecsandri ce denotă nesiguranţa substantivului în privinţa genului: *Am întrebat pre* ***călăuzul*** *meu* (C. Negruzzi, p. 92); *Altul făcu* ***analizul*** *proverbilor ce culesese din gura poporului* (V. Alecsandri, IV, p. 126).

[37]Frazeologismul se întrebuinţează cu referire la soare şi înseamnă „a ajunge în punctul cel mai înalt al bolţii cereşti”: *Cît a ajuns cruce namiaz, cică (soarele) trei zile încheiate a rămas pe cer de-a privit-o* (Folclor).

[38]*Ş-apoi doar nu vin eu acum întăiaşi dată la Iaşi, să-mi deie povăţ unul ca dînsul ce rînduială trebuie să păzesc* (I. Creangă, p. 290).

[39]*Aprinde lumînările, face, în sfîrşit, o zvoană atît de mare, încît cu toţii sărim din paturi, socotind că s-au aprins monăstirea sau că ne calcă tălharii* (V. Alecsandri, IV, p. 157).

ore. Unii le-au adoptat ca neutre în *–or,* păstrate pînă astăzi în anumite situații cu această formă: *onor* (< fr. *honneur*), *favor* (< fr. *faveur*), *color* (< fr. *couleur*).

I. H. Rădulescu este primul care le-a adoptat [aceste forme] ca feminine, dîndu-le, după exemplul cuvintelor româneşti populare, moştenite din latină, forma cu – *oare*: *onoare, culoare, favoare* etc. – formă care s-a generalizat şi a devenit normă, fără a se mai ține seama că în latină, franceză sau italiană aceste substantive sînt masculine (cf. lat. *color*, *honor*; it. *colore, onore*). Formele arhaizate le întîlnim doar în structura frazeologismelor: *pentru* ***onor***[40]*; a da* ***onorul****[41]*; a alerga după* ***onoruri****; în* ***favor***[42] etc.

Şi viceversa, există cazuri cînd substantivele feminine s-au racordat astăzi modelului flexionar masculin sau neutru*: o nervă*; *o lăcată*, *o pițigaia* etc.[43]. Unele din ele au rămas conservate în limba română contemporană: *a fi cheie şi* ***lăcată***[44] [78, p. 214]*; a-şi pune* ***lăcată*** *la gură* [148, p. 45]; *de-a* ***pițigaia*** [144, p. 281].

În latină, a existat un număr de neutre care formau pluralul în – *ora: corpora* „corp", *pectora* „piept"*, tempora* „timp" etc. Această desinență (în varianta – *uri*) s-a menținut şi în limba română fiind motivată şi de monosilabismul acestor cuvinte. Astfel, s-au menținut formele *piepturi*, *capuri* etc., cărora norma literară le-a acordat girul. În unele cazuri însă, aceste forme (cu *–uri*) au căpătat cîştig de cauză ca rezultat al căutării modelului flexionar şi al concurenței cu desinența masculină – *i.* Este, bunăoară, cazul cuvîntului *timp* (< lat. *tempus, -oris*) pentru pluralul căruia a existat o ezitare flexionară cauzată de variația de gen: *timpuri/timpi*. Actualmente, *timpi* e considerat un arhaism gramatical[45], sedimentat în expresii de tipul: *în doi* ***timpi*** *şi trei mişcări* „foarte repede"; *în alți* ***timpi*** „în alte timpuri; altădată, în trecut"[46] etc.

În cazul cuvîntului *pas* (< lat. *pasus*) cu sensul „fiecare dintre mişcările alternative pe care le fac picioarele în mers obişnuit" însă, pe parcursul evoluției, a căpătat cîştig de cauză desinența masculină *–i*. Forma de neutru (în *–uri*) s-a specializat semantic pentru exprimarea altor sensuri[47]. Utilizată cu primul sens, această formă gramaticală are un iz arhaic şi se menține în frazeologismul

---

[40]Este comanda pentru darea onorului militar.

[41]*La intrarea şi la ieşirea din parlament îți dă onorul poliția* (*Timpul*, 28 febr., 2003).

[42]*Acele pelerinage în țara de gios a Moldovei au avut o neprețuită influență în favorul mişcării naționale de la 1848* (V. Alecsandri, IV, p. 343).

[43]În graiurile moldoveneşti se întîlnesc variantele un *desag*, un *lamp*, un *clas* ale substantivelor feminine o *desagă*, *o lampă*, *o clasă* etc.

[44]Expresia e utilizată pentru a sublinia importanța deosebită a cuiva şi are accepțiunea „a şti totul, a controla totul, a fi începutul şi sfîrşitul".

[45]A nu se confunda arhaismul gramatical *timpi* cu substantivul masculin - termen tehnic şi muzical *timp-timpi,* cu accepția „fiecare dintre fazele unei mişcări, ale unei operații" .

[46]*Mai şezi, că nu şezi pe ghimpi, ce te grăbeşti ca-n alți timpi*? (A. Pann, p. 269).

[47]Cf. *Priveliştea se stinge. În negrul zid s-arată,/Venind ca-n somn lunatic, în pasuri line, ea* (M. Eminescu).

călca (a urma, a merge) în (pe) ***pasurile*** cuiva „a urma exemplul cuiva; a moşteni comportamentul cuiva; a semăna (în obiceiuri, în purtări) cu cineva” [ibidem, p. 56].

Şi o serie de substantive de origine slavă, împrumutate de limba română, au cunoscut o fază de variație a genului, de căutare a modelului flexionar şi de adaptare la sistemul morfologic românesc. Oscilînd între neutru şi masculin, substantivul *veac* (< sl. *věkŭ*) şi-a creat forme paralele de plural: *veacuri/veci*. Una dintre forme (cea masculină) s-a arhaizat, menținînîndu-se doar în componența expresiilor: *a dormi somnul de* ***veci***; *în* ***vecii*** *vecilor* şi *pe* ***veci**** „pentru totdeauna” etc.

2.1.2. Arhaisme substantivale privind declinarea

În cazul unor categorii de substantive, observăm o pendulare între diferite declinări cauzate de concurența neîntreruptă dintre doi sau mai mulți formanți ai pluralului. Una dintre formele ezitante de plural, firește, se arhaizează, pentru a fi evitată paradigma mixtă. Bunăoară, unele substantive neutre au fost supuse unei concurențe interne (în cadrul neutrului) între principalele desinențe de plural ale acestui gen: *-uri/-e.* Fenomenul e caracteristic nu numai pentru împrumuturile neologice, ci şi pentru cuvintele vechi. Iată cîteva exemple de asemenea dublete: *albuşuri/albuşe, blesteme/blestemuri, cotețe/cotețuri, morminte/mormînturi* etc. În aceste perechi doar prima formă e acceptată ca normă literară.

În situația cînd nu este vorba totuşi de o diferențiere semantică, majoritatea substantivelor neutre s-au fixat, pînă la urmă, la unul din morfeme (*-e/-uri*), care a devenit normă. Norma limbii literare se creează „prin selectare” şi „reducerea variantelor” [68, p. 15]. La începutul sec. al XIX-lea, numeroase forme oscilante între *–uri/-e*, treptat, abandonează desinența *–uri* în favoarea formelor mai scurte (în *–e*): *producturi/producte, instrumenturi/instrumente, materialuri/materiale, minuturi/minute* etc.[48]

În alte cazuri însă, are loc o deplasare de desinențe şi se preferă forma în *–uri*. Astfel, substantivele neutre *tăiş, laț, ocol, somn, obicei* ş.a., conform normei, au pentru plural desinența *–uri*. Dubletele flexionare cu desinența *–e* sînt, la momentul actual, nişte arhaisme morfologice „fosilizate” doar în structura frazeologismelor: *a fi (cuțit) cu două* ***tăişe*** „a implica, a presupune avantaje şi dezavantaje la fel de importante” [ibidem, p. 171]; *a se prinde în* ***laț***e „a cădea în cursă” [ibidem, p. 304]; *a da* cuiva (la ceva) ***ocoale*** „a ocoli, a se învîrti în preajma cuiva sau a ceva”[49]; *a trage la* ***soamne*** „a dormi adînc” [ibidem, p. 384]; *pe* ***sfîrşite*** „pe terminate” [2, p. 42]; *din alte* ***potoape*** „din moşi strămoşi” [148, p. 124] etc.

---

[48]Forma de plural în *–uri* a cuvîntului *minut* este limitată numai la expresia *în toate minuturile* „tot timpul, permanent”.

[49]*El a venit apoi ş-a început să ne spună că pămîntul se învîrte ca prîsnelul şi dă mereu ocoale împregiurul soarelui* (I. Slavici, p. 348).

Ezitări flexionare între formele duble de plural *–i/-uri* au cunoscut şi unele substantive feminine, mai ales cele care denumeau nume de materii, precum cele de origine slavă: *treabă* (< *trěba*) şi *vreme* (< *vrěmen*). Norma literară a preferat desinenţa specifică substantivelor neutre *–uri*[50], deoarece „semantic, substantivele se apropie de clasa substantivelor neutre: *vremuri, treburi*" [ibidem, p. 61]. Cîteva frazeologisme însă au păstrat formele gramaticale desuete şi învechite *vremi* şi *trebi*: *din* ***vremi*** *apuse* „de demult"; *a-şi face* ***trebile**** „a-şi face interesele, a-şi rezolva problemele"[51] [148, p. 158]; *a-şi vedea de* ***trebi***[52]*; a sta* ***trebile*** *baltă*[53] etc.

De asemenea, în urma concurenţei neîntrerupte dintre doi formanţi ai pluralului substantivelor feminine (*-e/-i),* în categoria arhaismelor morfologice s-au plasat şi cuvintele cu pluralul vechi în *-e* [65, p. 8-9]. Norma veche admitea o singură posibilitate de realizare a pluralului pentru substantivele feminine în *-ă.* Această unică desinenţă a fost vocala *-e.* Iată doar cîteva exemple specifice pentru limba română în perioada dintre 1532-1656 (atestate în monumente scrise): *cărămide*, *grădine*, *nunte, săgete*, *talpe* etc.

Încă din secolul al XVI-lea, la substantivele feminine se manifestă tendinţa de înlocuire a desinenţei de plural *-e* prin *-i* , care, treptat, s-a impus la tot mai multe substantive din categoria menţionată: *cărămizi, grădini, nunţi, tălpi* etc. Deşi se admit diverse motive (a se vedea [100, p. 41]), cauza reală a pluralului în *-i* pentru substantivele feminine, după cum consideră G. Gruiţă, „pare să fi fost dorinţa vorbitorului de a marca mai clar, mai tranşant opoziţia singular/plural" [66, p. 110]. Desinenţa *–i* e secundată, în mod obişnuit, de alternanţe fonetice în radical, ceea ce contribuie mai evident la diferenţierea pluralului (a se compara: *roată-roate/roţi; boală-boale/boli; coadă-coade/cozi* etc.).

Concurenţa dintre aceste două forme flexionare s-a manifestat şi se manifestă ca un fenomen foarte complex prin durată şi prin implicaţii sociolingvistice. Majoritatea substantivelor, pînă a se încadra într-un tip flexionar, şi-au creat două paradigme paralele. Încă în limba română veche, nu o dată, de la un text la altul, substantivele prezintă o dublă încadrare morfologică - cu *-e* şi cu *-i*: *balte, giudecate, viaţe*, *bălţi*, *giudecăţi, vieţi* [53, p. 85].

Mai mult decît atît, pluralele în *-e*, în general mai puţin numeroase, se întîlnesc, în special, în scrierile nordice moldoveneşti *lefe, barbe, blane*, *izbînde*, *talpe*. În schimb, pluralele (neacceptate de

---

[50]Aceste substantive feminine au o formă distinctă de G.- D., deoarece forma normată *vremuri/treburi* nu apare niciodată la G.-D. singular, adică nu se înscrie în omonimia curentă la substantivele feminine dintre plural (toate cazurile) şi singular G.-D. (a se vedea [83, p. 53]).

[51]*Nică, dragul mamei! Vezi că tată-tău e dus la coasă, căci se scutură ovăsul cela pe jos; şi eu asemene nu-mi văd capul de trebi* (I. Creangă, p. 253). *Tată, eu n-oiu pute merge, că, după cum vezi, am tare multe trebi pe capul meu* (I. Creangă, p.142).

[52]*Să-şi vază de trebile ei Europa* (I. L. Caragiale, p. 23).

[53]*Dă, bătrîneţe nu-s? Cum n-or sta trebile baltă!* (I. Creangă, p. 171).

limba literară actuală) în *-i* se întîlnesc, mai cu seamă, în scrierile muntenești: *colibi, mili*, *mahrămi* [59, p. 110].

Secolul următor (al XIX-lea) constituie încă o fază de variație liberă, căci se caracterizează prin absența unor criterii coerente și unitare privind formarea pluralului substantivelor feminine[54]. O întrebuințare mai largă o cunosc acum pluralele în *-e*. Aceasta ne-o dovedesc cu prisosință exemplele spicuite: *barbe* (M. Eminescu), *cicoare* (V. Alecsandri), *rane* (C. Negruzzi), *șure* (I. Slavici), *boale* (B. P. Hasdeu) etc.

Motivele pentru această situație, întru cîtva neașteptată, trebuie căutate, în primul rînd, în etimologismul epocii: pluralele în *-i* erau considerate mai puțin corecte și trebuiau evitate.

În cazul multor substantive de acest fel, ezitările flexionare au durat mult timp. Chiar și în primele decenii ale secolului al XX-lea, atunci cînd dicționarele normative recomandă pluralul în *–i*, unii lingviști, după cum menționează Al. Graur, se pronunță împotriva acestor forme, preferîndu-le pe cele în *–e*: *boale, boalte, cioare, roate, școale, toarte, vioare* etc. [59, p. 135]. Cu toate acestea, treptat astfel de substantive s-au fixat la unul din morfemele amintite, iar cealaltă variantă, prin „decizia" uzului general, a fost abandonată ori s-a menținut doar la nivelul graiurilor și dialectelor (a se vedea în acest sens [98, p. 53]). În așa fel, se evită soluția unei paradigme mixte.

Mărturie a producerii acestui „soi de degringoladă" (după cum o numește V. Iancu [75, p. 63]) ne pot servi și o serie de frazeologisme în structura cărora au rămas „pietrificate" astfel de forme gramaticale: *a pune* ceva *pe **roate**** „a se desfășura în condiții foarte favorabile"[55]; *a-l apuca* pe cineva *toate **boalele*** *de pe lume[56]; a rămîne în **coadele** tăciunilor* „ a trăi în mizerie, a o duce greu" [ibidem, p. 328]; *a-și lua picioarele (călcîile) de-a **umere*** „a o lua la sănătoasa"; *de-a **umere**[57]*; *trei lulele, trei dughene, capul plin de **socotele**[58]* se spune ironic despre vînzătorii cu puțină marfă în prăvălie; *a bate **ușele*** „a umbla fără căpătîi din casă în casă"; *a se duce pe **copce**** „(despre bunuri) a se pierde; (despre oameni) a intra într-o mare încurcătură"; *a bate la **talpe**** „a cheltui fără socoteală"[59] ș.a.

---

[54]Astfel, chiar la V. Alecsandri în *Iorgu de la Sadagura*, găsim o dată *greșale*, ca în limba veche, altă dată *greșăli* (ca în graiul popular din Moldova).

[55]După cum se poate observa, frazeologismul „a evadat din domeniul unde a luat naștere (viața rurală, agricolă) și s-a generalizat cu un sens duferit de cel al cuvintelor din interior" [35, p. 41].

[56]*Cînd a văzut vulpea ogarul, au apucat-o toate boalele de pe lume* (*Povești pop. mold.* , p. 398).

[57]*Îndată putu să se coboare și, luîndu-și rămas bun de la omul nostru, se duse cu coada de-a umere* (C. Negruzzi, p. 58).

[58]Forma arhaică *socotele* este motivată de păstrarea rimei.

[59] *Cu toate aceste, bunul nostru creștin nu se sfiia a poronci să bată la talpe pe vreun român ce nu-și putea plăti birul* (V. Alecsandri, IV, p. 24).

Datorită formelor duble de plural, astfel de substantive creează o formă distinctă şi pentru G.-D. : *coadei* (în loc de *cozii*), *soartei* (în loc de *sorţii*) etc.: *a se da* ***coadei***[60] „a se retrage, a se ascunde” [35, p. 77]; *ironia* ***soartei*** „jocul neaşteptat al sorţii” [150, p. 168].

În anumite situaţii însă, în urma concurenţei dintre cele două forme de plural la substantivele feminine, varianta preferată, ce a avut cîştig de cauză în lucrările normative de limbă română contemporană, a fost cea în *–e* (*hlobă – hlobe,* nu *hlobi; piază-pieze,* nu *piezi; huşte,* nu *huşti* etc.). Iată cîteva arhaisme gramaticale de acest fel, ce s-au menţinut în componenţa frazeologismelor: *bate* ***hlobile*** *să priceapă calul* „a face aluzii”; *a grăi peste* ***piezi**** „a vorbi anapoda, a lua peste picior” [35, p. 41]; *a vărsa putina cu* ***huştii*** „a spune totul” [145, p. 87].

O situaţie similara se atesta şi în cazul substantivelor masculine *obraz*, *colţ*, care admit pentru plural forma *obraji, colţi.* Formele flexionare neutre, învechite, de plural o*braze, colte* sînt sedimentate în frazeologismele a *ieşi (a scoate) la* ***obraze****[61] , sau *a fi* ***obraze*** *subţiri* „a se deosebi, a se înălţa la o treaptă socială mai înaltă; a (se) face boier”[62]; *a da* ***colte*** „a da colţi” [150, p. 74] etc. Pentru limba română veche, este caracteristică forma în *–e* a substantivului masculin invariabil după număr *genunchi* (< lat. *genuc(u)lum*) – *genunche*, care s-a conservat în frazeologismul *a da în* ***genunche*** „a îngenunchea”.

2.1.3. Arhaisme substantivale privind numărul

De la bun început, trebuie să menţionăm că substantivul are posibilitatea să utilizeze categoria gramaticală a numărului în scopuri stilistice. Este cazul substantivelor care nu marchează în declinare opoziţia după număr, avînd numai forma de singular sau plural. Astfel, o a treia categorie de arhaisme din structura frazeologismelor româneşti e determinată de sfidarea normelor gramaticale de număr pentru substantivele *singularia tantum*. Majoritatea substantivelor abstracte dispun de o particularitate flexionară, şi anume utilizarea lor numai la singular[63]. Deloc neglijabil pentru limba română pare a fi fenomenul extinderii opoziţiei singular/plural (prin utilizarea unei forme de plural) la substantive defective de număr. Tendinţa de a dezvolta forma de plural pentru asemenea substantive reprezintă, de obicei, o expresie sugestivă a multiplicării la nesfîrşit, a hiperbolizării, şi constituie un proces de convertire a sensurilor gramaticale în componente ale dezvoltării semnificaţiei estetice. Astfel, în structura unor frazeologisme sînt „depuse” forme „tabuizate” de plural ale substantivelor ce nu admit variaţii flexionare (*aer, groază, fum, răbdare,*

[60]Cazul dativ în care stă substantivul *coadă* are aici valoare de locativ.

[61]Substantivul *obraz* cu sensul său învechit de „persoană, ins”, pe care îl actualizează în frazeologismul dat, funcţionează exclusiv ca un substantiv neutru, chiar dacă formele de plural oscilează între *–uri* şi *–e*.

[62]*Oare nu cumva v-aţi face şi voi, nişte feciori de ghindă, fătaţi în tindă, că sunteţi obraze supţiri?* (I. Creangă, p. 184).

[63]Or folosirea la plural presupune mai multă concretizare. În unele cazuri, bunăoară, diferenţa de sens dintre singular şi plural e foarte marcată: *bunătate* („bunăvoinţă”) – *bunătăţi* („averi, bogăţii”); *milă* („sentiment de compasiune” – *mile* („pomană”) etc.

minte, răcoare, năduşeală, pace, cinste ş.a.): *a mînca* ***răbdări**** *prăjite*[64]*, a-şi aduna* ***minţile****, a-l apuca* ***răcorile***[65]*, a intra în toate* ***spaimele***[66]*, a-l scutura* ***frigurile****[67]*, a avea* ***fumuri**** *în cap, a-l trece* pe cineva ***năduşelile****, a-i îngheţa* ***ficaţii*** *de frică, a fi sec la* ***ficaţi***[68]*, a-şi da* ***aere****, a-şi lua* ***aere****, a băga (a intra) în (toate)* ***grozile*** *morţii, a lega* ***păcile****, a avea multe* ***cinsti***[69]***;*** *a se înălţa în* ***ceruri***[70] etc.

Expresiile de mai sus sînt o mărturie a convertirii sensurilor gramaticale. Aşa, substantivul singularia tantum *aer*, denumind material în stare gazoasă, ce alcătuieşte atmosfera terestră, dezvoltă în frazeologisme un sens categorial opus, adică trece în categoria substantivelor pluralia tantum, o dată cu participarea la sensul global de „a fi înfumurat", corespunzînd pluralului *fumuri*[71] (a se vedea [83, p. 60]).

Cu toate acestea, asemenea forme de plural ale substantivelor date nu par a avea rezonanţă arhaică, deoarece, chiar fiind în afara normei literare, se menţin în uzul curent şi sînt (re)cunoscute de către toţi vorbitorii limbii. Este important însă să remarcăm că uzul acestor forme „tabuizate" se reduce doar la aceste cîteva sintagme pietrificate. În afara lor, ele nu au existenţă proprie. Cu alte cuvinte, formele date sînt unele „muribunde", „anemice", ceea ce ne permite să le categorisim dacă nu la arhaisme, cel puţin la cel de eventuale arhaisme „încrustate" în structura frazeologismelor.

2.2. Arhaisme pronominale

În procesul de modernizare a limbii, şi unele forme pronominale au cunoscut faze ezitante de adaptare şi de încadrare a lor în sistemul gramatical al românei. Cu alte cuvinte, şi flexiunea pronominală se înscrie într-un vast registru de variante, ca gen, ca forme de plural ş.a. Firește, în acest caz, norma gramaticală şi estetica limbajului au cîntărit bine formele nesigure, oscilante, căutînd mereu claritatea şi precizia construcţiilor. Cu timpul, aceste discrepanţe s-au estompat şi, dintre formele fluctuante, li se acordă credit formelor eufonice, iar celelalte, ce conservă tipare depăşite, ţin de istoria limbii. Bunăoară, pronumele relativ *care* (< lat. *qualis*) în limba română veche (sec. al XVI-lea – al XIX-lea), ca şi în alte limbi romanice, apare articulat hotărît (*carii*, *carele, carea*), iar uneori şi întărit cu elementul formativ *–şi* (*careleşi, careaşi* ş.a.). Acest element,

---

[64] *Nu tot umblaţi după bunătăţi; mai mîncaţi şi răbdări prăjite, că nu v-a fi nimica!* (I. Creangă, p. 280).

[65] *Cum îl văzu fata că este aşa de grozav, nişte răcori o apucară şi i se făcu părul măciucă de frică* (P. Ispirescu, p. 23).

[66] *Femeia a intrat în toate spaimele* (*Poveşti pop. mold*., p. 368).

[67] *Doară o săptămînă m-au tot scuturat frigurile cînd te-a născut mumă-ta* (*Basme pop. rom*., p. 97).

[68] *Ascultîndu-l pe naş, îşi dădu seama că este cu adevărat moartea şi simţi cum de spaimă îl seacă la ficaţi* (*Tinereţe fără bătrîneţe*, p. 488).

[69] Ultimele două expresii le atestăm în limba cronicarilor noştri.

[70] *Înalţă-te în ceruri şi zbori cîntînd la soare,*
Căci soarele iubirei în cer au răsărit (V. Alecsandri, IV, p. 79).

[71] *Fum* este, de asemenea, un substantiv trecut de la statutul de singularia tantum la cel de pluralia tantum.

în fazele mai vechi ale limbii, însoţeşte şi pronumele nehotărît *tot (totuluşi*) şi pe cel ordinal[72] *întîi (întîiaşi*) etc. Astfel de tipare gramaticale depăşite au rămas „fosilizate" în componenţa unor frazeologisme: *cîte unul* ***careleşi*** „fiecare, pe rînd, unul cîte unul" [148, p. 68]; ***întîiaşi*** *dată* „pentru prima dată"[73]; *cu (întru)* ***totuluş*** „în întregime, complet" [ibidem, p. 122]; ***cîtuş*** *de puţin*[73] etc.

S-au menţinut în structura frazeologismelor şi forme arhaice ale pronumelor reflexive compuse: *de* ***sinene*** „de sine"; *de (de la, din, dintre)* ***sineşi (sinene, sinele)*** „(făcut, realizat) din iniţiativă proprie, cu (prin) mijloace, resurse proprii, fără intervenţia cuiva" [148, p. 120][74].

În general, numărul frazeologismelor ce conţin în structura lor arhaisme morfologice pronominale este destul de redus.

2.3. Arhaisme verbale

În procesul modernizării limbii, în morfologia verbului, ca şi în cea a substantivului şi a pronumelui, se produc o serie de schimbări în distribuţia formelor de întrebuinţare a modurilor, a timpurilor şi a persoanelor. Trebuie să menţionăm că schimbări importante nu suferă osătura de ansamblu a sistemului, ci punctele periferice ale sistemului, modificările limitîndu-se la jocul analogiei: acestea, pe de o parte, regularizează şi simplifică paradigmele, iar, pe de altă parte, aduc o serie de complicaţii în alte sectoare. Frazeologismele, caracterizîndu-se prin stabilitatea formei, păstrează asemenea „rudimente" în structura lor. Bunăoară, referindu-ne la conjugare, trebuie să menţionăm că un număr de verbe care, pe parcursul evoluţiei limbii, în urma acţiunii factorilor fonetici, morfologici şi sintactici (contaminarea cu alte verbe) îşi schimbă modul de a se conjuga (cu sufix sau fără sufix): *a-i cînta Isaia* ***dănţuieşte*** [107, p. 25].

O ezitare pentru sistemul flexionar verbal în limba română a reprezentat-o şi existenţa formelor paralele: *cred – crez, cad – caz, să vadă – să vază, pun - pui* ş.a. Numai unele din aceste forme verbale (primele) sînt cele acceptate de norma literară, celelalte – despre care lucrările de specialitate menţionează că sînt forme „iotacizate", întrucît consoana finală a rădăcinii verbului se modifică (*crez, văz, să vază*) sau dispare (*ţiu, rămîie, puie*) – sînt forme învechite (deşi sînt frecvente şi azi, mai ales în vorbirea persoanelor în vîrstă sau în vorbirea populară)[75] . Cu scopul de a repara aceste neregularităţi, limba creează, la un moment dat (aproximativ către sec. al XVII-lea),

---

[72]Conform opiniei lui D. Irimia, numeralele sînt considerate *pronume de cuantificare*.

[73]*De cînd te-am văzut întîiaşi dată pentru prima oară mi-am pierdut uzul raţiunii: da! Sînt nebun* (I. L. Caragiale, p. 36).

[73]*Trebuie să vrei, dacă ţii cîtuş de puţin la onoare* (I. L. Caragiale, p. 108).

[74]*Puiul de ciocoi simţi de sineşi acest adevăr şi hotărî să-l pună în lucrare* (N. Filimon, p. 39); *Dar după ce mai medită cîtva timp, el zise în sineşi încruntîndu-şi sprîncenele [...]* (N. Filimon, p. 43).

[75]Asemenea dublete, specifice limbii române vechi, caracterizează, mai ales, graiul muntenesc şi au continuat să circule pînă în sec. al XIX-lea, cînd „scriitorii ardeleni, bănăţeni şi moldoveni au renunţat la ele" [86, p. 696].

formele cu o consoană deziotacizată[76] - *văd, ţin, cred, pun* etc., forme admise de norma literară actuală. Iată cîteva frazeologisme ce conţin asemenea forme învechite: *a se duce să* ***vînză*** *fasole în ziua de Paşti* „a face un lucru la un moment inoportun”; *să nu te* ***arză*** *zamă de scoici* [107, p. 148]*; nu* ***înviază*** *morţii cu plînsul.* Iar frazeologismele *a-şi face de* ***mărit*** „a face vrăji pentru a se mărita”; *de* ***mărit*** „(despre fete) bună de măritat” conservă forma învechită şi regională a participiului verbului *a (se) mărita (măritat) – mărit* [149, p. 609].

2.4. Arhaisme adverbiale

Acordul este produsul sintaxei, ce a apărut ulterior flexiunii şi pe baza ei, la o anumită treaptă de dezvoltare a capacităţii omului de abstractizare. Apariţia lui a contribuit la transformarea propoziţiei într-o unitate centralizată în jurul numelui, prin reiterarea categoriilor gramaticale ale acestuia la alte cuvinte din enunţ. Iradiantul, adică cel care transmite marca sa de gen, număr, caz (persoană) celorlalte cuvinte este substantivul[77]. O greşeală de ordin gramatical în limbă o constituie „acordul adverbului”[78]: unui cuvînt neflexibil i se atribuie o flexiune asemenea adjectivului. Acest tip de eroare e rezultatul confuziei adverbului cu adjectivul. Bineînţeles, aceste forme, neacceptate de norma literară, coexistă temporar cu formele paralele normate, ca, în urma concurenţei, să se plaseze în rezerva pasivă a vocabularului sau să se menţină în vorbirea populară: e cazul adverbului *doară* (< lat. *de-hora*), o variantă desuetă a lui *doar*, conservată în expresia *într-o* ***doară*** „la noroc, la întîmplare; pe nimerite”[79]. Învechită este considerată şi întrebuinţarea adjectivală a adverbului *curînd*[80] menţinut în expresia *în* ***curîndă*** *vreme* „în scurt timp, peste puţină vreme”[81].

După cum s-a putut observa, frazeologia românească se caracterizează printr-un număr impunător de expresii cu arhaisme morfologice în structura lor. Aceste „rudimente” ale unei flexiuni învechite, amorfe astăzi, îşi continuă existenţa în cadrul expresiilor împietrite, constituind o consecinţă inevitabilă a evoluţiei limbii. Anume aceste „cioburi” ale paradigmei vetuste diferenţiază frazeologismele de îmbinările libere de cuvinte, atribuindu-le stabilitate, „soliditate” şi contribuind, totodată, la păstrarea intactă a topicii elementelor lor componente: formele gramaticale arhaice sînt izolate de structura gramaticală actuală şi deci sînt lipsite de independenţă. În acelaşi

[76]Termenul e întrebuinţat în lingvistica românească de I. Coteanu (a se vedea [27, p. 186]).

[77]Se pot acorda cu substantivul numai adjectivul (în gen, număr, caz) şi verbul (în număr şi persoană).

[78]Th. Hristea consideră acordul adverbului cu substantivul pe lîngă care apare în vorbire „o falsă regresiune” sau „hiperurbanism gramatical” (*oameni puţini politicoşi, musafiri proaspeţi sosiţi* etc.) [72, p. 280), adică greşeli de limbă izvorîte din teama de a nu greşi (cu alte cuvinte, din teama de a nu se conforma normelor limbii literare).

[79]*Năzdrăvănia lui de astă dată nu-i folosi la nimic alt decît să-i dea în gînd să facă o cercare într-o doară, ce o ieşi să iasă* (*Basme pop*., p. 120).

[80]Dicţionarele explicative ale limbii române atestă numai întrebuinţarea adverbială a lui *curînd* (< lat. *currendo*).

[81]*După aceia, curîndă vreme scrie că s-au împăcat Ştefan vodă cu frati-său Iliaşu* (Gr. Ureche, p. 9).

timp, prezența lor în componența frazeologismelor sporeşte gradul de expresivitate a acestora, imprimîndu-le un caracter exotic.

§ 3. Arhaisme sintactice

Este evident pentru oricine care întreprinde o comparație între limba actuală şi cea din trecut că, pe parcursul a cîteva secole, limba română contemporană a înregistrat un progres evident atît în ceea ce priveşte îmbogățirea cantitativă, cît şi în ce priveşte perfecționarea mijloacelor ei de expresie. Cu alte cuvinte, atît formele, cît şi structurile sintactice încearcă presiunea acelor două tendințe: pe de o parte, de *simplificare*, adică de reducere a contrastelor în sistem, subordonată tendinței generale de economie a limbii, iar, pe de altă parte, cea de *elaborare* şi *clarificare* a expresiei.

Sintaxa limbii române vechi se deosebeşte de cea a limbii române contemporane, în primul rînd, prin caracterul greoi şi confuz al frazei încărcate de construcții neromâneşti. Faptul acesta a fost explicat atît prin diverse influențe externe[82] (cum ar fi cultura latină a lui M. Costin sau limbile clasice şi stilul retoric al literaturii bizantine, în cazul sintaxei lui D. Cantemir [94, p. 25-50]), cît şi prin influențe interne (adică prin manierism sintactic: cei care scriau „aveau conştiința actului de cultură înfăptuit şi procedau, în consecință, la o acțiune voită de a imprima scrisului lor o expresivitate şi o structură diferite de cele ale limbii vorbite" [131, p. 237]. Oricum, cert rămîne că „urcuşul" spre claritatea, suplețea şi concizia frazei româneşti a fost greu şi de durată, iar permanenta înnoire a elementelor de relație, tendința de concretizare şi de elaborare logică a structurilor a determinat învechirea şi ieşirea din uz a unor structuri sintactice. Trebuie să menționăm că, în general, „manifestările arhaice" ale fenomenelor sintactice în cadrul frazeologismelor sînt rare, deoarece atare manifestări pot fi depistate doar la nivelul organizării elementelor morfologice în cadrul propoziției şi/sau al frazei şi foarte puțin la nivelul îmbinărilor de cuvinte. Bunăoară, numai la nivelul frazei putem vorbi de inversiunile şi dislocările artificiale ale unor grupuri de cuvinte, întrebuințarea unor forme verbale în legătură cu corespondența timpurilor, dezacordul între subiect şi predicat, valorile învechite ale unor conjuncții etc.

Cu toate acestea, şi în structura frazeologismelor au rămas conservate unele particularități sintactice arhaizate:

a) Utilizarea elementelor relaționale (prepozițiilor) cu valori şi funcții deosebite de cele care s-au fixat în limba literară actuală: *a avea de furcă, a avea de gînd, a-i da de veste, a-i da de ştire, a*

[82]După cum se ştie, în sintaxă împrumuturile se fac mai uşor decît în morfologie sau în fonetică.

da de grijă, a-i veni de hac, a da de hac, a apuca pe cineva *pe-a mîinile, (a aduce) cu de-a sila (cu de-a frica, cu de-a puterea), a afla ac de cojocul* cuiva etc.

b) Exprimarea analitică (cu ajutorul prepoziţiilor sau al articolului substantival hotărît) a cazurilor oblice: construcţii prepoziţionale cu *de* cu valoare de genitiv: *trecere de vreme (trecerea vremii)* [125, p. 390]; *trecere de măsură (întrecerea măsurii)* etc.; construcţii prepoziţionale sau cu articol substantival hotărît proclitic pentru dativul analitic: *asta să i-o spui lui mutu*, se spune cuiva în afirmaţiile căruia nu ai încredere, care exagerează, care minte; *a-l lăsa la dracu* „a-l lăsa dracului" etc.

c) Schimbarea de regim al unor verbe (e recunoscut faptul că orice verb, privit sub aspectul posibilităţilor sale combinatorii, constituie o unitate sintactică şi deci se caracterizează printr-un anume regim sintactic). În cadrul frazeologismelor, au rămas conservate unele verbe cu regim modificat. Bunăoară, verbul care guvernează actualmente un acuzativ, selectează în asemenea secvenţe un dativ[83]: *a rămîne locului; sărac lipit pămîntului*[84] etc.

d) Topica inversată, epurată de particularităţi retorice: în cadrul frazeologismelor atestăm inversiuni şi dislocări artificiale ale formelor flexionare compuse (separarea auxiliarului de forma verbală cu care se combină, encliza pronumelui reflexiv faţă de verb etc.): *duce-s-ar în pustia (pustii, pustiu)!; duce-s-ar la pustia (pustii, pustiu)!; duce-s-ar pe pustia (pustii, pustiu)!* etc.

e) Permanenta înnoire a elementelor de relaţie, cauzată de tendinţa de claritate, de concretizare, de elaborare logică a structurilor. De pildă, întrebuinţarea în diverse construcţii a prepoziţiei *întru* are iz arhaic: *a adormi întru Domnul, a pune întru ponos* pe cineva*, a aduce întru îndeplinire, întru mijloc de, a pune întru faţa* cuiva*, a se da întru trufii* etc.

În alte cazuri, prepoziţiile fie că trec în categoria morfemelor, fie că îşi reduc enorm sfera lor de întrebuinţare. E vorba, de exemplu, de prepoziţia latină *ad*, care a dat naştere în limba română prepoziţiei *a*. Utilizată pe lîngă un verb la infinitiv, *a* devine morfem al infinitivului: *E uşor a scrie versuri cînd nimic nu ai a spune* (M. Eminescu). În limba română veche şi, uneori, în perioade mai recente, şi infinitivul lung cu valoare verbală apare precedat de prepoziţia *a*: *a scăpare, a facere* ş.a. Asemenea combinaţii sintactice învechite, nemaiîntîlnite astăzi, se atestă în cadrul unor frazeologisme (de exemplu, *a-i fi* cuiva *a scăpare* de cineva). La momentul actual, prepoziţia *a*, după cum consideră unii lingvişti, a dispărut ca atare din limbă [78, p. 266]. Iată de ce în

[83]În limba română veche, o serie de verbe realizează structuri sintactice cu dativul, care intră în variaţie liberă fie cu o structură tranzitivă, fie cu o structură conţinînd o construcţie prepoziţională. Datorită faptului că „structura cu dativul pare să fie incomodă şi nefirească", momentele de limbă următoare arată că această variaţie liberă „se rezolvă în sensul generalizării fie a construcţiei tranzitive, fie a construcţiei prepoziţionale, şi niciodată a construcţiei cu dativul".

[84]Construcţia cu dativul la verbul *a (se) lipi* a fost remarcată încă în cele mai vechi monumente literare (*Psaltirea Scheiană, Psaltirea Hurmuzachi, Palia de la Orăştie* etc. (a se vedea [4, p. 462]).

frazeologismul unde ea apare – *de-a fir-a-păr* „cu de-amănuntul" – vorbitorii simt nevoia de a dezambiguiza raportul sintactic dintre elementele constitutive ale formulei. Acest fapt îi determină să recurgă la alte prepoziții, care exprimă raporturi clare şi precise: *de-a fir* ***în*** *păr*[85].

Materialul analizat ne permite cîteva observații. Ca şi în alte compartimente ale limbii, sintaxa limbii române este, de asemenea, supusă diferitelor influențe şi, ca rezultat, se modifică, evoluează, o bună parte dintre sectoarele ei rămînînd în urma dezvoltării firești a limbii. Cu toate acestea, fenomene sintactice arhaice sînt rar atestate la nivelul frazeologismelor. Faptul acesta e cît se poate de firesc, întrucît terenul propice de manifestare pentru structurile sintactice cu iz arhaic îl reprezintă propoziția sau fraza şi foarte puțin îmbinările de cuvinte. Frazeologismele conservă doar cîteva particularități sintactice arhaizate, cum ar fi utilizarea instrumentelor de relație cu valori şi funcții diferite de cele care s-au fixat în limba literară actuală, schimbarea de regim al verbelor, topica inversată, exprimarea analitică etc. Anume prin aceasta se explică numărul relativ mic al acestor frazeologisme arhaice.

§ 4. Arhaisme derivate

4.1. Arhaisme derivate cu afixe neproductive

Problema arhaismelor derivate se axează şi ea pe ideea că elementele limbii fac parte nu numai dintr-o structură proprie unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci şi dintr-una constituită în timp. Fiecare structură a limbii (inclusiv cea morfematică) poartă în sine virtualitățile propriei sale schimbări, ce vizează, întîi de toate, simetria şi regularizarea perpetuă. Pe parcursul evoluției, în funcție de productivitate, se modifică atît inventarul morfemelor, cît şi modalitatea lor de organizare, ierarhia lor. Modernizarea limbii române, dobîndirea de către ea a prestigiului unei limbi europene de cultură şi civilizație s-a realizat nu numai prin recurgerea la împrumuturi din alte limbi, ci şi prin folosirea eficientă a mijloacelor interne de îmbogățire a vocabularului[86]. Aşadar, studiul resurselor de formare a cuvintelor proprii unei limbi, precum şi a modului cum au evoluat ele constituie un capitol dintre cele mai importante, deoarece se poate vedea aici mecanismul însuşi al creației lexicale sau felul în care procedează o limbă pentru a-şi crea elemente noi, dotate cu sensuri noi.

Înainte de a pune în discuție problema frazeologismelor cu arhaisme derivate în structura lor, trebuie să facem precizările de rigoare privind termenul de *arhaism derivat.* Prin *arhaisme derivate* înțelegem, pe de o parte, unitățile lexicale derivate (prin prefixare, sufixare), ce conțin în structura

---

[85] *Fireşte că în asemenea atmosferă nici Herdelea şi nici Titu nu mai îndrăzniră să le mai pună în curent şi cu amenințările judecătorului, deşi tînărul se lăudase că are să le spună tot din fir în păr* (L. Rebreanu, p. 210).

[86] În anumite cazuri, şi cuvintele noi, apărute în limbă, pînă a se adapta fonetic, cunosc faze de oscilații şi ezitări în ce priveşte ataşarea unor sau altor afixe. Aşa-numitele dublete neologice, ce diferă prin afix, circulă uneori o perioadă paralel (cu timpul însă, unele din aceste dublete cîştigă teren în detrimentul celorlalte).

lor morfematică afixe, care au fost productive la anumite etape ale dezvoltării limbii, dar care poartă azi o coloratură arhaică sau arhaizantă, fiind în întregime epuizate. Gradul de viabilitate a derivatelor lor este extrem de redus, ele constituind nişte formaţii efemere[87]. Pe de altă parte, prin arhaisme derivate înţelegem şi unităţile lexicale derivate arhaice nu ca rezultat al afixului (care continuă a fi productiv) din structura lor, ci ca urmare a adaptării formale a cuvintelor (de obicei, a împrumuturilor) şi a concurenţei între afixele ataşate acestor dublete neologice. În felul acesta, unele derivate, deşi au sufixe foarte productive şi bine înrădăcinate în limbă, cedează în favoarea altor formaţii, depunîndu-se în rezerva pasivă a vocabularului[88]. Unele din asemenea arhaisme derivate au supravieţuit totuşi în limba română contemporană nu ca unităţi lexicale autonome, ci ca elemente componente ale frazeologismelor.

Dacă, pe parcursul evoluţiei limbii (inclusiv a structurii ei morfematice), unele afixe s-au înrădăcinat puternic în ea, contribuind la formarea unei serii de derivate viabile, altele însă îşi pierd treptat posibilităţile derivative de altădată. Pentru a afirma că un afix este actualmente neproductiv, trebuie analizate potenţele derivaţionale, de care a dat dovadă în trecut acest afix, gradul de viabilitate a derivatelor lui în limba maternă (cantitatea derivatelor ce s-au menţinut în vocabularul activ şi numărul celor care s-au depus în rezerva pasivă) şi productivitatea afixului manifestată în prezent, adică numărul atestărilor noi în vorbirea actuală. Bunăoară, sufixul *–(i)si* a dat naştere în limba română la 260 de derivate, dintre care, astăzi, s-au păstrat numai 27. Dintre ele, 9 derivate (*aerisi, economisi, istorisi, mărturisi, pedepsi, plictisi, silabisi, zaharisi, molipsi*) sînt generale în limbă şi au un caracter literar, iar celelalte nu se mai utilizează în limba actuală sau se utilizează îndeosebi în Muntenia, avînd un accentuat caracter familiar [128, p. 99-117]. În prezent, *–isi* nu mai formează derivate noi decît, cel mult, formaţii ocazionale, efemere, cu intenţii afective bine determinate. Majoritatea derivatelor au dispărut definitiv din limbă, o dată cu moda care le-a pus în circulaţie.

În procesul de adaptare şi de încadrare a neologismelor în sistemul limbii române, numeroase sufixe, de origini diverse, utilizate pentru a forma verbe, substantive, adjective, adverbe, au fost în circulaţie un răstimp limitat, pentru ca apoi să se renunţe la ele. Aceasta a simplificat sistemul lexical, apropiindu-l mai mult de sursa primordială a limbii, de fondul ei latin. În aşa mod, au dispărut o serie de sufixe de origine străină, folosite frecvent la formarea cuvintelor în sec. al XVI-lea – al XVIII-lea (a se vedea [84, p. 210-220, 421- 434]). Derivatele cu asemenea sufixe au

[87]E cazul cuvintelor cu sufixele *-riu, -iceşte, -lîc, -şug, -ug, -ag, -giu, -isi* ş. a. (*grăitor**iu**, apostol**iceşte,** para**lîc**, şa**lîc**, muda**lîc**, chiri**giu**, saca**giu**, tratar**isi**, sugurip**si**, prietе**şug**, pîrţ**ag**, pil**ug**, ţuţur**ug*** etc.).

[88]Bunăoară, remarcăm o puternică concurenţă între derivatele în *–eală* şi: a) infinitivele lungi (*vedeală – vedere, iveală – ivire, porneală – pornire*); b) supinul devenit, prin conversie, substantiv (*rîcîială – rîcîit, scînceală – scîncit*); c) derivatele în *–itură* (*loveală-lovitură* etc.).

astăzi o coloratură arhaică sau arhaizantă, nefiind utilizate în mod obişnuit, în limba literară decît în componenţa frazeologismelor, datorită faptului că acestea au o structură foarte stabilă. Astfel, neproductive în limba română modernă sînt sufixele *–lîc, - giu, -(i)toriu, - iceşte, - şag, -şug* etc.

Aceste sufixe căzute în desuetudine au diverse origini. De pildă *-(i)si* şi, respectiv, *-esis* sînt de origine neogreacă (< ngr. *–si),* contribuind la formarea multor verbe în limba română din sec. al XV-lea, avînd o circulaţie considerabilă în textele juridice (*publicarisi, poftisi, murdarisi, recomandarisi, respectarisi* ş.a.). Pe la mijlocul sec. al XIX-lea, aceste forme au fost înlăturate de perechile lor mai apropiate de modelul latino-francez, mai scurte şi mai adecvate limbii noastre (*a publica, a pofti, a murdări, a recomanda, a respecta* ş.a.). Unele derivate arhaice au rămas totuşi în structura unor frazeologisme: ***a tratarisi*** *amor* cu cineva „a fi în relaţii de dragoste cu cineva"; ***a siguripsi*** *vama* „a achita (a percepe) taxele vamale necesare pentru transportul unui obiect" [148, p. 354]. O soartă similară a avut şi sufixul *-es* (*is*) (< *esis*) (ce a contribuit la formarea substantivelor): *din (cu) bun* ***proeresis**** „de bună voie, din proprie iniţiativă" [ibidem, p. 124].

După înlăturarea suzeranităţii otomane, alături de o serie de unităţi lexicale de origine turcă, au ieşit din vogă şi unele sufixe turceşti pătrunse prin împrumutul masiv de cuvinte osmanlîi. De exemplu, sufixul *–lîc (-luc)* (< *lik*) se întîlneşte numai în substantivele împrumutate din turceşte (îndeosebi, în sec. al. XVII-lea – al XVIII-lea): *foduluc* „fudulie", *iarlîc* „ordin scris", *paşalîc* „provincie a imperiului otoman, guvernată de un paşa", *zorbalîc* „scandal", *paralîc* „bani mărunţi", *murdalîc* „murdărie", *şalîc* „glumă", *calabalîc* „scandal" etc. Doar unele s-au menţinut în componenţa frazeologismelor: *a vinde (a cumpăra) cu* ***paralîcul**** „a vinde (a cumpăra) în cantităţi mici"; *a rîde cu* ***şalîc*** „a rîde cu poftă"; *a lăsa* ***calabalîcul**** „a nu face gălăgie, scandal"[89] etc.

Un alt sufix vechi de origine turcească, specializat pentru „denumirea agentului" [29, p. 161] sau a „numelor de meserii" [13, p. 17] este *–giu* (< *gi*). Sufixul dat a avut o poziţie stabilă în româna veche, poziţie pe care şi-a menţinut-o pînă la mijlocul secolului al XX-lea[90], alături de sinonimele sale *–ar, -ist, -as* ş.a. Acad. I. Iordan, într-o lucrare publicată în 1943, menţiona că *–giu* este „neobişnuit de viguros" [78, p. 158]. El a fost legat mai ales de termenii ce ţin de mica producţie particulară, din domeniul alimentaţiei (*bragagiu, halvagiu, rahagiu, telemegiu*) şi de meserii care nu se mai practică astăzi (*papugiu* „cizmar", *sacagiu* „persoană care transportă apă potabilă cu sacaua pentru a o vinde", *chirigiu* „persoană care transportă oameni sau mărfuri, în schimbul unor bani" etc.). Ca rezultat al dispariţiei unor profesii denumite de asemenea derivate sau ca urmare a modernizării terminologiei respective (în urma concurenţei), majoritatea din ele cad în desuetudine,

[89] *Să lăsăm calabalîcul şi să sărim pe fereastră* (I. L. Caragiale, p. 66).

[90] Sufixele vechi şi populare *–giu* şi *–lîc* sînt considerate foarte productive în perioada interbelică, îndeosebi la teme neologice [121, p. 27].

iar sufixul din structura lor morfematică devine neproductiv. Frazeologismele în care s-au menținut derivate în *–giu* sînt puține la număr: *a vinde apă* ***sacagiului*** „a încerca să dai cuiva un lucru pe care-l are din belşug; a încerca să înveți (sau să înşeli) pe cineva mai priceput sau mai şiret decît tine”; ***papugiu*** *de Bucureşti* „orăşean (bucureştean) de condiție modestă (servitor, slujitor, slujbaş); şarlatan” [154, p. 300].

În faze mai vechi ale dezvoltării limbii române, au fost deosebit de productive şi cîteva sufixe de origine slavă, cum ar fi *-anie* (< v. sl. *-ани*) şi *-enie* (< v. sl. *-ени*), specializate pentru formarea substantivelor de la teme verbale. Gradul mai mare sau mai mic de productivitate a sufixelor sus-numite variază de la un text la altul. Cert rămîne faptul că, fiind extrem de productive în sec. al XVII-lea, actualmente aceste sufixe sînt „muribunde”, pentru că nu mai participă la derivarea unităților lexicale noi. Asemenea arhaisme derivate au rămas încrustate doar în structura unor frazeologisme: *a lua* ***sfîrşenie*** *de ...* „a fi ucis” [148, p. 257]; *a-i face de* ***petrecanie**** „a risipi, a distruge; a cheltui tot”[91]; *a avea* ***slobozenie**** „a fi liber”[92]; ***prăpădenia*** *pămîntului (lui Dumnezeu),* se spune despre o nenorocire îngrozitoare, despre ceva insuportabil, copleşitor; *a striga (a țipa, a urla) de* ***prăpădenia*** *pămîntului* „a striga (a țipa, a urla) foarte tare”; *a se duce la* ***pierzanie*** „a muri”[93]; *fără* ***prihănie*** „fără prihană”.

Pentru limba română contemporană e caracteristică arhaizarea şi a altor sufixe adverbiale slave, cum ar fi *–eşte* şi *–iceşte.* Primul a fost unul dintre cele mai productive sufixe, ataşat nu numai la substantive şi adjective, dar mai ales la adverbe, ajungînd să fie simțit ca un sufix adverbial prin excelență. Derivate în *–eşte* (*-ăşte*) apar în toate textele literare româneşti, începînd cu sec. al XVI-lea (*nunteşte* „prin nuntă”, *îngereşte* „angelic”, *dobitoceşte* „ca un dobitoc”, *pîrîşeşte* „împotrivă” ş.a.), precum şi în cîteva frazeologisme: *a sta* ***pîrîşeşte*** cuiva „a sta împotriva (cuiva), ca un pîrîş; a se împotrivi”; *a se face* ***pravişte*** „a se da în spectacol (în fața cuiva)”.

Cu referință la sufixul *–iceşte,* care formează adverbe de la adjective în *–icesc*, în decursul evoluției structurii morfematice a limbii, putem, de asemenea, constata o oarecare diferență față de gradul de productivitate a lui. Apărut către sfîrşitul sec. al XVIII-lea, acest sufix adverbial (*-iceşte)* se dezvoltă paralel cu sufixul adjectival *–icesc,* deşi apare mult mai rar decît ultimul în limbajul cărturăresc al secolului. În sec. al XIX-lea, sub masiva influență franceză, sufixul *–icesc* e puternic concurat de sufixul *–ic,* care îl înlătură totalmente din structura morfematică a cuvintelor. Derivatele care îl mai mențin sînt sesizate ca învechite. Sufixul *–iceşte* totuşi îşi menține sporadic existența,

[91] *Îşi frămînta cugetul, că ce ar face să puie mîna pe hoț, spre a-i face de petrecanie* (P. Ispirescu, p. 204).

[92] *Şi vrîndu să vie spre țară, au vrut cu merşterşug să aibă slobozenie şi de la cei mai mari* (Gr. Ureche, p. 100).

[93] *Cum pricepu țiganca că vorbele scîndurilor o vor duce la pierzanie, de le va auzi fiul de boier, nu mai dete nici pic de somn în genele ei pînă dimineață* (P. Ispirescu, p. 57).

deşi începe „a se uza”. Pe la mijlocul secolului al XX-lea constatăm chiar o revigorare a acestui sufix, care începe din nou să cîştige teren sub influenţa relaţiilor culturale şi economice ale românilor cu Uniunea Sovietică, de exemplu: derivatele lui sînt reîntărite şi sprijinite de traducerile din limba rusă (în presă, în limbajul juridic, administrativ, tehnic etc.).

În cea de-a doua jumătate a sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea, cînd limba română contemporană şi-a ales o altă orientare în dezvoltarea sa (spre apus), sufixul *–iceşte ,* fiind puternic concurat de sufixul neologic *–(a)mente*, nu mai este productiv, fiind simţit ca epuizat în întregime. Se menţine doar în derivatul arhaic din cadrul frazeologismului *a merge (a o lua, a pleca* etc.) ***apostoliceşte*** „a merge pe jos” [71, p. 54][94].

Deşi nu există suficiente probe, sufixele diminutivale *–ag, -ug,* sînt considerate, de asemenea, de origine slavă. În trecut ele au participat la formarea substantivelor de la substantive şi a adjectivelor de la adjective, numai de la teme simple, neanalizabile. Cu timpul, gradul de productivitate a acestor sufixe a scăzut considerabil, ele cedînd în faţa altor diminutivale, mult mai răspîndite (*-aş, -el, -ea, -ică, -ior, -ioară, -iţă, -uş, -uţă, -uţ, -uleţ* etc.). Limba română contemporană le-a păstrat doar în structura frazeologismelor: *a-l apuca* pe cineva ***pîrţagul*** „a-i sări cuiva ţandăra”; *a tunde (a rade)* pe cineva ***pilug*** „a tunde pe cineva pînă la piele”; *a sta (a se ridica)* ***ţuţurug*** „a sta (a se ridica) drept, vertical” etc.

Reducîndu-şi considerabil gradul de productivitate, au ieşit din vogă şi unele sufixe latineşti, cum ar fi *–ciune* şi *–(tor)iu, -ie*. Cu referire la primul sufix, trebuie să remarcăm că, deşi intră în componenţa unor derivate cu o largă circulaţie în limba literară contemporană (*slăbiciune, vioiciune, stricăciune, urîciune* etc.), dintre care multe nu pot fi considerate învechite, sîntem de părerea că *-ciune* este un sufix care, la ora actuală, şi-a consumat potenţele derivative (el a fost extrem de productiv în sec. al XVI-lea – al XVIII-lea, derivînd substantive de la verbe [128, 99-117]). Alături de textele literare vechi şi textele dialectale, folclorice, care atestă asemenea arhaisme formale (*iertăciune* „iertare, absolvire”, *întristăciune* „tristeţe”, *mîhniciune* „mîhnire” [130, p. 217], le mai găsim şi în frazeologismele *a-şi lua* ***iertăciune**** „a cere iertare de la rude şi de la prieteni pe patul de moarte; a cere iertare”[95]; *a face* ***prădăciune*** „a prăda”; *a face* ***stricăciune***[96]***;*** *a umbla cu* ***înşelăciune***[97]***;*** *cu (mare)* ***mîhniciune***[98]*; cu* ***sfiiciune***[99] etc.

---

[94] *Preşedintele ţării, ales în mod democratic, merge apostoliceşte, lună de lună* (*Flux*, 14 martie, 2003).

[95] *Au împărţit tot al său ce au avut între cazaci şi di către toţi ş-au luat iertăciune şi însuş al treilea la tabără turcească au mersu* (Gr. Ureche, p. 98).

[96] *Capra face stricăciune scumpiii / Şi scumpia îşi răzbună cu pielea ei* (A. Pann, p. 181).

[97] *Ci nimica nu au cunoscut, că craiul cumu-şi umbla cu înşelăciune, ascunzîndu cuvîntul, pre soli cu bucurie i-au priimitu* (Gr. Ureche, p. 33).

[98] *Amu era împărăţia la Ţuţora, iară căzacii tot nu sosiră la Hotin, cu mare mîhniciune leşilor* (M. Costin, p. 128).

Menționăm că, uneori, forma preferată de limbă s-a dovedit tocmai cea în *–ciune*, iar forma rivală în *–(i)une* se arhaizează păstrîndu-se doar în frazeologismul *cu (în)* ***repejune*** „repede, iute” [148, p. 84].

Un alt sufix moştenit din latină şi întărit prin împrumuturile de cuvinte greceşti şi slave este sufixul *–ie* (< lat. *–ia),* funcția principală a căruia a fost de a forma substantive abstracte. Sufixul a fost foarte productiv în limba veche, dar, pentru că avea o sferă prea largă de întrebuințare, a fost concurat încă de atunci de alte sufixe ce i-au preluat locul. Astăzi *–ie*, deşi este viu [28, p. 178], este „absolut neproductiv” [102, p. 246]. Dacă urmărim diacronic productivitatea lui *–ie*, observăm că foarte multe derivate sînt frecvente la autorii din sec. al XVI-lea – al XVII-lea[100]. Chiar primele texte vechi ne oferă probe de rivalitate între *–ie* şi sufixele *–ătate* (*derepție – dreptate, bogăție – bogătate* etc.), *-ime* (*agerie - agerime, cruzie – cruzime* etc.), *-ciune* (*curăție – curăciune, înțelepție – înțelepciune* etc.) ş.a. Astfel, treptat, poziția lui *–ie* începe să slăbească. Începînd mai cu seamă cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, formele în *–ie* sînt mai puțin productive, întrucît fie că sînt rivalizate de sufixele abstracte verbale (infinitivul lung), fie că dispar în urma concurenței cu unitățile lexicale noi, împrumutate (în special în sec. al XIX-lea), mai ales, din limba franceză şi latină: *servicie – serviciu* (< fr. *service,* lat. *servitum*), *paralie – paralizie* (< fr. *paralyzie*); *silnicie*[101] *- silire, răpuşie - răpunere*[102], *săvîrşie – săvîrşire* etc. Trebuie de remarcat că la etapa inițială (pînă la împrumuturi masive din franceză şi alte limbi) au existat tentative de a crea o terminologie administrativă şi ştiințifică prin mijloace proprii, utilizînd sufixul *–ie*, care corespundea sensului abstract al termenilor (tentativă care totuşi a eşuat). Iată astfel de derivate arhaice menținute în cadrul frazeologismelor: *în* ***servicie*** „de actualitate, actual, valabil la un moment dat”; *în (cu, de, prin)* ***silnicie*** „cu forța, cu sila”; *luat din* ***paralie*** „paralizat”; *a merge cu* ***răpuşia**** „a provoca vrajbă”; *pînă în (la)* ***săvîrşie*** „pînă la moarte”. În anumite cazuri, bunăoară la denumirea limbilor, *-ie* a fost concurat de sufixul adverbial *–eşte*, cedîndu-i locul (*românie – româneşte, turcie – turceşte, slavonie – slavoneşte*): *pe* ***romanie*** „în limba română”; *pe* ***turcie*** „despotic”; *pe* ***slavonie*** „în limba slavonă”; *cu* ***amicie*** „prieteneşte”[103] etc.

O evoluție similară au avut-o şi sufixele de origine maghiară *–şag* (< *sag*) şi *–şug* (< *seg*), care formează substantive de la substantive şi de la adjective: *tîlhuşag* „tîlhărie”, *furtişag* „furt”, *prieteşug* „prietenie”, *vicleşug* „viclenie”, *chelşug* „cheltuială”. Derivate arhaice cu asemenea sufixe

---

[99]*Să facem o jalbă […] sîntem paisprezece oameni în suferință […] gîngăveşte cel mai mic zîmbind cu sfiiciune* (M. Sadoveanu, V, p. 332).

[100]În această ordine de idei, reprezentativă e opera lui Dosoftei, al cărei vocabular se caracterizează printr-o mare bogăție de creații noi în *–ie* (a se vedea [118, p. 163-174]).

[101]Sufixul *–nicie* (*căsnicie, dărnicie, nimicnicie*) se creează prin contaminarea sufixelor *–nic* şi *–ie.*

[102]Derivatul în *–ie* are ca bază tema participială (*răpus*), iar cel în *–re* cea infinitivală (*răpunere*).

[103]*Contele de Farol îi luă brațul şi-i zise cu amicie* (V. Alecsandri, IV, p. 418).

neproductive s-au cristalizat în următoarele frazeologisme: *a umbla cu* ***furtişag*** sau *a face* ***furtişag*** „a fura”[104], *a avea obraz de* ***prieteşug****[105]***;*** *a umbla cu (a face)* ***vicleşug****[106]; a face* ***meşteşug****[107]**;*** *cu* ***înceluşag*** „cu înşelăciune”[108] ş. a.

4.2. Arhaisme derivate rezultate în urma concurenței dintre afixe

În procesul de evoluție a limbii, unitățile ei lexicale, atît cele moştenite, cît mai ales cele neologice (împrumuturi sau creații pe teren propriu) suferă modificări fonetice şi morfologice. O bună parte dintre ele îşi modifică structura morfematică. În aşa fel, treptat, se elimină tiparele străine, formele hibride care n-au prins rădăcini în limbă. Față de structura morfematică, unele dintre afixe devin neproductive imediat, fiind sesizate ca epuizate şi arhaizate, altele, un răstimp, au un grad de productivitate redus, continuînd să creeze formații efemere. Unele afixe, deşi foarte vechi şi adînc implantate în limbă, rămîn totuşi a fi productive, frecvente şi în limba literară modernă, iar majoritatea derivatelor lor nu sînt simțite ca arhaizate. O bună parte însă dintre asemenea derivate, în urma adaptării formale şi ca rezultat al concurenței cu formele însoțite de alte afixe sau create prin derivare regresivă, şi-au pierdut gradul de viabilitate, cîştig de cauză obținînd dubletele cu sau fără afixe.

Astfel, derivatele cu sufixul *–eală* (< bg. *аδло*) sînt foarte vechi în limba română. O confirmă şi textele literare din sec. al XVI-lea - al XVIII-lea, în care ele apar cu prisosință. Acest sufix formează substantive de la teme verbale (verbe de conjugarea a IV-a, mai rar de conjugarea a II-a şi a III-a), iar valorile pe care le exprimă sînt denumirea acțiunii (*ademeneală, toceală* ş.a.) sau denumirea rezultatului acțiunii verbului (*lustruială, chelfăneală* etc.) ori denumeşte noțiuni abstracte şi concrete (*iuțeală, fierbințeală, căptuşeală* etc.) [28, p. 177]. După cum am menționat mai sus, pe parcursul timpului, derivatele verbale formate cu sufixul *–eală* au fost rivalizate de formele însoțite de celelalte sufixe, numite de E. Ciobanu „abstracte verbale” [13, p. 134], cum ar fi *–re* (infinitivul lung), *-itură, - ătură, - ință, -enie, -anie* ş. a.

Substantivele formate cu sufixul *–eală* exprimă uneori noțiuni asemănătoare cu infinitivul lung substantivat – acțiunea verbală (*amăgeală – amăgire, dăscăleală – dăscălire, porneală –*

---

[104]*Şi să ştii de la mine că Dumnezeu n-ajută celui care umblă cu furtişag, fie lucru de purtat, fie de-a mîncării, fie ori de ce-a fi* (I. Creangă, p. 244). *Acest hoț voinic are la poruncile lui stoluri întregi de păsări, pe care le împrăştie peste tot pămîntul cu poroncă straşnică să facă furtişagurile cele mai îndrăznețe* (*Poveştile lui Făt-Frumos,* p. 228).

[105]*Că Brîncovanul păn-atunce ave tot doo obrază de prieteşug de-ş arăta unul către Mihai-vodă şi altul către Antohi-vodă* (I. Neculce, p. 264).

[106]*Ce să adevereşti că umblă cu vicleşug, că nici oaste face, nici pîine cumpără, nici el să vie înaintea oştii la Fălciu* (I. Neculce, p. 291).

[107]*Cum auzi unele ca acestea, împăratul se gîndea ce meşteşug să facă ca să scape de el* (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 97).

[108]*Unde mi-e cornul, punga şi pălăria, care mi le-a luat cu înceluşag fata asta?* (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 301).

pornire etc.). Aceste forme, deşi redau (în unele cazuri) aceeaşi idee, nu sînt folosite în egală măsură. Ambele forme derivate au o largă utilizare numai în cazul în care deosebirea semantică dintre ele este tranşantă: infinitivul lung exprimă acțiunea verbală, iar derivatele în *–eală,* pierzînd orice legătură cu verbul, denumesc obiecte concrete (*căptuşire* „acțiunea de a căptuşi" şi *căptuşeală* „pînză cu care se căptuşeşte un obiect", *albăstrire* „acțiunea de a albăstri" şi *albăstreală* „substanța cu care se albăstreşte" etc.)[109]. Atunci însă cînd exprimă aceeaşi noțiune, cîştigă teren numai una dintre forme, cealaltă se arhaizează. Majoritatea derivatelor în *–eală* au o poziție stabilă în limbă, ele menținîndu-se în structura unor frazeologisme: *a fi în* ***pornească**** „a fi plecat (de) undeva" [147, 194]; *a sta (a se afla) în* ***privească**** „a sta (a se afla) într-un loc pentru a privi"; *a ieşi la* ***iveală**** „a apărea, a se înfățişa; a se descoperi"[110]; *în (la)* ***vedeală*** „în văzul tuturor, în public"; *cu* ***potrivească*** „potrivit, nimerit"; *a nu fi de* ***şuguială*** *cu…* „nu e de glumă cu…"; *nici* ***sămuială*** *de-aşa!* „n-ai crede că poate exista o astfel de asemănare (încît se pot confunda)"; *nici* ***pomeneală*** *de … (cu* etc.*)* „nici urmă (de aşa ceva), nici vorbă (de una ca asta), cu nici un chip"; *a sta* ***bătească*** (*pe capul)* cuiva „a se ține de capul cuiva, a nu-i da pace, a-l bate la cap"; *pe* ***dăruială*** „dăruit"; *a se duce în putina cu* ***argăseală*** „a fi supus la schimbare" [145, p. 8]; *a încheia* ***învoială***[111]*; a-l lua* pe cineva *la* ***păruială***[112]*; cu* ***fereală***[113]*; a lăsa la* ***sminteală***[114]; a face ***făgăduială***[115]***;*** *a da* ***socoteală****;* *a-şi avea* ***rînduiala*** *sa*[116] *etc.*

Infinitivul lung a avut cîştig de cauză şi ca urmare a rivalității puternice cu derivatele cu sufixele *-ătură, -itură* şi *–ală, -ământ*. Concurența puternică dintre ele a fost determinată, probabil, de faptul că, în majoritatea cazurilor, toate aceste categorii de derivate exprimă rezultatul acțiunii verbului (*poticnitură – poticnire, aruncătură – aruncare, azvîrlitură – azvîrlire, purtală – purtătură – purtare, crezămînt – crezare).* Cîteva derivate cu iz arhaic s-au menținut totuşi în structura frazeologismelor: *piatră de* ***poticnitură*** „piatră de poticnire, dificultate, greutate, necaz"; ***purtătură*** *de grijă* „atenție, grijă"; *de* ***purtală*** „de purtare (obiecte de îmbrăcăminte)"; *parcă-i* ***făcătură***, se

---

[109]În literatura de specialitate se susține, pe bună dreptate, că „dacă nu ar fi servit la diferențiere, probabil că derivatele în *–eală* ar fi fost înlăturate de infinitivele lungi" [ibidem, p. 136].

[110]*Şi prin minunatele desinuri a d-lui Buke şi alții, românii au izbutit a ieşi puțin la iveală* (V. Alecsandri, p. 391).

[111]*Intră-n vorbă cu dînsul şi foloseşte-te de prilej ca să-ncheiați învoială de pace p-un an, pe doi, pe cît s-o putea* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 98).

[112]*De nu-ți place că ți-am călcat țara, ia-te la păruială cu mine, hai la luptă dreaptă, luptă voinicească!* (*Basme pop. rom*., p.107).

[113]*Fata, Lența, deschisese ochii la cele dintîi vorbe, ieşise cu fereală şi frică din căldura leneşă a plapomei şi acuma se îmbrăca în pripă* (M. Sadoveanu, V, p. 69).

[114]*Prindzindŭ veste léşii de clătirea lui Caazi Cherei-soltan la Moldova, cu ruşine a fi socotindŭ să lasă pre domnŭ la sminteală* (M. Costin , p. 111).

[115]*Coană Joițică, am uitat să vă spui: după cîte făgăduieli şi amenințări i-am făcut lui Cațavencu, mi-a răspuns că în zadar mai stăruiesc* (I. L. Caragiale, p. 99).

[116]*Bagă însă de seamă că fiecare lucru-şi are rînduiala sa* (P. Ispirescu, p. 135).

spune atunci cînd cineva nu reuşeşte, oricît s-ar strădui; *la o* ***aruncătură**** ***(azvîrlitură)*** *de băţ* „aproape”; *a da (a pune)* ***crezămînt**** „a da crezare”; *n-are* ***luătură*** „n-are rost” [145, p. 162] etc.

Revenind la problema derivatelor în *–eală*, trebuie să remarcăm că o bună parte din ele au fost concurate de formele mai scurte (create prin derivare regresivă). Astfel, dintre dubletele: *ticneală – ticnă, săceală – sac, păzeală – pază, porunceală – poruncă, prisoseală – prisos, nărăveală – nărav, clipeală – clipă, tărbăceală – tărbacă* etc. au fost preferate ultimele, celelalte rămînînd „incrustate” în expresii fixe, cum ar fi[117]: *fără* ***ticneală**** „obositor, greu, incomod”; *a-i trage* cuiva *o* ***săceală*** „a bate zdravăn pe cineva”; *a-i fi* cuiva *de* ***păzeală*** „a fi grăbit”; *de (după, pe)* ***porunceală*** „cu forţa”; *de* ***prisoseală*** „(care este) din belşug, mai mult decît trebuie; p. ext. (care este) fără rost”; *a(-l) trece din gură în gură ca cîinii prin* ***tărbăceală**** „a fi bîrfit, ponegrit de mai multe persoane”; *a pune* pe cineva *la* ***popreală*** „a aresta”; *a (se) băga (a(se) ţine, a(se) pune) la* ***scutelă*** „a se adăposti”; o*m cu (de)* ***nărăveală*** „om cu deprinderi civilizate, cu care te poţi înţelege”; *într-o* ***clipeală**** „imediat, numaidecît”[118]; *a lua la* ***făţuială*** „a lua la trei parale” etc.

În aceeaşi ordine de idei, trebuie să relevăm că formele mai scurte, mai econome au fost create nu numai prin suprimarea sufixului *–eală*, dar şi prin suprimarea altor sufixe -(*i*)*re, -ios, -ită, -(i)tură* ş.a. *(puternicios – puternic, clipită – clipă, făcătură – fapt, prisosire – prisos, deznădejduire – deznădejde, scumpătate – scumpete* etc.): ***puternicios*** *din avuţie* „bogat”; *cu* ***prisosire*** „mai mult (decît trebuie), în plus; p. ext. din plin”; *cu* ***scumpătate*** „cu drag, cu plăcere; cu măsură”; *a aduce* pe cineva *la (în)* ***deznădăjduire*** „a aduce la deznădejde” etc.

Alteori, forma care s-a dovedit mai viabilă este cea lungă. De pildă, derivatele *trăsătură* (cu *–ătură*), *mulţumire (-umi, -ire*), *neîndurător, ascultător* (*-ător*), *regularitate* (*-aritat*) ş.a. au cîştigat teren în detrimentul formaţiilor *trăsură* (*-ură*)*, mulţam* (fără sufix), *neîndurat (-at), ascultoi (-oi), regulateţe (-eţe)* ş. a., menţinute în: *printr-o* ***trăsură*** *de condei* „printr-o trăsătură de condei, dintr-o dată”; *a aduce* ***mulţam*** „a mulţumi” [125, p. 123]; *de* ***neîndurat*** „insuportabil”; *a sta* ***ascultoi*** „a asculta”; *cu* ***regulateţă*** „cu regularitate”; *pe (după)* ***plac (placul****** cuiva) „după voia, după gustul cuiva”; *a (i) se duce (a(-i) merge)* ***pomina**** „a ajunge să fie cunoscut ca cineva sau ca ceva deosebit, nemaipomenit; a i se duce vestea”; *într-o* ***clipită**** „numaidecît, imediat”[119]; *într-o* ***clipitură*** „într-o clipă” etc.

Unul din afixele concurente ale lui *–eală*, este *-inţă* (< lat. *– entia*) „pe care-l folosim încă şi care dăduse în trecut alte cuvinte, astăzi pierdute” [97, p. 91]. După ce au fost întrebuinţate un

---

[117]Dubletele se menţin în limbă doar în cazul în care se specializează semantic.

[118]*Ticălosul boier căzu în braţele idrei acestei cu multe capete, care întru o clipală îl făcu bucăţi* (C. Negruzzi, p. 75).

[119]*Şi începu calul a merge ca gîndul de iute, şi într-o clipită erau la moşneagul cel alb ca oaia* (*Basme pop. rom.*, p. 105).

răstimp, paralel, derivatele în *–eală* şi *–inţă*, una din forme tinde spre arhaizare. Unii cercetători, consideră că *-inţă* „a devenit un sufix neproductiv şi… se mai păstrează doar în cîteva derivate de la rădăcini din fondul principal de cuvinte” [14, p. 137]. Constatăm însă că în limba română modernă, deşi se mai păstrează într-un număr redus de cuvinte, sufixul *–inţă* este încă destul de puternic şi productiv, iar derivatele lui nu sînt resimţite ca arhaisme: *cerinţă, credinţă, locuinţă, preferinţă, iscusinţă* ş.a. [28, p. 179]. Dacă am face o inventariere, am putea observa că mult mai frecvent se utilizează derivatele în *-eală*, acestea limitînd „sfera de activitate” a formelor în *–inţă*[120]. Menţionăm că în unele graiuri (de pildă, în regiunea Cernăuţi), precum şi în primele monumente literare scrise, la cronicari şi în operele scriitorilor clasici se înregistrează o serie de arhaisme derivate cu sufixul *-inţă*, care nu mai au circulaţie în limba română contemporană (*socotinţă - socoteală, osteninţă - osteneală, nevoinţă - nevoie*), fiind preferate formele cu *–eală* sau formaţiile mai scurte (create prin derivare regresivă). Unele dintre ele le atestăm şi în frazeologisme: *a trece prin* ***socotinţa**** cuiva (ceva) „a (se) gîndi (la ceva)”; *a pune (a face, a avea)* ***nevoinţă**** „a-şi da toată osteneala, a se strădui (din toate puterile)”; *fără* ***sfiinţă*** „fără sfială”; *într-o* ***privinţă*** „dintr-un anumit punct de vedere”; *a-i sta (prin) cu* ***putinţă**; a avea* ***trebuinţă;*** *cu* ***anevoinţă****; a da în* ***folosinţă*** etc.

Din cele menţionate mai sus, observăm că sufixele din categoria abstractelor verbale (mai ales, infinitivul lung) au făcut concurenţă multor sufixe româneşti vechi (*-eală, -ie*). Astfel, derivatul în *–re: fericire*, după o îndelungată întrebuinţare, a înlocuit forma *ferice*, care reproduce lat. *felicem* cu semnificaţia „fericit” (ultima a fost foarte răspîndită pînă în sec. al XIX-lea). La ora actuală, această formaţie se păstrează doar în cîteva expresii fixe: *a-l bate* pe cineva ***fericea**** „a da norocul peste cineva”. Şi alte frazeologisme păstrează forme arhaice substituite astăzi prin infinitive lungi: *a doua* ***născută*** „a doua naştere” [148, p. 130]; ***ruptoarea*** *preţului* „ruperea preţului” [149, p. 939]; *cu* ***şezământ**** „stabil, sigur”[121].

Un alt sufix ce merită atenţie este *–iş* (cu varianta *–îş*), afix ce formează adverbe modale din substantive şi verbe (el a fost foarte productiv mai ales în sec. al XVI – al XVII-lea [128, p. 213]. O parte din derivatele lui însă şi-au pierdut în limba română contemporană gradul de viabilitate, ele găsindu-se doar în structura frazeologismelor: *a ieşi* ***pîrîş*** *asupra* cuiva „a pîrî, a reclama pe cineva”; *în (de)* ***lungiş*** *şi-n* ***curmeziş*** „a încerca prin toate mijloacele să obţină sau să realizeze

[120]În cazuri rarisime, în limbă se menţin ambele derivate care se întrebuinţează cu o frecvenţă relativ egală: *făgăduială – făgăduinţă* (în plus, există şi forma *făgadă*). Toate aceste formaţii le atestăm în cadrul frazeologismelor: *pămîntul* ***făgăduinţei*** „ţinut bogat, mănos, fericit”; *a trăi ca în pămîntul* ***făgăduinţei*** „a trăi în belşug, în bunăstrare”, *a-şi păzi* ***făgăduiala*** „a se ţine de cuvînt”; *a face* ***făgadă*** „a promite” etc.

[121]Arhaisme derivative în aceste frazeologisme sînt formele participiale (participiu adjectivat – *născută*, participiu însoţit de sufixul *-oare – ruptoare*) şi creaţia cu sufixul *-ământ.* Actualmente, forme acceptate de norma literară sînt derivatele cu abstracte verbale: *naştere, rupere, şedere* etc.

ceva"; *a da* ***orbiş*** „a lovi orbeşte, la nimereală"; *a da* ***boldiş*** *„*a da de-a dreptul"; *a se uita (a privi)* ***chiorîş**** „a se repezi fără a lua seama peste ce calcă"; *a privi* ***ghioldiş*** la cineva „a se uita la cineva cu ochi duşmănoşi"; *a ţine* ***morţiş***[122]; *a lua* ***înghioldiş*** „a lua peste picior; a repezi cu asprime"; *a da* ***pieptiş***[123] etc.

Efectuînd o ierarhie a prefixelor, în funcţie de productivitatea lor şi de frecvenţa înregistrării formaţiilor prefixate, vom observa că pe primul loc, atît în limba veche, cît şi în limba română actuală, se situează prefixul *ne-*. Marea productivitate a acestui prefix se explică prin aceea că el reprezintă o modalitate foarte simplă pentru exprimarea noţiunii opuse, în raport cu cea cuprinsă în unitatea lexicală–bază. Este de reţinut, menţionează C. Noica, „capacitatea prefixului de a face cuvinte, ba chiar de a face tot ce-i place, ca tăgadă, în vorbirea noastră vie. Cu *ne-* te plimbi peste toată lumea, spre deosebire de *in-*, latin şi apoi francez (din *inflexibil*, de exemplu), pe care l-a înlocuit sau pe care îl provoacă, îl înfruntă şi-l biruie statornic" [97, p. 142-143]. La existenţa unei cantităţi atît de mari de derivate cu *ne-* în trecut a contribuit prezenţa unor formaţii analoage în vechea slavonă, cu acelaşi prefix negativ foarte productiv. Româna veche a împrumutat unele creaţii de acest tip, care au putut servi ulterior drept model pentru alte derivate româneşti. Alte formaţii cu *ne-* s-au putut crea prin calc după termenii slavi sau slavoni corespunzători (de pildă, *nepriitoriu, nerugină* etc.). În aşa fel, potenţele derivative ale prefixului *ne-* au fost şi sînt extrem de mari (în raport cu prefixele sinonime *a-, i-, im-, in-* ş. a.), deoarece „derivaţii lui *ne-,* scrie C. Noica, apar pe trupul cuvintelor autentic româneşti, de care *in-* (ş. a. prefixe negative) nici nu cutează să se apropie (*nefiinţă, netrebnic, nestrămutat*) şi neagă tot ce vrei, cu o uşurinţă pe care n-o găseşti în alte limbi […]" [97, p. 143]. Trebuie să menţionăm însă că, deşi unele derivate cu *ne-,* la moment, au o largă circulaţie în limbă, în cazul multora totuşi, gradul lor de rezistenţă s-a redus considerabil în limba română contemporană. Multe din asemenea creaţii au completat rezervele vocabularului pasiv ori s-au conservat în cadrul frazeologismelor. Cantitatea expresiilor fixe ce conţin asemenea arhaisme derivative este foarte mare: ***nezăbavă*** *vreme* „repede"; *de* ***netreabă*** „fără valoare, fără importanţă, nefolositor"; *la* ***neîndemînă*** „dificil"; *ca* ***nemaialtul*** „ca nimeni altul"; ***necum*** *să...* „nici vorbă să…"; *a fi cu* ***necădinţă*** „a nu se cuveni"; ***nebăgător*** *de seamă* „indiferent; care poate fi trecut cu vederea"; ***a nebăga*** *în seamă* pe cineva sau ceva; *ca* ***nealtădată*** „cum nu a fost, nu s-a mai întîmplat altădată"; *cu* ***neadormire*** „cu grijă; neîncetat, fără zăgaz"; *cu* ***nemilostivire*** „fără milă, fără cruţare, crud, nemilos"; *cu* ***nemiluita*** „din belşug; fără socoteală"*; de* ***neplin*** „înainte de vreme"; ***neprieten*** *de cap* „duşman de moarte"; *vrute şi* ***nevrute*** „vorbe goale, minciuni"; *a spune*

[122] *A dat bici calului şi a mers în fuga mare, doar a scăpa de bălăuroaică, dar bălăuroaica se ţinea morţiş* (*Poveşti pop. mold.,* p. 203).

[123] *Dă pieptiş, sare pe şa / Şi din gură zice-aşa* (V. Alecsandri, I, p. 26).

(a vorbi) vrute şi ***nevrute****; a fi în* ***neiurea*** „a aiura, a delira”; *a se duce pe drum* ***neînturnat*** „a munci; a dispărea”; ***nebăgat*** *în seamă* „neglijat”; *pe* ***nepusă*** *masă*; *din* ***neştire*** „din nebăgare de seamă, involuntar”; *a-i face* ***netrai*** cuiva[124] etc.

Un alt prefix românesc productiv atît în prezent, cît şi în trecut, este *pre-*, care a dezvoltat o serie de valori semantice. Valoarea de intensitate, frecventă pentru derivatele cu acest prefix, mai cu seamă pentru cele din textele româneşti vechi, se datorează, după toate probabilităţile, originii lui slave. Astfel, *pre-* poate exprima intensificarea acţiunii verbului (*a precumpăni, a precovîrşi* etc.) sau intensitatea calităţii adjectivale sau adverbiale (*prescurt, prepodobie* etc.). O parte din asemenea derivate sînt resimţite ca fiind anacronice, iar vorbitorii românei moderne, fie că evită a le folosi (dacă le cunosc), fie că nici nu le cunosc. Aceste formaţii le sînt familiare vorbitorilor graţie stratificării lor în structura frazeologismelor: *cu* ***prepodobie*** „în mod corespunzător”; *în* ***prescurt*** „succint”.

Valoarea opusă intensificării pe care o poate exprima *pre-* este cea de slăbire a acţiunii verbului (*a pregusta* „a gusta foarte puţin”, *a prenumăra* „a număra”, *a precurma* „a înceta pentru puţin timp”) sau de slăbire a calităţii adjectivale sau adverbiale (*prejos*). Se poate observa că unităţile lexicale *precurma* sau *prejos* ş. a. au aproximativ aceeaşi semnificaţie cu cuvintele-bază *a curma, jos* etc. Putem presupune că anume datorită acestui fapt, adică pentru că *pre-* n-are un sens clar relevat în asemenea derivate, în limba contemporană se întrebuinţează mai cu seamă formele fără *pre-*, iar dubletele capătă iz arhaic, devenind derivate arhaice[125]. Unele din ele rămîn a fi în vogă doar în frazeologisme: *fără (de)* ***precurmare*** „continuu”; *mai* ***prejos*** „în inferioritate faţă de cineva (ceva)”.

Un prefix la fel de vechi şi cu o situaţie stabilă în limba română contemporană este *răs-* (< lat. *re-* ; v. sl. *раз-*). Numărul mare de derivate cu *răs-* constituie o mărturie a durabilităţii acestui prefix [28, p. 198]. Pe parcursul evoluţiei sale, el şi-a dezvoltat o multitudine de valori. Una dintre cele care ne interesează aici este valoarea de negare sau schimbare în sens invers faţă de înţelesul cuvîntului-bază (*răsloci, răstălmăci, răspăr* etc.). Uneori însă, atît în textele vechi, cît şi în cele mai noi, *răs-* apare ca un simplu element expresiv cu rol de înnoire (formală) a unor unităţi lexicale, derivatele lui avînd un sens aproximativ identic cu cel al cuvîntului-bază (*răsjudecător, răsplămădi, răsuflet* etc.). Şi în cazul acestui prefix, ca şi în cazul lui *pre-,* putem afirma că o serie de derivate cu *răs-* s-au arhaizat pe motiv că prefixul nu adaugă nici un sens sau nuanţă de sens bine determinată, calitativ nouă. Cîteva din aceste formaţii continuă a fi utilizate în frazeologisme: *într-un* ***răsuflet****

[124] *Nu-i venea însă a spune tatălui său, ca să nu le facă netrai* (P. Ispirescu, p. 226).

[125] E o situaţie inversă faţă de derivatele al căror sens s-a îndepărtat total de cuvîntul-bază: *a prelinge – a linge; a preveni – a veni; a presăra – a săra* ş. a.

„foarte repede”; *a lua* pe cineva *în (la)* ***răspăr**** „a-şi bate joc (de cineva sau de ceva); a brusca”[126]. O soartă identică cu cea a derivatelor de care a fost vorba mai sus au avut-o şi formaţiile cu alte prefixe, precum *stră-*, *a-, în-* ş.a. Unele din ele, de asemenea, au rămas stratificate în structura frazeologismelor: *din* ***strătimp*** „de demult”; *in* ***străputeri*** „din răsputeri”; *a o* ***înnimeri*** „a o nimeri”; *neam din* ***străneamul*** *meu* „neam de neamul meu”; *de* ***atocma*** „întocmai”; ***atocma*** *cu* „la fel cu” etc.

Din cele menţionate mai sus, putem concluziona că, în rezultatul evoluţiei limbii şi al perfecţionării structurii ei morfematice, o parte din unităţile lexicale derivate ies din circulaţie şi se arhaizează (unele din ele nici nu sînt cunoscute vorbitorilor de azi ai limbii române, iar în cazul altora, vorbitorii evită a le întrebuinţa, deoarece sesizează coloratura lor arhaică). O categorie de derivate arhaice, deşi nu se utilizează independent, îşi continuă viaţa în limba română contemporană, fiind „stratificate” în structura frazeologismelor. Frazeologismele româneşti perpetuează atît derivate arhaice cu afixe neproductive de diverse origini (turcă, greacă, slavă, latină etc.), cît şi derivate arhaice rezultate în urma concurenţei cu alte afixe.

[126] *L-a luat Ion în răspăr pe balaur, că acela nu nimerea drumul pe care venise* (*Basme pop. rom*., p. 34).

Capitolul III

ARHAISME LEXICALE ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISMELOR

§ 1. Arhaisme lexicale propriu-zise

1.1. Observaţii preliminare

Relaţia de dependenţă dintre evoluţia limbii şi conjunctura istorică de ansamblu este demonstrată şi de efectele contactelor lingvistice. După cum se ştie, românii, de-a lungul secolelor, au venit în contact cu o serie de popoare vecine, migratoare sau colonizatoare pe teritoriul românesc. Drept consecinţă, limba română a suferit o serie de influenţe din partea altor limbi. Acestea s-au făcut resimţite, în speţă, în domeniul lexicului, ce s-a îmbogăţit, treptat, cu o serie de împrumuturi neologice de sorginte diversă (slavă veche, bulgară, sîrbocroată, maghiară, poloneză, ucraineană, rusă, turcă, greacă, germană, franceză, italiană etc.). Pe lîngă îmbogăţirea vocabularului, aceste elemente au contribuit şi la sporirea posibilităţilor de exprimare a celor mai noi şi mai variate idei în limba română. Cu alte cuvinte, istoria românilor este expresia unui proces major, de sinteză daco-romană, şi a unui proces adiacent, de integrare şi de asimilare a elementului migrator, străin, iar vocabularul constituie o colecţie eteroclită de elemente de diverse provenienţe ce reprezintă, cel puţin la prima vedere, o imensă masă aluvionară sedimentată haotic, conform capriciilor acelor viituri istorice care au reuşit să forţeze porţile limbii, penetrînd-o în zona sa de, aparent, minimă rezistenţă[1].

Indiscutabil, toate împrumuturile din limbile străine constituie rezultatul unor necesităţi de ordin intern. Dar un procent redus din toate aceste împrumuturi au supravieţuit în româna contemporană, multe din ele aşa şi au rămas „străine" limbii. Se ştie că limba îşi are propriul sistem de selecţie: ea reţine în sfera vocabularului activ numai acele elemente care îi sînt necesare şi care corespund spiritului său şi respinge tot ceea ce îi este străin sau îi prisoseşte. Aceasta depinde însă de mai mulţi factori. În mod obişnuit, unităţile lexicale împrumutate în procesul muncii, prin atingere nemijlocită, au caracter popular şi sînt răspîndite, pe cînd cele de origine savantă, venite prin cărţi sau prin intermediul unor grupuri sociale mărunte, rămîn la suprafaţă şi au o circulaţie restrînsă. Pe de altă parte, unele împrumuturi n-au prins viaţă şi n-au prosperat în limba noastră, întrucît au fost purtătoarele unei culturi depăşite, învechite, iar viaţa însăşi solicita forme noi spre a îmbrăca în ea realităţi sau aspiraţii proaspete. Fără a răspunde necesităţilor vremii, aceste influenţe n-au putut să prindă rădăcini, iar vocabularul, venit pe această cale, a fost un vocabular născut mort şi a murit îndată sau după un scurt timp după naştere.

---

[1]Permeabilităţii structurii lexicale i s-a opus o rezistenţă remarcabilă a structurii fonetice şi gramaticale, mai puţin receptive la presiunea diferitelor influenţe. Aceasta, în bună parte, i-a permis limbii române să-şi păstreze caracterul romanic.

Procesul de renunțare treptată la forme şi la structuri perimate, arhaice se desfăşoară, cu o intensitate sporită, în perioada de modernizare a limbii române (sec. al XVIII-lea – sec. al XIX-lea). Două tendințe aparent opuse de reorganizare a lexicului sînt convergente în esență, în aşa fel încît, aproape sincronic, limba română „respinge" şi „admite" serii compacte de elemente lexicale. Adică, pe de o parte, se împrumută din limbile de largă circulație numeroşi termeni referitori la ştiință, cultură, artă, comerț, industrie etc., iar, pe de altă parte, multe cuvinte din fondul lexical vechi sînt înlocuite cu sinonimele lor neologice. Acest strat de cuvinte cu frecvență ridicată în scrierile vechi devine nespecific pentru uzul curent sau cultivat al limbii.

Trebuie să menționăm că s-au arhaizat nu numai împrumuturile mai vechi de origine turcă, greacă, slavă etc., care au completat fondul pasiv al vocabularului, dar şi unitățile lexicale datorate influențelor mai noi, cum ar fi cele din bulgară, sîrbocroată, ucraineană, germană ş.a. Nu s-au integrat limbii române, la fel alimentînd rezerva pasivă (deşi într-o măsură mai mică, din punct de vedere cantitativ) şi elemente datorate influențelor moderne (franceză, italiană, rusă, țigănească ş.a.). Fondul pasiv al românei păstrează şi vestigii din limba geto-dacilor, ce constituie veritabile relicve din idiomul epocii. Deci structura lexicală a limbii e un sistem complex, coerent şi fiabil, în acelaşi timp, elastic şi stabil, ce asimilează uşor „nou-ul", dar elimină rapid din fondul său activ balastul elementelor caduce. O bună parte a acestor arhaisme de diverse origini s-au perpetuat în structura frazeologismelor româneşti. „Din punct de vedere lexical, cum menționează V. Iancu, frapantă este vechimea cuvintelor de bază din locuțiuni şi expresii. Fondul vechi oglindeşte persistența elementului latin predominant, dar şi influențele istorice succesive, din care au rămas cuvinte slave, turceşti, maghiare, greceşti" [75, p. 246]. Fiind expresia culturii şi a civilizației, frazeologismele constituie o veritabilă carte de arheologie lingvistică, ce reflectă schimbările care se produc în societate, diversele influențe de varii origini pe care le suportă limba. Studiul originii arhaismelor din cadrul frazeologismelor ne poate servi drept sursă nesecată de cunoştințe despre istoria neamului şi a limbii noastre. Prin aceasta se motivează şi interesul nostru pentru acest aspect.

1.2. Originea arhaismelor lexicale propriu - zise

a) geto-dacă. Limba română a păstrat în structura sa şi a perpetuat elemente lexicale vechi nelatine. Ele, deşi nu sînt de proveniență latină, slavă sau din altă limbă cunoscută, totuşi au o veche origine indo-europeană. Fragmentele date au fost definite, interpretate şi valorificate istoriceşte în diferite feluri, după atitudinea, mijloacele şi orizontul ştiințific al fiecărui erudit, uneori chiar după simple preferințe. Spre sfîrşitul sec. al XIX-lea, cercetătorii au ajuns la concluzia că aceste numeroase elemente şi trăsături neromane care, nu mai puțin decît elementul slav, deosebesc româna de celelalte limbi romanice, imprimîndu-i nuanța, numită de cei mai mulți, „balcanică", nu

puteau proveni decît din *substrat* – limbă preromană, numită traco-dacă (de către unii) sau traco-iliră (de către alții)[2].

Substratul, conform mențiunii lui O. Densusianu, e „unul din capitolele cele mai obscure ale istoriei limbii" [33, p. 20], ce plasează pe cercetător într-o situație foarte dificilă, din cauza insuficienței (aproape inexistenței) de informație despre graiul vechilor locuitori ai Peninsulei Balcanice, lipsa unor texte unde s-ar fi oglindit țesutul viu al organismului vorbirii.

Nu vom insista asupra unor chestiuni dezbătute în literatura de specialitate, deşi considerăm că nu s-au pus îndeajuns în valoare „arhivele" limbii române. Ceea ce ne interesează aici e faptul că limba română contemporană păstrează un crîmpei de limbă traco-dacică, prin elementele lexicale pe care le conservă. Acestea au o deosebită valoare în limbă. Cele mai multe dintre ele, după cum afirmă I. I. Russu, sînt „chiar elemente din fondul principal lexical, avînd o largă circulație şi frecvență, majoritatea avînd numeroase derivate" [113, p. 130]. O parte neînsemnată din aceste elemente s-a perimat totuşi cu timpul şi astăzi se află depusă în rezerva pasivă a vocabularului, devenind adevărate „relicve" ale epocii preromane, cristalizate în structura frazeologismelor.

După cum se ştie, viața cuvintelor nu poate fi despărțită de viața societății. Între ele există strînse relații de determinare. Arhaismele de sorginte daco-tracă constituie o dovadă în plus că lexicul poate arunca o lumină asupra trecutului nostru. Doar toate acestea, prin conținutul lor, nu depăşesc sfera de viață elementară a păstorilor de odinioară, indiferent de cîmpul semantic la care aparțin: *a rîde* ***mînzărat*** „a rîde nechezat, ironic" [105, p. 342]; ***laie**** *ori bălaie* „ori aşa ori altfel"; *într-un* ***buc*** „într-o clipă" [146, p. 118], *a se lăsa tot* ***măndălac*** „a se lăsa jos, inert, ca mort" [105, p. 328] ş.a.

Menționăm că tezaurul prelatin al lexicului românesc, deşi relativ modest sub raport cantitativ, nu este nici periferic, nici neglijabil în structura vocabularului modern. O bună parte din termenii autohtoni fac parte din fondul lexical principal, ceea ce le atestă viabilitatea şi forța de circulație. Mulți din ei au căpătat o poziție certă în limbă datorită familiilor lexicale pe care şi le-au creat. Din stratul lexical primar (geto-dac), în limba română s-au păstrat şi s-au impus, după cum afirmă I. Popescu–Sireteanu, „o seamă de *baze lexicale autohtone* puternice, viguroase [...], care au contribuit, în mare măsură, la completarea necesarului de cuvinte pentru comunicarea de fiecare zi" [104, p. 7]. Moştenind asemenea *baze lexicale generative* sau *nuclee lexicale*, româna a dat naştere unei serii de derivate ce gravitează, la mică distanță, în jurul fiecărui nucleu, constituind adevărate

[2]E general cunoscut că limba română nu ne oferă decît un număr foarte restrîns de fenomene pe care sîntem îndreptățiți să le considerăm de origine tracă. Se consideră că româna include aproximativ 160 de cuvinte-rădăcini autohtone, ele oferindu-ne o dovadă precisă despre continuitatea lingvală şi etnico-socială a populației româneşti în legătură organică şi firească cu înaintaşii indigeni, preromani.

microsisteme lexicale [ibidem, p. 8]. Pentru studiul nostru prezintă interes acele unităţi lexicale ale graiului străbun, evoluate dintr-un nucleu autohton şi arhaizate, pe care le putem atesta în structura diferitelor frazelogisme: *a da* ***dîlg*** *în tîrg* „a da zvon, a face gălăgie” [143, p. 125] şi *a avea de (în)* ***dîlcă*** „a avea de furcă” [105, p. 254]; *a-i* ***dîlvări*** *ceafa* „a mînca bătaie” (*a dîlvări* „a pune la muncă grea; a-l sîcîi”) [104, p. 87]; *a-i da* ***dîrva***[3] „a-i da drumul”; *a-i lua* ***mîndaşul***[4] de la cineva sau de la ceva „a nu mai avea nici o speranţă”; *a nu zice* ***mandoc*** „a nu zice nimic” [105, p. 323]; *a-şi face* ***moanga**** „a-şi face partea sa de muncă într-o ocnă sau într-o carieră de piatră”; *a fi* ***boalcă*** „ a fi plin” [ibidem, p. 111]; *a umbla* ***budujlău*** „a umbla de ici colea, fără treabă” (*budujlău* „haimana”); *a cădea* ***folomoc*** „a cădea ca un ghem”; *a sta* ***gogă*** „a sta ghemuit (de frig, de boală)” [143, p. 166]; ***a se buigăţi*** *de cap* „a se zăpăci”; *a umbla* ***lainic*** „a umbla hoinar” (*lainic* „hoinar”); *a rîde* ***măzărat*** „a rîde fals” [148, p. 336] etc.

Nucleul lexical autohton *mîldac* (var. *mărdac*) a generat cîteva derivate conservate în *a o* ***mărdăgi*** „a o duce de azi pe mîine, a o amîna” (*a mărdăgi* „a se moleşi, a obosi”) [104, p. 105]; *a pune a* ***meld (măld)*** „a uni, a lega” [ibidem, p. 142]; *(e) un* ***drui*** *de copil*, adică „are un trup plin, tare” [ibidem, p. 131]; *a-l lega* ***mereduc**** pe cineva „a-l lega cobză” ” [ibidem, p. 131]. Nucleul lexical *momîrlă*, prin afereză silabică, a dat naştere cîtorva unităţi lexicale: *a se face* ***mîrlă**** „a se ghemui de frig (în pat, în culcuş)” [105, p. 262]. În structura frazeologismelor româneşti atestăm cîteva derivate din nuclee lexicale neatestate: *a sta* ***momondeţ (momondeaţă)*** „a sta ghemuit; a nu scoate o vorbă” (*momondeţ* „pîine mică, făcută din ultima rămăşiţă de cocă, colăcel”) [ibidem, p. 284]; *a sta* ***mogîndău*** „a sta în calea cuiva; a sta degeaba” [ibidem, p. 283].

Extrem de rar se întîmplă ca întreaga familie să capete un caracter perisabil şi să se depună în rezerva pasivă. Aşa e cazul familiei lexicale a lui *ghiold*: *a-i da* ***ghiold**** „a-l ghionti”[5] (*ghiold* „ghiont”); *a lua (a vorbi)* ***ghioldiş**** „a ironiza; a vorbi răstit”; ***a*** *i* ***se înghioldi*** cuiva *şerpii în burtă* „a-i chiorăi maţele de foame” (*a se înghioldi* „a se lovi cu cotul sau cu pumnul”); *a lua* ***înghioldiş*** „a lua peste picior; a repezi cu asprime”; *a fi cu* ***gludia*** *pe gură* „a fi înmormîntat, a fi mort” [ibidem, p. 273]. O altă familie lexicală depusă în rezerva pasivă o descoperim în expresiile *a da cu băţul* ***boalda,*** sau *a da* ***boldiş*** „a da cu băţul în baltă”; *a se da de-a* ***burda**** „ a se da peste cap” [ibidem, p. 154]; *a fi* ***îmburdat*** *cu leagănul* „a fi scrîntit la minte” (*a îmburda* „a se răsturna”); *a se duce de-a* ***burdaboul*** „a se duce peste cap”.

---

[3] *După ce crescu mare, îi legă de picioare scara făcută, apoi îi dete dîrva pe buricul pămîntului în sus* (*Tinereţe fără bătrîneţe,* 210).

[4] *Mîndaş* este un arhaism conservat în unele regiuni din Maramureş cu sensul de „speranţă” [127, p. 75]. I. Popescu-Sireteanu admite un alt sens al unităţii lexicale date, motivîndu-l etimilogic: „bolovan de sare cuvenit celui care lucra la exploatarea, la transportul sau la depozitarea sării” [105, p. 329].

[5] *Pînă una alta, cotoşmanul se dete pe lîngă stăpînul său, şi pe furiş îi dete ghiold* (P. Ispirescu, p. 170).

În concluzie remarcăm că, departe de a fi „curiozităţi” de la periferia vocabularului românesc, cuvintele de origine geto-dacă, inclusiv şi cele arhaizate, reprezintă un fond esenţial pentru structura limbii noastre, atestînd prezenţa unor constante de gîndire, preocupări şi mentalitate ale celor care le folosesc. Elementele ieşite din uz ale acestui strat lexical primar constituie urme care îi probează nu numai îndepărtata existenţă a stratului, dar şi participarea la procesul complex de constituire a limbii române.

b) latină. Actualmente nu se mai pune la îndoială originea şi structura fundamental latină a limbii române. Vom aminti în treacăt doar că româna e considerată de către cei mai de seamă romanişti (F. Diez, W. Meyer-Lübke, M. Bartoli) cazul „aparte” al unei limbi romanice, „deosebite de celelalte limbi înrudite, care şi-a „salvat” structura neolatină, în ciuda vicisitudinilor istoriei” [96, p. 41], francezii avînd obiceiul de a o denumi „insulă latină într-o mare slavă”. Aşadar, argumentată şi formulată în variante intuitiv-empirice sau riguros ştiinţifice, „latinitatea limbii române” este o idee fundamentală, cu apariţie constantă în cultura românească medievală şi modernă. Fondul lexical latin moştenit al limbii române furnizează elemente de bază pentru terminologii care acoperă majoritatea domeniilor vieţii materiale şi spirituale (om, familie, natură, timp, animale, agricultură, păstorit etc.).

Deci româna, deşi a vieţuit veacuri de-a rîndul izolată de latină (şi de latinitate), şi-a conservat ferm caracterul romanic. Totodată, ca orice fenomen natural, limba suferă perpetuu modificări, aflîndu-se într-o lentă, dar continuă prefacere şi astfel, dacă o parte din elementele latine, fie moştenite, fie împrumutate recent, s-au dovedit a fi solid fixate în limbă, altele au fost expulzate la periferia vocabularului, devenind arhaisme şi regionalisme. Cauzele esenţiale ce au determinat renunţarea la unele forme perimate de sorginte latină sînt diverse, printre care amintim sinonimia şi concurenţa lexicală, lipsa de productivitate a termenilor respectivi, corpul fonetic redus, omonimia cu alţi termeni etc. (a se vedea [15, p. 5-7]). Cert rămîne a fi faptul că un număr considerabil de frazeologisme menţin în structura lor arhaisme de origine latină. Aşa precum şi fondul lexical latin moştenit furnizează elemente de bază pentru terminologii care acoperă majoritatea domeniilor vieţii materiale şi spirituale, la fel şi arhaismele latine din cadrul frazeologismelor aparţin celor mai diverse sfere semantice: a) părţile corpului omenesc: *a da (a cădea) în (pe)* ***brînci**** (< *branca* „mînă, palmă”) „a nu mai putea de oboseală”; *a beli* ***foale*** pe cineva (< *follis „*abdomen”) „a jupui pe cineva”; *a pune* ***ţestul**** *în cap* cuiva (< *testum* „craniu”) „a păcăli; a-şi înşela soţia (soţul)”[6] etc. b) viaţa rurală (diverse instrumente utilizate de către ţărani în gospodărie): *a fi (a sta)* ***purcoi*** (< *porcus* „grămadă de fîn sau de paie”) „a fi (a sta) grămadă”*; a se pune în* ***părîngă**** cu cineva (<

[6] *Îl îmbrobodeşti, ştii, chiar ca p-o muiere, / îi pui în cap ţestul şi rabdă-n tăcere* (A. Pann, p. 61).

phalangae „prăjină folosită la transportul greutăților") „a înfrunta pe cineva"; *a nu-i ajunge* cuiva *(nici) cu* ***strămurarea*** *la nas* (< *stimularia* „băț lung și ascuțit cu care se îndeamnă vitele la mers") se spune despre omul foarte îngîmfat; *din* ***codina*** *rea făină* [145, p. 82] (< *coda*, *cauda* „rămășiță de grîu sau de porumb cu gunoaie"); *s-a prins caru-n* ***imală*** (< *limus* „lut") „a se împotmoli" [107, p. 247]; *a aduna alb în* ***căpistere**** (< *capisterium* „albie sau covată mică în care se cerne făina") „a face economii"; [129, p. 622]; c) animale și realități legate de acestea: *(a fi) sătul* ***cince*** (< *cĭminem* „ploșniță") „(a fi) sătul ca o ploșniță"; ***a puia*** *capul (urechile)* (< *pulleus* „a face pui") „a îmbuiba capul cu ceva"; *a da (a umbla, a fugi) în* ***treapăd**** ***(trepete)*** (< *trepidare* „trap") „a fugi"[7]; d) tradiții, obiceiuri: *a ridica* ***comîndare*** (< *commandare* „praznic") „a comînda"; *a pierde* ***comîndul*** „a se cheltui"[8]; *a-i mînca* cuiva ***paosul**** (< *pausum* „pomană") „a omorî (cu zile) pe cineva"; e) termeni militari: *a porni* ***oaste**** *mare* împotriva cuiva[9] (< *hostem* „armată") „a pleca la război"; *a da jos* ***căprăria*** *din pod* (< *caprărius* „mic detașament de zece soldați sub comanda unui căprar") „a impune o disciplină aproape militară"; f) noțiuni din terminologia administrativă și comercială: *a întoarce (a învîrti)* ***negoțul**** (< *negotium* „activitate economică privind circulația mărfurilor") „a face afaceri comerciale" etc.

Dat fiind diversitatea sferelor semantice cărora le aparțin arhaismele de sorginte latină din structura frazeologismelor, în continuare doar le vom enumera: *a sta* ***bătează*** (*pe capul)* cuiva (< *batt(u)ere*) „bătătură"); *a-i trage o* ***făinează*** (< *farine* „pudrare; bătaie") „a-i trage o bătaie zdravănă, de a-l face cum e făina de moale"; *a se așeza pe (de)* ***mas***, *a-i fi* ***masul*** sau *a-l ajunge* pe cineva ***masul*** (< *mansum* „popas") „a-l apuca seara sau noaptea într-un anumit loc"[10]; *a lua* pe cineva *cu* ***aieptul*** (< *aiectāre* „avînt") „a lua pe cineva cu zorul, de sus"; *din* ***funduș*** (< *fŭndus* „fundament") „din început, de la origine"; *a da (a ajunge, a cădea, a gusta) în* ***pataramă**** (< *pati* „întîmplare neplăcută sau neobișnuită") „a o păți la fel cu altcineva"; *a da* ***pierzării**** (< *perdere* „moarte năprasnică") „a ucide sau a lăsa să fie ucis"; *a cădea în* ***prepus**** (< *praeponere* „bănuială") „a fi suspicios"[11]; *a se ține la* ***scutează*** (< *strambus* „nedreptate"); *a se prinde* ***surate*** (< *soror*, *-oris* „prietenă bună") „(despre femei) a lega între ele o prietenie"; *a avea gură* ***spurcată**** (< *spurcare* „murdar") „a vorbi în cuvinte vulgare"; *a-i spune* cuiva ***oarzăn*** *(în față)* (< *hordeum*

[7]Această expresie mai are și sensul de „a fi bolnav de diaree". „Ne aflăm, cum menționează St. Dumistrăcel, în prezența unei metonimii, datorate, desigur, eufemizării, de tipul „consecință" pentru „cauză": boala ce provoacă presanta și frecventa „ieșire afară" a fost numită prin locuțiuni verbale ce descriu [...] deplasarea repetată și precipitată" [154, p. 419].

[8]*Căci casa s-a mai îngreuiat cu un mîncău și eu nu vreau să-mi peird comîndul* (I. Creangă, p. 176).

[9]*Fiica împăratului alesese pe cheleș și se învoiră între dînșii ca să pornească oaste mare împotriva lui* (P. Ispirescu, p. 142).

[10]*Pot zice că în noaptea aceea la fîntînă mi-a fost masul* (I. Creangă, p. 226).

[11]*Nu-mi este iertat mie ca să hotărăsc despre meritul și armonia cînticilor românești, căci poate aș cădea în prepus de părtinire* (V. Alecsandri, p. 392).

„oacheş") „a spune verde în ochi"; ***a-i cura*** cuiva *calea* (< *curāre* „a trăi") „a se cuveni"; ***să cuşti***[12] *în (cu) bine !* (< *constāre* „a exista") „să trăieşti!"; ***a se mîneca*** *de ziuă* (< *manicare* „a se scula de dimineaţă") „a se lumina de ziuă" [148, p. 269]; *în zori la* ***mînecate*** „în zori de zi"[13]; ***a purcede**** *în (spre)* ***răsipă*** (< *procēděre* „a începe") „a se risipi" [ibidem, p. 323][14]; ***a se sîmcela*** *de ziuă* (< *sumĭmcēlla*[15] „a se lumina") „a se face ziuă"; ***a şpărgălui*** *pămîntul* (< *spargĕre* „a (se) sparge; a spulbera") „a scormoni"; *de-a* ***pururi*** (< *purus* „totdeauna") „pentru totdeauna"[16]; *a tăia* ***fineşte*** (< *fēnum* „ca fînul") „a tăia pînă la pămînt" etc.

Frazeologismele româneşti conservă şi arhaisme latineşti lipsite azi de autonomie lexicală: *a lua* ***aminte**** la ceva (< *ad + mens, ntis*); *a avea* ***gîdilici*** *la limbă* (< *gatellāre*) „a nu putea tăcea"; *într-o (pe)* ***mică*** *pe ceas* (< *mica*) „într-o clipă"; *a umbla* ***morţiu*** (< *mors, -tis*) „a urla lung şi trist (ca o prevestire de moarte)"; *a nu se da* ***netezului*** (< *nĭtĭdus*) „a nu se potoli"[17]; *(în)* ***uibul*** *locului* (< *obvĭus*) „la noroc" etc.

Cercetările noastre ne conduc spre ideea că o cantitate importantă de frazeologisme româneşti conservă în structura lor elemente arhaice latineşti, acoperind o parte considerabilă a domeniilor vieţii materiale şi spirituale. De aceea sîntem de acord cu Al. Niculescu, care relevă că „latinitatea românei este un infinit şi nesecat izvor de cercetări şi de idei în care fiecare lingvist care studiază istoricul limbii noastre trebuie să-şi încerce condeiul şi inventivitatea. Întru descoperirea adevărului" [96, p. 72]. Nici studiul istoric al frazeologismelor nu poate face abstracţie de aceasta.

c) elină. Asupra limbii române, s-a exercitat o influenţă pe care au suportat-o multe limbi - influenţa grecească. După cum menţiona H. Mihăescu, „orientul romanic, de la Adriatica la Marea Neagră şi Dunăre, apare ca un spaţiu susceptibil de a fi fost influenţat de limba şi cultura grecească" (a se vedea [91, p. 19]). Pentru a putea judeca natura influenţei greceşti asupra limbii noastre însă, trebuie să cunoaştem, în prealabil, relaţiile reciproce de natură istorică dintre români şi greci. În acest domeniu, lingvistica şi istoria sînt inseparabile, iar din trecutul cuvintelor putem desprinde informaţii cu privire la desfăşurarea procesului istoric şi viceversa, adică şi lexicul poate arunca o lumină asupra trecutului nostru. Astfel, în urma cercetărilor, lingviştii au ajuns la concluzia că influenţa grecească s-a realizat în trei etape: 1) influenţa civilizaţiei vechi greceşti (ca rezultat al dezvoltării forţelor de producţie din Mediterana orientală); 2) influenţa grecească bizantină (Bizanţul, de-a rîndul veacurilor al XV-lea – al XVI-lea, a fost un focar de cultură, care s-a răspîndit

[12]G. Istrati menţionează despre verbul *a custa* că e întrebuinţat rar, numai în jurăminte şi expresii şi atunci numai „de generaţia mai în vîrstă, în special, de femei" [85, p. 53].

[13]*Cînd în zori la mînecate, auzi în colibă un glas mîngîios de copil* (P. Ispirescu, p. 302).

[14]*Deci întîi aripa oştii noastre, Moldovei, au purces în răzsipă* (M. Costin, p.176).

[15]*Sîmcea*, menţionează V. Ioniţă, înseamnă „ascuţiş, tăiş" [76, p. 78].

[16]*Condurul sta d-a pururе pe masă în cămara împăratului* (P. Ispirescu, p. 187).

[17]*Coman, deştept, cum îl lăsase pe el Dumnezeu, nu se da netezului* (P. Ispirescu, p. 281).

la toate popoarele învecinate, iar de la acestea a trecut mai departe la alte neamuri); 3) influenţa grecească modernă (în timpul regimului fanariot: 1711-1821)[18].

H. Mihăescu menţionează că influenţa bizantină „s-a infiltrat pînă în părţile noastre prin slavi în veacurile al VII-lea – al X-lea, ne-a atins direct în veacurile XI-XII, apoi, parţial, în secolele al XIII-lea – al XV-lea. Cultura bizantină n-a putut pătrunde la sate şi n-a ajuns populară decît într-o măsură redusă, dar a lăsat note specifice şi constituie o parte integrantă a suprastructurii societăţii noastre feudale" [ibidem, p.188]. O situaţie similară au avut-o elenismele pătrunse între anii 1711-1821, în timpul regimului fanariot, care „a impus" o terminologie nouă, întrucît au existat premise de ordin social pentru adoptarea ei: în momentul cînd a simţit necesitatea de a se organiza conform principiilor feudale, societatea românească a împrumutat de la bizantini şi slavi pe motiv că găsea acolo cea mai bună expresie a feudalismului. Nici elenismele din epoca fanariotă n-au prins viaţă şi n-au proliferat în limba noastră. Cercetările întreprinse de H. Mihăescu [ibidem], M. Dinu [39, p. 104-107], G. Ivănescu [86, p. 429-436], Th. Hristea [117, p. 48-50] etc. ne duc la concluzia că elementul grecesc n-a jucat un rol însemnat în formarea limbii şi a poporului român. Poporul grec a creat o mare cultură care s-a răspîndit în mod direct, iar într-o măsură mai mare prin mijlocirea slavilor din sudul Dunării într-o multitudine de domenii. Dar, pentru că majoritatea împrumuturilor eline au avut un caracter livresc, oficial, ele n-au pătruns adînc în limba română, creînd un strat subţire şi de suprafaţă (neavînd caracter popular)[19], cu timpul, cele mai multe şi-au pierdut viabilitatea, au ieşit din vogă şi au dispărut definitiv din limbă, depunîndu-se în rezerva ei pasivă. O bună parte din aceste arhaisme eline n-au dispărut irevocabil. Unele din ele s-au cristalizat în structura frazeologismelor – ecouri ale civilizaţiei greceşti în limba română contemporană[20]. Aceste unităţi lexicale aparţin diferitelor domenii: comerţ, religie, cultură, învăţămînt etc.[21].

După cum afirmă L. Şăineanu, „influenţa grecilor se răsfrînge mai ales asupra terminologiei religioase" (citat după [91, p. 14]). După sec. al X-lea, limbă a liturghiei, dar şi a statului, a ajuns la noi vechea slavă (paleoslava), prin intermediul căreia s-au răspîndit termenii elini. Cea mai mare parte a terminologiei ecleziastice însă a rămas străină poporului şi constituie astăzi un vocabular

[18]Bineînţeles, afluxul de elenisme a contribuit la îmbogăţirea lexicului românesc. Menţionăm însă că, în lipsa unor mărturii certe, uneori specialiştilor, care se ocupă de această problemă, le vine foarte greu să stabilească cărei perioade de influenţă grecească îi aparţine un anume cuvînt sau dacă el ne-a venit direct din greacă ori prin filieră latină, slavă etc.

[19]Făcînd o comparaţie între viabilitatea elementelor greceşti şi a celor turceşti, lingviştii au relevat că gradul de supravieţuire a ultimelor e mult mai mare, dat fiind faptul că ele au fost asimilate, într-o măsură mai însemnată, de limba populară.

[20]Nu ne vor peocupa căile de penetraţie a împrumuturilor greceşti (directe sau mediate), nici etapa pătrunderii lor, ci le vom analiza conform sferei semantice căreia îi aparţin.

[21]Lipsesc însă cu desăvîrşire cuvinte din domeniul agriculturii şi al păstoritului – îndeletnicirile de bază ale poporului român în trecut.

pasiv. Iată cîteva vestigii păstrate în structura frazeologismelor: *a trage la* ***aghioase**** *(cîte un* ***aghios)*** „a cînta monoton, tărăgănat; a dormi, a sforăi”[22]; *cît* ***aminul*** „niciodată, nicidecum”; *a-i cînta* cuiva ***aliluia*** „a-l înmormînta”[23]; *a umbla* ***chiraleisa**** „a bate cîmpii”[24]; *a intra (a băga, a cădea)* ***mesa*** (< *mesa* „liturghie”) „a ajunge (a face pe cineva să ajungă) într-o situație neplăcută”[25]; *a veni (iar, iarăşi) la* ***prochimen*** (< *prochimen* „verset din psalmi citit înainte de citirea unui pasaj din Biblie sau a unei rugăciuni”) „a reveni la subiect după o digresiune”[26]; *a aduce* pe cineva *la* ***prochimen*** „a îndrepta pe cineva pe calea cea bună”[27]; *a-şi pierde* ***pascalia (pascalilie)*** (< *pascalia* „calendar bisericesc special, cu ajutorul căruia se poate stabili cu mult înainte data Paştilor şi a altor sărbători religioase ce nu au loc la date fixe”) „a face erori de calcul”; *a lua (a îmbrăca)* ***schima**** *călugărească (îngerească)* (< *schimă* „rasă călugărească”) „a se călugări”; *a ridica* ***panahidă*** „a face parastas pentru pomenirea unui mort”[28] etc.

Contactul românilor cu grecii, cel mai civilizat popor al timpului, nu putea să nu aibă, ca urmare, împrumuturi referitoare la învățămînt, educație, artă ş.a. Bunăoară, frazeologismele au menținut numele cîtorva litere din alfabetul grecesc: *a fi* ***alfa şi omega*** (*alfa* - prima literă, *omega* - ultima literă) „a fi atotputernic; a fi începutul şi sfîrşitul”[29]; *nici o* ***iotă**** (*iotă* – litera a noua) „deloc”. Alte arhaisme din aceeaşi sferă semantică sînt: *a-i veni la* ***pricopseală****[30] (< *pricopseală* „ştiință de carte”); *cu* ***schepsis*** „cu socoteală”; *a avea (a fi cu)* ***doxă*** *la cap* (*doxă* „minte”) „a fi deştept”[31]; *în* ***perilipsis*** (< *perilipsis* „iscusință”) „pe scurt” etc.

Relațiile dintre greci şi români sînt dovedite şi de un şir de termeni privitori la comerț, ce s-au menținut în limba română. Foarte multe din aceste cuvinte n-au lăsat urme în limbile slave meridionale, în schimb au stăruit în limba noastră, ceea ce înseamnă că au pătruns la noi pe cale directă. O parte din împrumuturi au o poziție stabilă în limba română, avînd numeroase derivate, altele însă s-au arhaizat, regăsindu-se doar în cadrul frazeologismelor: *a fi într-o* ***pită**** cu cineva [8,

---

[22]Sensul figurat al frazeologismului dat („a sforăi”), L. Şăineanu îl motivează astfel: „Preoții recită acest cîntec, ca pe toate celelalte, de altfel, pe nas după psaltirea orientală. Acest recitativ fornăitor şi monoton, poporul l-a asemănat cu horcăitul unui om adormit” [122, p. 190].

[23]În limba de origine (ebraica), de unde au pătruns în greacă, latină, paleoslavă ş.a., acestea erau unități lexicale inteligibile cu un sens autonom. Astfel, *aliluia* însemna „slăviți pe Dumnezeu”, *amin* era o formulă liturgică cu sensul de „aşa să fie”, *aghios* – de „sfînt”.

[24]*Chiraleisa* este, de asemenea, o formulă liturgică grecească, rostită de cei care însoțesc un preot pe cînd umblă cu botezul şi semnifica „Doamne miluieşte!”.

[25]*Cu toate astea am intrat mesa, se văicări el, am intrat şi nu pot afla mîngîiere* (M. I. Caragiale, p. 69).

[26]*Să o lăsăm încurcată. / Şi / Să venim iar la prochimen* (A. Pann, p. 244).

[27]*Moaşa dar cu cîte-i spuse / „La prochimen o aduse”* (A. Pann, p. 304).

[28]*Îl îngropară cu tot alaiul cuvenit unui cîrmuitor de noroade, iar la patruzeci de zile îi ridicară panachida* (*Basme populare*, p. 31).

[29]*De a-l face domnu aice în țară, să fie iară el alfa şi omega* (I. Neculce, p. 290).

[30]*Iar pe urmă, de-acel fel de hărnicie nice pe unul n-am văzut viindu la pricopseală* (M. Costin, p. 234).

[31]*Iară un drăcos de zmeu tînăr şi fără doxă la cap, muşcîndu-l şarpele de inimă* (P. Ispirescu, p. 245).

p. 25][32]; *de* ***prisoseală*** (< *prisoseală* „surplus”); *a lăsa* pe cineva ***lefter**** (< *lefter* „lipsit de bani”) „a lăsa pe cineva fără bani”; *a-şi mînca (a-şi pierde)* ***lefteria*** „a-şi pierde reputaţia de om cinstit”[33]; *a umbla cu* ***pantahuza*** (< *pantahuza* „listă de subscripţie pentru strîngerea unor sume de bani”) „a umbla de ici-colo, purtînd minciuni”; *(a se afla) la (mare)* ***ananghie*** (< *ananghie* „situaţie dificilă”) „a fi (a se afla) într-o încurcătură”; *a da cu* ***camătă*** (< *camătă* „dobîndă mare”) „a împrumuta (bani) cu dobîndă”.

Sfera semantică a arhaismelor de origine elină cristalizate în componenţa frazeologismelor este foarte largă: *a-l desface de* ***boscoane*** (< *boscoană* „vrajă”) „a-l descînta de vrăji”; *a lega la* ***calţaveta*** (< *calţaveta* „jartieră”) „a fi supus fiinţei iubite”; *a face* ***caragaţe*** „a face glume (pe socoteala cuiva)”; *a intra în* ***chichion*** (< *chichion* „întîmplare neplăcută”) „a intra în belea”; *a umbla cu* ***chichiţe**** *şi momiţe* (< *chichiţe* „mijloc de păcălire”) „a încerca să înşele pe cineva”; *a fi* ***ciuca*** *bătăilor* (< *ciucă* „vîrf de munte”) „a primi bătaie de la toţi”; *a se pupa cu* ***clondirul*** (< *clondir* „damigeană”) „a fi beţiv”; *a trece prin ciur şi prin* ***dîrmon*** (< *dîrmon* „ciur cu găuri mari”) „(despre oameni) a trece prin încercări grele; (despre situaţii, împrejurări) cercetat, examinat cu mare atenţie”; *a face pe* ***fanariotul*** (< *fanariot* „grec din mahalaua Fanarului din Constantinopol”) „a fi corupt, ipocrit”; *a umbla cu* ***marghiolii*** (< *marghiolie* „viclenie; fudulie”) „a umbla după aventuri galante”; *a-l apuca (a-l lua, a-l prinde, a-i veni)* ***pandaliile*** (< *pandalii* „toane”) „a-l apuca hachiţele pe cineva”; *în (de-o)* ***parigorie*** (< *parigorie* „mîngîiere”) „ca să facă pe voia cuiva”; *a trăi cu* ***păstru**** (< *păstru* „persoană sau colectiv care păstrează ceva, care face să dăinuiască”) „a trăi econom”[34]; *a lăsa la (bun)* ***proeresisul**** cuiva (< *proeres*, *proeresis* „bunăvoinţă, favoare, voie”) „a da cuiva libertatea să procedeze cum doreşte”; *a se lăsa* ***tăgîrţă*** (< *tăgîrţă* „traistă de drum”) „a se lenevi”; *a dat-o după* ***persic*** [107, p. 18] (< *persic* „persan”); *a nu putea* ***honipsi*** pe cineva (< *a honipsi* „a suferi”) „a nu simpatiza pe cineva”; ***a siguripsi*** *vama* (< *a siguripsi* „a asigura împotriva unei primejdii, a unei neplăceri etc.”); *a-i veni (a fi)* cuiva ***paraxin*** (< *paraxin* „ciudat”) „a se mira, a fi şocat de ceva”[35]; *a da (a cădea, a veni* etc.”) ***alivanta*** „a da (a cădea etc.) peste cap”.

Există o serie de arhaisme eline care nici n-au cunoscut o circulaţie independentă ca entităţi autonome, deci, izolat, n-au avut nici o semnificaţie în limba română. Ele s-au sedimentat în componenţa frazeologismelor: *a (se) strica* ***calimera**** „a (se) strica prietenia”; ***a o sfecli*** „a o

[32]Această expresie avea în trecut un sens juridic. Într-un document românesc din arhivele Bistriţei din a.1723, preoţii din satele olatului se plîngeau că satele-i despărţeau de feciorii lor, că nu erau „chilini” (separaţi, cu familie şi gospodărie proprie), ci „într-o pită” cu dînşii, amintind că erau scutiţi de dare feciorii juzilor, crainicilor şi slibodnicilor [ibidem, p. 25].

[33]*De-amu să ştii că ţi-ai mîncat liftiria de la mine, spînzuratule!* (I. Creangă, p. 247).

[34]*Omul care ştie a trăi cu păstru / Paraua o are la galben cap-păstru (căpăstru)* (A. Pann, p. 333).

[35]*Boierule, să nu-ţi fie paraxin unde ne vezi că am venit numai amîndoi* (P. Ispirescu, p. 170).

păți”[36]; *a lua* pe cineva *la* ***rapanghel* (rapanghele)*** „a trage o bătaie zdravănă”[37]; *a lua* pe cineva (ceva) *în* ***periplizon*** „a rîde de cineva (de ceva)”; ***a-şi pungi*** *gura (buzele)* „a-şi strînge şi a-şi ţuguia buzele”; *a da* cuiva *cu* ***tifla*** „a dispreţui”; *a-i trage checocuri* ***alipsite*** (< alipsit „disperat”) „a bea coctailuri în disperare, ca un turbat”[38] [1, p. 5-7] etc.

În concluzie, am dori să relevăm însemnătatea împrumuturilor eline, inclusiv şi a elementelor arhaice de origine grecească, ce constituie suportul lexical pentru multe frazeologisme. Influenţa greacă asupra limbii române rămîne a fi una de seamă şi, după cum menţionează L. Şăineanu, „rivalizează în importanţă culturală cu cea slavă” [122, p. 311], deşi multe grecisme au pătruns la noi indirect, prin filieră slavă. Cauza arhaizării masive a terminologiei eline rezidă în faptul că influenţa bizantină n-a avut un caracter popular, ci unul livresc, oficial, de aceea n-a pătruns în adîncime, iar cu dispariţia influenţei, împrumuturile şi-au pierdut din viabilitate şi s-au depus în rezerva pasivă a lexicului românesc.

d) slavă. Cea mai puternică dintre toate influenţele vechi exercitate asupra limbii române, după cum afirmă Al. Graur, este influenţa slavă [61, p. 22], care de fapt e una de tipul superstratului. O. Densusianu menţionează chiar că „ne-am face vinovaţi de o falsificare a istoriei”, dacă n-am recunoaşte că slavii au exercitat asupra noastră cea mai masivă şi mai îndelungată, influenţă, care, în plan lingval, indiscutabil, a conferit românei o anume individualitate în raport cu celelalte idiomuri neolatine (care, de asemenea, conţin numeroase elemente nelatineşti de origini diverse) [33, p. 161]. După cum se ştie, această influenţă a atins, într-o careva măsură, chiar sistemul fonetic şi structura gramaticală, dar în „în materie de vocabular, această influenţă, consideră Al. Graur, e covîrşitoare” [61, p. 26]. Pătrunderea elementelor slave în limba română a durat timp de mai multe secole şi din acest motiv a fost atît de intensă şi de variată. Vom sublinia că numeroasele unităţi lexicale slave aparţin la şase straturi etimologice distincte: *protoslav, slav bulgar, sîrbo-croat, ucrainean, rus* şi *polon.* În plan cantitativ, funcţional şi sub alte raporturi, seriile acestea de împrumuturi diferă mult între ele. Multitudinea împrumuturilor vechi slave în limba română, în funcţie de felul cum au pătruns acestea în limbă, poate fi clasificată în felul următor: 1) împrumuturi pătrunse pe cale scrisă, cultă, cărturărească: aceste împrumuturi au fost realizate din limba slavonă, care a fost întrebuinţată la noi, pe parcursul mai multor secole, ca limbă a administraţiei, a diplomaţiei şi mai ales a cultului religios (începînd cu sec. al XI-lea) [117, p. 42];

[36] *Şi începură să o sfeclească şi să-şi frîngă mîinile cu deznădejde* (*Basme populare româneşti*, p. 285).
[37] *Îl mai făţuiră, îl mai trudiră, îl luară la rapanghele* (P. Ispirescu, p. 102).
[38] *Stimate domnule!, d-ta munceşti la ţară pe ploaie şi pe arşiţă, asudînd ca un biet hamal; iar consoarta d-tale îi trage la Franţişbat checocuri alipsite cu baronii cu pinteni [...]* (I. L. Caragiale, *Opere*, p. 269).

2) împrumuturi pătrunse pe cale populară şi orală (drept consecinţă a convieţuirii românilor cu slavii, începînd cu sec. al VI-lea.

Majoritatea unităţilor lexicale slave, mai ales dintre cele pătrunse pe cale orală, obţinute prin atingere nemijlocită, s-au răspîndit şi au pătruns în adîncime, căpătînd o poziţie certă în limbă: ele au dat naştere la o serie de derivate pe teren românesc, au devenit elemente constitutive ale frazeologismelor etc. O parte însă din aceste cuvinte, cu preponderenţă cele cu caracter popular, n-au prins viaţă şi n-au prosperat în limba noastră. Cu timpul, ele şi-au redus sfera de circulaţie şi s-au depus în rezerva pasivă. Drept marturie a existenţei lor de cîndva în limbă au rămas doar frazeologismele, în care s-au menţinut „încrustate" asemenea elemente.

1) Arhaisme de origine slavă pătrunse pe cale livrescă

La începutul mileniului al II-lea, în toate limbile romanice are loc aşa-numitul fenomen al extinderii stilistice, altfel zis o îmbogăţire a varietăţilor stilistice, ca urmare a reorganizării vieţii sociale, în speţă a vieţii religioase, administrative feudale etc. Indiscutabil, aceste transformări ghidează îmbogăţirea lexicului. În Occident, vocabularul moştenit din latină se îmbogăţeşte cu o componentă provenită din latina medievală. În Orient însă, ca limbă de civilizaţie a fost utilizată limba slavonă, ce a permis extinderea stilistică a românei, fiind pe larg întrebuinţată în biserică şi în cancelarii. Slavonismele date nu sînt rezultatul unor legături directe între români şi slavi, ci indică influenţa verticală a unei limbi de cultură şi civilizaţie (slavona) asupra unei limbi vorbite (româna). Trebuie să relevăm că a face o distincţie netă între termenii de origine slavonă şi cei de origine slavă veche[39] e extrem de dificil. Unicele criterii valabile în acest sens ar fi conţinutul şi forma cuvintelor. Specialiştii consideră ca fiind slavonisme unităţile lexicale ce se referă la sfera administrativă, culturală, religioasă etc. După cum se ştie, multe împrumuturi de acest gen au circulaţie restrînsă şi, de obicei, capătă un caracter perimat şi se arhaizează. Astfel, unele ajung să se răspîndească în toată ţara, altele rămîn specifice pentru regiunile unde au pătruns sau dispar după cîtva timp. Doar o parte din asemenea slavonisme „s-au cristalizat" în structura frazeologismelor. Deci sfera semantică a slavonismelor pătrunse în română nu e prea largă.

Ne vom referi, la început, la terminologia ecleziastică. Menţionăm că româna a împrumutat din slavonă mai multe cuvinte care se referă la cultul creştin, deşi, înainte de a veni în contact cu slavii, cunoscuseră creştinismul în forma latină[40]. Mai multe dintre aceste slavonisme s-au arhaizat

[39] A nu se confunda termenii *limba slavonă* şi *limba veche slavă.* Slavona este numai limba textelor canonice din sec. al IX-lea. Cuvintele slavone au intrat în română pe cale cărturărească, iar cele vechi slave – pe cale populară.

[40] După cum atestă istoria şi studiul limbii, românii depindeau sub aspect religios de Roma. Doar majoritatea unităţilor lexicale româneşti vechi referitoare la creştinism şi, în special, cele care exprimau noţiunile elementare ale religiei creştine, sînt de origine latină (cf. *biserică, creştin, înger, botezare, Dumnezeu, scriptură* etc.).

azi: *a da* ***canon*** cuiva (< *kononŭ* „dogmă bisericească") „a pedepsi pe cineva"[41]; *a trage* ***canonul*** „a-şi ispăşi pedeapsa"[42]; *cu mare* ***caznă*** (< *kaznĭ* „supliciu") „cu chiu (şi vai)"[43]; *a da* ***greş**** (< *grĕšiti* „greşeală") „a nu izbuti într-o acțiune"[44]; *a face pe* ***mironosița*** (< *mironosica* „femeie cucernică") „a face pe nevinovatul"; *a-şi da* ***otpustul*** (< *otŭpustŭ* „formulă sacramentală de binecuvîntare") „a muri"; *a pune (a rîndui, a face)* ***pravilă**** (< *pravilo* „normă prescrisă de biserică") „a da o dispoziție"[45]; *a vorbi pre* ***podobie*** (< *podobije* „melodie după care se intonează unele cîntări bisericeşti") „a vorbi distins"; *cu* (***pre)podobie*** „în mod corespunzător"; *a face* ***prăznuire*** (< *prazdĭnovati* „celebrare a unui eveniment religios") „a sărbători"; *a-i zice (a-i arunca)* cuiva ***prihană*** (< *prihana* „păcat") „a acuza pe cineva"; *a-şi* ***spăşi*** *păcatele* (< *sŭpasiti* „a se pocăi") „a se pocăi"; *a da (a fi) de* ***şugubină*** (< *dušegubina* „păcat grav") „a da (a se face) de ruşine (de ocară)"[46] etc.

Româna a împrumutat din slavonă şi o serie de noțiuni referitoare la organizarea feudală, precum şi o terminologie administrativă, ce a pătruns în română după sec. al VIII-lea. Iată cîteva care s-au menținut în cadrul frazeologismelor: *de* ***obşte**** (< *obĭštiye* „colectivitate") „comun, general"[47]; *a pune* ***oprelişte*** (< *opŕeti* „interdicție") „a pune piedici"; ***a orîndui*** *de moarte* pe cineva (< *urenditi* „a ridica la o demnitate") „a condamna la moarte pe cineva"; *a purta (a-şi primi)* ***osîndă**** (< *osonditi* „condamnare") „a fi pedepsit"[48]; *la (în)* ***osîndire*** (< *osonditi* „condamnare") „chinuit"; *a se băga* ***pîndar*** *la cimitir* (< *pondarĭ* „paznic al terenurilor cultivate ale statului") „a face un lucru inutil"; *a pune* pe cineva *la* ***popreală**** (< *popr̆eti* „poruncă sau măsură prin care se interzice ceva")[49]; *a da* ***sol*** (< *solŭ* „persoană trimisă (oficial) undeva cu o misiune") „a comunica"; *a-şi da* ***solia**** („misiune încredințată unui sol") „a expune obiectul misiunii de sol"; *a i se împlini (a-i veni)* ***sorocul**** (< *sŭrokŭ* „termen fixat pentru săvîrşirea unei acțiuni") „a muri"[50]; *a*

---

[41] *Dă-mi un canon cum îți place şi eu să mă pocăiesc* (A. Pann, p. 77).

[42] *Feciorul de împărat a îngheţat pe loc, iar moşneagul l-a legat şi l-a mînat şi pe dînsul colo la o curte, să tragă canonul şi să-şi ispăşească greşeala* (*La izvoare*, p. 15).

[43] *Cu mare caznă gvardiştii izbutiseră să o ridice* (M. I. Caragiale, p. 68).

[44] *Era un plan minunat, care nu putea în nici un caz da greş* (M. I. Caragiale, p. 197).

[45] *Şi a pus părintele pravilă şi a zis că în toată sîmbăta să se procitească băieții şi fetele* (I. Creangă, p. 221). *Eu, dacă aş fi domn într-o țară, aş face o pravilă după care numai oaminii cei frumoşi ar avea drept să se căsătorească cu femei frumoase* (V. Alecsandri, p. 42).

[46] *Ce să am? Răspunse băiatul, iaca am dat de şugubină* (P. Ispirescu, p. 228).

[47] *Că pe morții lor de obşte, cînd îi vor duce la gropi, / Tot peste gard iar să-i scoată, dar să nu-i ducă cu popi* (A. Pann, p. 171).

[48] *Da ce samă de om eşti şi de ce porți aşa de mare osîndă?* (*Poveşti populare moldoveneşti*, p. 232). *Chiar dacă aş fi eu, mi-oi primi osînda de la cine se cuvine* (M. Sadoveanu – 1996, p. 155).

[49] *Începură să intre la grijă şi să se crează puşi la popreală, fără să ştie pentru ce* (*Basme populare*, p. 108).

[50] *Pîn-o veni vremea sorocului meu / Să ghicesc inelul, bun e Dumnezeu* (A. Pann, p. 49).

da (a face, a băga) ***jalbă****[51] (< *žalĭba* „plîngere”); *a se duce cu* ***pîră**** (< *p(ĭ)rěti* „plîngere”) „a reclama”[52] etc.

În structura frazeologismelor s-au păstrat şi o serie de slavonisme referitoare la cultură, scriere, denumiri de litere chirilice etc.: *a nu şti (două)* ***buche (buchi)****[53]; *a pune la* ***buche*** pe cineva „a-l învăţa carte pe cineva”[54]; *a fi la* ***azbuche**** (< *azŭ*, *buky* „termen folosit pentru a denumi alfabetul chirilic”) „a fi la începutul învăţăturii”; *ia aşa de* ***bucheasve*** (< *buky, azŭ, vea* „nume de litere chirilice”)[55] „de mîntuială” [7, p. 179]; *a trece de* ***bucheludeazla*** *şi* ***bucheriţazdra*** „a nu mai fi începător la învăţătură”[56]; *a cunoaşte (a şti)* ***slovele**** (< *slovo* „alfabet”) „a fi instruit”[57]; *a-şi face capul* (*din cap)* ***ceaslov*** (< *časoslovŭ* „abecedar”) „a învăţa prea mult”[58]; *a vorbi în* ***tîlcuri**** (< *tlŭkŭ* „înţeles”) „a vorbi figurat, alegoric”[59] etc.

2) Arhaisme de origine slavă pătrunse pe cale orală

Pe lîngă influenţa de ordin livresc, trebuie să menţionăm că relaţiile practice ale românilor cu slavii au făcut ca o serie de elemente slave să pătrundă în română pe cale orală[60]. Aceste numeroase împrumuturi, deşi mai vechi, sînt solid fixate în limbă, întrucît au pătruns în ea în procesul muncii, prin contact nemijlocit cu slavii. De aceea aceste unităţi lexicale comportă un caracter popular. Numai o parte neînsemnată din aceste cuvinte se arhaizează totuşi cu timpul, conservîndu-se doar în componenţa frazeologismelor.

Foarte multe din aceste arhaisme se referă la viaţa rurală (satul, cătunul au fost leagănul dintotdeauna al poporului nostru), denumind fie animale ce servesc drept ajutor ţăranului, fie bolile acestora, fie dispozitivele ce însoţesc munca animalului, fie diverse instrumente, piese de care se foloseşte ţăranul în munca sa de zi cu zi, fie alte realii rustice: *a rămîne de* ***gloabă*** (< *globa* „mîrţoagă”) „a rămîne de căruţă”; *a-i lua* ***pohoielele**** *de pe ochi* cuiva (< *povonĭ* „boală de ochi la cai”) „a-i deschide ochii cuiva”; *nici în car, nici în* ***teleguţă*** (< *telěga* „căruţă”) se zice despre cineva care nu vrea în nici un fel, care nu se mulţumeşte în nici un chip; *a lega* pe cineva *în* ***răscol**** (<

---

[51] *Ia-i huzmetul din mînă şi vei vedea cum va veni ţara întreagă cu jelbi împotriva lui* (N. Filimon, p. 30). *După ce deci au dat jaloba lor la obştească adunare sau dacă vrei la boierii veliţi ai ţării* (C. Negruzzi, p. 121).

[52] *Se duce vătaful cu ură şi pîră* (*Poveşti populare moldoveneşti*, p. 150).

[53] *Prietenul nostru cade la toate valţurile şi nu ştie să descurce două buchi la giudecătorie* (V. Alecsandri, p. 86).

[54] *El mă puse întîi la buchi* (C. Negruzzi, p.137).

[55] Aceste nume de litere chirilice s-au păstrat în apelative şi în alte cuvinte din lexicul românesc actual: *bucoavnă*, *azbucoavnă, bucvar, buchisi, bucher, bucheresc* ş.a.

[56] *Că, dă, e păcat să rămîi fără leac de învăţătură, zicea părintele; doar ai trecut de bucheludeazla şi bucheriţazdra* (I. Creangă, p. 223).

[57] *Ştiu şi oleacă de slovă veche, ş-am cetit odată Alexandria* (M. Sadoveanu, V, p. 457).

[58] *Vorbesc puţin şi ascult mult, adică îmi fac capul ceaslov de havadişuri* (N. Filimon, p. 170).

[59] *Dascălul Simeon Foşa din Ţuţuieni, numai pentru că vorbeşte mai în tîlcuri decît alţii şi sfîrcîieşte toată ziua la tabac* (I. Creangă, p. 228).

[60] Cf. în acest sens: „Masa cea mare a cuvintelor slave a pătruns în română nu cu ajutorul domnirii bisericii şi nici chiar din viaţa de stat străină, ci mai mult din contactul zilnic, foarte viu al slavilor cu românii” [106, p. 200].

raskolŭ „dispozitiv de scînduri folosit pentru a separa oile") „a pune pe cineva în obezi"; *a lua straiţa la* ***oblînc*** (< *oblakŭ* „partea de dinainte a şeii") „a-şi pune traista pe umăr"; *a-şi vedea de* ***cîlţii*** *săi* (< *klūkŭ* „ (la tors) fire scurte rămase în urma trecerii fuiorului de cînepă sau de in printre dinţii dracului") „a-şi vedea de propriile probleme"; *a se pune* ***proptă**** (< *podŭprěti* „stîlp cu care se sprijină un zid etc.") „a se opune"; *a se face (a fi făcut)* ***scoabă*** (< *skoba* „uluc la moară") „a se ghemui"; *gras ca* ***tîrnul*** (< *trŭnŭ* „crengi stufoase servind la transportat căpiţele de fîn de pe locurile înalte") „foarte gras"; *a juca (a suci) în ciur fără* ***văcălie*** pe cineva (< *věko* „marginea de lemn a sitei") „a domina pe cineva"; *a mînca numai zer şi* ***jitniţă**** (< *žitĭnica* „magazie de grîne") „a trăi bine"[61]; *a pune în* ***privită*** (< *previti* „nuia flexibilă cu care se leagă o sarcină") „a strînge laolaltă"; *a(-i) da cu* ***praftoriţa*** (< *prachŭ* „pămătuf folosit pentru a scoate spuza din cuptorul de pîine") „a vorbi mult"; *a se ţine* ***gînj*** după cineva (< ****gazĭ*** „nuia foarte flexibilă trecută prin foc") „a se ţine scai de cineva"; *a suna într-o* ***usnă*** (< *ustĭna* „marginea de sus a unei oale") „(despre clopote) a lovi cu limba numai într-o parte (în semn de alarmă)"; *a umbla cu* ***ostropeţul*** (< *ostro* „picant" şi *pečeno* „friptură") „a umbla din casă în casă, invitînd la ospăţul de a doua zi după cununie" etc.

Frazeologismele conservă şi vechi denumiri de instrumente muzicale: *a vinde (a cumpăra) la* ***darabană**** „a vinde (a cumpăra) la mezat", *a bate (a da) în* ***tîmpine*** „a bate ritmic în ceva"[62] ş.a.

Unităţile lexicale slave ce s-au cristalizat în structura frazeologismelor româneşti aparţin la sfere semantice extrem de variate (în continuare, numai vom enumera frazeologismele cu arhaisme de origine slavă în componenţa lor fără a preciza sensurile lor şi etimonul): *să-i fie de* ***aret****; *a da cu* ***boldul****; *a-i face (a pune)* ***conetul***; *a se lăsa ca Petrea în* ***feştilă***; *(e) numai* ***greabănul*** *de el; a-i sosi* ***ignatul***; *a nu-şi găsi* ***istov****; *a fi* ***leat**** cu cineva; *a (se) învăţa cu* ***năravˆ****; *a căsca gura cît* ***ocniţa***; *a face* cuiva ***ogodul;*** *a pune (a ţine în)* pe cineva *la* ***opreală****; *cu toată* ***osîrdia***; *a-şi da (toată)* ***osteneala****; *a se întinde în* ***pălişul**** *soarelui; a prinde* ***pizmă****[63]; *a lua* pe cineva ***plean***; *a se lăsa (a se lungi)* ***plavie****; *a (i) se duce (a-i merge)* ***pomina****; *a-i atîrna vreun* ***ponos*** *de coadă*[64]; *a băga vinovatul în* ***potcă****; *a lua* pe cineva *în* ***pleasnă****; *a fi* cuiva *de* ***prăvăţ***; *a face* cuiva ***pricaz****[65]***;*** *a avea* ***price**** [66]; *a-i căta* ***price***[67]; *a bea cu* ***prigorii***; *a fi cu* ***priinţă****; *a cădea (a lua, aprinde) de* ***pripas****; *a trage la* ***pritoc***; *a se face* ***sfarog***, *a-i veni roata la* ***ştirbină***; *a scoate din* ***tină*** pe cineva;

---

[61] *Dară după ce văzură stîrvurile lupilor şi pe Coman plin de sînge, îl mîngîiară şi-i dară să mănînce numai zer şi jitniţă* (P. Ispirescu, p. 291).

[62] *Atunci copilul tăcu şi se născu; iar slujitorii deteră în tîmpine şi în surle şi în toată împărăţia se ţinu veselie mare o săptămînă întreagă* (P. Ispirescu, p. 6).

[63] *Iară ei prinseseră pizmă pe dînsa pentru aceasta* (P. Ispirescu, p. 28).

[64] *Toţi cu totul aveau sfială de dînsa şi nu-i găsea nimeni vreo faptă care să le dea dreptul a-i atîrna vrun ponos de coadă* (P. Ispirescu, p. 312).

[65] *De ce faceţi voi pricaz oamenilor şi grăbuiţi bunătate de pod* (*La izvoare*, p. 14).

[66] *Pe acele vremi avîndŭ mare zarvă şi price cu papistaşii pentru lege* (M. Costin, p. 118).

[67] *O negură de vulturi se arătă împregiurul corăbiilor şi, cătîndu-i price, croncăneau de mi-ţi împuia capul* (P. Ispirescu, p. 264).

a-i fi cuiva ***tîngă*** după ceva*; nu face* ***truda*** [68]*; a-i sosi (veni)* ***veleatul*** [69]*; a-şi face* ***zăbavă*** [70]*; a-i trage un* ***zabrac*** cuiva*; a-şi lăsa pielea* ***zălog****; a da* ***zăgnete****;* ***a se ciudi*** *de necaz,* ***a se găvozdi*** *bine;* ***a*** *o* ***obîrşi*** cu cineva; ***a****-şi* ***pridídi*** *plînsul,* ***a*** *i* ***se prilegi*** cuiva *moartea;* ***a****-şi* ***zămorî*** *foamea;* ***a****-şi* ***tîrpi*** *vorba;* ***a*** *i* ***se sfeti**** *rău; a avea gură* ***scîrnavă****; a fi* ***zăbavnic*** *la grăire; a vedea cu ochii* ***zavistnicului****; a da* ***stupai****; a da în* ***crop****, (a lăsa) de* ***izbelişte***[71]*; a tăcea* ***mîlc(ă)***[72]*; a umbla d-a* ***oina****; a-i lua* ***posluşul**** cuiva; *a dormi* ***bumben*** etc.

Concluzionăm că influenţa slavă constituie un proces istoric de lungă durată, cu manifestări şi consecinţe de ordin etnic, cultural, administrativ şi lingval. Contactele etnice şi bilingvismul slavo-roman (care e activ pînă în sec. al XII-lea – al XIII-lea), reorganizarea bisericii şi adoptarea liturghiei slave, aplicarea modelelor slave în organizarea feudală românească (voievodatele şi cnezatele) a furnizat românei numeroase elemente de inventar lingval, la fel de expresive şi de vii ca şi cele care se trag din latină. Multe din aceste unităţi lexicale, chiar arhaizîndu-se cu timpul, au lăsat urme adînci în limbă şi s-au menţinut în structura frazeologismelor româneşti. La acest capitol, ceea ce frapează în primul rind, nu e atît cantitatea arhaismelor slave conservate în frazeologisme, cît varietatea sferelor semantico-tematice cărora le aparţin acestea, ca rezultat al contactului româno-slav.

e) maghiară. Următoarea influenţă importantă, în ordine cronologică, este cea maghiară. Contactele directe îndelungate dintre români şi unguri, ce continuă de aproximativ o mie de ani, au determinat o influenţă lingvală reciprocă, manifestată exclusiv în domeniul vocabularului şi, foarte neînsemnat, în cel al formării cuvintelor. Începuturile influenţei maghiare asupra limbii române datează aproximativ din sec. al X-lea – al XI-lea, cînd maghiarii s-au stabilit pe Dunărea de mijloc şi au ocupat o parte a Transilvaniei.

În ce priveşte unităţile lexicale maghiare în limba română, cercetătorii relevă două mari categorii: 1) împrumuturile general răspîndite în dacoromână, ce se raportează la viaţa feudală (sec. al XI-lea – al XVI-lea); 2) împrumuturile mai noi, cu un pronunţat caracter regional, care sînt înregistrate doar în zonele de bilingvism. Acestea au o răspîndire limitată în anumite regiuni din Transilvania, în special unde populaţia maghiară e mai numeroasă.

---

[68] *Vînătorul, cunoscînd desimea lăstarului şi văzînd că trăsese într-un pui, nu s-a luat după dînsul, socotind că nu face truda de a-l căuta prin lăstar* (I. Al. Brătescu -Voineşti, p. 27).

[69] *Se cutremură din creştet pînă-n tălpi, şi gîndea că de acuma i-a venit şi ei veleatul* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 203).

[70] *Ş-au făcut multă zăbavă la Ţarigrad* (I. Neculce, p. 232).

[71] *Da'm-am gîndit: cum să rămîie copiii neîngrijiţi, cum să rămîie gospodăria aşa, de izbelişte?* (M. Sadoveanu, V, p. 223).

[72] *Iară Mătăhuz împărat tăcea mîlcă şi înmărmurit de cele ce vedea* (P. Ispirescu, p. 173).

În aşa fel, maghiara a dat lexicului românesc o cantitate destul de mare de cuvinte. Majoritatea din ele au un caracter absolut popular şi sînt suficient de vechi, dar, cu toate acestea, reprezintă o parte integrantă a vocabularului românesc general. O anume categorie din aceste împrumuturi însă, mai ales pentru că se raportează la viaţa feudală (feudalismul afirmîndu-se la români între sec. al XI-lea – al XIII-lea), n-a reuşit să se menţină în uz după această perioadă. Ele au fost expulzate la periferia vocabularului, devenind rezervă pasivă. Deţinînd mult timp stăpînirea politică (în Transilvania), maghiarii au putut exercita şi supremaţia economică şi culturală. De aici şi spectrul larg al cîmpurilor semantice cărora le aparţin arhaismele maghiare în cadrul frazeologismelor.

Dat fiind faptul că ţările româneşti în această perioadă erau ţări ale satelor, fireşte, o bună parte din arhaismele maghiare se referă la viaţa rurală, denumind diferite realităţi rustice (componente ale reliefului, termeni referitori la agricultură sau la creşterea vitelor, păstorit, diverse vase şi instrumente necesare ţăranului în gospodărie etc.): *a sta pe* ***cotlon*** (< *katlan* „scobitură în malul unui rîu") „a lenevi"; *ger de îngheaţă mîţa în* ***cotruţă*** (< *katrocz* „vatră mică") „ger"; *a prinde de* ***sîmbră**** (< *cimbora* „întovărăşire în vederea aratului sau a alcătuirii unei stîne pentru văratul oilor") „a se întovărăşi"; *se îmbie ca ţiganul la* ***balmuş*** [145, p. 14] (< *bálmos* „mîncare ţărănească din caş dulce"); *a-şi lua* ***hamul*** *şi praştia* (< *hám* „coş de papură ") „a-şi găsi un rost"; *a lua* ***hădăragul**** (< *hadaró* „unealtă agricolă") „a umbla razna"; *între ciocan (baros) şi* ***ilău*** (< *űlő* „nicovală") „a fi între două primejdii"; *a o pune în* ***coporîe*** (< *kaparo* „coada coasei") „a potrivi bine o minciună"; *a ridica o* ***cupă*** (< *kupa* „vas de lemn scobit, folosit de ciobani la stînă pentru apă, lapte, caş etc.") „a toasta"; *a lega* ***fedeleş*** (< *fedeles* „butoiaş în care ţăranii îşi ţin apa") „a lega strîns şi bine"; *a nu şti* ***bota**** (< *bot* „putinică de dus apă la cîmp") „a nu şti nimic"; *a trage un* ***fuşălăi*** (< *foszlani* „unealtă cu forma unei ţesale servind la scărmănat lîna, cînepa") „a dărăci".

Atestăm în structura frazeologismelor şi arhaisme maghiare din domeniul anatomiei, botanicii şi zoologiei: *a plesni* ***maiul*** *în el (de...)* (< *máy* „ficat") „a fi foarte supărat, enervat de ceva"; *a se face* ***mai*** *de Dumnezeu* [122, p. 198]; *a nu plăti (a nu face) un* ***baraboi*** (< *barabolya* „plantă cu tulpină înaltă cu flori albe") „a nu valora nimic"; *a (se) face (a fi ud)* ***ciuculete*** (< *csücsülni* „ciupercă comestibilă") „a (se) uda (a fi ud)"; *alb ca (cum e)* ***helgea*** (< *hölgy* „nevăstuică albă") „foarte alb"; *a sări de pe* ***ţîncuş*** (< *cenk* „pui") „a-şi sări din ţîţîni".

Rezerva pasivă a limbii române cunoaşte şi o serie de termeni denumind noţiuni abstracte, ca de exemplu: *de asta nu (mi)-i* ***bai**** (< *baj* „necaz") „nu face nimic"; *a se duce (a merge, a veni) pe* ***ponoslu*** la cineva (< *panaszol* „plîngere") „a veni cu o plîngere"; *a sta (de)* ***băsău*** (< *bosszú* „răzbunare") „a sta de vorbă"; *a nu-i fi cu* ***bănat*** cuiva (< *bánat* „stare de durere sufletească") „a nu lua în nume de rău rugămintea sau întrebarea cuiva"; *a face* ***boboane*** (< *bobona* „farmec") „a vrăji"; *a avea (a-i fi)* cuiva ***hasnă**** de cineva (ceva) (< *haszon* „profit") „a avea (a trage) folos de pe

urma cuiva"; *a nu fi (a nu avea, a nu afla)* ***modru**** (< *mod* „mod") „a-i fi imposibil să…"[73] etc.

Cîteva din arhaismele maghiare se raportează la organizarea militară: *a se lua la* ***harță*** (< *harc* „ciocnire între avangărzi sau între grupuri militare potrivnice") „a se certa, a se lupta"[74]; *a da (a trage) o* ***raită**** (< *rajta* e un cuvînt de recunoaştere rostit de paznicii de noapte, cînd se apropiau unul de altul) „a trece în grabă pe undeva"[75].

Termenii arhaici de origine maghiară cristalizați în cadrul frazeologismelor aparţin la sfere semantice extrem de variate: *a-şi lua (a-şi aduna)* ***boscîrțele*** (< *bocskorszij* „piele de proastă calitate") „a-şi strînge boarfele"[76]; *a face* ***ciorobor*** *pentru un topor* (< *csörspör* „ceartă însoțită de gălăgie") „a se certa pentru un lucru de mică însemnătate"; *a se aduna (a sta, a se grămădi, a se strînge)* ***ciotcă*** (< *csutka* „grămadă") „a sta grămadă, îghesuiți unii în alții"; *a face* ***dărăburi*** (< *darab* „bucată, frîntură") „a face bucăți pe cineva"; *a trage (a face) un* ***feredău*** (< *feredö* „baie") „a face o săpuneală"; *a lua în* ***tărăboanță*** pe cineva (< *tarbonca* „roabă") „a lua peste picior"; *a merge (a umbla) în (cu)* ***pițărăi*** (< *pita* „obiceiul de a umbla cu colindul de Crăciun") „a colinda"; *a fi căzut din* ***şariglă*** (< *saroglza* „codirlă la căruță sau la sanie") „a fi prost"; ***a cihăi*** *la cap* pe cineva (< *csaholni* „a stărui foarte mult pe lîngă cineva să facă ceva") „a-i bate capul cuiva"; ***a*** *o* ***feşteli*** (< *festeni* „a păta") „a o păți"; ***a feşteli**** *bățul* „a păți o ruşine"; ***a făgădui*** *marea şi sarea*[77] (< *fogadni* „a da ascultare"); *a se juca de-a* ***hămişliul*** (< *hamis* „viclean") „a face pe şiretul", *a umbla* ***teleleu*** *(Tănase*) (< telelö „om fără căpătîi") „a umbla fără rost".

În structura frazeologismelor româneşti au rămas o serie de arhaisme de origine maghiară ce n-au cunoscut o circulație independentă ca entități autonome: *a da (a intra)* ***buzna*** *(< buszma)* „a năvăli (undeva) pe neaşteptate"[78]; *a sta* ***chibz**** *(< képezni)* „a sta în cumpănă"[79]; *a-i ține* cuiva ***hangul*** (< *hang*) „a însoți"[80]; *a fi numai (tot)* ***leciu*** (< *locs*) „a fi ud"; *a fi ud (numai, tot)* ***leci*** „a fi muiat de apă şi de noroi"; *a da* ***năbuzna*** *(< busyma)* „a năvăli"; *a juca (a sări)* ***tontoroiul*** *(< tántotorogni)* „a juca nebuneşte"[81]; *a da (a scoate, a ieşi* etc.*) în* ***vileag**** (< *világ*) „a deveni cunoscut în public"[82]; *a-i lua* ***hasna*** (< *haszon*) „a trage folos din…" etc. Cele semnalate mai sus

---

[73] *La curte încă s-au sfătuit unii cu alții, ce să facă ei, că doar ar da voinicul calul de lîngă sine, şi n-au putut afla nici un modru* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 24).

[74] *Au pus pre cazacii săi în frunte şi n-au vrut pre nimenea să iasă la harțu* (Gr. Ureche, p. 103).

[75] *Atunci dracul dă o raită pe la talpa iadului, să vadă ce lipseşte* (I. Creangă, p. 130).

[76] *Îți spun drept: îmi vine să-mi iau boscîrțele şi să fug de aici* (I. Slavici, p. 430).

[77] *Scumpul cu înşelătorul lesne să-nvoiesc. / Îi făgăduieşte marea cu sarea ş-îi dă ce nu curge pe apă* (A. Pann, p. 336).

[78] *Aşteptam pe prefect, cînd mă pomenii cu şeful de cabinet al ministrului dînd buzna în birou la mine* (M. I. Caragiale, p. 182).

[79] *Fata se roşi la față ca un bujor; apoi, după ce mai stătu nițel la chibzuri, întinse mîna* (P. Ispirescu, p.55).

[80] *Că tu le dai nas şi le ții hangul* (I. Creangă, p. 241).

[81] *Şi se ruga la Dumnezeu să nu-l şontorogească de picioare pînă nu va apuca să joace o dată măcar tontoroiul pe mormîntul ei* (M. I. Caragiale, p. 148).

[82] *Acuma pot să dau în vileag această scrisoare* (M. Sadoveanu, V, p. 151).

ne conduc spre ideea că influenţa maghiară asupra limbii române, fiind una veche, se face resimţită şi la nivelul frazeologismelor arhaice, care sînt destul de numeroase şi aparţin diferitelor sfere semantice.

f) bulgară şi sîrbă. În urma sciziunii protoslavilor, pe arena istorică vor apărea grupurile lor sudic, vestic şi estic, care apoi se vor diviza în ramificaţii mai mici, punînd bazele popoarelor slave actuale. Multe din aceste comunităţi slave vor veni în atingere cu românii. Cronologic, una dintre primele etnii date e cea a slavilor bulgari (sec. al IX-lea – al XIII-lea). Convieţuind mai multe secole cu populaţia bulgară, românii vor prelua de la ea noţiuni din cultura materială şi spirituală, unele instituţii politice etc. Nici limba română, în aceste condiţii, nu putea rămîne neafectată. În ce priveşte contactul românilor cu sîrbii, acesta îşi are începutul nu mai devreme de sec. al XI-lea şi la fel este valoros pentru limba română, întrucît o categorie importantă de asemenea împrumuturi au pătruns în vocabularul reprezentativ românesc[83]. Cele mai multe elemente din slava meridională se găsesc totuşi în graiurile dacoromâne. Ele au o circulaţie limitată şi sînt predispuse arhaizării. O serie de asfel de arhaisme sînt conservate de frazeologisme. Cercetarea acestor vestigii ne poate permite să tragem concluzii cu referire la natura relaţiilor dintre aceste popoare şi români[84]. Multe, bunăoară, se referă la viaţa socială: *a fi* ***slobod**** *la (de) gură (limbă)* (< bg. *sloboden* „care se bucură de deplinătatea drepturilor politice şi cetăţeneşti") „a vorbi prea mult şi fără sfială"; *a-şi lua (a-şi da)* ***slobozenie*** „a-i permite"; ***a slobozi**** *strigăt (glas)* „a striga"[85].

O parte considerabilă din arhaismele de origine bulgară şi sîrbă se referă la viaţa rurală, denumind diverse realităţi rustice: munca ţăranului şi diverse instrumente care o uşurează, vase din gospodăria ţărănească, animale, plante agricole, sărbători populare legate de munca la cîmp etc.: *a sta (a zăcea, a cădea)* ***polog**** (< bg. *polog* „mănunchi de fîn") „a sta (a zăcea, a cădea) grămadă"; *cu* ***glamnică*** *la inimă* (< bg. *glavnik* „şervet răsucit sub formă de colac pe care îl pun femeile pe creştet, cînd cară pe cap greutăţi") „topit de durere"; *a lăsa* pe cineva *cu* ***oblanicul*** *la inimă* (< scr. *oglavnic*) „a supăra pe cineva"; *a da* ***natra**** pe cineva (< bg., scr. *natra* „partea urzelii dintre iţe şi sulul de dinapoi") „a se certa"; *a-i fi* cuiva *calea* ***colilie*** (< *kovilje* „specii de plante erbacee") „a avea un drum frumos"*; a-i sări (a juca)* ***drăgaica*** (< bg. d*ragaika* „sărbătoare populară închinată coacerii holdelor") „a fi neastîmpărat"; *a se ţine* ***şugă*** de cineva (< bg., scr. *šugă* „rîie") „a se ţine scai de cineva"; *a (se) ţine* ***zob**** (< bg., scr. *zob* „grăunţe de ovăs") „a (se) sparge în bucăţi" etc.

---

[83]Astfel, M. Sala a relevat că numărul cuvintelor bulgăreşti din vocabularul reprezentativ român e de 69 de cuvinte, iar cel al cuvintelor sîrbeşti – e de 14 [115, p. 98].

[84]Faptul că ne-am propus să le analizăm în comun se explică prin aceea că o bună parte din aceste cuvinte au pătruns în română, concomitent, pe două căi – din bulgară şi sîrbă, avînd deci etimologie multiplă.

[85]*Deodată slobozi un strigăt: Stai, măi omule!* (M. Sadoveanu, V, p. 128).

În cadrul frazeologismelor româneşti atestăm şi cîteva arhaisme de origine bulgară şi/sau sîrbă ce denumesc produse alimentare: *a afla spini în* ***coleşe*** (< scr. *kuliješ*, bg. *kulijaša* „mămăligă moale") „a căuta nod în papură"; *a fi* ***zăitin*** *de apă* (< scr. *zejtin* „ulei") „a fi nevinovat; a învinge"; *a face* pe cineva ***chiseliță*** (< bg., scr. *kiselica* „zeamă de poame fierte") „a bate zdravăn pe cineva"[86]; *a se face* ***țuşcă*** (< bg. *čiuška* „ardei mic, iute") „a se îmbăta".

Cîteva arhaisme se referă la organizarea militară: *a face* ***pleaşcă**** (< bg., scr. *pljačka* „pradă de război, jaf") „a jefui"; *a face o* ***poteră**** (< bg., scr. *Potera* „ceată"*)* „a face (a pleca în) cercetări pentru prinderea hoților"; *a face (a da)* ***proaşca*** *în (între, prin)* (< bg. *prăskam*, scr. *prskati* „țintă în distanță variabilă, egală cu aceea parcursă de o săgeată aruncată cu arcul") „a năvăli; a nimici" etc.

Arhaismele de origine bulgară şi sîrbă ce s-au „sedimentat" în structura frazeologismelor româneşti aparțin sferelor semantice extrem de variate: *a vorbi în* ***bobote**** (< bg., scr. *bobot* „întîmplare") „a vorbi la întîmplare"; *a intra (a se băga) în* ***cîrcotă*** cu cineva (< scr. *krkotja* „ceartă") „a se certa cu cineva"; *a sta* ***cladă*** (< bg., scr. *klada* „grămadă") „a sta grămadă"; *a cădea (a se prinde, a da) în* ***clapcă*** (< bg. *klapka* „capcană") „a cădea în cursă"; *a fi* ***dîrdora*** *însurătorii* (< bg. *dărdoja* „toi (în desfăşurarea unei acțiuni, a unui proces)") „a ține cu orice preț să se însoare"; *a da (de)* ***duşcă*** (< scr. *dušak* „cantitate de băutură (alcoolică) care se poate înghiți") „a bea dintr-o singură înghițitură"; *a freca* pe cineva *de* ***gîlci*** (< bg. *glăki* „inflamație a ganglionilor gîtului") „a-l învăța minte pe cineva"; *a curge* ***hududoi*** (< *huhoudolje* „rîpă") „a curge repede şi cu zgomot"; *a-şi face de* ***năjit*** (< bg. *nežit* „nume generic dat nevralgiilor") „a căuta ceartă"; *a umbla (a călca, a merge) în* ***papainoage*** (< scr. *panoga* „catalige") „a fi cu nasul pe sus"; *a-i muia* cuiva ***gîrlița*** (< bg. *ogărlica*, scr. *ogrlica* „inflamare a gîtului") „a-i înfrînge cuiva rezistența"; *a dat şi* ***snaga*** dintr-însul (< bg., scr. *snaga* „vigoare") „a dat tot ce a avut"; *cît o* ***ploscă**** (< bg., scr. *ploska* „vas în care se ținea băutura") „mare"[87]; *a lua* ***poteceaua*** *înapoi* (< bg. *păteka* „potecă") „a se întoarce din drum".

Frazeologismele româneşti conservă o serie de împrumuturi din bulgară şi sîrbă, care n-au cunoscut o circulație autonomă ca entități lexicale independente în limbă: *a umbla (a se duce) cu* ***daibojul**** (< scr. *dabogme*) „a cere de pomană"[88]; (*a lua) cu* ***hapca*** (< bg. *hapka*) „a lua cu forța"[89]; *a merge* ***nata-plata**** (< bg. *naplat*) „a merge lipăind şi cu paşi mari"; *a se duce* ***pîrlii**** ***(pîrlea)*** (<

[86] *N-apucă să facă un pas şi se uita în toate părțile, nu care cumva să o vază zmeii şi să o facă chiseliță, una cu pămîntul* (P. Ispirescu, p. 246).

[87] *Împreună cu părintele Dumitru de la Pîrăul Cîrjei, care avea o guşă la găt cît o ploscă de cele mari* (I. Creangă, p. 133).

[88] *Un demnitar Bogdan de la Chişinău s-a dus cu daiboje* (*Săptîmîna*, 28 martie, 2003).

[89] *Vorbea tare către maior, îi număra pe degete toate cîte înduraseră copiii lui, toate drepturile lui asupra casei răpite cu hapca* (M. Sadoveanu, V, p. 267).

bg. *pārlja*, scr. *prljiti*) „a pleca departe fără gînd sau posibilitate de întoarcere”; *a călca* ***năstrăpat*** (< bg. *năstrap*, scr. *nastrap*) „a merge urît”; *a da* ***tîrcoale*** (< bg. *tărkalo*) „a se învîrti în preajma cuiva sau a ceva”; *a rămîne* ***platcă**** (< scr. *platka*) „a rămîne de ruşine” etc.

g) turcă. O altă influenţă considerabilă asupra limbii române, ce s-a manifestat, cu puţine excepţii, numai la estul şi la sudul Carpaţilor (nu şi în Transilvania şi regiunile apusene) a avut-o limba turcă. Influenţa turcească „face parte din influenţa numită orientală”, care s-a exercitat între sec. al IX-lea – al XIX-lea [111, p. 408] şi s-a dovedit mai intensă în epoca fanariotă. „Dacă avem atîtea turcisme în Ţara veche, scrie S. Puscariu, […] ele au fost aduse de o modă, care imită felul de a se exprima al claselor suprapuse cu legături la Poartă” [108, p. 209]. Dar, după cum se ştie, tot ce e la modă comportă un caracter perisabil. Drept dovadă, în această ordine de idei, ne pot servi şi numeroşi termeni de origine turcă, care, după ce au fost asimilaţi de limba română, în urma înlăturării stăpînirii fanariote şi ca rezultat al modernizării vocabularului limbii române (începînd cu sec. al XVIII-lea), au fost „condamnaţi” la dispariţie, neputînd rezista la asaltul noutăţilor aduse de ultimele două secole în plan social şi cultural.

Astfel, din partea turcilor – un popor străin prin religie şi aspiraţii – limba română a suferit o influenţă de altă natură decît, bunăoară, din partea slavilor sau grecilor, întru cîtva a ungurilor, a căror înrîurire se resimte în toate manifestările vieţii religioase, sociale şi intelectuale. Din turcă, după cum menţionează L. Şăineanu, româna „n-are de înregistrat nici o noţiune intelectuală, nici un verb” [122, p. 420]. Şi într-adevăr, în ce priveşte universul, suprafaţa pămîntului, corpul omului şi sufletul său, viaţa spirituală şi viaţa de familie, nu atestăm nici o reminiscenţă, nici o răsfrîngere a elementului turcesc. Despotismul orientalului însă a rămas adînc împlîntat în conştiinţa şi limba românului, neşterse rămînînd şi o serie de cuvinte – ecoul spaimei ce o lăsau în urma lor ienicerii, cîrjalii şi zorbagii. Multe din ele au rămas sedimentate în structura frazeologismelor: *a da* ***iama**** *prin…* (< *yama* „năvală”) „a risipi, a distruge (un bun)”[90]; *de* ***haram**** *a fost, de* ***haram*** *s-au dus* (< *haram* „pradă”) „lucrul cîştigat pe nedrept se pierde precum s-a dobîndit”[91]; *a (nu) mînca* ***haram*** „a (nu) spune minciuni”[92]; *a se face* ***haramul*** *dracului*[93] etc.

Multe frazeologisme ce conţin în structura lor arhaisme turceşti au dezvoltat sensuri negative de „a bate zdravăn”, „a batjocori”, „a lua cu forţa”, „urît” ş.a.: *a(-i) căra (a(-i) cărăbăni) (la)* ***gărbace*** cuiva (în ceva) (< *kirbac* „bici”) „a lovi îndelung pe cineva”; *a pune* ***tărbaca**** pe cineva (< *tabāk* „instrument de tortură pentru cîini”) „a bănui pe cineva”; *a lua la (cu)* ***sictireală***

---

[90] *Făcuse să se dea în el iama, împărăteşte, şi tot încă nesătulă şi-l spurcase pînă şi cu dulăii* (M. I. Caragiale, p. 142).

[91] *Banii cîţi cu nedreptate cîştigaţi carii i-am pus, / După cum haram veniră, astfel şi haram s-au dus* (A. Pann, p. 202).

[92] *Măi tartorule, nu mînca haram şi spune drept, tu eşti Gerilă?* (I. Creangă, p. 176).

[93] *S-a făcut haramul dracului o cloşcă cu trei pui, ş-amu-i sub pat la babă* (*Basme pop. rom*., p. 159).

(sictireli, la sictirit)* pe cineva (< *şiktir* „marş de aici!, pleacă!”) „a înjura pe cineva”; *a da (a trage, a mînca, a primi) o* ***calcavură (calcavuri)*** (< *kalkvur* „bătaie”) „a da (a primi) o mamă de bătaie” ş.a. Alte expresii conţin în componenţa lor arhaisme ce desemnează lucruri foarte neplăcute: necaz, nevoie mare, primejdie, exil etc.: *a ajunge la* ***aliman*** (< *al emān* „necaz”) „a fi la mare strîmtorare”; *a face (a duce)* ***surghiun**** (< *sürgün* „exil”) „a exila”[94]; *a avea nas* ***bocciu*** (< *bokşu* „care are trăsături urîte, grosolane”) „a fi urît”; *a se uita* ***ceacîr*** (< *cakır* „(despre ochii unei fiinţe) care prezintă anomalia de a nu fi de aceeaşi culoare”) „a se uita cu un ochi la slănină şi cu altul la smîntînă”[95] ş.a. O parte din lexemele arhaizate denumesc instrumente mînuite de ieniceri: *a ridica* ***buzduganul*** asupra cuiva (< *bozdoğan* „ghioagă de fier”) „a ameninţa cu moartea”; *a prinde (a ochi)* pe cineva *cu* ***arcanul*** (< *arkan* „laţ pentru prinderea sau pentru priponirea animalelor”) „a-l aduce cu forţa pe cineva”[96]; *cu* ***topuzul*** (< *topuz* „măciucă scurtă”) „cu forţa” etc.

Menţionăm că dominaţia pe care le-a impus-o ţărilor româneşti Poarta Otomană a fost nu numai politică şi administrativă, ci şi economică. Fiind interesaţi în menţinerea suzeranităţii şi realizării celor mai diverse profituri, turcii au monopolizat întregul comerţ exterior al românilor. Iată de ce româna a împrumutat din turcă o serie de termeni din limbajul comerţului, al negustorilor, care, după înlăturarea stăpînirii fanariote îşi îngustează sfera de utilizare (a se vedea *§ Istorisme în structura frazeologismelor*): *a pune* ***nart**** (< *nark* „sumă fixată ca limită maximă a impozitului pe produse, pe vite etc.”); *a-i veni (a da) de* ***hac*** (< *hak* „salariu”) „a găsi modalitatea de a învinge”[97]; *a scoate (a striga) la* ***mezat**** (< *mezat* „licitaţie”) „a pune la licitaţie”[98]; *a nu avea* ***cusur****[99] (< *kusur* „rest”); *fără* ***cusur***[100]*; a nu găsi nici un* ***cusur***[101]***;*** *a prinde (de)* ***muşteriu*** pe cineva (< *müşteri* „client”) „a cîştiga de client pe cineva”; *a ieşi (a rămîne, a ajunge)* ***mofluz**** (< *müflüz* „falit”) „a da faliment”; *cu* ***tahminuri (tahmin***) (< *tahmin* „aproximaţie”) „aproximativ”[103]; *a face* ***trampa*** (< *trampa* „schimb în natură”) „a încheia o afacere”; *a face* ***saftea*** cuiva (< *siftah* „prima vînzare pe care o face un negustor dintr-o marfă nouă la începutul unei zile”) „a cumpăra primul de la un

---

[94] *Ghemuiţi în căruţa lui moş Luca, ne duceam surgun, dracului pomană, că mai bine n-oi putea zice* (I. Creangă, p. 288). *Împăratul turcesc, înţălegînd de acest lucru, s-au mînietŭ pre saraschériul şi l-au făcut surgun* (I. Neculce, p. 370).

[95] *Nas cît pătlăgeaua, la vorbă-nţepată, / Cu ochii ceacîră, gura lăbărţată* (A. Pann, p. 215).

[96] În trecut, pe vremea regimului feudal, tinerii erau luaţi cu forţa la oaste, fiind prinşi cu arcanul. Cu acest sens apare expresia în *Amintirile* lui I. Creangă: *Pe bădiţa Vasile îl prinsese la oaste cu arcanul, îl cetluise acum zdravăn şi-l puneau la cătuşi, să-l trimită la Piatra* (p. 224).

[97] *A trebuit un ceas să-l smucesc şi să-l zgîlţîi ca să-i dau de hac şi atunci altă bucurie* (M. I. Caragiale, p. 116).

[98] *Mult-puţinul ce i-a rămas o să se strige mîine-poimîine la mezat de către datornici* (N. Filimon, p. 167).

[99] *Şi nimic iar nu se poate ca să n-aibă vrun cusur* (A. Pann, p. 24).

[100] *Încolo, îmbrăcat tot fără cusur, în frac albastru* (M. I. Caragiale, p. 41).

[101] *Mîncîndu-se între ei mai rău decît cîinii nu-i găseau nici un cusur [...]* (*Basme pop.*, p. 36).

[103] *Să vă fac o socoteală cu tahmin, ca să vedeţi cît de mult vă amăgiţi* (N. Filimon, p. 122).

negustor"; *a face (a avea, a lua parte la)* ***alişveriş*** (< *alişveriş* „negoţ") „a face afaceri"[104]; *a avea timp* ***berechet*** (< *bereket* „abundenţă") „a avea mult timp la dispoziţie"; *cu (în, din)* ***toptanul*** sau *cu* ***ghiotura*** (< *toptan*, *götürü*) „angro" etc. Există şi o serie de frazeologisme arhaice ce prin conţinutul lor integral ţin tot de domeniul comerţului: *a scoate* pe cineva *la* ***selamet* (selemet)*** (< *selâmet*) „a ruina pe cineva"; *a fi la* ***chiostec*** (< *köstek*) „a fi la mare strîmtorare" etc.

Româna veche a păstrat şi cîteva denumiri turceşti ale articolelor de veselă: *a umbla cu* ***tasul*** (< *tas* „vas plat, rotund") „a cerşi"; *a da nan de* ***găvan*** (< *kavan* „blid mare de lemn scobit") „a da de noroc" ş.a.

Puţine din arhaisme de origine turcă se referă la alimente: *a mînca* ***schimbeaua*** (< *işkembe* „droburi de miel") „a se păcăli"; *a arăta* ***coltucul*** (< *koltuc* „colţ de pîine") „(adesea însoţit de un gest convenţional: lovirea repetată a cotului drept de palma stîngă) a refuza pe cineva, bătîndu-şi joc de el" [79, p. 307]; *a intra în* ***tain**** (< *tayn* „porţie de alimente") „a ajunge într-o situaţie bună".

Luxul orientului se oglindeşte în multiple denumiri de stofe şi materii, dintre care multe au persistat pînă azi: *a păţi* ***o alagea (alageaua)*** *(< alaca* „stofă de mătase") „a intra într-o încurcătură"; *a-şi căpăta* ***alageaua*** „a se păcăli"[105]; *a avea urechi de* ***saftian*** *(< sahtiyan* „piele de capră, din care se confecţionează articole de marochinărie") „a fi surd"; *a se duce la raiu cu* ***cerga-n cap*** (< *cerga* „ţesătură de cînepă cu care se acoperă mortul") „a muri"; *a trage* ***borangic*** (< *büründük* „ţesătură făcută în industria casnică din firele depănate de gogoşile viermilor de mătase") „a depăna mătasea de pe gogoşile viermilor de mătase"; *pe* ***şabac*** (< şebeke „broderie în ajur făcută cu aţă albă la cămăşi") „exact cum trebuie".

În structura frazeologismelor româneşti s-au conservat şi interjecţii - exclamaţii turceşti: *a fi la* ***aman**** *(< aman* „îndurare!; iertare!") „a fi la mare strîmtorare, într-o situaţie dificilă"[106]; ***aferim*** *cocoş, cum te mănîncă găinile* (< *aferim* „bravo!"), care se foloseşte cu referire la bărbaţii ce sînt sub papucul nevestelor; *a lua (a duce, a aduce) cu* ***anasîna*** (< *anasini* reprezintă o înjurătură trivială) „a lua (a duce, a aduce) cu forţa"; *a da cu* ***sictir**** (< *siktir* e o interjecţie ce exprimă repulsia) „a alunga pe cineva înjurîndu-l"; ***halal*** *de mine (şi de mine),* ***halal*** *mie (ţie* etc.*)* sau ***halal*** *să-mi (să-ţi) fie!* (< *halal!* „bravo!, fericire!") „să-mi (-ţi) fie de bine"; *a face* ***ches*** (< *kes* „taie!") „a tăia (capul cuiva)"; *a face* ***hareci*** asupra cuiva (< *hareč* „adjudecat!") „a adjudeca (asupra cuiva)".

---

[104] *Ei, chir Costeo, ia spune-mi acum, cît o să-mi ceri la sută pentru că ai luat parte la acest alişveriş prefăcut?* (N. Filimon, p. 176).

[105] *Voi ştiţi că nimeni nu s-a putut atinge de împărăţia mea, cît am fost tînăr, fără să-şi capete alageaua* (P. Ispirescu, p. 17).

[106] *Făt-Frumos, ţine acest merişor de la mine, şi cînd vei fi la aman vreodată, să te uiţi la el* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 228).

Unele arhaisme turceşti ţin de vocabularul meseriilor, iar frazeologismele, în care apar ele, reflectă optica acelui care practică meseria şi a celui ce observă munca primului: *a trage un* ***perdaf**** cuiva (< *perdah* „radere de jos în sus") „a mustra aspru pe cineva"; *a dat jalba la* ***carvarasa*** (< *kervansaray* „birou vamal") [107, p. 18]; *a-i atîrna* ***iabaşaua*** *de nas* (< *yevaşa* „cleşte de lemn sau de fier cu care se apucă nasul cailor nărăvaşi cînd se potcovesc") „a-l păcăli"; *în cai de* ***olac**** „iute"[107] (< *ulak* „curier"); *cu mare* ***menzil*** (< *menzil* „curier") „în mare grabă"; *a merge (a se duce, a trage) ca pe* ***ciripie*** (< *ciripi* „sfoară muiată în vopsea roşie, pe care o întinde dulgherul pentru a trage linii drepte pe scînduri sau pe bîrne") „a merge (a se duce, a trage) drept" etc. Descoperim în structura frazeologismelor şi cîţiva termeni referitori la marină: *a i se îneca* ***ghimiile*** (< *gemi* „corabie mică") „a fi foarte trist"; *a trage la* ***edec*** (< *yedek* „odgon lung cu care se lega de catarg o navă pentru a fi remorcată de pe mal împotriva curentului unui curs de apă") „a trage luntrea împotriva cursului apei cu o funie"; *a fi băiat (bărbat)* ***levent*** (< *levent* „marinar turc") „a fi chipeş, generos"; *a ieşi la* ***liman**** (< *liman* „ţărm, port") „a scăpa dintr-o primejdie"[108]; *a duce (a scoate) la (un)* ***liman*** *(bun)* „a scăpa dintr-o situaţie grea"[109] etc.

E slăvit orientul şi prin jocurile sale, care s-au răspîndit şi sînt practicate azi pe toate meridianele (jocul de cărţi, şahul ş.a.): *cu* ***otuzbirul**** (< *otuzbir* „un joc cu 31 de cărţi, în care cel ce totalizează 31 de puncte cîştigă partida")[110] „forţat, cu asprime"[111]; *în* ***şatrange*** (< *şatranc* „şahul sau tabla de şah") „în carouri"; *a trage o* ***cacealma**** (< *kacirma* „(la jocul de cărţi) inducere în eroare a adversarului, căruia îi laşi impresia că ia cărţi mai bune decît ale lui") „a umbla cu vicleşug"; *a bate* ***(h)alcaua*** (< *halka* „joc oriental cu un cerc de fier prin care se aruncă, din galop, sulița la jocul *gerid*") „a pierde timpul în zadar"; *a face (a da) pui de* ***giol**** (< *cüll* e un termen folosit la jocul de arşice) „a fura"; *a ajunge la* ***tibişir*** *(< tebeşir)* „a rămîne fără bani (la jocul de cărţi)".

Viaţa spirituală a românilor a rămas străină de contactul secular cu turcii – un popor străin prin religie – limba căruia n-a înrîurit asupra părţii respective a vocabularului limbii române. O mică excepţie pot fi considerate cuvintele cu caracter religios, care, în scurt timp, au căzut în desuetudine: *a-l tăia la* ***ramazan**** *(< ramazan* „postul cel mare ce durează o lună")[112] „a-i fi cuiva foame"; *a se duce (a ajunge) la* ***hagialîc*** (< *hacılık* „pelerinaj făcut de un musulman sau creştin

---

[107] *Atunce au trecut pen Ieşi, de la Poartă, un agă împărătescu la margine, la Cernăuţi, în cai de olac, de-au măsurat locul din mijlocul Prutului de la Orăşeni* (I. Neculce, p. 270).

[108] *Dă din mîini dacă vrei să ieşi la liman* (A. Pann, p.132).

[109] *Şi-a bătut singur capul, s-a gîndit, s-a tot gîndit, dar nicidecum n-a putut-o scoate la liman* (*La izvoare*, p. 71).

[110] La începutul sec. al XIX-lea, regimentul de 31 de ieniceri au săvîrşit excese la Iaşi. Evenimentul a rămas „cristalizat" în frazeologisme.

[111] *Cu otuzbir şi cu panţarolă ne pierdem timpul în zadar* (N. Filimon, p. 109).

[112] Unitatea lexicală dată e cunoscută vorbitorilor de limbă română cu sensul figurat de „stomac".

într-unul din locurile considerate sfinte de biserica respectivă") „a se ruina"; *a se face* ***hagiu*** (< *hacı* „pelerin") „a sărăci, a decădea"; *a-l lua* ***hahamul*** pe cineva (< *haham* „rabin") „a-l lua dracul" etc.

După felul cum au evoluat semnificațiile acestor cîteva cuvinte pătrunse din sfera religioasă în componența frazeologismelor, putem releva atitudinea ironică pe care au trezit-o poporului, ceea ce a dus la degradarea sensurilor. De asemenea, interesant este că foarte multe cuvinte cu referire la „beție", românii le-au împrumutat de la un popor, a cărui religie îi interzice, într-un mod formal, consumarea băuturilor spirtoase: *cu* ***maia*** *în (la) cap* (< *maya* „amețit") „amețit de băutură"; *nici turc, nici* ***turlac*** *(ia un fleac)* (< *torlak* „amețit de băutură"), expresie utilizată la adresa unei persoane care nu aparține unei tagme; *a scoate* ***mahmurul*** *din om* (< *mahmur* „care nu şi-a revenit complet din beție ") „a duce la exasperare"; *a se pune pe* ***chiolhan*** (< *külhan* „petrecere") „a se apuca de chef" [143, p. 80]. Româna a împrumutat din turcă şi câteva unități lexicale ce semnifică azi „mofturi": *a face* ***marazuri*** (< *maraz*) „a arăta mofturi"; *a-i face* ***marafet**** (< *marafeti* „dibăcie") „a face mofturi"[113]; *a face* ***nazuri*** (< *năz*) „a se comporta ca un om rasfățat".

O serie de frazeologisme cu arhaisme de origine turcă au sensul de „a pleca sau a umbla fără nici un rost; a pribegi": *a merge (a se duce)* ***surghiun*** (< *sürgün*); *a umbla* ***farfara*** (< *farfara*); *a umbla* ***haihui*** (< *hayhuy*); *a-şi lua* ***teşchereaua*** *(< tezkere); a-i da* ***teşchereaua***[114]; *a umbla* ***iorga*** *(****iorgusa****)* (< *yorga)* etc.

În general vorbind, influența turcă a avut profunde repercusiuni în istoria, cultura şi limba românilor, care nu se limitează doar la politică, administrație şi economie. Elementele turceşti, asimilate numai pentru o perioadă, de română, aparțin diverselor sfere semantice (în continuare, doar vom enumera frazeologisme ce conțin arhaisme turceşti, fără a preciza semnificațiile lor): *a ieşi* ***abraş****; a sta ca o* ***cadînă****; a lăsa* ***calabalîcul****[115]; a fi (a se afla, a sta) la* ***cheremul**** cuiva*; a face* ***conac****; a juca* pe cineva ***giurgina****; a şedea la* ***lafuri****; a avea* pe cineva *la* ***nazar****; a-i şti* ***merchezul**** cuiva[116]; a avea* ***merchez***[117]*; a face* ***caid*** ceva; *a se umple de* ***chelbe****; a fi frumoasă* ***coz****; a da (a face)* ***olat****; a prinde în* ***ortăcie****; a fi (a rămîne, a umbla) cu* ***durligile*** *goale; a trăi în* ***huzur****; a face* cuiva *un* ***hatîr***[118]*; a face* ***tali****; a face* ***rubăr****; a da (a face)* ceva ***palancă****; a sta pe* ***tandur****; a-şi lua* ***tărăbuțele****; a pune la* ***tumurlac****; a da (a face)* ***teslim*** *(****teslimat****); a face (a bate)* ***temenele****; a face* ***otac****; a da* ***pergheluri****; a face* ***ilhac****; de la* ***mertepea****; a face* pe cineva ***harcea-parcea***[119]*; a trage la* ***fit****; a face* ***chefş****; a face* ***cabul*** etc.

---

[113] *Apoi se duseră şi ei să-şi facă marafetul lor* (N. Filimon, p. 137).
[114] *Vino mîine să-ți dau teşcherea că s-a primit prețul acestor moşii* (N. Filimon, p. 179).
[115] *Să lăsăm calabalîcul şi să sărim pe fereastră* (I. L. Caragiale, p. 66).
[116] *Dar nici cu dînsul nu-l prinde, / Că nu îi ştie merchezul* (A. Pann, p. 357).
[117] *Eu joc conțina oarbă cu fantele, şi am eu merchezul meu* (I. L. Caragiale, p. 167).
[118] *Şi Dumnezeu îi făcu hatîrul: însufleți lăstunul* (E. Gârleanu, p. 33).
[119] *L-au luat zmeii şi l-au făcut harcea-parcea, mii şi fărîme* (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 218).

Deşi vorbită în sud-estul Europei, turca nu e considerată, decît într-o foarte mică măsură, ca făcînd parte din uniunea balcanică. Datorită structurii sale lingvistice, diferită fundamental de structura celorlalte limbi balcanice, influenţa pe care a exercitat-o asupra celorlalte limbi, în afară de influenţa lexicală, e foarte redusă. Un fapt ce merită a fi menţionat aici e acela că, drept rezultat al influenţei turceşti, limba română s-a îmbogăţit, în plan lexical, nu numai prin împrumuturi, sedimentate mai tîrziu în structura frazeologismelor, ci şi a calchiat expresii turceşti: *a face* ***caid*** ceva *(< kayd + etmek*) „a înregistra"; *a (nu) face* cuiva ***calabalîc**** *(< kalabalık etmek)*; *a nu face* ***cusur*** *(< kusur etmemek)*; *a avea* pe cineva *la* ***nazar*** *(< nazarda olmak); a face* ***zapt*** (*< zaptetmek); a vinde la* ***mezat*** *(< mezada satmak); a cumpăra de la* ***mezat*** *(< mezattan almak)* ş.a. (a se vedea [41, p. 331]).

În concluzie, am dori să relevăm importanţa elementelor arhaice de origine turcească, ce constituie suportul lexical al multor frazeologisme. Folosirea acestor frazeologisme – plăsmuite de mintea românului, dar îmbrăcate într-un veşmînt oriental – atît în diverse stiluri literare, cît şi în limbajul curent, sînt dovezi incontestabile ale valorii lor în limbă. Alcătuind un fond aparte în cadrul frazeologiei româneşti, ele reflectă aspecte legate de istorie, viaţa socială, mentalitatea, tradiţiile poporului nostru. Menţionăm însă faptul că, în rezultatul procesului de modernizare, caracteristic vocabularului limbii române literare de la mijlocul secolului trecut, numeroase frazeologisme din acest fond, fiind puternic concurate de frazeologismele sinonime de proveniență franceză şi italiană, tind să devină populare sau chiar se arhaizează şi se depun în rezerva pasivă. Astfel, *a fi la* ***remorca*** cuiva (< fr. *être à la rémorque* de quequ'un) tinde să înlocuiască corespondentul său mai vechi *a fi la* ***edecul*** cuiva; *a fi la* ***dispoziția*** cuiva (< fr. *être à la disposition* de quelqu'un) concurează cu *a fi la* ***cheremul*** cuiva ş.a.m.d.[120]. Preferinţa vorbitorilor pentru expresiile sinonime de proveniență franceză sau italiană se datorează, în bună parte, înţelegerii termenilor pe baza cărora s-au constituit frazeologismele (în cazul celor neologice) şi, respectiv, lipsei de înţelegere a unui termen arhaizat.

h) polonează. O influenţă asupra limbii române a exercitat şi o limbă slavă de vest, poloneza. Contactele lexicale româno-poloneze au cunoscut mai multe faze[121]. De la Mihai Viteazul încoace, s-au intensificat şi s-au diversificat relaţiile româno-polone, cuprinzînd nu numai Moldova, ci şi o serie de alte zone româneşti. Contactele directe dintre personalităţi de cultură, români şi polonezi, soldate cu o bună cunoaştere a culturii şi a realităţilor poloneze, emisari la curţile

[120]Avem aici o dovadă în plus că, în vocabularul limbii române, cuvintele turceşti sînt puţin rezistente.

[121] Cercetătorii care s-au ocupat de această problemă relevă trei perioade mai importante: 1) polonisme care apar sporadic în primele texte scrise româneşti, preluate mai ales prin filieră slavonă (sec. al XIV-lea – al XVI-lea); 2) polonisme din epoca marii literaturi istoriografice moldoveneşti (Gr. Ureche, M. Costin, D. Cantemir, N. Costin, I. Neculce) (începutul sec. al XVII-lea – jumătatea sec. al XVIII-lea); 3) polonisme intrate în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – sec. al XIX-lea [93, p. 18-27].

domneşti, negustori, călători etc. – toate acestea au avut drept consecinţă pătrunderea a numeroase polonisme în limba română. Căile de penetraţie a acestor împrumuturi sînt diverse: unele au intrat pe cale populară, orală, căpătînd cu timpul poziţii certe în limbă (au dat naştere la o serie de derivate, au cunoscut o evoluţie semantică generalizatoare etc.), continuînd să rămînă vii pînă azi (*şanţ, şleahtă, jaf* ş.a.). Apariţia altora însă în limba română, intrate, în special, pe cale livrescă, a fost motivată *temporal*, adică aceste împrumuturi erau folosite cu referinţă la fapte, persoane, realităţi de sorginte polonă. De aceea şi uzul lor comportă un caracter temporar (în foarte multe cazuri, asemenea împrumuturi se folosesc o singură dată sau, cel mult, de 2-3 ori într-un singur text): se poate stabili cu precizie momentul şi cauza folosirii lor pentru prima dată, precum şi durata [93, 20]. Asemenea unităţi lexicale au completat, cu timpul, rezerva pasivă a vocabularului românesc. Cîteva le regăsim şi în componenţa frazeologismelor româneşti. În funcţie de cîmpul semantic căruia îi aparţin aceste arhaisme, putem judeca despre natura relaţiilor româno-polone. Cîţiva termeni, bunăoară, se referă la viaţa rurală, alţii sînt termeni militari sau noţiuni cu sensul de „jaf": *a se înţelege* ***başca**** (< *baszta* „beci") „a nu se înţelege"[122]; *a vorbi (a zice) pe* ***şleau**** (< *szlak* „drum de ţară natural, neamenajat, bătătorit de căruţe") „a vorbi deschis"[123]; *a face* ***zîmbre*** (< *zabrze* „boală a cailor care se manifestă prin inflamarea gingiilor şi prin ulceraţii dureroase în cerul gurii") „a dori ceva foarte mult"[124]; *a umbla în* ***poghiazuri (podghiazuri)***[125] (< *podjazd* „unitate militară trimisă într-o ţară străină ca să prade") „a umbla fără rost"[126]; *a face* ***poghiazuri***[127]*; a slobozi* ***poghiazuri***[128]*; a pune* ***povaţă*** pe cineva (< *powodca* „călăuzitor") „a îndemna la rău pe cineva"; *a da* ***jac**** (< *žak* „jaf") „a jefui"[129]; *a face (a sta)* ***sluj*** (< sluz) „(despre cîini) a se ridica în două labe; (despre oameni) a fi slugarnic, a se umili"; *cît gura beţivului pe capul* ***antalului*** (< *antal* „măsură de capacitate de 50 de vedre") „foarte mare" [107, p. 95].

E de remarcat faptul că o bună parte din unităţile lexicale de origine poloneză, cu preponderenţă cele pătrunse pe cale livrescă, s-au dovedit a fi puţin rezistente în vocabularul limbii române. Drept „remediu" în calea dispariţiei definitive a unei mici părţi a acestora din română au servit frazeologismele arhaice, care, de asemenea, nu sînt foarte numeroase.

---

[122] *Asta-i! Una vorbim şi başca ne-nţelegem* (I. L. Caragiale, p. 10).

[123] *I-am zis pe şleau: „Nevastă, e băiat onorabil şi credincios; n-ai ce-i face"* (I. L. Caragiale, p. 14).

[124] *Aşa i se întîmplase pesemne chiar în ziua aceea: nu juca, făcea zîmbre şi-şi tot frichinea un ochi deasupra căruia se întrevedea un cucui zdravăn* (M. I. Caragiale, p. 136).

[125] Pentru o analiză detaliată a expresiei a se vedea [153, p. 6 , 94].

[126] *După ce-ai purtat ciubotele atîta amar de vreme, umblînd toată ziua în poghiazuri, şi le-ai scrombăit pe la jocuri* (I. Creangă, p. 278).

[127] *Şi făcè multe poghizuri şi răutăţi ţării, că era oameni harnici* (I. Neculce, p. 241).

[128] *Dece Dumitaşco-vodă, temîndu-să de leşi să nu sloboadză nescariva poghiazuri, cu-ndemînarea lui Petriceico-vodă* (I. Neculce, p. 228).

[129] *Ce cum şi-i hirea căzacilor, la dobîndă lacomi, a dat îndată de jacuri* (M. Costin, p. 131).

i) ucraineană. Interferenţele lingvistice ucraineano-române au rămas, nemotivat, ignorate în cele mai multe studii de istorie a limbii române, deşi vecinătatea de aproape un mileniu a românei cu ucraineana, pe aproximativ o jumătate din frontierele celei dintîi, nu putea să nu favorizeze multiple legături (reflectate în unele motive folclorice, datini, credinţe etc.). Relaţiile istorice dintre cele două popoare s-au materializat în diverse forme: pe de o parte, convieţuire şi amestec etnic pe întinse teritorii ale străvechii Dacii, unde populaţiile ucrainene s-au aşezat în mai multe valuri – în sec. al XIV-lea – al XVII-lea au loc colonizări, spontane sau planificate, ce au cuprins diferite teritorii (Moldova, Bucovina, Ardeal, Maramureş, Basarabia etc.) – iar, pe de altă parte, relaţii de ordin cultural[130] şi de vecinătate[131].

Trebuie să menţionăm faptul că şi în cazul contactului glotic româno-ucrainean se confirmă regula preponderenţei împrumuturilor lexicale, deşi, într-o mică măsură, au fost afectate şi sistemul fonetic[132] şi cel gramatical. Cu toate acestea, conform statisticilor lui D. Macrea, stratul lexical de origine ucraineană nu depăşeşte 1% din inventarul conţinut de cuvinte româneşti (aproximativ 398 de cuvinte) [89, p. 57]. Pentru a explica de ce contactele etnice atît de profunde au lăsat urme lingvale abia palpabile, subliniem că ucraineana a interacţionat cu româna nu la nivel de limbă „comună", ci la nivel de graiuri teritoriale şi terminologii profesionale şi, foarte neînsemnat, la nivel de limbă literară scrisă.

În ansamblu, influenţa lexicală ucraineană are un pregnant caracter regional, majoritatea împrumuturilor fiind concentrate în zonele de contact direct între cele două populaţii, ceea ce a şi determinat „viaţa" de mai departe a acestor cuvinte. Deşi unele din împrumuturi au intrat în fondul lexical de bază al românei, multe din ele n-au depăşit statutul de unităţi lexicale regionale, devenind în unele cazuri, autentic populare, cu un accentuat caracter familiar. Într-o serie de situaţii, asemenea cuvinte s-au învechit, fără a dispărea completamente din limba română contemporană, întrucît s-au menţinut în structura frazeologismelor[133]. Ele aparţin diferitelor sfere semantice: a) terminologia juridico-administrativă feudală: *a striga* ***crainicul*** *(< krajnik); a da peste calul* ***vătafului*** *(< vataha)* etc.; b) terminologie rurală*: a bate (a umbla)* ***haturile**** *(<* *hat* „fîşie îngustă

[130]Relaţiile culturale se manifestă puternic, cu preponderenţă în sec. al XIV-lea – al XVII-lea, ele fiind determinate, în special, de nevoia infiltrării şi păstrării fiinţei naţionale vizavi de propaganda catolicismului maghiar şi polon.

[131]Dacă ne-am propune o periodizare a influenţei ucrainene asupra limbii române, am releva: 1) o perioadă veche (sec. al XII-lea – al XVII-lea), cînd au fost asimilate cele mai vechi prezenţe etnice ucrainene; 2) o perioadă nouă (începînd cu sec. al XVIII-lea pînă azi), cînd pătrund împrumuturi, în esenţă, regionale, de la noii colonişti stabiliţi la noi.

[132]O dată cu introducerea unei serii de împrumuturi ucrainene, a sporit frecvenţa în română a unor foneme ca *h, z, j*, a avut loc devocalizarea lui *u* şi *i* finali, postconsonantici etc.

[133]În cazul unora dintre aceste cuvinte atestăm o etimologie dublă: ucraineană şi rusă. Aceasta confirmă faptul că iradierea împrumuturilor se face pe căi multiple (prin deplasări de populaţie, prin răspîndire de la grup la grup, pe cale orală sau scrisă etc.), fiind determinată de factori lingvistici şi extralingvistici.

de pămînt nearat”) „a preacurvi”; *a lua* pe cineva *la* ***briptă*** *(< brytva* „cuțit”) „a bate pe cineva”; *a pune* ***juvala*** *în gît (< zŷhalo* „țeapă de fier folosită la frigare”) „a-l impune pe cineva”; *a rămîne* ***veşca**** din cineva (< *vecka* „coajă de copac din care se face marginea circulară a sitelor”) „a slăbi mult”[134]; *a tăia din* ***obricăriță*** cuiva *(< uborok* „rație de mîncare la vite şi cai”*)* „a-l învăța minte pe cineva”[135]; *a face gîtul leică şi pîntecele* ***balercă*** *(< barylka* „butoiaş”) „a mînca şi a bea bine”; *c*) ținuta vestimentară*: a umbla* ***leanca*** *(< lyanka); bun de* ***hanță*** *(< banca); d)* terminologia militară: *a bate (a umbla)* ***ceamburul*** *(< câmbul* „detaşament trimis să prade”) „a umbla fără rost”; e) alte sfere semantice*: a fi* ***criță**** *la minte (< krija* „oțel”) „a avea minte ageră”; *a pune* ***gabja*** *(< habaty* „gheară”) „a prinde pe cineva”; *a da* ***năvăloacă**** *(< navolok* „înghesuială”) „a merge grămadă”; *a fi scurt la (în)* ***voroavă**** *(< hovoryty* „cuvînt”) „a fi puțin comunicativ”; *a umbla* ***huciu-marginea*** *(< huska* „pădurice odrăslită”) „a umbla fără rost”; *nici* ***huci*** „defel”[136]; *a-i face (a-i trage) o* ***horodincă*** cuiva *(< horodjanka* „numele unui dans ucrainean”) „a muştrului zdravăn”; *a se găti (a fi)* ***spilcă*** *(< špyl'ka* „agrafă”*)* „a se împopoțona”[137]*; a-l apuca* ***samca*** pe cineva *(< samka* „ființă imaginară rea”*)* „a deveni anormal”; *a pune* ***zbanțul*** *la gură* cuiva *(< zbanja* „verigă de fier (la car, căruță)”) „a-i închide gura cuiva”; *cu gîndul (cam) la* ***teşilă*** *(< taška* „geantă”) „cu îndoială în suflet”; *a sta (a şedea)* ***lipcă**** undeva *(< lypkyj* „lipicios”) „a însoți pe cineva peste tot”[138]; *a umbla* ***fleaura*** *(< fljávora „* femeie care spune vorbe necuviincioase”*)* „a umbla fără rost”; *cu* ***hurta*** *(la* ***hurtă****) (< hurt)* „la întîmplare”[139]; *a sta* ***drîmboi*** (< *drymba* „drîmbă mare”) „a sta supărat”; *roşu ca (cum e)* ***gotca**** (< *gotka* „femela cocoşului-de-munte”) „foarte roşu”[140] etc.

Aşadar, contactul etnolingvistic cu ucrainenii, purtînd „însemnele unei vechimi superioare” [39, p. 115], diferă sensibil de oricare dintre celelalte contacte ale romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe parcursul conviețuirii celor două grupuri etnice, multisecular, element dominant s-a dovedit a fi cel romanic. În asemenea împrejurări, bilingvi, de regulă, erau rusinii, iar împrumuturile româneşti din ucraineană au un pregnant caracter regional şi, din acest motiv, multe din ele au alimentat rezerva pasivă a vocabularului românesc.

Î) germană. Existența arhaismelor de origine germană în română se datorează contactelor dintre populațiile respective, ce-şi au începutul din timpurile străvechi şi durează pînă în zilele noastre. Dacă ne-am propune o cronologizare a acestor contacte, am aminti inițial influența din

---

[134]*S-a împăcat el să argățească şi a lucrat un an de zile numai cu o pîine, de a rămas veşca dintr-însul* (*Pov. pop. mold*., p. 56).

[135]*S-a găsit cine să-i taie din obricăriță* (A. Pann, p.142).

[136]*Cel mai mic însă era vioi şi deştept şi somnul nu se lipise de el nici huci* (*Basme pop*. , p.102).

[137]*Hainele pe dînşii, deşi proaste, dară erau spilcă* (P. Ispirescu, p. 268).

[138]*Că şezi lipcă unde te duci şi scoți sufletul din om cu obrăzniciile tale, uşernic ce eşti!* (I. Creangă, p. 245).

[139]*Sînt cel puțin jenante aceste gesturi de iubire la hurtă* (*Timpul*, 7 martie, 2003).

[140]*O uriaş, foarte rotund, tras de mîna-i dibace, se dezvăluie şi obrazul său roş ca gotca* (M. Sadoveanu, V, p. 133).

partea vechilor seminții germanice, care apar în Dacia, începînd cu a doua jumătate a sec. al II-lea (goții, gepizii, vandalii, longobarzii etc.), apoi stabilirea coloniştilor germani în Transilvania (saşii) şi Banat (şvabii). Pătrunderea elementelor germanice în cultura românească continuă şi se amplifică începînd cu sec. al XVIII-lea, o dată cu unirea unei părți a bisericii ortodoxe din Transilvania cu catolicismul occidental din Roma, originile sale fiind, de astă dată, în Apus, şi anume în Austria[141].

Bineînțeles, aceste numeroase contacte cu germanii n-au putut să nu lase urme profunde în vocabularul limbii române. Astfel, conform sondajelor întreprinse de D. Macrea în baza DLRM, din cele 49 649 de cuvinte elementelor germane le revin 1,77 % [89, p. 57]. La prima vedere, e o cantitate nesemnificativă, dar principal e în acest sens că „ponderea contactelor româno-germane nu este nicidecum o problemă de cifre, de cantitate. Este rezultatul unui contact profund stabil dintre două comunități lingvistice care au dorit să conviețuiască şi să profite una de cealaltă" [96, p. 227]. Deşi a avut o multitudine de contacte cu germana şi cu dialectele acesteia, totuşi limba română nu se găseşte în situația francezei care e limba romanică cea mai germanizată. Se explică acest lucru prin faptul că cea mai mare parte a elementelor germane au avut un caracter regional[142] şi au fost înlăturate din română (spre a doua jumătate a sec. al XIX-lea), cînd s-a încercat constituirea unei culturi naționale „deprovincializate", unitare.

În aşa fel, către sec. al XX-lea, într-o limbă română literară cultivată după model francez, germanismele au fost silite să devină arhaisme sau simple regionalisme cu valoare evocatoare, pitorească şi nostalgică accentuată. O parte din ele s-au menținut în structura frazeologismelor româneşti. Acestea din urmă, vechi documente istorice ce „s-au cristalizat" pe parcursul secolelor, pot conserva în structură şi unități lexicale învechite. În aşa fel, româna păstrează unele noțiuni din terminologia feroviară, tipografică, a exploatării forestiere etc., pătrunse prin contactul direct al meseriaşilor germani cu populația românească. La introducerea noilor unelte şi, o dată cu ele, a cuvintelor ce le desemnau, după cum menționează Al. Roceric, „a contribuit şi buna calitate a procedeelor tehnice folosite de lucrătorii germani veniți în România" [110, p. 179]. Iată cîțiva dintre aceşti termeni care s-au menținut în structura frazeologismelor: *a trage* ***raful*** (< *Reif* „cerc, şină de fier care se aplică pe o roată de lemn") „a fereca"; *a fi pus la* ***şpiț**** (< *Ṣpitz(e)* „vîrf") „a (se) dichisi"; *a fi pus la* ***ştraif **** (< *Streif* „bandă de carton sau material textil, folosită în legătorie") „a (se) dichisi"; *a face (ca pe o)* ***troacă*** *de porci (cîine)* pe cineva (< dial. *Trok* „albie în care curge

[141]Contactul cu civilizația apuseană din Austria a determinat două tipuri de influență germană: 1) *directă* (prin nemții stabiliți la noi: mineri, negustori, industriaşi*);* 2) *cultă* (prin intermediul şcolii, în special, asupra cărturarilor din Ardeal şi Bucovina) [108, p. 271].

[142]Majoritatea cercetătorilor subliniază că elementele lexicale de origine germană au, în cele mai multe cazuri, o circulație „provincială" şi deci nu depăşesc „limitele regiunilor sau atelierelor anumitor meşteşugari, pentru a intra în limba comună, generală" [ibidem].

făina la moară") „a batjocori"; *a rămîne (cu ochii) la* ***ţaglă**** (< *Zaggel* „prăjină") „a privi uimit"; *a trage* ***ţăncuşa**** (< *Zinke* „aşchie) „tragere la sorţi"; *a ieşi (a scoate) la* ***ţeft*** (< *Zeche* „păr în mijlocul ariei") „a ieşi la iveală".

Alţi termeni germani conservaţi în structura frazeologismelor româneşti aparţin limbajului afacerilor, al comerţului: *a face un* ***gheşeft***: (< *Geschäf* „afacere măruntă şi necinstită") „a încheia o afacere"; *a face* ***şorţ*** (< *Schurz* „reputaţie proastă") „a defăima"; *a da* ***chix*** (< *Kicks* „eşec (ruşinos) într-o acţiune") „a nu izbuti"; *a pune la* ***ştraf*** pe cineva (< *Strafe* „amendă") „a amenda". Atestăm şi termeni ce denumesc instrumente muzicale sau părţi ale acestora: *a avea* ***clavir*** *la cap* (< *Klavier* „pian") „a i se năzări ceva".

În componenţa expresiilor stabile româneşti s-au păstrat denumiri ale băuturilor din limba germană sau vase din care se servesc acestea: *a scălda în* ***vinars*** pe cineva (< *Branntwein* „rachiu") „a oferi o viaţă de huzur cuiva"; *a ridica un* ***pocal*** (< *Pokal* „vas de diferite forme şi mărimi cu deschidere largă, folosit pentru băut") „a închina în cinstea, în sănătatea cuiva".

Au rămas conservate şi cîteva noţiuni ce fac parte din terminologia pre-militară: *a bate* ***bărbunca (berbunca, verbunca)*** (< *Werbung* „numele unui dans ostăşesc, care se executa cu prilejul recrutării") „a bate podurile"[143], *a juca* ***verbuncul*** „a sări în sus de durere, după o lovitură".

O parte din arhaismele germane aparţin diferitelor cîmpuri semantice: *a scoate* ***smagul*** din cineva (< *Geschmach* „savoare, gust") „a face pe cineva să se astîmpere"; *a lătra ca o* ***şuflă*** (< *Schaufel* „haină veche") „a fi guraliv"; *a mînca de-a* ***şupa*** *(de* ***şupă****)* (< *Schub* „bucată de drum") „a mînca din fugă"; *a se duce* ***şiba*** (< *Schiebe*! „termen folosit de muncitorii forestieri, prin care se dă comanda cu butucul să fie tîrît cu ajutorul ţapinelor") „a aluneca"; *a-şi face* ***şăncălii*** (< *Schankel* „glumă") „a se face de rîs" etc.

Cîteva arhaisme de sorginte germană sînt lipsite totalmente de autonomie lexicală, conservîndu-se doar în structura unor frazeologisme: *a se îmbăta* ***crup*** (< *Krupp* „a se îmbăta tun"); *a face (a umbla, a se lua* după cineva) *cu* ***şoalda*** (< *Solt* „a umbla cu înşelăciuni")[144]; *a face (a umbla cu)* ***şahăr-mahăr*** (< *Schacher Macher)* „a escroca pe cineva".

Analizînd sferele semantice cărora le aparţin arhaismele germane, putem uşor deduce specificul populaţiei cu care au venit în contact românii. Termenii invocaţi ne conving, o dată în plus, că influenţa exercitată de populaţiile germane s-a manifestat, mai ales, în domeniul culturii materiale (comerţ, meserii, obiecte de uz casnic, scule de care se servesc meseriaşii etc.). O

[143]Expresia este motivată de evenimente istorice concrete, întrucît atragerea tinerilor pentru a se înscrie în armată, în ex-Imperiul Austro-Ungar, se făcea prin jocuri şi petreceri cu băuturi, adică era „spectacol sui-generis pentru acei gură-cască ce-i însoţeau pe recrutori din loc în loc" [153, p. 25].

[144]*Se luă după dînsul şi cugeta că, mai cu marghiolii, mai cu şoalda, mai cu prefăcătorii, să înşele pe Făt-Frumos şi să-i dea pui la giol la inel* (P. Ispirescu, p. 103).

asemenea situaţie este şi firească, dacă ţinem cont de specificul populaţiei germane: e vorba de experienţa lor în domeniul tehnic, dar şi de unele metode, obiecte noi introduse de către ei.

J) franceză. Influenţele lingvale franceze (ca şi cele italiene, spaniole, latine savante) asupra limbii române au fost şi sînt favorizate de apropierea dintre structurile fonetice şi morfologice ale limbilor cu origine comună. Pe de altă parte, acestea exprimau o fază mai evoluată în procesul gîndirii, al vieţii economice, politice a societăţii, fază pe care Occidentul în plin avînt o reprezenta faţă de Orient. Poporul român şi limba română nu puteau rămîne în afara acestor influenţe, chiar dacă se află la marginea sud-estică a Europei, depinzînd încă mult timp de relaţiile politice şi economice de marile puteri orientale şi slave[145].

În procesul de modernizare, internaţionalizare şi relatinizare a vocabularului român, rolul cel mai important îi revine, indiscutabil, influenţei franceze. Influenţa limbii franceze asupra limbii române se manifestă de la sfărşitul sec. al XVII-lea, accentuîndu-se şi amplificîndu-se puternic în sec. al XIX-lea şi continuînd pînă în zilele noastre, şi a servit drept centru de iradiere a terminologiilor de specialitate într-o multitudine de domenii. Simţindu-se înrudiţi prin originile istorice, prin modul de a gîndi şi de a simţi, românii au văzut în Franţa reperul ideal de revenire în Europa. Un rol esenţial în impunerea influenţei franceze l-au jucat doi factori: a) extralingvistic: dispariţia vechilor instituţii şi forme de viaţă de sorginte slavo-greco-turcă vizavi de civilizaţia occidentală, de structură esenţial franceză; b) lingvistic: cuvintele şi structurile sintactico-stilistice franceze le-au înlocuit pe cele slave, greceşti, turceşti etc. datorită noutăţii, modei, prestigiului, bogăţiei, subtilităţii limbii franceze.

Deşi a fost, în general, supraevaluată, influenţa franceză asupra lexicului românesc „a fost cea mai puternică dintre toate influenţele moderne care s-au exercitat asupra limbii române” [72, p. 108]. Din imensitatea de neologisme împrumutate din franceză, majoritatea s-a menţinut în limbă, aceasta fiind principala dovadă că ele erau, mai mult sau mai puţin, conforme spiritului limbii noastre şi au fost resimţite ca fiind necesare. O parte redusă din ele însă au fost private de perspectiva generalizării, întrucît n-au corespuns unor cerinţe reale (fie că au avut echivalente perfecte din punctul de vedere semantic, fie că au fost resimţite ca elemente de prisos etc.). De aceea, aceşti termeni nu s-au putut integra, fiind expulzaţi la periferia vocabularului şi au completat cantitativ rezerva vocabularului pasiv. Cîţiva dintre ei îi atestăm „cristalizaţi” în structura frazeologismelor româneşti: *a pune* pe cineva *la* ***rezon**** (< *raison* „raţiune”) „a învăţa minte pe cineva”; *a trage la* ***talion*** pe cineva (< *talion* „pedeapsă identică sau similară cu răul cauzat

[145]Modernizarea tuturor domeniilor de activitate materială şi spirituală, timp de mai multe secole, cerea imperios înnoirea vocabularului, pentru a putea reflecta noua fază a organizării sociale. Numai o limbă literară bogată, modernă făcea mai accesibil drumul spre civilizaţia occidentală.

victimei") „a se răzbuna"; *a duce (a umbla) cu* ***şoşoane (şoşonele)*** pe cineva (< *chausson* „cizmuliță") „a minți"; *om de* ***mascaradă*** (< *mascarade* „bal mascat") „om de nimic"; *a bate o* ***depeşă*** (< *dépêche*) „a transmite o telegramă"; *a pune în* ***falangă*** (< *phalange* „sul de lemn de care se legau picioarele celor condamnați, ca să fie bătuți la tălpi") „a pune în obezi" etc.

Analizînd structura frazeologismelor, putem atesta şi istorisme de origine franceză: *a fi de bun(rău)* ***augur*** (< *augure* „ (în antichitatea romană) preot căruia i se atribuia facultatea de a prevesti viitorul") „a fi semn bun (rău)" ş.a.

Cîteva cuvinte împrumutate din franceză n-au căpătat autonomie lexicală, ci au rămas conservate ca elemente constitutive în cadrul frazeologismelor româneşti: *a face* pe cineva ***capot*** (< *capot*) „(în limbajul jucătorilor de cărți) a cîştiga un mare avantaj asupra cuiva"; *a trece pe sub furcile* ***caudine*** (< *caudines*) „a impune învinsului condiții umilitoare"; *de* ***conivență*** *(cu)* (< *connivence*) „în complicitate (cu)"; *a fi* ***chit*** cu cineva (< *qutte*) „a nu mai datora nimic cuiva"; ***chit*** *că* „chiar dacă" ş.a.m.d. După cum uşor s-a putut observa, numărul frazeologismelor arhaice cu elemente învechite de origine franceză este foarte redus (vizavi de numărul împrumuturilor franceze), aceasta fiind o dovadă în plus că majoritatea termenilor francezi s-au integrat în vocabularul românesc, datorită prestigiului francezei, precum şi grație apropierii dintre gramaticile acestor limbi.

k) italiană. Faptul că vocabularul românesc a recurs la achiziții şi din limba italiană pune, de asemenea, în evidență existența unor disponibilități intelectuale şi a unor contacte culturale cu civilizația post-latină[146]. Ponderea împrumuturilor italiene creşte, fireşte, în perioada modernizării lexicului românesc (mijlocul sec. al XVIII-lea). Dar şi anterior acestei perioade, mulți dintre termenii de origine italiană, pătrunşi direct sau mediați de unele limbi neromanice[147], formau deja un vocabular de cultură generală ce depăşise sfera uzului livresc, pătrunzînd în vorbirea curentă.

Toate aceste împrumuturi constituie o dovadă elocventă a permanentei aspirații a românilor spre romanitate, care e cu atît mai semnificativă, cu cît se manifestă începînd cu o perioadă mult anterioară modernizării limbii şi elaborării unei concepții teoretice explicite despre caracterul romanic al limbii noastre. Menționăm că frecvența ridicată a unor neologisme de sorginte italiană a dus la dispariția unor cuvinte româneşti. Pe de altă parte, există cuvinte italiene cu o singură atestare cunoscută sau specifice unui singur text scris sau unui singur autor. Acestea stau azi depozitate în rezerva pasivă a vocabularului. De aici nu rezultă lipsa de viabilitate a influenței italiene în limba

[146]L. Galdi consideră că pătrunderea italienismelor în limba română a contribuit, în mod considerabil, la „asemănările dintre limba italiană literară şi cea română" [52, p. 244]. În ce priveşte cronologia influenței lexicale italiene, cercetătorii relevă 3 perioade distincte: a) începutul sec. al XV-lea – mijlocul sec. al XVII-lea; b) a doua jumătate a sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea; c) mijlocul sec. al XVIII-lea [12, p. 21].

[147]Multe dintre aceste achiziții au o etimologie multiplă, fiind împrumutați, în mod paralel, din două sau mai multe limbi.

română, cu atît mai mult că unele frazeologisme păstrează în structura lor asemenea arhaisme italiene: *a se face* ***cocă*** (< *cucco* „prunc") „a se îmbăta rău"; *a-i juca (a-i face)* cuiva *o* ***festă (festa)*** (< *festa* „păcăleală") „a păcăli pe cineva"[148]; *în* ***divuri****, în chipuri* (< *diva* „artistă foarte admirată de public") „felurit"[149]; *a umbla cu* ***ştafeta***, sau *a duce (a trimite)* ***ştafeta*** (< *staffetta* „curier special") „a bîrfi"[150] ş.a.

Cîteva din arhaismele italiene sînt total lipsite de autonomie semantică, „viețuind" doar în componența frazeologismelor din structura cărora fac parte: *cu* ***brio*** (< *brio*) „în mod remarcabil"; *a merge* cu cineva (*a lua* pe cineva) *la* ***brațetă*** (< *bracetto*) „a merge cu cineva (a lua pe cineva) la braț"; *în* ***amonte*** (< *a monte*) „către izvor"; *în* ***darn*** (< *indarnó*) „în zadar*"; a sta* ***tanto*** *pe* ***tanto*** (< *per tanto*) „a fi chit" etc. Şi numărul frazeologismelor arhaice de origine italiană este, la fel, foarte redus (comparativ cu cele de alte origini), deoarece majoritatea italienismelor au fost sesizate drept conforme spiritului limbii române, ceea ce le-a determinat să se mențină pînă la ora actuală.

L) rusă. Dacă facem abstracție de relațiile de natură politică, comercială etc. din sec. al XV-lea – al XVIII-lea cu velicoruşii, ce n-au lăsat urme cît de cît sensibile în viața şi cultura românilor, despre un contact etnic real cu grupul slav dat – ruşii – putem vorbi doar după cel de-al doilea război mondial. Anume în această perioadă, după cum menționează Al. Graur, „au fost adoptate în româneşte întorsături de frază ruseşti, expresii calchiate, dar cuvinte numai în cazuri cu totul excepționale" [61, p. 27]. Interferența lingvală româno-rusă s-a produs într-un mod diferit față de interferența româno-ucraineană. Spre deosebire de aceasta din urmă, care avea la bază un contact direct, permanent (intern, extern şi regional), contactul româno-rus s-a bazat, preponderent, pe relații la distanță, externe, în mare parte, cărturăreşti, exercitîndu-se pe canale administrative, social-politice şi culturale. Drept consecință, acest contact n-a atins decît straturile „de suprafață" ale lexicului românesc şi s-a redus la împrumutarea unităților lexicale, precum şi a unor modele sintactice.

Dacă am încerca să întreprindem o periodizare a contactului româno-rus, sub aspect lingval, constatăm cîteva etape în care limba rusă exercită o anumită influență asupra românei: a) prima jumătate a sec. al XIX-lea, cînd prin rusă, o limbă nelatină, ne vin un anumit număr de neologisme din Occident, avînd ca efect „nu numai o uşoară relatinizare a vocabularului român, ci şi o relativă consolidare a fondului său de elemente internaționale" [117, p. 63]; b) a doua perioadă, cînd rusa influențează foarte puternic asupra graiului viu al populației romanice de la est de Prut în perioada

[148] *Progresul i-a jucat festa* (*Săptămîna*, 11 aprilie, 2003).
[149] *Au venit Constantin-vodă, ispitindŭ în divuri, în chipuri, să încapă la domnie* (M. Costin, p. 204).
[150] *A trimes ştafetele pe la împărățiile vecine* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 253).

sovietică[151]. Anume în perioada respectivă, se întreprinde tentativa de a înlocui neologismele romanice prin echivalente ruseşti. Majoritatea acestor împrumuturi nu pătrund în limba literară, ci au o circulaţie redusă, limitată doar la dialecte. O dată cu extinderea limbii literare, o bună parte din aceste împrumuturi, cu timpul, ies din uz, se arhaizează, pierzînd perspectiva de a deveni unităţi ale vocabularului - standard. Unele dintre aceste împrumuturi aparţinînd diferitelor sfere semantice, rămîn conservate în cadrul frazeologismelor: 1) termeni oficial-administrativi: *în* ***devălmăşie*** (< *валом* „formă de proprietate a pămînturilor din hotarul satului") „în comun"; *a lua în* ***otcup*** (< *откуп* „bun al statului dat în arendă") „a lua în atrepriză"; *a număra* ***podinele*** (< *подина* „obligaţie a negustorilor braşoveni de a întreţine străzile oraşelor") „a umbla fără rost" etc. 2) termeni militari: *a lua (a aduce)* pe cineva *în (între)* ***spăngi*** *(în* ***spangă)****** (< *шпага* „spadă") „a lua (a aduce) pe cineva cu forţa"; *a-şi lua* ***ostafcă*** (< *отставка* „retragere din armată") „a primi plata cuvenită pentru un lucru făcut"[152]; *a purta în* ***stroi**** (< *строй* „şir de soldaţi") „a bate foarte tare"; 3) instrumente mînuite de ţărani: *a cădea* ***lom*** *(****lomuit****)* (< *лом* „rangă de fier") „a fi dărîmat de oboseală"; *pe* ***sponci**** (< *спонка* „scoabă care prinde inelele de fier ce fixează buştenii tăiaţi") „puţin"[153]; *a da (a trage) cu* ***volocul*** (< *волок* „plasă lungă de prins peşte") „a pescui cu năvodul"; 4) instrumente muzicale*: a fi prima* ***scripcă**** [154] etc.; 5) noţiuni abstracte: *a-i face* cuiva ***dopros**** cuiva (< *допрос* „cercetare") „a-i face cuiva interogatoriul"; *a face* ***şprafcă*** *(****sprafca****) din (de)...* (< *справка* „anchetă") „a jefui"; *a trage un* ***guleai*** (< *гуляй* „chef, petrecere") „a trage un chef"[155]; *a lăsa* ***năpustului*** (< *пустота* „pustiire") „a lăsa în pace"; *de-a* ***valma*** (< *валом* „învălmăşeală") „în dezordine"[156]; 5) diverse compartimente ale vieţii materiale şi spirituale: *a atinge la* ***caraiman*** (< *карман* „buzunar") „a fura"; *de cînd* ***muscalii**** *cu coadă* (< *москал* „locuitor al Moscovei") „de demult"; *a da (ghionturi)* ***muscăleşti*** „a bate tare"; *a da* ***zăgneaţă*** *focului* (< *загнета* „foc de nuiele sau de surcele uscate, care arde cu flacăra vie") „a face să ardă"; 6) termeni lipsiţi de autonomie lexicală: *a duce (a lua) în* ***povod**** (< *повод*) „a duce de căpăstru"; *a băga în* ***potroc*** (< *nompox*) „a ascunde ceva bine" etc.

Din cele menţionate mai sus, concluzionăm că şi cantitatea frazeologismelor arhaice cu elemente de origine rusă este mică, limitîndu-se la cîteva zeci. Dacă aprecierile, recente sau mai vechi ale lingviştilor, filozofilor, istoricilor potrivit cărora limba reflectă destul de fidel evoluţia

---

[151]Impunerea limbii ruse ca limbă oficială în Basarabia a condus la o situaţie anormală în care „funcţia socială a limbii române – denumită obligatoriu „moldovenească" – era redusă la cea de mijloc de comunicare familiară, populară, funcţia de limbă a culturii fiind preluată de rusă" [70, p. 11].

[152]*Că-n slujba împărătească / A fost şi-a luat ostafcă* (A. Pann, p. 326).

[153]*Cum treci Siretul, apa-i rea şi lemnele pe sponci* (I. Creangă, p. 289).

[154]*Acesta (Saddam) oricum va fi prima scripcă în acest cadril prezidenţial* (*Săptămîna*, 28 mart., 2003).

[155]*La iad ai tras un guleai de ţi s-a dus vestea ca de popă tuns* (I. Creangă, p. 215).

[156]*Şi mie-mi dă braţe ca să pot combate / cu cei mari d-a valma pentru libertate!* (V. Alecsandri, I, p. 244).

istorică a unui popor sînt valabile, în general, atunci acest adevăr se verifică în mod cert în cazul limbii române. Ea a conservat fie în fondul său activ, fie în cel pasiv, elemente de diverse origini (geto-tracă, slavă, maghiară, bulgară, sîrbocroată, turcă etc.), ca rezultat al contactelor culturale, ultimele fiind determinate de un anumit şir de evenimente istorice. Începînd cu ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, dar, în special, din prima jumătate a sec. al XIX-lea, are loc un proces masiv de renunțare la o bună parte din elementele de superstrat şi adstrat – prin dispariția definitivă a unor cuvinte, adică arhaizarea lor, sau prin menținerea altora în variantele dialectale, regionale ale limbii române – în favoarea unui număr masiv de neologisme de origine latino-romanică. Motivele sînt atît de ordin lingvistic, cît şi extralingvistic.

§ 2. Istorisme

2. 1. Termeni privind numismatica

După cum am mai menționat, învechirea şi dispariția unor unități lexicale e un fenomen firesc, care este cauzat şi de dispariția obiectelor şi a noțiunilor denumite de cuvintele respective (*jupîn*, *boier, pitac, ibrişin, zlot* ş.a.). Acestea sînt aşa-zisele *arhaisme materiale* sau *istorisme*. Apariția istorismelor în vocabular e determinată nu de evoluția perpetuă a limbii (ca în cazul arhaismelor), ci de mutațiile ce se produc în structura socio-culturală a poporului care vorbeşte limba. Frazeologismele arhaice au conservat în strucura lor şi o bună parte din istorisme. Cele mai multe dintre ele sînt fie termeni de ierarhie socială medievală sau termeni ce denumesc principalele contribuții adiționale, fie termeni numismatici sau termeni ce se referă la portul popular.

Apariția monedelor (şi, în general, a banilor) constituie una din cele mai însemnate realizări ale umanității şi o descoperire de o imensă utilitate, ce va interfera şi va impulsiona dezvoltarea. În decursul evoluției economice s-au modificat şi monedele: unele semne monetare au apărut şi s-au extins, altele au dispărut rapid sau treptat. O incursiune în evoluția monedei demonstrează că ea constituie unul din cele mai importante şi complexe izvoare ale istoriei popoarelor. Pe lîngă faptul că „transportă" un mesaj artistic – pe ea reflectîndu-se estetica epocii, moneda poate furniza date despre evenimentele politice şi sociale, despre economia perioadei în care a fost emisă, despre circulația mărfurilor şi drumurile comerciale. Venind din adîncurile veacurilor (înainte de apariția scrisului), monedele reprezintă (uneori) unicele monumente autohtone. Pe teritoriul României au funcționat sisteme monetare autohtone, adică, în anumite perioade, au circulat bani bătuți pe acest teritoriu. Drept consecință a pierderii independenței, a cotropirii, a exploatării şi asupririi străine, a fost încetarea baterii de monedă proprie şi o inactivitate seculară în acest domeniu. Schimburile externe, războaiele şi ocupațiile au condiționat apariția pe teritoriul României, în canalele circulației, a unui număr crescînd de monede străine, de proveniență foarte variată. Paleta lor,

precum şi afluxul pe piaţa internă au fost determinate, firește, de relațiile comerciale externe. Astfel, pe teritoriile României îşi dădeau întîlnire monede foarte diferite ca proveniență, vehiculate peste întinsurile continentului. După cum menționează K. Kirițescu, „numărul speciilor de monede străine care circulau în ţările româneşti pe la mijlocul sec. al XIX-lea e apreciat la peste 80. Monedele erau confecționate din aur, argint şi aramă şi proveneau din cele mai diferite țări europene" [87, p. 135].

Constituind oglinda societății, limba română, firește, a rămas receptivă la asemenea realități, înregistrînd o bună parte din aceşti termeni numismatici (*drahmă, filer, obol, groş, franc, creiţar, rublă, taler, gologan, zlot, sfanţ* etc.). Vestigii ale orientării activității comerciale din țările româneşti în perioadele istorice trecute, astăzi aceşti termeni sînt istorisme şi completează rezerva pasivă a vocabularului. Mulți dintre ei însă continuă să „vegeteze" în limba română contemporană, dar nu ca unități lexicale autonome, ci ca elemente componente ale frazeologismelor. Le vom clasifica, în continuare, în funcție de statul emitent.

Aşadar, monedele provenind din regatul Ungariei au jucat un rol însemnat, dar extrem de diferențiat, din punct de vedere geografic şi cronologic, în circulația monetară din întreg spațiul românesc. Dintre diversele tipuri de monede emise în Ungaria, contribuțiile cele mai importante la noi le-au avut următoarele: *obolii* „monede mici de argint, valorînd o jumătate de dinar". Emişi practic de-a lungul întregului sec. al XVI-lea, ei erau folosiți numai în tranzacții mărunte şi erau numai arareori tezaurizați: *a-şi da obolul* „a contribui cu un mic ajutor în scop de binefacere". Frazeologismul îşi are originea într-un vechi obicei de a pune un obol sub limba mortului. Conform mitului antic, obolul reprezenta plata pentru transportarea lui peste „rîul tristeții" din împărăția subterană – Aheron. *Finicul* sau *filerul*, ceea ce semnifica „bani mici, bănişor, monede divizionare din Ungaria, valorînd a suta parte dintr-un forind": *(cine nu preţuieşte filerul) nu va număra nici florinul* [107, p. 78]; *c-un finic tot calic* „un bănuț nu te salvează de sărăcie". Vorbitorul contemporan descifrează lesne semnificația lui *finic*, interpretîndu-l ca ceva „mărunt, lipsit de valoare", dat fiind apropierea contextuală cu *calic*. *Pitac* „monedă austriacă de argint care a circulat în sec. al XVIII-lea în țările româneşti": *unde şi-a pierdut surdul pitacul* şi mutul colacul*, adică „unde a dus surdul roata şi mutul iapa"; *a nu rămîne c-un pitac* „a rămîne fără bani"[157]. Declinul sau scăderea rolului acestor monede către sec. al XVII-lea în spațiul românesc s-a datorat afluxului de monede mari din Europa centrală şi occidentală şi al celui de monede mărunte poloneze: *Groşii* - calitatea bună a lor le-a asigurat prețuirea generală şi a incitat alte țări de a bate monede asemănătoare: *moşi pe groşi** „minciuni", *a spune (a povesti, a îndruga) la moş pe groş* „a spune

[157] *A jucat iar în cărți şi i-a dat toți ei, de n-a rămas măcar c-un pitac* (*Basme pop. rom.*, p. 188).

minciuni”[158]. *Ort* „monedă de valoare mică, reprezentînd a patra parte dintr-un leu vechi (taler)”: *a(-şi) da ortul* popii* „a muri”. Expresiile date s-au desprins din ritualul înmormîntării şi ne trimit cu gîndul la plata serviciilor preotului ce oficia slujbele religioase la înmormîntare [142, p. 268]: *cot de-un ort şi aţă de-un zlot* „sînt mai scumpe lucrurile necesare pentru a face un obiect decît obiectul însuşi” [153, p. 267]. *Zlot* „unitate de măsură a Poloniei”: *a nu face nici un zlot* „a nu avea nici o valoare”, *a nu plăti nici un zlot (rău) în ochii* cuiva „a nu valora nimic pentru cineva; a nu fi bun de nimic”.

În spaţiul românesc au circulat şi monede emise în Germania. *Talerul* este o monedă mare de argint bătută în Europa centrală şi apuseană, care a fost pusă în circulaţie în Germania, apoi centrele unde erau bătute monedele din categoria talerilor s-au multiplicat, conducînd la variaţii în ce priveşte greutatea şi titlul monedelor: *(a fi) taler cu două feţe* „(a fi) om prefăcut, ipocrit, fals”. Comparaţia monedei cu omul făţarnic se datorează faptului că metalul lucios suflat pe taler se cojea repede, ieşind la iveală faţa de metal de proastă calitate [142, p. 330], *a se înfrupta din talerul* cuiva „a trăi din munca altuia”, *a îngropa cu talerul* pe cineva „a înmormînta pe cineva cu fonduri strînse prin colectă publică”. *Sfanţul* reprezintă o veche monedă austriacă de argint, avînd o valoare mică de aproximativ doi lei: *a nu avea nici un sfanţ (în pungă*) „a nu avea bani”, *a nu plăti (a nu face, a nu da) (nici) un sfanţ** „a nu avea nici o valoare”[159] etc. Cîteva monede ce au circulat în ţările româneşti sînt de origine slavă şi turcă: *Carboavă* „veche monedă de hîrtie, egală în valoare cu o rublă”: *a nu avea nici o carboavă* „a fi lefter de parale”. *Copeică* este o monedă divizionară cu valoarea unei sutimi dintr-o rublă”: *pînă la o copeică* „pînă la ultimul ban”[160]. *Leţcaia* e o monedă de aramă valorînd o jumătate de para, care a circulat în ţările româneşti în a doua jumătate a sec. al XVII-lea”: *(a nu avea) nici o leţcaie (lăscaie) (frîntă, chioară)* sau *fără nici o leţcaie* „a fi sărac”, *a i se şterge lăscaia* cuiva „a-şi pierde renumele, consideraţia, autoritatea”[161]. *Tult* e o „veche monedă turcească şi austriacă de argint care a circulat şi în ţările româneşti”: *un ort, un zlot, un tult şi o oală de unt* „claie peste grămadă”. *Mangăr* (< tc. *mangır*) „monedă turcă de cupru, de mică valoare”: *a da mangărul cel de apoi* „a muri”.

În ţările româneşti au circulat şi monede proprii, emise în monetăriile Moldovei şi Ţării Româneşti, începînd cu sec. al XIV-lea. *Paraua*, monedă divizionară egală cu a suta parte dintr-un leu vechi, este cel mai frecvent termen numismatic întrebuinţat în cadrul frazeologismelor: *a lua* pe cineva *la trei parale** „a-i cere cuiva socoteală pentru ceea ce a făcut, a-şi bate joc de cineva”[162], *a*

---

[158]Este formula cu care se sfîrşesc în Muntenia poveştile.
[159]*Ai dat un ban să te prinzi în danţ / Şi nu poţi scăpa, să dai un sfanţ* (A. Pann, p.252).
[160]*Vor să-l fure pînă la o capică, sub lozinca luptei cu corupţia* (*Săptămîma*, 16 mai, 2003).
[161]*Ţ-a mers vestea, cînd ţ-a mers, / D-acum leţcaia-ţi s-a şters* (A. Pann, p. 217).
[162]*Ca şi acum, bunăoară, / Nu e în ea para chioară* (A. Pann, p. 34).

lega paraua cu zece noduri „a fi foarte zgîrcit*”, pînă într-o para*, sau *pînă la (o) para* „pînă la ultimul ban”, *a face* pe cineva *de două (trei) parale*, *a-şi cheltui (a-şi da) paraua de anafură, a se scălda în parale, a trăi ca paraua în punga săracului (a ţăranului)* etc. *Francul* „unitate monetară în România; leu”: *a împuşca francul* „a fi în mare lipsă de bani”; *a-şi cîştiga francul* „a-şi cîştiga bucata de pîine”[163]. *Centimă* „valoare bănească care reprezintă a suta parte dintr-un leu vechi”: *nici o centimă* „nici un ban”, *pînă la o centimă* „pînă la ultimul ban”. *Gologan* „monedă de aramă în valoare de 10 bani”: *a fi în gologani* „a avea bani”, *a trage gologanul prin barbă* „a freca de barbă un ban cîştigat, cu speranţa că vor urma alte cîştiguri”, *a întoarce de gologan* „a fura”.

În acest context relevăm şi termenul de origine ţigănească *lovea*, cu semnificaţia „bani de valoare nedeterminată”: *a fi blindat cu lovele* „a avea bani din belşug, a fi plin de bani” şi - *hazna* (tc. *haz(i)ne*) „clădirea vistieriei în care se păstra un tezaur”: *cu haznaua** „cu mărunt”. De cîmpul semantic al banilor ţine şi expresia *bani peşin*[164], ce conţine în structura ei turcismul învechit *peşin* (*peşim*) „în numerar”.

Trecînd în revistă frazeologismele ce conţin în structura lor termeni numismatici arhaizaţi, ne convingem, o dată în plus, că frazeologia constituie un veritabil document despre evoluţia societăţii din diferite epoci. Expresiile analizate mai sus reprezintă un tezaur prin care putem surprinde şi reconstitui fluxurile monetare, evoluţia masei monetare în ţările româneşti. Aceste frazeologisme ar putea focaliza, într-o măsură considerabilă, atenţia specialiştilor preocupaţi de istoria monetară românească. Ne surprinde, în speţă, faptul că majoritatea termenilor numismatici ce s-au cristalizat în structura frazeologismelor semnifică monede ce aveau o valoare nominală redusă (*filer, finic, obol, ort, carboavă, leţcaie, centimă, gologan, para* etc.). Aceasta ne dovedeşte că anume monedele date aveau o mare circulaţie în masele largi ale poporului – creatorul limbii.

2.2. Termeni privind portul popular

Fiecare epocă îşi are stilul său, ce se reflectă în oricare din manifestările vieţii sociale: gospodărie, mobilier, limbaj, chiar şi … în ţinuta vestimentară. E suficient, bunăoară, să comparăm, sub aspectul costumului, să zicem, două epoci pentru a înţelege modul în care complexul vestimentar, ca să nu spunem, pur şi simplu, garderoba epocii, impune vocabularului şi expresiei un veşmînt adecvat, din care nu lipsesc nici trăsăturile psihologice distinctive ale individului sau ale clasei sociale, de care un tip sau altul din cei „ce poartă portul” se ţine.

---

[163] *Nouă, pînă ce cîştigăm francul, ne iese părul prin căciulă!* (M. Sadoveanu, I, p. 344).
[164] *Scoate tot ce ai mai bun şi voi plăti cu bani peşin* (N. Filimon, p.160).

Termenul de *port popular* se raportează la categoria de obiecte de îmbrăcăminte ce au căpătat semnificaţie etnică în cazul fiecărui popor, comportînd sensibile diferenţe faţă de portul altor popoare. Şi pe pămîntul românesc, locuitorii şi-au integrat în cultura pe care au cristalizat-o într-o structurare individualizată modul de îmbrăcăminte specific. Ca orice fenomen de cultură materială, costumul românesc a fost şi el supus unei continue evoluţii, evoluţie ce se datorează înrîuririlor venite de-a lungul vremurilor de la alte popoare, contactelor de diferit ordin etc. O dată cu modificarea diverselor elemente vestimentare ale portului, are loc şi o „înnoire" a unităţilor lexicale ce le denumesc. În mod special, menţionăm că stratul cel mai mobil îl reprezintă acela ce desemnează hainele de sărbătoare, piesele de îmbrăcăminte „pe deasupra" sau acela ce denumeşte unele piese accesorii (inclusiv pentru acoperămîntul capului), întrucît acestea au o semnificaţie mai mică din punct de vedere etnografic. Românul le-a modificat în funcţie de modă – la care, de fapt, şi acum renunţă fără mari dificultăţi. În legătură cu acest detaliu, St. Dumistrăcel menţionează că „nu-i întîmplător faptul că tocmai termeni referitori la îmbrăcăminte şi mai ales ţinînd de o anumită modă străină, au căzut în desuetudine. Domeniul e unul dintre acelea în care schimbările ţin de evoluţia societăţii" [43, p. 30].

Unii dintre asemenea termeni arhaici care denumesc piese ce compun costumul tradiţional românesc nu au dispărut completamente din limba română contemporană, ci continuă „să viеţuiască" în structura frazeologismelor. Relevăm că termenii daţi au un caracter eterogen în ce priveşte latura etimologică. Realitatea etnografică românească se bazează pe un strat vechi latinesc, ce denumeşte piesele de bază, peste care s-au suprapus la distanţă, în timp, straturile de termeni slavi, maghiari, bulgari, sîrbi, ucraineni, turceşti etc.[165]. De regulă, acestea din urmă n-au avut răspîndirea generală pe întreg teritoriul României, ci au format arii mai mici, pentru ca, o dată cu dispariţia modei, să iasă din circulaţie şi să se arhaizeze.

Cea mai impunătoare sub aspect cantitativ e clasa termenilor arhaici de origine turcească, ce denumesc diverse piese (cu preponderenţă, din categoria celor „de deasupra") cu nenumărate elemente de croială, de obicei, lungi, care reflectă bogăţia vestimentară orientală. Mulţi dintre aceşti termeni desemnează piese de port care au făcut parte din costumul de curte. Majoritatea din aceste unităţi lexicale, deşi foarte răspîndite în sec. al XVII-lea - al XIX-lea[166], nu s-au asimilat terminologiei de bază, ci au ieşit din uz, nemaifiind susţinute de moda orientală (dispărută din a doua jumătate a sec. al XIX-lea).

[165]Studiul stratificării etimologice a acestor termeni are o semnificaţie culturală şi istorică, deoarece indică etapele de stratificaţie şi suplinire a unităţilor lexicale.

[166]Mulţi din aceşti termeni aveau, în această perioadă, un caracter internaţional.

Anteriu (< *anteri*) „haină lungă purtată în trecut de boierii români, de lăutari sau de preoți ortodocşi”: *anteriul lui Arvinte*[167]*; e mai aproape cămaşa decît anteriul* „interesul personal e mai presus decît interesul străinilor”; *a-şi pune poalele anteriului în brîu*[168]*; caftan* (< *kaftan*) „manta orientală, albă, lungă şi largă, împodobită cu fire de aur sau de mătase, pe care o purtau domnitorii şi boierii români”: *a îmbrăca cu (în) caftan* pe cineva, sau *a fi cu caftan* „a se ridica la rangul de domn sau de boier”[169]; *a lua un caftan* „(glumeț) a primi o bătaie”[170]; *chiulaf* (< *külah*) „căciulă turcească mare, în jurul căreia se înfăşura turbanul”: *a pune (a face) un chiulaf; după cap şi chiulaf,* sau *la aşa cap – aşa chiulaf*[171]; ***işlic*** (<*başlik*) „un fel de căciulă domnească de blană scumpă”: *a călca* pe cineva *pe colțul işlicului*[172] şi *a pocni* pe cineva *la coada işlicului* „a jigni pe cineva”; *iaca* (< *yaka*) „guler de haină femeiască”: *a feşteli* cuiva *iacaua* „a face de ruşine pe cineva”; *a rupe* cuiva *iacaua* „a-l ruga cu multă insistență”; *a pune* cuiva *iacaua* „a ruga cu stăruință pe cineva”.

Cîteva unități lexicale învechite de origine turcă sînt sinonime, denumind mantaua bărbătească, foarte scumpă, din stofă fină, împodobită cu găitane, pe care o purtau în trecut boierii: *giubea* (< *cüppe*): *a-şi uita giubeaua* „a-şi da aere”; *ipingea* (< *yapincak*): *netegea pe ipingea* „bani peşin”; *ghiobec* (< *göbek*): *a lucra în ghiobecuri* „în bătaie de joc”.

Turcismele *peşchir* (< *peşkir*) şi *maramă* (< *mahrama*) denumesc „năframa cu care femeile de la țară îşi acoperă capul”: *a-şi pune marama* „a se mărita”; *cum e peşchirul şi mundirul* „după sac şi petic”.

Un element indispensabil al vestimentației este şi încălțămintea: *conduri* (< *kundura*) „pantofi pentru femei cu toc înalt, împodobit adesea cu broderii”: *casă fără conduri* „casă fără femeie”; *meşii* (< *mest*) „încălțăminte uşoară”: *a nu-i da* cuiva *meşii* „a nu cuteza”; *a-l ține* pe cineva *meşii* „a nu fi în stare”.

Cuvintele *găitan* (< *gaytan*) şi *ibrişin* (< *ibrïşim*) denumesc „un fir de mătase (sau de lînă) răsucită”, întrebuințat ca ornament la încălțăminte sau, respectiv, la cusut, la brodat sau

---

[167]Expresia se întrebuințează atunci cînd cineva vrea să accentueze că se strică dintr-o parte spre a se repara în alta.

[168]*Popa Buligă, deşi era bătrîn, dacă vede că ni-i treaba de-aşa, unde nu-şi pune poalele anteriului în brîu* (I. Creangă, p. 272).

[169]*Şi cum au purces cu dînsul a doua dzi la Poartă să îmbrace căftan, ş-au întrat în casă la viziriul* (I. Neculce, p. 216).

[170]Apariția sensului figurat de „bătaie” s-ar putea explica imaginîndu-ne un proces mintal de tipul celui care stă la baza figurii de stil numită sinecdocă: nu-i exclus ca îmbrăcarea caftanului – semn al funcției înalte, al boeiriei – să fi fost însoțită de un gest simbolic al suveranului: de bătaie pe spate, marcînd situația de supus a celui căftănit (a se vedea [153, p. 225]).

[171]*La aşa barbă, aşa răsătură. / La aşa cap, aşa chiulaf* (A. Pann, p. 182).

[172]*Nevastă! / Nu mă călca pe colțul işlicului* (A. Pann, p.375).

împletit: *a merge găitan* „a merge strună”; *a trage un ibrişin pe la nas* „a ironiza”[172]; *a merge treaba (lucrul) ibrişin* „a merge drept şi fără nici o piedică”; *a trage ibrişinul* „a face o aluzie înțepătoare”.

Termenii arhaici de origine maghiară fac parte din acelaşi cîmp semantic şi denumesc, în majoritatea cazurilor, piesele vestimentare „de deasupra”: *țundră* (< *condra*) „haină țărănească, largă şi lungă pînă la genunchi, făcută din dimie şi tivită pe margini şi pe la cusături cu găitane”: *a fi lovit cu mîneca țundrei* „a fi prostănac”; *căpeneag* (< *köpenyeg*) „haină lungă şi largă care acoperă tot corpul”: *a-şi întoarce căpeneagul pe dos* „a-şi schimba părerea pe neaşteptate”; *după ploaie căpeneag* „toate merg de-a-ndărătelea”[173].

Alți termeni denumesc fie obiecte de îmbrăcăminte, fie cele folosite pentru acoperămîntul capului, fie piese accesorii: *catrință* (< *catrinca*) „obiect de îmbrăcăminte din portul național al femeilor române, care serveşte ca fustă sau ca şorț”: *a-i mirosi a catrință* cuiva „(despre bărbați) a umbla după femei”; *clop* (< *kalop*) „pălărie țărănească cu calota semisferică şi borurile înguste”: *nu poartă el clopul* (a se vedea [145, 79]); *conci* (< *konty*) „cerc de lemn, de lînă împletită etc., învelit în pînză sau într-o împletitură de păr, pe care, în unele regiuni de la țară, îl poartă femeile măritate”: *a-i face unei fete conciul* „a o lua de nevastă”; *a pune conci bărbatului* „a-l înşela”.

Relevăm şi cîteva arhaisme privind portul popular de sorginte ucraineană: *leanca*[174] (< *ljanka*) „cămaşă”: *a umbla leanca*; *hanță (< hanca*) „obiect de îmbrăcăminte uzat, zdrențuit, de proastă calitate”: *bun de hanță*.

Din aceeaşi arie semantică fac parte şi cîțiva termeni arhaici de origine sîrbă: *căiță* (< *kaica*) „scufie sau bonetă cu formă tipică, purtată de femeile din Banat şi Transilvania (împodobită cu monede de aur”): *a fi născut cu căiță* (*pe cap*) „a fi norocos”; *zeghe* (< *zeke*) „haină țărănească lungă, care se poartă în ținuturile muntoase”: (*pentru un păduche*) *nu arde zeghea* (a se vedea [143, p. 231]).

După cum am mai menționat, denumirile principalelor piese de îmbrăcăminte absolut necesare omului sînt de origine latină. Toți aceşti termeni sînt în vogă astăzi. S-au arhaizat numai cîțiva termeni pentru piese accesorii şi anume acele ce se folosesc pentru a denumi brîul sau cureaua: *brăcinar* (< *braca*): *a-l ține brăcinarul** „a avea curaj”; *a fi tare (slab) în brăcinar* „a (nu) fi curajos”; *baieră* (< *bajulus, bajula*): *a lega (a strînge) băierile pungii; a ofta (a*

[172]Inițial, de o mare forță sugestivă, expresia dată nu mai are astăzi puterea de a evoca gestul negustorului care, interesat să-şi vîndă marfa, argumenta aluziv prin fluturarea mătasei pe sub nasul cumpărătorilor. Iată, bunăoară, un exemplu: *Ne trage cîte un ibrişin pe la nas despre fata popii de la Folticenii-Vechi; ba că-i fată cuminte, ba că-i bună de preoteasă, ba c-ar fi potrivită cu mine* (I. Creangă, p. 271).

[173]*Ioniță andăli a plînge, dar în zadar; după ploaie căpeneag* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p. 92).

[174]Cuvîntul a rămas conservat în unele regiuni, cum ar fi regiunile limitrofe Transilvaniei [38, p. 134].

striga, a rîde) din băierile inimii[175]; *a-şi dezlega băierile inimii; a avea nouă băieri la pungă*; *a i (se) rupe băierile inimii*; *bată* (< *bitta*): *a-l lua* pe cineva *de bete* „a-l bate pe cineva”; *a da pe bete* pe cineva (faptele cuiva) „a demasca pe cineva (faptele lui)”[176]; *şerpar* (< lat. *serpes*): *a fi cu şerpar de aţă* (a se vedea [107, p. 22]).

Analizînd frazeologismele ce conţin în structura lor termeni arhaizaţi privind portul popular, ne convingem, o dată în plus, că frazeologia constituie un veritabil document despre evoluţia societăţii din diferite epoci. Expresiile analizate mai sus reprezintă un tezaur prin care putem surprinde şi reconstitui portul naţional românesc, precum şi diferite transformări pe care le-a suportat acesta, determinate de moda vestimentară.

2.3. Termeni privind ierarhia socială medievală

În perioada feudală, ţările româneşti îşi desăvîrşesc şi îşi consolidează organizarea sub toate aspectele în corespundere cu dezvoltarea social-economică, astfel ca să-şi poată îndeplini funcţiile interne şi externe. Se conturează treptat structura societăţii, se relevă păturile sociale, fiecare avîndu-şi locul statornicit în societatea care avea înfăţişarea unei piramide: baza largă formată din ţărănime, îngustîndu-se mereu spre vîrf, unde se găsea marea nobilime în frunte cu domnitorul. În aşa fel, societatea era împărţită din punct de vedere social-juridic în două mari categorii: cei privilegiaţi (feudalii laici şi clerici: *vodă, boieri, cneji, vătămani* ş.a.), pe de o parte, şi ţărănimea liberă şi dependentă (*iobagi, şerbi, vecini, liude, slugi* etc.), pe de altă parte. Frazeologismele păstrează ecouri din acele timpuri, conservînd termeni ce denumesc diverse titluri onorifice în ierarhia socială, tipuri de funcţionari sau diferite categorii de ţărani etc.

Astfel, în fruntea ţărilor româneşti era domnul, adică *vodă* (< sl. *voyevoda*) sau *vlădică* (< sl. v*ladika*), suzeranul celorlalţi feudali şi comandantul suprem al oastei în timp de pace şi de război: *a nu-i păsa nici de vodă* „a nu-i păsa de nimeni”, *a mînca din pita lui vodă* „a fi slujbaş de stat”; *a pune pe vodă în scaun* „a-l zeifica pe cineva”, *a lăsa pe vodă departe*, sau *parcă eşti vodă* (se spune celor mîndri); *a se plimba ca vodă prin lobodă* „a umbla nestingherit în toate părţile”; *a ajunge din vlădică* popă* „de la o situaţie convenabilă, a ajunge într-o alta la fel convenabilă”; *a blagoslovi cu amîndouă mîinile ca vlădicii* [88, p. 177][177].

În conducerea statului feudal, vodă era ajutat şi, în acelaşi timp, controlat de un sfat format din marii boieri şi dregători. În ce priveşte originea şi calificarea acestor pături privilegiate, există două principii: 1) principiul moşiei, al stăpînirii teritoriale drept criteriu distinctiv al nobilimii în

[175] *Se uită unde pune zmeul biciul şi oftă din baierile inimii văzînd că-l atîrnă d-asupra căpătîiului patului lui* (*Basme pop*., p. 102).
[176] *Fără el, ei ar fi daţi pe bete din curtea împărătească* (*Basme pop.*, p. 111).
[177] *Şi cum ne binecuvîntează, după obiceiul său, cu amîndouă mîinile, ca vlădicii* (I. Creangă, p. 271).

principatele române (*boieri, cneji, paiele* etc.). Aceştia se ocupau de organizarea administrativă a ţărilor române; 2) principiul slujbei, al funcţiei la curte, ca factor hotărîtor pentru deosebirea de categorie socială (*paharnic, uşier, stolnic, sameş* etc.).

Cei mai mari proprietari de moşii, deţinînd numeroase sate cu mii de ţărani dependenţi erau *boierii* (< sl. *bolĭarinŭ*): *a face pe boierul*, *a trăi ca un boier*; *s-a schimbat boierul; dacă-i boier, tot boier; boier cu boii de funie; boier cu sapa în bot; a lăsa boieria la o parte* etc. şi *logofeţii* (< ngr. *logothetis*) „titlu de mare dregător în ierarhia boierilor români, membru al sfatului domnesc”: *logofăt cu condeiul de urzică (cînd se supără, îl mănîncă*) [107, p. 179]. *Paia* (< tc. *pāye*) e un titlu onorific dat, în ierarhia boierească din ţările româneşti, boierilor care nu aveau slujbă de stat: *a-i da* cuiva *paiele* „a-i da nas, a fi prea îngăduitor”. *Cocon* e un „titlu onorific folosit de boieri, după înlăturarea lui chir”: *de cocon* „din copilărie”; *ca un cocon* „ca un boier”[178]. O altă clasă socială de mari proprietari ai pămînturilor e reprezentată de *cneji* (< rus. *kneaz*, ucr. *knjaz*) „conducătorul unui cnezat ce avea îndatoriri juridice şi administrative”: *a fi în cnezi răi (buni*).

Din rîndurile marilor boieri, cărora li se mai spunea şi veliţi, erau aleşi dregătorii statului, care constituiau sfatul domnesc. Ei se ocupau de organizarea politică a ţărilor române. Dintre titlurile dregătorilor care asigurau administraţia statului feudal şi fastul curţii domneşti, prestînd deci servicii domnului şi ţării, în structura frazeologismelor s-au conservat doar următoarele: *crainic* (< ucr. *krajnik*) „funcţionar care executa sentinţele judecătoreşti şi strîngea impozitele”: *a striga crainicul*; *sameş* (< magh. *szám*) „contabil, casier şi strîngător de biruri pe judeţ”; a *ajunge (lupul) sameş la oi*; *telal* (< tc. *tellal*) „crainic la un mezat”: *pentru aşa tocmeală aşa telal; vătaf* (< ucr. *vatah*, pol. w*ataha*) „conducător al unui anumit grup de curteni”: *a da peste calul vătafului* [107, p. 18]; *pîrcălab* (< magh. *porkolāb*) „titlu onorific dat persoanelor însărcinate cu conducerea unui judeţ, a unui ţinut, a unei cetăţi”: *cît a sta un pîrcălab în rai* [107]; *vătăman* (< rus., ucr. *ataman*) „reprezentant al domnului, boierilor sau mănăstirilor în satele aservite, care supraveghea îndeplinirea prestaţiilor în folosul stăpînului”: *a şedea uitată ca fata vătămanului* „a-şi irosi timpul, neavînd griji, obligaţii”; *ban* (< magh. *bān*, scr. *ban*): „titlu şi funcţie de mare dregător”: *cineva n-ar vrea să fie ban*? [145, p. 17]; *ţimir* (< magh. *cimer*) „călăuză şi însoţitor oficial al unui străin de la hotare pînă la curtea domnească”: *a se face ţimir la lume* „a se face de rîs”.

Încă din sec. al XVII-lea, folosirea *cotului* ca instrument de măsurat de către negustori a fost o sursă importantă de venituri pentru domnie şi unii dregători ai săi. Începînd din vremea domniei lui C. Brâncoveanu – cînd este amintit pentru prima dată şi cotul „domnesc” – exista o categorie de

[178] *El este în depărtare dat de mine-n pension / Ş-în prea bună căutare se află ca un cocon* (A. Pann, p. 266).

dregători numiți *cotari*, care încasau *cotăritul*, venitul datorat domniei de cei ce vindeau cu cotul sau cu verificarea lungimii reglementare a cotului: *a da peste naş cotar* [107, p. 28].

Organizarea statului domnesc şi a dregătorilor din statele medievale româneşti a fost influențată, într-o oarecare măsură, de organizarea unor instituții asemănătoare din statele medievale cu o civilizație mai veche – îndeosebi din Imperiul Bizantin – de la care țările româneşti au împrumutat numele unor dregători ce corespundeau necesităților lor de organizare. Iată doar cele pe care le atestăm şi în cadrul frazeologismelor: *bimbaşa* (< tc. *binbaşi*) „comandant peste o mie de soldați în armata turcă": *a trăi ca (un) bimbaşa* „a trăi în lux", bei (< tc. *bey*) „domnitorul țărilor româneşti": *a dormi cît un bei* „a dormi mult, adînc"; *paşă*(*a)* (< tc. *paşa*) „guvernator al unei provincii din Imperiul Otoman": *ca un paşă* „fără griji"[179], *a dormi ca un paşă*[180]; *a sta ca paşa al diului* [145, p. 98]; *ceauş* (< tc. *çavus* „funcționar inferior al sultanului turcesc"): *parc'ai fost ceauş de poşte* [ibidem, p. 98]; *han-tătar* (< tc. *hān*) „titlu purtat de conducătorii mongoli şi preluat de suzeranii multora din Țările din Orient": *din vremea lui han-tătar* „străvechi"; *a trimite* pe cineva *la han-tătar* „a trimite pe cineva la origini"[181]; *fanariot* (< ngr. *fanariótis*) „demnitar special al Porții Otomane, care provinea din această pătură greacă înstărită": *a face pe fanariotul*; *bulucbaşă* (< tc. *bőlűk*) „comandant de buluc"[182]: *a sta ca bulucbaşă* [ibidem, p. 40].

Țăranimea reprezenta cealaltă extremă a structurii societății româneşti medievale. Ea se diviza în țărănime liberă şi țărănime aservită (dependentă), şi una, cît şi cealaltă avînd obligații față de domnie. Frazeologismele conservă cîteva unități lexicale arhaizate ce denumeau țăranul sau omul de rînd: *mojic* (< rus. *мужик*): *Dumnezeu să te păzească de țiganul turcit şi de mojicul grecit* [107, p. 127]; *opincă* (< bg. *opinka*): *de la vlădică la opincă* „din toate clasele sociale".

Istoria procesului de aservire, ruinare şi înrobire a țăranului reprezintă istoria decăderii şi destrămării societății româneşti feudale. Astfel, în sec. al XIV-lea, fie în urma constrîngerii economice – imposibilitatea de a-şi acoperi datoriile – fie în urma celei extraeconomice, în viața țăranului român se produc modificări importante care-l duc spre legarea de glie[183]. Mai multe categorii sociale constituiau pătura aservită (*iobagii, şerbii, jelerii, liude, vecinii, slugile* etc.). În structura frazeologismelor s-au sedimentat doar următoarele: *şerb* (lat. *šervus*) „țăran legat de

---

[179]*Va fi fost ori nu aşa, destul că Păcală s-a săturat ca un paşă turcesc, încît abia-l mai țineau curelele* (I. Slavici, p. 131); *Şi stătea, hoinarul, tolănit pe frunzişoarele moi ca un paşă, cînd parcă îl ameți ceva* (E. Gârleanu, p. 26).

[180]*Bahlui! Locaş de broaşte rîu tainic, fără maluri, / Ce dormi chiar ca un paşă pe patul tău de glod* (V. Alecsandri, IV, p. 81).

[181]*Despre mine, trimete-o şi la Han-Tătar* (M. Sadoveanu, V, p. 227).

[182]În vechea organizare a armatei din țările româneşti, *buluc* denumea o unitate militară tactică formată din mercenari, care corespundea aproximativ efectivului unei companii.

[183]Măsura legislativă care a răpit dreptul la strămutare a țăranilor şi i-a legat de glie e cunoscută cu numele de „Legătura lui Mihai" [25, p. 130-142]. Ecoul acestor evenimente îl reprezintă frazeologismul *(sărac) lipit pămîntului* (a se vedea cap. IV *Arhaisme semantice*).

pămîntul moşierului": *(sînt) şerbul dumitale (dumneavoastră*) „(sînt) sluga dumitale (dvs.)"; *slugă* (< sl. *sluga*) „persoană angajată la un stăpîn": *a ajunge slugă la măgar, a ajunge slugă la cai albi*[184]*, a fi slugă credincioasă*[185]*, a fi slugă cu simbrie*[186]*, (a fi) slugă la doi stăpîni* [155, p. 168] etc.

Dacă întreprindem o analiză etimologică a termenilor ce denumesc noțiuni de ierarhie a ordinii de stat, atunci concluzia la care ajungem e că majoritatea lor sînt de origine fie turcă (*bei*, *paşă, han-tătar, bulucbaşă, bimbaşă* ş.a.), fie slavă (*mojic, opincă, boier, cneaz, vodă, vlădică*, *crainic, vătaf, vătăman, pîrcălab, ţimir* ş.a.). În cazul terminologiei de proveniență turcă, lucrurile sînt limpezi, dat fiind dependența politică a țărilor române față de Poarta Otomană. În cazul termenilor de origine slavă însă, aceştia au suscitat o multitudine de discuții în jurul unei probleme spinoase: or unii cercetători recenți insistă asupra unei stăpîniri slave asupra poporului român, la începutul dezvoltării sale naționale (în acelaşi fel în care francii, longobarzii sau vizigoții germanici au stăpînit în primele secole ale evului mediu, popoarele romanice care au devenit mai tîrziu francii, italienii, spaniolii) [9, p. 20]. Nu ne vom avînta în analiza unor evenimente istorice şi rolul acestora. Vom menționa doar că, dincolo de toate celelalte domenii – cultură, politică, religie ş.a. – la nivel lingval, elementul slav referitor la ierarhia politică şi socială a lăsat urme adînci în limbă, dovadă fiind şi acele frazeologisme ce conservă asemenea termeni în structura lor. Toate aceste frazeologisme reprezintă izvoare vechi, după care putem reconstitui, cel puțin parțial, ierarhia socială a lumii medievale româneşti.

2.4 Termeni privind contribuțiile adiționale

Asuprirea națională, frămîntările şi suferințele de veacuri pe care destinul necruțător le-a hărăzit constituie un lung şi dureros capitol din istoria românilor din evul mediu. Goana după venituri cît mai mari a domnitorului şi a feudalilor – laici şi clerici – la care s-au adăugat stoarcerile turcilor ce au scos la mezat tronul țărilor româneşti, au creat unul dintre cele mai apăsătoare regimuri fiscale, concretizat în numărul mare de dări care se înmulțesc aproape cu fiecare domnie. Cele trei aspecte principale ale fiscalității: în folosul domniei, al dregătorilor şi al turcilor la care se adaugă obligațiile față de stăpînii de moşie şi de biserică, fac din regimul social-economic al țărilor româneşti unul din cele mai grele din Europa. Înmulțirea excesivă a dărilor la sfîrşitul sec. al XV-lea şi începutul celui următor, precum şi luarea birului de mai multe ori pe an, după nevoile domniei, au făcut viața locuitorilor acestor țări un calvar. Vitregia,

[184]*Să nu te blesteme cineva / S-ajungi slugă la cai albi* (A. Pann, p. 182).
[185]*Pe urmă cînd îi avea nevoie de mine, scutură-l şi eu ți-oi fi slugă credincioasă* (*Basme pop. rom*., p. 196).
[186]*Nu sînt slugă în casa dumitale, cu simbrie* (I. L. Caragiale, p. 29).

abuzurile şi despotismul acestor timpuri au rămas adînc implantate în conştiinţa şi limba românilor. Frazeologismele româneşti au conservat în structura lor unităţi lexicale ce dovedesc vicisitudinile vremii date şi, întîi de toate, complexitatea organizării exploatării fiscale – denumirile principalelor contribuţii adiţionale plătite vistieriei statului (*bir, danie, dajdie, năpaste, cislă*), prestarea diverselor munci în folosul stăpînului moşiei (*clacă, havalea, nart, beilic*), precum şi plăţile plătite către Imperiul Otoman, derivînd din statutul de dependenţă politică a ţărilor româneşti faţă de Poartă (*tribut, plocon, peşcheş*).

Astfel, în evul mediu marea masă a contribuabililor, formată, cu preponderenţă, din ţărănime, era obligată de a plăti o serie de impozite în vistieria statului.

Birul „impozit personal, perceput din sec. al XV-lea de la ţăranii liberi şi dependenţi, precum şi de la meşteşugari în raport cu averea fiecăruia": a *da bir cu fugiţii* „a fugi, a dispărea dintr-un loc (fără a-şi achita datoriile sau obligaţiile)". Menţionăm că în trecut frazeologismul dat, ca şi majoritatea expresiilor de altfel, avea sens propriu: din cauza dărilor tot mai mari, precum şi a războaielor pustiitoare, sate întregi se risipeau, oamenii, păstrîndu-şi casele, fugeau în alte localităţi unde se aşezau cu traiul (sate întregi din Ardeal s-au refugiat în Tara Românească şi Moldova). Fugarii care se aşezau pe moşii rămase fără mînă de lucru, pentru a fi încurajaţi, erau scutiţi de bir pentru o vreme, ca să-şi poată reface gospodăriile. În actele oficiale, aşa-numitele catagrafii, aceşti locuitori nou-veniţi sînt menţionaţi că „dau bir cu fugiţii". După ce s-au încheiat emigrările de peste munţi, expresia dată a fost pusă în legătură cu haiducii, oameni care, de asemenea, aleg calea fugii de acasă pentru a lupta cu stăpînirea feudală [23, p. 15]. Astăzi îmbinarea dată s-a pietrificat.

În timpul domniei lui V. Lupu şi M. Basarab, unitatea-tip de impozit capătă denumirea de *dajde* (var. *dajdie*): *a da dajde (dajdie) cu mazilii* „a figi". În sec. al XV-lea, în Moldova se cunoaşte un singur impozit, numit în documentele slave *danie*: *a face danie* cuiva „a dărui averea cuiva", *a avea danie* de la cineva „a i se oferi cadouri"[187].

Pentru asigurarea încasării regulate şi totale a birului, s-a introdus răspunderea solidară la plata lui, pe un întreg grup social şi fiscal. Această solidaritate era destul de largă, cuprinzînd sate întregi şi extinzîndu-se asupra marilor feudali, boieri şi mănăstiri. Ea obliga întregul grup la plata birului celor care nu pot să şi-l plătească singuri, indiferent din ce motive. Aşadar, obligarea de către domnie, vistierie, birarii de judeţ sau alte organe fiscale a plăţii birului altora, pe baza principiului răspunderii solidare la plata darurilor, poartă în actele vremii numele de *năpastă*. Acest tip de impozit apare o dată cu apăsătoarea exploatare otomană asupra ţărilor române, adică în a

[187] *Şi-o stăpînea el, o avea danie de la stăpînul lui cel vechi* (M. Sadoveanu, V, p. 23).

doua jumătate a sec. al XVI-lea, şi reprezintă atribuirea forţată de către organele puterii centrale a achitării birului altora (bunăoară, locuitorii unui sat în contul celor fugari): *a cădea (a pica) năpaste* cuiva „a provoca neplăceri, necazuri, nenorociri cuiva, a nedreptăţi, a persecuta pe cineva”[188]*; a-i sta năpaste* cuiva „a provoca o nenorocire cuiva”; *a grăi cu năpaste* „a vorbi cu păcat”; *cu năpaste* „(pe) nedrept”.

Un alt impozit ce, de asemenea, ţine de responsabilitatea colectivă pentru plata dărilor către domnie era *cislă* „cotă-parte din bir care revenea unei persoane sau unei comunităţi dintr-o sumă plătită în comun”: *fără cislă* „nenumărat”. Cu referire la modul de impunere şi percepere a birului, trebuie să relevăm că drept instrumente de lucru ale administraţiei fiscale a ţărilor româneşti au servit *răbojul* - un sistem de socoteli destul de primitiv, constituit dintr-un băţ dreptunghiular de lemn, de obicei de alun, pe o parte a căruia se trecea suma pe care fiecare gospodărie era obligată să o dea statului, iar pe cealaltă parte se crestau sumele pe care capul de familie le dădea treptat - şi *catastiful* - un registru fiscal ce servea pentru ţinerea regulată şi ordonată, în scris, a socotelilor vistieriei: *a avea* pe cineva *însemnat (scris) la catastif*, *a trece* pe cineva (ceva) *la catastif* „a avea (a ţine) evidenţa faptelor cuiva (spre a se răzbuna pe el)”; *a ţine catastifele*, sau *a purta catastifele* „a purta contabilitatea unei afaceri”[189]; *a şterge de pe răboj** „a da uitării, a ierta”, *ca pe (după) răboj* „întocmai, exact, cuvînt în cuvînt, ca din carte”[190]; *a însemna la răboj* „a ţine o socoteală, o evidenţă”[191] etc.

Pe lîngă impozitele în bani, au existat şi alte forme ale rentei funciare, constînd din prestaţii în muncă, cînd ţăranii dependenţi erau obligaţi să lucreze gratuit un anumit număr de zile pe moşiile boiereşti, mănăstireşti şi domneşti cu animalele şi uneltele proprii. Asemenea îndatoriri ale ţăranilor au purtat mai multe denumiri. Iată cîteva care s-au menţinut în structura frazeologismelor:

Clacă: *vorbă de clacă** „vorbă inutilă sau neserioasă, flecăreală”; *a ajunge de clacă* „a ajunge de batjocură”; *lucru de clacă* „lucru făcut fără tragere de inimă”; *a-şi rupe gura de clacă* „a-şi bate gura degeaba”; *a da clacă* la ceva „a se repezi la lucru mai mulţi deodată, dîndu-l gata repede”; ***nart***: *a pune (a da, a face) nart* „a da pildă altora; a îndemna”[192]; *cu nart* „cu moderaţie”; *a fi cu nart* „(despre oameni) a avea obligaţia de a termina ceva pînă la o anumită dată; (despre lucrări) a trebui să fie terminat la o anumită dată; a nu lăsa din preţul unei mărfi”; ***havalea***: *a face*

---

[188]*Mare năpastă a căzut pe capul nostru, cuconaşule! Strigară mai mulţi deodată* (N. Filimon, p. 88).

[189]*Îţi mulţumim dumitale, om cu oamenii de rînd, / Pus în catastihul nostru ca însurat de curînd* (A. Pann, p. 251).

[190]*Şi mama, creştină bună, crezîndu-le toate lăptoase, după răbuş, cum i le spusesem eu cu măgulele* (I. Creangă, p. 254).

[191]*Pe urmă am numărat oile şi Alexa baciul le-a însemnat la răbuş* (M. Sadoveanu: 1996, p. 35).

[192]*Ar fi de mare folos pentru voi ca, înainte de a părăsi cafeneaua, să puneţi nart la toate lucrurile ce veţi tîrgui* (N. Filimon, p. 121).

havalea la ceva „a da în sarcina, în grija cuiva”[193]; ***beilic***: *a lucra de beilic* „a munci fără tragere de inimă”.

Şi despotismul turcilor a rămas adînc încrustat în frazeologia română. Or şi dominaţia otomană s-a exercitat cu putere în viaţa economică a ţărilor noastre, care au fost supuse unei exploatări grele sub variate forme: diverse prestaţii în bani, în natură şi în muncă. Beneficiar al veniturilor stoarse din exploatarea economică a ţărilor româneşti era statul otoman, adică sultanul şi vîrfurile feudale ale Imperiului Otoman: paşalele, vizirii şi alţi dregători înalţi sau mai mici. Toate plăţile către Imperiu se pot diviza în trei mari categorii: ***tributul*** (numit şi *haraci*), care era principala obligaţie a ţărilor vasale faţă de Puterea suzerană, considerat de vasali ca un mijloc de răscumpărare a păcii de la turci. Turcii însă socoteau tributul drept impozit funciar, acesta fiind în realitate concretizarea materială a supunerii, a vasalităţii ţărilor române faţă de Poartă: *a-şi da (a-şi aduce) tributul* „a contribui la ceva (adeseori cu sacrificii)”; *a plăti naturii tributul* „a muri”; ***peşcheşurile,*** sau darurile protocolare oficiale pentru sultan şi marii dregători otomani, apoi erau trimise de domnii şi principii ţărilor româneşti cu ocazia sărbătorii bairamului sau a unor evenimente petrecute la curtea sultanului (cum ar fi naşterea şi circumcizia moştenitorului tronului, numirea unor înalţi dregători în diferite funcţii înalte [156, p. 127]. Aceste daruri constau din sume însemnate de bani, obiecte de preţ din aur şi argint, blănuri scumpe, şoimi, cai etc.: *a da (a duce)* pe cineva *peşcheş* cuiva „a preda (a duce) pe cineva prins, legat; a preda duşmanului”[194]; ***plocoanele***, sau sumele secrete acordate ca mită pentru obţinerea sau păstrarea tronului şi pentru eliminarea diverşilor contracandidaţi: *a duce (a aduce, a trimite* etc.) pe cineva *plocon* cuiva[195] „a prezenta pe cineva cuiva, a pune pe cineva în faţa cuiva”[196]; *a-i pica plocon* cuiva „a se pomeni cu cineva sau cu ceva (antipatic, nesuferit)”.

Din expunerea de mai sus reiese că toate obligaţiile despre care a fost vorba erau foarte apăsătoare pentru economia ţării şi, respectiv, ţăranii pe ai căror umeri cădea plata acestora, de aceea au rămas adînc implantate în sufletul şi conştiinţa românului. Din aceste motive, ele s-au sedimentat timp de veacuri în frazeologismele româneşti, constituind adevărate arhive pentru contemporanietate.

---

[193] *Aţi scăpat şi voi deasupra nevoiei: bir n-aveţi a da, şi havalele nu faceţi* (Creangă, p. 279).

[194] *Cu toporul într-însele, cu chip să ucidă vro una şi s-o ducă peşchiş frăţîne-său* (I. Creangă, p. 102).

[195] Expresia dată şi-a extins astăzi sensul : „a aduce de zile mari (paşte, crăciun) colaci naşului de la fini” [48, p. 12].

[196] *Dar încaltea ţi-am curăţit şi eu casa de draci şi vi-i dau poclon des-dimineaţă* (I. Creangă, p. 208).

2.5. Termeni privind metrologia veche

Ultimul şi cel mai valoros dar pe care l-au făcut zeii oamenilor, după cum considerau grecii antici, a fost simțul măsurii. *Est modus in rebus*, zice o maximă latinească, atenționîndu-ne că în toate trebuie să avem simțul măsurii. Elemente empirice ale unor măsurători au apărut, fără îndoială, încă din cele mai vechi timpuri. Societatea omenească de pe teritoriul țării noastre n-a putut să ignoreze cu totul necesitatea precizării unor dimensiuni sau valori de schimb care au apărut şi s-au impus pe parcursul secolelor. Poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat şi unitar în comparație cu acelea ale statelor vecine. Este greu de precizat toate unitățile de măsurat utilizate şi valoarea lor, dar, indiscutabil, la început metrologia medievală era destul de aproximativă, multe măsuri avînd mărimi nu prea precise şi foarte diverse de la o regiune la alta şi numai cu timpul, mai cu seamă prin intervenția puterii centrale, s-a ajuns la stabilirea unor dimensiuni mai exacte. Majoritatea acestor unități de măsură nu se mai folosesc, astăzi fiind acceptat un sistem metric unic internațional. Iar cuvintele ce denumesc asemenea unități de măsură s-au depus în rezerva pasivă a vocabularului. Mărturie despre existența lor în limba română contemporană ne-au rămas o serie de frazeologisme, care au conservat în structura lor astfel de unități lexicale arhaizate. Le putem clasifica în felul următor:

a) frazeologisme cu istorisme ce denumesc măsuri de suprafață: *a scoate în* ***prăjină*** „a scoate în gura lumii”; *a lua cu* ***prăjina*** pe cineva, *a paşte* pe cineva *cu* ***prăjina*** „a lua în derîdere pe cineva”; *a nu-i (mai) ajunge (nici) cu* ***prăjina*** *la nas* (se spune despre un om exagerat de mîndru) etc.; *a prinde cu* ***litra*** *mică* „a prinde cu minciuni”; *nici un* ***dram*** *de...* „nici o picătură”; *a-ți pune* ***dramul*** *în cumpănă* etc.

b) frazeologisme cu istorisme ce denumesc măsuri de capacitate: *cu capul* ***ciubăr*** „umflat, amețit (de vorbă multă, dar mai ales de băutură)”; a *se duce pe* ***cofă*** „a se pierde”; *a pune (a băga)* pe cineva *în* ***cofă*** „a întrece pe cineva (prin pricepere, prin viclenie)”; *a ploua (a turna) ca din cofă* „a ploua torențial”; *a răsufla în fundul* ***cofii*** „a bea pe nerăsuflate”; *a căuta* ***cofe*** *de Moşi* „ a desena cai verzi pe pereți” [107, p. 14]; *a ploua (a turna) cu* ***găleata*** „a ploua foarte tare”; *a pune (a ascunde, a ține* etc.) ceva *sub* ***oboroc*** „a ține ascuns”, *a pune lumina sub* ***oboroc*** „a ascunde lumii adevărul”, *a zăbovi (a sta) sub* ***oboroc*** „a rămîne necunoscut”, *a coase la* ***oboroace*** „a sforăi”; *cît o* ***baniță*** „mare”, *a da cu* ***banița*** *(pentru a primi ciurul*) „a da ceva din suflet, dar a nu primi nimic în schimb”; *a dat Nan de* ***găvan**** „a pățit-o, a dat de bucluc” etc.

c) frazeologisme cu istorisme ce denumesc măsuri de greutate: *a-şi duce* ***povara*** „a-şi purta crucea”, *a fi* ***povara*** cuiva sau pentru cineva „a împovăra pe cineva”; *a prinde cu* ***oca(ua)**** *mică* „a

prinde pe cineva cu o minciună, cu o faptă necinstită", *a lua* ***daraua**** „a rămîne cu nimic"; *a măsura banii cu* ***dimerlia*** „ a fi bogat", *a (nu) avea grăunţe în* ***dimerlie*** „a fi deştept (prost)" etc.

Aşadar, ca rezultat al evoluției sistemului metric în țările româneşti, precum şi ca urmare a acceptării unui sistem metric unic internațional, o serie de termeni denumind unități de măsură ieşite din uz mai sînt cunoscuți astăzi doar în mod abstract (fără a fi utilizați în practică), datorită frazeologismelor în a căror componență ei s-au menținut.

Valorificînd cele analizate în acest paragraf, concluzionăm că frazeologismele româneşti au servit drept piedică în calea uitării unui număr impunător de unități lexicale învechite (datorită dispariției obiectelor sau a noțiunilor denumite de cuvintele respective). Sedimentate timp de veacuri în cadrul frazeologismelor, aceste istorisme, la rîndul lor, le-au tranformat în veritabile arhive pentru contemporanietatea dornică de a cunoaşte istoria țării.

Capitolul IV

SENSURI ARHAICE ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISMELOR

E cunoscut faptul că orice limbă vie se află într-o continuă prefacere, direcţia de manifestare a acestei „prefaceri” fiind mereu aceeaşi: dinspre societate - sorginte a schimbării – către vocabular - receptacul al schimbării. Încet-încet, veacuri de-a rîndul, popoarele îşi uită fazele anterioare din viaţă, recurgînd la alte straturi de cultură, ce vin cu noutatea lor şi le acoperă pe cele vechi. Între ele însă nu apar pînze impermeabile, ca să le izoleze pentru veşnicie, ci, dimpotrivă, toate se supun unei osmoze care împinge din ceea ce a fost spre ceva nou şi viceversa.

Limba română, reprezentînd „un monument al spiritualităţii arhaice comparabil cu Marea Piramidă” [11, p. 105], a evoluat continuu, mai ales în ce priveşte cîmpul semantic al unităţilor lexicale, fără a distruge o seamă de vestigii arhaice pe care le-a păstrat în ea.

Orice cuvânt, după cum menţiona C. Noica, este „o uitare, în care s-au îngropat înţelesuri de care nu mai ştii”. Or „cuvintele ar fi prea grele, prea greu manevrabile, dacă le-am păstra tot înţelesul” [97, p. 122]. Această doză de „uitare” a noastră constituie şi o vină faţă de asemenea cuvinte. De aceea am intenţionat să pătrundem în această „uitare” românească şi s-o transformăm în „amintire”, cercetînd unităţile lexicale, ce s-au cristalizat în componenţa frazeologismelor cu unul din sensurile sale originare, arhaizat la momentul actual, pe care ele nu-l mai actualizează în limba română contemporană în contextele unde apar ca unităţi independente[1].

§ 1. Sensuri arhaice originare

O bună parte din unităţile lexicale ale limbii române sînt foarte vechi, formîndu-se o dată cu religia, cu ritualurile, cu basmele româneşti. Împreună cu progresul culturii şi al civilizaţiei, multe vocabule româneşti vechi înregistrează o fructuoasă evoluţie semantică. Pe baza sensurior primare, originare, ce constituie semnificaţia iniţială, se dezvoltă altele noi, preponderent figurate[2], numite sensuri derivate. Sensurile originare denumesc, în general, realii esenţiale din viaţa omului. În cazul multor cuvinte însă, se întîmplă că sensul primar trece, cu timpul, pe un plan secundar şi se arhaizează, iar funcţionalitatea actuală a cuvîntului este determinată de un sens derivat. Mărturii ale acestui fenomen lingval ne pot servi o serie de frazeologisme în a căror componenţă s-au cristalizat

[1]Aşadar, structura internă a cuvîntului polisemantic, fiind o reflectare a evoluţiei societăţii, este adesea foarte complexă. Conţinutul unor unităţi lexicale posedă atît sensuri active, cît şi sensuri pasive, reproducînd, în mic, divizarea vocabularului în activ şi pasiv [31, p. 164], care nu mai sînt familiare generaţiilor mai noi. Sensurile pasive sînt sensurile care, actualmente, au frecvenţa zero, adică sînt înregistrate în scris, dar nu mai sînt actualizate în diverse contexte, unde unităţile lexicale respective apar ca entităţi independente.

[2]Mişcarea sensurilor cuvîntului, modificările survenite în structura lui semantică, modelată neîncetat de metaforă, care este angrenată în mecanismul lor asemenea unei roţi cu mişcări aparent capricioase, dar care, dacă s-ar opri sau ar fi împiedicată să acţioneze asupra unei limbi, ar face-o să tot rămînă în urma vieţii şi chiar să dispară, în definitiv.

unităţi lexicale cu sensurile lor primare. Pentru a releva acest sens arhaic „camuflat” de o anume unitate lexicală în structura frazeologismului, trebuie să stabilim punctul de plecare şi de sosire a acestei unităţi atît în istoria limbii, cît şi a culturilor pe care cuvintele le exprimă şi le vehiculează.

Bunăoară, un loc important în lexicul limbii din trecut şi de azi îl are cuvîntul *rost* (< lat. *rostrum* „cioc de pasăre; rît; bot”) - un „cuvînt chinuit”, după cum afirmă G. I. Tohăneanu, pentru că „forma i s-a măcinat, sensul i s-a schimbat” [125, p. 128]. Astfel, vioaie şi sprintenă în a tălmăci „rosturile” căpătate de la străbuni, limba română nu a zăbovit să alăture *rostului* alte semnificaţii. Prima fază în evoluţia sensului acestui cuvînt a fost înnobilarea semantică (de la „cioc, bot” s-a ajuns la „gură”)[3]. Cu timpul, „modestul” *rost* a căpătat o neaşteptată înzestrare filozofică: „s-a întîmplat un lucru miraculos în laboratorul limbii noastre, cîndva prin sec. al XVI-lea sau al XVII-lea, subliniază C. Noica, s-a trecut de la un sens concret („gură”) la unul de speculaţie ultimă („înţeles, sens, tîlc”) [97, p. 20][4]. Sensul originar, învechit, mai persistă astăzi în verbul *rostesc* şi într-o serie de frazeologisme cum ar fi: *pe de rost** sau *de-a rostul* „din memorie”; *a lua* pe cineva *la rost* „a mustra”; *a avea rostul de aur* „a vorbi frumos”; *a învăţa (a spune) de (-a) rost (ul)* ceva „a şti pe de rost”[5]; *a şti pe de rost* „a sti pe din afară”[6] ş.a.

Un alt cuvînt moştenit din latină, situat în nucleul fondului principal al limbii române, este *lume (*< lat. *lumen* „lumină”). În procesul evoluţiei sale, el a dezvoltat o întreagă paletă de sensuri şi nuanţe de sens („totalitatea celor ce există ca realitate obiectivă şi ca reflectare ideală”, „pămîntul cu întreaga lui viaţă animală şi vegetală”, „societate” etc.) şi a servit drept bază lexicală pentru multe frazeologisme. Trei dintre ele prezintă interes şi pentru studiul nostru: *lumea ochilor* „lumina ochilor”; *a ieşi la lume* „a ajunge la lumină”[7]; *lumea inelului* „piatra inelului”[8]. În aceste expresii cuvîntul *lume* îşi actualizează sensul originar „lumină”, atestat încă în sec. al XVI-lea, dar care este marginalizat astăzi şi „strivit” de sensurile noi, calchiate după model străin (după v. sl. *svetu* „lumină” şi „lume”), ce s-au dovedit a fi mai viguroase. Sensul primitiv al cuvîntului *lume* nu mai este cunoscut de masa vorbitorilor de limbă română, conservîndu-se doar în aceste cîteva expresii ce constituie un ecou abia auzit al „străvechii slove”.

---

[3]Chiar de la început, el intră în concurenţă cu substantivul *gură* (< lat. *gula* „gîtlej, gît”), amîndouă înlăturîndu-l pe lat. *bucca* „gură, obraz”, de care ne mai aduce aminte verbul *a îmbuca* şi substantivul *îmbucătură*.

[4]Aromânii şi meglenoromânii folosesc şi astăzi formele *arostu* şi *arostru* cu sensul de „gură”.

[5]*Drept aceea, d-ta vei binevoi a le învăţa pe de rost, pentru ca să le poţi cuvînta curat şi pe înţeles* (C. Negruzzi, p. 8).

[6]Drept confirmare a celor enunţate mai sus sînt cîteva expresii atestate regional: *a da rost la firez* „a rări dinţii (firezului); a ascuţi”. Atunci cînd firezul s-a tocit, se spune că *i s-a luat rostul (gura*), iar pentru a tăia din nou, trebuie *să i se dea rostul* [50, p. 83-84].

[7]*Apoi, după ce mai plînse şi se mai tîngui o toamnă, se hotărî să iasă la lume* (P. Ispirescu, p. 123).

[8]Paralel cu expresiile *lumea ochilor* şi *lumea inelului*, regional, se întrebuinţează *luna ochilor* şi *luna inelului* [50, p. 63], forme care se datorează etimologiei populare.

Un cuvînt moştenit din latină, *inimă* (< *anima* „suflet, suflare") şi-a menţinut sensul său originar în toate limbile romanice, cu excepţia românei, unde a căpătat sensul de „organ intern musculos central al aparatului circulator". Vechiul sens de „suflet" s-a păstrat în derivatul *inimos* „care pune suflet" şi în cîteva frazeologisme: *a-şi face inimă rea* „a se mîhni", *inimă rea* „mîhnire, întristare"; *a avea* ceva *pe inimă* „a fi chinuit de un gînd nemărturisit"; *a avea inimă bună (de aur*) sau *a fi bun la inimă* „a fi bun, milos"; *a fi fără inimă* sau *a fi rău (cîinos, negru) la inimă* „a fi rău"; *a-i fi* cuiva *inima grea* „a fi îngrijorat, trist, îndurerat" etc.

Bătrînețea este o vîrstă care poate fi privită din diferite puncte de vedere. O putem privi dintr-o perspectivă ascendentă, asemenea romanilor, ca *summa aestas*, adică „vîrsta supremă" a urcării scării anilor, vîrsta cea mai înaltă, sau dintr-o perspectivă descendentă, mai apropiată românilor, împărtăşită şi de V. Bogrea [7, p. 481], ca „vîrstă înaintată", trecută de limita cînd era în floare, după care începe declinul: o scădere a energiei vitale, o cădere în adînc. Din această optică poate fi interpretată expresia (*pînă la) adînci bătrîneţe: Iară Dănilă Prepeleac, nemaifiind supărat de nimene şi scăpînd deasupra nevoiei, a mîncat şi a băut şi s-a desfătat pănă la adînci bătrîneţe* (I. Creangă, p.109). Există însă şi o altă optică de interpretare a expresiei, ce aparţine lui B. P. Hasdeu. După părerea cercetătorului, expresia *adînci bătrîneţe* este un tipar sintagmatic latinesc menţinut în română, ce ar însemna „vîrstă încovoiată" (ca un corespondent semantic al lat. *curva senecta*), întrucît adjectivul *adînc* s-a conservat în structura expresiei cu sensul originar „încovoiat": cf. lat. *aduncus* „curbat spre faţă, încovoiat" (a se vedea [153, p. 25]).

La fel şi verbul *a paşte* (< lat. *pascere*) „a păzi animalele care pasc; a păstori" s-a cristalizat în cîteva frazeologisme cu un sens mai puţin cunoscut vorbitorilor de astăzi ai românei „a pândi; a ameninţa, a urmări"[9]. Această semnificaţie vetustă a lui *a paşte*, în opinia lui L. Şăineanu, se datorează calculului semantic după un „idiotism ebraic, modelat după prototipul verbal *ra' ah pascere*" [122, p. 116] şi transpare în frazeologismele : *a paşte păcatul* (*moartea, primejdia*) „a-l ameninţa pe cineva păcatul, moartea, primejdia"; *a paşte vîntul* „a urmări semnele prevestitoare ale vîntului"[10].

Şi în frazeologismul *a căra apă la fîntînă* „a face un lucru inutil, fără sens", *fîntîna* (< lat. *aqua fontana* „apă de izvor") păstrează sensul său originar de „izvor". După cum afirmă St. Dumistracel, în graiurile din sudul ţării s-a păstrat pînă astăzi distincţia dintre *fîntînă* „izvor de suprafaţă, amenajat sumar" şi *puţ* „excavaţie pentru procurarea apei potabile, aflată la adîncime".

[9]Cu acest sens verbul *a paşte* e utilizat de D. Cantemir: *Toate după voie a isprăvi, neputînd, vremea păştea, ca când va putea, atunci să isprăvească.*

[10]Această expresie poate fi considerată una „tehnică", întrucît numeşte o preocupare din domeniul metrologiei empirice care se ocupă de urmărirea semnelor ce arată dacă şi cum bate vîntul (a se vedea [153, p. 264]).

Deci *nu căra apă la fîntînă!* demonstrează „inutilitatea acțiunii prin eventuala ignorare a lucrului ce sare în ochi: la locul unde apa izvorăşte!" [153, p. 75].

Şi unitatea lexicală *cuvînt* (< lat. *conventium* „înțelegere, adunare") îşi păstrează sensul său originar în expresia *a avea* cu cineva *cuvînt* „a avea cu cineva o înțelegere". Evoluția semantică a acestei unități lexicale a fost provocată de aceleaşi împrejurări sociale ca şi în cazul unității lexicale de origine macedoromână *sobor* (< sl. *sŭborŭ* „adunare") [86, p. 366], al cărui sens etimologic transpare doar în frazeologismul *a ține un sobor* „a ține sfat". Din acelaşi cîmp lexical cu vocabula *cuvînt*, făcea parte în trecut şi *parolă* (< fr. *parole*, it. *parola*, germ. *Parole*), care semnifica „vorbă, afirmație, spusă, cuvînt", mai rar, „promisiune", dar pe care o folosim astăzi cu înțelesul de „consemn, cuvînt convențional, folosit de militari pentru a se recunoaşte". Sensurile de altădată ale cuvîntului *parolă* au ieşit din uz, menținîndu-se doar în cîteva frazeologisme: *a da (a pune) parolă*, *a (-şi) da parola de onoare* sau *a promite pe parola de onoare* „a se angaja solemn; a ordona"[11]; *a aduce (a bate) parola* „a cădea la învoială"; *a se ține de parolă*, sau *a-şi ține parola* „a-şi respecta angajamentul, promisiunea"; *pe parola mea!*[12].

Deci mutații semantice au suferit pe parcursul evoluției în limba română şi o serie de împrumuturi din alte limbi. În cazul multora, sensul etimologic a cedat teren în favoarea sensurilor derivate. Bunăoară, o adevărată pagină din istoria omului o descoperim analizînd mutațiile semantice ale substantivului *muncă* (< sl. *monka* „suferință, chin") şi ale verbului *a munci* (< sl. *monciti* „a chinui"): ca în mitul lui Sisif, el s-a ridicat de la chinurile muncii la muncă. Deci, abia la un anume moment al evoluției sale semantice, *a munci* şi *muncă* se apropiaseră atît de mult de *a lucra* şi, respectiv, *lucru,* încît au început să funcționeze ca sinonime cu accepțiunea „a depune efort pentru a produce ceva". În structura frazeologismelor, aceste unități lexicale conservă sensurile lor primordiale, desuete azi „muncă, suferință" şi, respectiv „a se chinui, a pătimi": *munca lui Sisif* „străduanie istovitoare şi inutilă, care trebuie luată mereu de la capăt"; *muncă silnică; a se munci cu gîndul* „a se frămînta"; *a-l munci dracul* „a avea convulsii (epileptice); *a pune la munci* pe cineva „a pune la chinuri pe cineva".

Sinonimul lui *a munci* este împrumutul din slavă *a trudi* (< sl. *truditi* „a chinui") ce conține în pletora lui semantică acelaşi sens învechit „a tortura, a chinui" (cf. *a se trudi de naştere* „a fi în durerile naşterii").

Cu sensurile sale etimologice au rămas cristalizate în structura frazeologismelor adjectivul *scump* (< sl. *skonpŭ* „zgîrcit"): *(a fi) scump la vorbă*, „a fi tăcut", *(a fi) scump la rîs* „a rîde rar, a fi

[11] *Şi aşe, înmulțindu-să oastea la moscali, cîndu au fostu în dziua de Sînpetru la velet de la Adam 7217, datu-s-au parola de bătaia* (I. Neculce, p. 265).

[12] *Nu tremura! Pe parola mea de onoare, eşti scăpat* (I. L. Caragiale, p. 148).

posac"; *(a fi) scump la vedere* „a se arăta rar în societate, printre ceilalți", precum şi substantivele: *silă* (< sl. *sila* „forță"): *a lua* ceva *cu sila* „a lua ceva cu forța"; *cu (mare) silă* sau *în silă* „cu toată puterea, făcînd un efort cu greutate"[13]; *risipă* (< sl. *rasipati* „distrugere, dărîmare"): *în risipă* „care se sfarmă, în dezordine"[14]; *a face risipă*[15]*; alean* (< magh. *ellén* „contra"): *a umbla în alean** „a se împotrivi"; *pojar* (< sl. *pojar* „incendiu"): *a da pojar* „a incendia"[16]; *pocinog* (< sl. *počinŭkŭ* „început")[17]: *bun de pocinog* „aducător de noroc"; *a-i face pocinog*[18] „a-i face festa".

Utilizînd frazeologismul *sărac (calic)* ***lipit*** *pămîntului* „foarte sărac"[19] (întrucît metafora ce stă la baza lui pentru a reda superlativul sărăciei, o sesizăm ca foarte transparentă), nici nu ne gîndim că şi el este, de fapt, un reflex al legiferărilor din diverse epoci, conform cărora țăranii erau „legați" sau, altfel zis, „lipiți" (< *sl. lipiti*) de moşiile pe care se aflau la un moment dat pentru reglementări fiscale. Încă din veacul al VI-lea existau în Imperiul Bizantin aşa-numiții *coloni adscriptici*, care nu aveau dreptul de a se muta de pe o moşie pe alta şi erau în situația robilor. În perioada de după influența slavă, aceştia au început a fi numiți *lipiți pămîntului*. Astăzi expresia, alăturată cuvîntului *sărac* sau *calic*, şi-a pierdut sensul originar de „apropiere" şi „lipire" forțată de pămînt, dar a căpătat o pronunțată expresivitate, sinonimizînd cu *a ajunge la sapă de lemn.* Pentru a înțelege corect expresiile *drac împielițat*, care se întrebuințează cu referință la un copil neastîmpărat, poznaş[20] şi *a (-l) împinge (a (-l) îndemna, a(-l) duce) împielițatul* pe cineva „a se lăsa ispitit, ademenit (de o slăbiciune) să facă ceva" trebuie, de asemenea, să cunoaştem sensul primitiv al cuvîntului *împielițat* (derivat din *pieliță*). În româna veche, *pieliță* avea semnificația de „trup", deci *împielițat* înseamnă (drac) „întrupat, încarnat" (accepțiune învechită azi şi menținută doar în expresii fixe).

La fel este şi cazul frazeologismului *a se da în stambă* „a-şi arăta fără să vrea proasta creştere sau cusururile; a se face de rîs". În mod curent, sensul expresiei este descifrat de către vorbitorii românei actuale, pornindu-se de la *stambă* „țesătură de bumbac cu desene imprimate în culori". Aceştia o asociază cu alte imagini ce au drept suport lexical elemente din domeniul textilelor (ca în

---

[13] *Şi ajutat de femeie, dedei cîinelui, cu de-a sila, tot laptele din ceaşcă* (I. Al. Brătescu -Voineşti, p. 30).

[14] *Iară a patra oară au purces în răsipă oastea Udreei* (M. Costin, p. 122).

[15] *În timpul fostului mai nainte vătaf, se făcuse mare risipă în curtea stăpînului său şi că el nu va suferi să se urmeze şi în timpul său asemenea fapte* (N. Filimon, p. 79).

[16] *Au trimis pe loc pre căpitanul Turculeț c-o strajă de călărești care, apucînd înainte, au scos toți oamenii de prin sate, au dat pojar finului şi finaților* (C. Negruzzi, p. 84).

[17] Actualmente, acest cuvînt are sensul de „întîmplare neplăcută".

[18] *Şi fiindcă pe Oşlobanu toți aveau ciudă mare, lui i-am făcut pocinog întăiu* (I. Creangă, p. 275).

[19] *Şi aşa, baba cea zgîrcită şi nebună a rămas de tot săracă, lipită pămîntului* (I. Creangă, p. 95).

[20] *Cine n-a văzut pe dracul, să se uite la tine / Şi / Eşti dracul împielițat* (A. Pann, p. 235).

cazul expresiei *după sac şi petic*). Metafora acestei expresii a apărut însă pe baza sensului originar, arhaizat a lui *stambă* (< it. *stampa* „tipar") şi anume „teasc de tipografie"[21] .

În rîndurile de mai sus am încercat să scoatem la lumină sensurile originare, cufundate în negura timpului, cu care s-au conservat unele cuvinte în componenţa frazeologismelor. Or evoluţia unui cuvînt în cadrul limbii poate aduce acestuia note semantice ce devin ulterior dominante, valoarea etimologică pierzîndu-se ori rămînînd secundară. Concluzia la care am ajuns, în această ordine de idei, este că majoritatea cuvintelor conservate în componenţa frazeologismelor cu sensul lor primar sînt moştenite din latină, deşi există şi împrumuturi din alte limbi.

§ 2. Cîmpuri conceptuale ale arhaismelor semantice

2.1. Sensuri arhaice ce exprimă noţiunea de „măsurare"

Multe enigme stau ascunse în veşmîntul limbii oricărui popor. Pe parcursul veacurilor, popoarele îşi uită fazele anterioare din viaţa lor, recurgînd la alte straturi de cultură, ce vin cu noutatea lor, acoperindu-le, firește, pe cele vechi. Acestea sînt taine vii, pe care lingvistica trebuie să le dezlege.

Propunîndu-ne să ne ocupăm de studiul sensurilor arhaice de metrologie românească ale componentelor frazeologismelor, am pornit de la cunoscuta idee că fiecare popor, segmentînd, într-un mod individual continuumul realităţii înconjurătoare, şi-a „elaborat", treptat, o ierarhie a unităţilor de măsură, care nu pot fi redate, de fiecare dată, întocmai prin unităţile de măsură ale altui popor. Bunăoară, pentru determinarea greutăţii sau a lungimii, românii se foloseau de *car, povară, oca, litră, dram, piatră, stînjen, prăjină* etc., iar ruşii se foloseau de unităţi ca *вершок* «verşoc», *четверть* «o pătrime», *аршин* «arşin», *сажень* «stînjen», *верста* «verstă» etc.[22].

Raţiunea umană a tins dintotdeauna spre simplificare, de aceea, şi în regiunea carpato-dunăreană, ca şi în lumea greco-romană, s-a ajuns la cristalizarea primelor unităţi de măsură exprimate prin dimensiunile corpului omenesc – aceste unităţi putînd fi folosite de către oricine şi în orice împrejurări. Astfel de unităţi de măsură a lungimii au fost părţile corpului omenesc: *degetul,*

---

[21]Evoluţia semantică a expresiei *a da în stambă* a fost explicată de V. Bogrea, în polemica cu August Scriban. Sensul iniţial al locuţiunii era deci de simplă formulă tehnică „a da la tipar, a tipări" [7, p. 186], care, treptat, a evoluat la „a face cunoscut, public, p. ext. a face celebru". Cu timpul, expresia suferă o mutaţie semantică: „a căpăta o anumită faimă". Sensul ulterior, peiorativ, de „a se face de rîs, a se compromite" a gravitat în jurul „anumitei faime" (din sensul precedent). În aşa fel, o simplă formulă devine un frazeologism destul de expresiv.

[22]Ucrainenii determinau distanţa prin propagarea sunetului – nechezatul cailor, răgetul boilor, mugetul vacii sau prin timpul necesar pentru fumatul lulelei; pentru popoarele orientale, o unitate de măsură foarte răspîndită a fost cîntatul cocoşului, iar pentru ruşi – împuşcătura (*на выстрел* „la o bătaie de puşcă", *на пушечный выстрел „*la o lovitură de tun"), aruncarea pietrei: (*как*) *камнем доброситъ*; pol. *jak kamieniem dorzucic;* ceh. с*о ву катепет dohodil* ; вд. *един хвър лей амък (място*) [138, p. 61-98].

palma, palmacul, pumnul, latul de mînă, şchioapa, cotul, piciorul şi, prin extindere, *pasul*[23]. Existența unor asemenea unități de măsură reflectă direcția mişcării minții şi a cunoaşterii umane (de la cunoscut la necunoscut) şi capacitatea omului de a trece realitățile percepute sau gîndite prin filtrul cunoştințelor mai vechi. Fiind frecvent întrebuințate în vorbire, aceste cuvinte au rămas stratificate în structura mai multor unități frazeologice somatice, unde s-au fosilizat cu sensul de unități de măsură, sens anemic şi „muribund" astăzi: *o palmă de loc* sau *(de pămînt); palmac de pămînt (*sau *de moşie)*; *cît o şchioapă* (sau *de-o şchioapă*); *de-un cot* (sau *cît cotul*)*; a scoate (a-i ieşi* cuiva) *limba de un* cot[24].

Cu timpul, aceste cuvinte şi expresii s-au îndepărtat de sensul lor originar, concret, propriu, începînd să desemneze o distanță aproximativă („foarte mic" sau, după caz, „foarte mare"): *a fi înalt de-o şchioapă* „a fi foarte josuț, mic de statură", dar *a scoate limba de un cot* sau *de şapte palme în piept (în frunte)* „voinic, uriaş". Lesne se poate observa că aceste frazeologisme se încadrează în şirul denumirilor metaforice. Totodată, trebuie să menționăm că întrebuințarea metaforică a acestor frazeologisme e posibilă datorită faptului că ele nu s-au „îndepărtat" prea mult de sensul originar (un argument, în acest sens, ne poate servi şi faptul că ele nu necesită comentariu etimologic pentru a le înțelege semnificația): *a încerca marea cu degetul* „a încerca imposibilul"; *a măsura zilele cu palma* sau a *face mai scurt (a scurta)* pe cineva *de-o palmă (cu un cap)* „a omorî (prin tăierea capului)".

Sensul originar de metrologie, cu o pronunțată tentă arhaică a cuvîntului *picior* ghidează azi întrebuințarea metaforică a frazeologismelor somatice *a trăi pe picior mare* „a duce un trai îmbelşugat"; *a fi pe picior de egalitate (pe acelaşi picior*) „a avea aceleaşi drepturi, aceeaşi situație cu altcineva". Frazeologismele menționate au corespondențe şi în alte limbi: *жить на широкую (купеческую, щегольскую, холостяцкую, толстую, богатую) ногу* etc.

Cu funcție de unitate de măsură, şi cuvîntul *pas* intră în componența unor frazeologisme: *la un pas, la doi paşi; nici de-un pas*. În Moldova, *pasul* era folosit la măsurarea pămîntului, a moşiilor (fapt menționat începînd cu sec. al XVI-lea). *Pasul* avea 6 palme a unui „om de mijloc", iar în sec. al XIX-lea, el a fost înlocuit cu *stînjenul*, a cărui lungime era egală cu opt palme (aproximativ doi metri). Astăzi sensul cuvîntului *pas* a evoluat, devenind un simbol, mai mult sau

[23]Pentru „dimensiunile" unităților de măsură enumerate, a se vedea [120].

[24]*Şi bravo-n sus, şi bravo-n jos, şi mîine şi poimîine, nenea Ghiță poliţaiul pînă-I iese limba de un cot şi ți-l toarnă pe d. Cațavencu, care ne-a înjurat* (I. L. Caragiale, p. 96).

mai puțin, concret, al distanței mici, neînsemnate[25], sensul său originar fiind muşamalizat de metafora care i s-a suprapus.

În frazeologismele româneşti s-au menținut şi elemente ale metrologiei vechi pentru măsurarea distanțelor mari, cum ar fi, de exemplu, cuvîntul *poştă*[26]: *cale de-o poştă* şi *de la o poştă* „distanță mare": *Şi se apucă zmeul să-şi arunce buzduganul cel de nouăzeci şi nouă de măji, cale de-o poştă* (*Tinereţe fără bătîneţe*, p. 478)[27].

Considerînd limba o carte de arheologie lingvistică, cercetătorii-lingvişti, asemenea arheologilor, „sapă" şi „caută" în limbă tîlcurile vechi, sedimentate în structura frazeologismelor. Or „vocabularul propriu-zis şi frazeologia sînt, de fapt, expresia culturii şi a civilizației, pentru că numai ele reflectă, nemijlocit, schimbările care se produc în societate" [117, p. 137].

2.2. Sensuri arhaice ce exprimă noțiunea de „drum"

Indifirent de faptul dacă s-au ocupat sau nu de cercetarea termenilor pentru noțiunea de „drum", cert rămîne însă că „spațiul mioritic", descoperit şi descris de L. Blaga pornind de la ondulațiile reliefului transilvănean, se regăseşte şi în limbă prin cîteva vocabule (*cale, drum, cărare, pod*, *vale* etc.), care au cunoscut o ascensiune aproape neverosimilă în ierarhia lexicului românesc. Aceasta se datorează, după cum menționează V. Iancu, „centralității pe care munții şi pădurile au dobîndit-o, în acel mileniu de „vacuum politic" în viața poporului român" [75, p. 113]. Primul care a intuit acest „spațiu mioritic" (fără a-l numi astfel) a fost S. Puşcariu (a se vedea [108, p. 155]). În continuare, ne propunem să supunem analizei cîteva frazeologisme ce conţin în structura lor astfel de cuvinte – cheie pentru ceea ce se numeşte „spațiul mioritic în expresie lingvistică". În aceste expresii fixe, unitățile lexicale respective s-au cristalizat cu un sens foarte vechi, arhaizat astăzi, deşi metafora, care stă la baza expresiei, e, la prima vedere, foarte limpede. Bunăoară, frazeologismul *a da drumul* cuiva (la ceva) e compatibil cu următoarea semnificație „a-i reda libertatea cuiva; a lăsa din mînă, a elibera". Dacă încercăm să raportăm sensul integral al structurii la sensurile elementelor sale componente, concluzia la care ajungem e că metafora ce stă la baza ei e una de suprafață şi subiectul discuției astfel ar fi epuizat. Situația însă se prezintă puțin altfel, dacă întreprindem o incursiune în istoricul apariției acestei expresii, raportînd-o la trecutul poporului nostru.

---

[25]În limba franceză, acest simbol al micimii a evoluat pînă la transformarea substantivului *pas* într-o particulă negativă.

[26]*Poşta* este distanța la care se schimbau caii de poştă sau de menzil, adică circa 15-20 km sau 7000 de stînjeni.

[27]Din timpul cînd transporturile rapide se făceau cu poştalioane trase de cai sînt şi frazeologismele *a fi* (sau *a ajunge*) *cal de poştă* „a fi întrebuințat la toate, fără odihnă; a alerga mult", în *cai de poştă* „cu ajutorul poştalionului sau cu ajutorul cailor schimbați la fiece popas": *Albind între copacii grădinilor şi pe şosele nouă, caleşte de Viena, trecînd cu repegiune în fuga cailor de poştă şi în chiotul sălbatic al poştaşilor* (V. Alecsandri, IV, p.136).

După o excursie în munții Bucegi, S. Puşcariu ne descrie cum a rătăcit drumul prin nişte păduri bătrîne, din care nu mai ştia cum să iasă. Abia într-un tîrziu, după lătratul de cîine, a dat peste o turmă de oi, iar zisa ciobanului „*Vino după mine, c-am să-ți dau plaiul!*" l-a fericit dublu: şi ca turist (căci găsise mijlocul de a scăpa din desişul pădurii), şi ca lingvist (căci i se limpezise dintr-o dată originea expresiei *a da drumul* sau *plaiul* (cum numesc bănățenii *drumul*). În această expresie, cuvîntul *drumul* are sensul de „drum (plai) prin munții şi pădurile seculare, în care trăiau strămoşii noştri şi pe care ei singuri îl ştiau". După cum ne povestesc cronicarii, în asemenea codri erau atraşi duşmanii, pentru ca asupra lor să fie prăvăliți copacii „întinați". Străinul, intrat în desişul acestor codri, devenea prizonier şi „drumul", pe care i-l „dădea" românul, devenea egal cu libertatea. Deci sensul cu care s-a cristalizat cuvîntul *drum* în această expresie e mult mai restrîns decît sensul pe care îl înregistrează astăzi dicționarele explicative. Sensul său vechi nu mai este familiar vorbitorilor de azi ai limbii române (decît poate celor de la munte). Aceasta, de fapt, şi este funcția limbii: vorbind firesc, nici nu conştientizăm că tot ceea ce e vorbire înseamnă „vidare de specific în vederea urmăririi funcției". Şi nici n-am putea face altfel, căci cuvintele „ar fi prea grele", dacă şi-ar conserva toate semnificațiile pe care le-au acumulat pe parcurs de secole[28].

În aceeaşi ordine de idei, ne oprim atenția şi asupra cuvîntului *cale* (< lat. *callis*) care, în viziunea lui I. Popescu-Sireteanu, stă la baza noțiunii de „drum" în limba română [103, p. 35]. *Cale,* ce desemna, din cele mai vechi timpuri, „o fîşie (mai largă sau mai îngustă) de loc bătătorit (pietruit sau pavat) pe care se face comunicația de la un loc la altul", era cel mai potrivit cuvînt pentru a denumi locurile prin care puteau trece păstorii cu turmele lor. Preferința pentru acest termen a fost determinată de viața la adăpostul pădurii sau în munți. Aparținînd fondului lexical vechi al limbii române, substantivul *cale* are şi el o bogată istorie, atestată frecvent din cele mai vechi texte cu sensul arhaic păstrat din perioada de formare a limbii române de „potecă prin munți şi păduri" şi face parte din numeroase expresii şi locuțiuni[29]. Examinarea utilizării actuale a acestui cuvînt (căruia nu-i putem contesta apartenența la vocabularul activ al limbii cotidiene standard: care nu e nici „învechit", nici „regional" sau „tehnic", nici nu aparține unui limbaj „special") duce la constatarea că el e folosit, mai ales, în calitate de component al structurilor fixate: *a face cale întoarsă; a lua (a apuca) calea (în picioare); a-şi face calea; ce mai calea-valea; a ieşi în calea* cuiva; *din cale afară; pe calea cea bună; a-i sta* cuiva *în cale; a face o cale; a nu şti ce-i cale pe*

[28]Dacă de fiecare dată cînd spunem *mulțumesc* ne-am gîndi că urăm cuiva să trăiască mulți ani (*multi ani ire*), deseori am ezita în folosirea lui la tot pasul.

[29]Doar, în vremurile de demult, „calea noastră cea mai familiară era poteca din munți şi păduri, locuri în care ne adunam forțele materiale şi morale pentru a-i izgoni pe cotropitori" [74, p. 40].

vale; a face cum e cu cale; a lua cale multă ş.a.[30] .Bineînţeles, sensul cu care apelativul *cale* s-a cristalizat în structura unei serii întregi de expresii frazeologice nu este astăzi învechit, absolut necunoscut vorbitorilor de limbă română şi, de aceea, nu-l putem considera un sens totalmente arhaizat.

Un alt cuvînt ce ne îndrumă spre aceeaşi idee a „spaţiului mioritic" blagian, adică spre acel specific românesc izvorît dintr-o lungă „absenţă din istorie" este şi *punte* (< lat. *pons* „pod"), care s-a păstrat în limbile romanice de vest cu înţelesul său originar „pod". Numai la noi el înseamnă „punte", adică „pod îngust (format adesea dint-o scîndură sau dintr-o bîrnă) aşezat peste un şanţ, peste o rîpă, care poate fi trecut numai cu piciorul". Motivul mutaţiei semantice a acestui cuvînt în română este faptul că în munţii în care trăiau strămoşii noştri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci mai mult pîraie sălbatice, ce puteau fi trecute pe cîte un copac răsturnat de pe un ţărm pe altul. În expresia *a se face luntre şi punte, punte* nu exprimă neapărat doar sensul său actual „pod îngust", ci, în egală măsură, transcede şi sensul său originar (pur şi simplu) de „pod".

O soartă asemănătoare cu latinescul *pons* (care a trecut de la sensul de „pod" la cel de „punte") a avut-o şi un alt cuvînt moştenit din latină, aparţinînd unui cîmp semantic adiacent, *cărare* (< lat. *carraria*) „drum îngust pe care se poate umbla numai cu piciorul". Sensul originar al acestei vocabule era altul. Derivat de la *carrus* (> rom. *car*), *carraria* nu putea însemna altceva în latină decît „drum de care, drum pe care umblă carele". Cauza „alunecării" de sens e transparentă: în zonele muntoase, pe care le-au populat românii în cei o mie de ani, drumurile de care s-au folosit s-au îngustat mereu pînă au devenit... cărări[31]. Însă sensul mai vechi al lui *cărare* n-a dispărut fără urmă. Pînă astăzi se păstrează în limba română frazeologisme în care acest cuvînt şi-a dezvoltat sensuri figurate de la sensul său primitiv „drum de car", adică „un drum mai larg decît o simplă cărare": *pe toate cărările; a umbla pe două cărări; a-i tăia* cuiva *cărarea; a-i scurta* cuiva *cărările* ş.a.

Din aceeaşi sferă semantică a noţiunii de „drum" face parte şi cuvîntul *pod* (< sl. *podŭ* „platformă"), care, de asemenea, a rămas cristalizat în componenţa frazeologismului *a bate podurile* „a umbla de colo pînă colo pe străzile oraşului; a hoinări" cu unul din sensurile sale arhaizate – „stradă podită cu scînduri groase de stejar, iniţial chiar cu buşteni; caldarîm". Aşa se prezintă

[30]Probabil, din aceeaşi epocă în care strămoşii noştri au fost siliţi temporar de vitregia soartei să-şi ducă traiul în păduri, în codri seculari, este şi frazeologismul *a i se cura* cuiva *calea*, cu sensul de „a se cuveni; a avea voie; a-i fi permis : *Nu ştiu, dragă nepoate, dacă mi se cură calea să mă duc la ospăţ la Deva, că-s bătrînă şi acolo îi ospăţ de domni*" (Folclor). Regional, se atestă şi expresia *a lua* cuiva *calea din picioare*, adică „a-l scuti de a mai face un drum" [50, p. 28].

[31]Al. Ciorănescu explică altfel motivul schimbării sensului cuvîntului *cărare*, care în celelalte limbi romanice păstrează sensul primitiv de „drum de care": „mai probabil, latinescul *carraria* s-a contaminat cu *scalaria* (> *escalier*), cf. lat. *scala* „ieşire povîrnită" (de unde sard. *iskela* „cărare", alb. *škalë*, scr., bg. s*kala* „stîncă ascuţită") [145, p. 151].

lucrurile pentru capitala Țării Româneşti (sec. al XVIII-lea – al XIX-lea)[32]. În strînsă relație cu termenul analizat mai sus este şi noțiunea de *calic*. Conform dicționarelor, cuvîntul posedă cîteva sensuri învechite. Inițial, aşa a fost numit un infirm (cf. rut. *kalika* „invalid" [146, p. 139]). Mai tîrziu, dat fiind faptul că mulțimea de paralitici şi invalizi lua parte la pelerinaje, termenul a început să însemne „pelerin" (cf. sl. *kalaka* „pelerin"). Cu timpul, în structura semantică a lexemului, intervine o nouă mutație de sens şi anume cea de cerşetor, sau „cel care trăieşte din mila altora", întrucît majoritatea infirmilor îşi asigurau traiul din cerşit. De aici s-a ajuns şi la definirea psihologiei specifice acestei categorii sociale şi la accepțiunea figurată de „parazit, lichea". Asemenea sensuri vetuste actualizează cuvîntul *calic* într-o serie de frazeologisme[33]: *calic ca şoarecele bisericii (din biserică)* „foarte sărac"; *parcă se bat calicii la gura lui* „a mînca repede, de parcă ți-ar fi frică să nu ți se ia vorba din gură"; *a mînca cît un turc din cei calici* „a mînca cu lăcomie, a nu se sătura de mîncat"; *locul calicilor* „teren, la marginea oraşelor, atribuit calicilor"; *calic şi fudul* [47, p. 49].

În concluzie, constatăm că şi aceste expresii, pe care le-am supus analizei, nu par, la prima vedere, a conține elemente arhaice, deoarece metafora care stă la baza lor e transparentă. Cuvintele-cheie ale acestor expresii, exprimînd noțiunea de „drum", conservă în cadrul frazeologismului un sens vechi, necunoscut, de obicei, vorbitorilor de astăzi. Întreaga cale de investigație, parcursă spre relevarea obîrşiei expresiei, ne face să ne minunăm de toată densitatea ei semantică.

2.3. Sensuri arhaice ce aparțin altor cîmpuri conceptuale

Fiind o limbă veche, româna a evoluat perpetuu în direcția „modernizării" atît a aspectului ei material (formal), cît şi a celui ideal (conținutal), fără însă a distruge o seamă de vestigii arhaice, pe care le-a încarnat şi le-a păstrat în ea. În cele ce urmează ne propunem să ne ocupăm de unele dintre aceste sensuri, conservate în structura frazeologismelor.

*Calendar***.** Cuvîntul *calendar* în componența frazeologismelor are un efect relevant sub aspect semantic: *a-şi pierde calendarul* „a nu şti ce zi este, a se zăpăci"; *a (-şi) face capul calendar* „a (-şi) încărca memoria cu prea multe lucruri"; *a face calendare* „a veghea" şi *a se uita ca pisica (mîța) în calendar* „a se uita la ceva fără să priceapă nimic". Se poate lesne observa că accepțiunea

[32]St. Dumistrăcel, bunăoară, consemnează descrierea unui ardelean curios ce a vizitat Bucureştiul în a.1837: „Stradele Bucureştilor se cheamă *poduri*, căci oarecînd erau podite cu lemn, dar acum se pardosesc cu piatră adusă cu mare greutate de la munte, căci nicăiri e drum calciat (=şosea) în țară" [153, p. 196]. Şi astăzi Bucureştiul păstrează denumirile străzilor *Podul Giurgiului, Podul Vadului, Podul Neagului*. Celebre au rămas denumirile (caracteristice sec. al XIX-lea) ca *Podul Mogoşoaiei, Podul Calicilor,* atestate în operele scriitorilor români I. L. Caragiale, B. Şt. Delavrancea.

[33]Acest sens lexical arhaic, *calic* îl actualizează şi într-o serie de proverbe: *calic şi fudul; calicul, pînă nu cere, nu mănîncă cu plăcere; calicului să-i dai toată săptămîna, dacă nu-i dai sîmbăta, te înjură* etc.

actuală a cuvîntului *calendar* (cînd acesta se întrebuinţează ca entitate autonomă) „sistem de împărţire a timpului în ani, luni şi zile, bazat pe fenomene astronomice, periodice ale naturii” nu prea concordă cu sensul frazeologismelor (chiar dacă am admite şi transferul de sens). Explicarea acestui fenomen o găsim la E. Bernea, care consideră că noţiunea de calendar nu se suprapunea, în trecut, noţiunii de calendar fizico-matematic, iar „pentru ţăranul român, calendarul nu este un produs al voinţei omeneşti, ci un fenomen spiritual mult mai profund şi mai semnificativ” [6, p. 203]. În spaţiul carpato-dunărean se publicau şi diverse calendare-almanah care, pe lîngă descrierea unităţilor de timp (anotimpuri, luni, săptămîni, zile etc.), conţineau şi un vast material de natură enciclopedică, avînd, de obicei, un caracter de popularizare a ştiinţei [30, p. 106; 153, p. 39]. Iată de unde îşi trage originea sensul cuvîntului *calendar* în frazeologismele sus-numite. Ţăranul român, fire glumeaţă, a comparat efortul de a reţine cît mai multe cu încercarea de a înlocui calendarul. Iniţial, bineînţeles, *a face capul calendar* şi *a se uita ca pisica în calendar* erau îmbinări libere, întrebuinţate cu sens ironic, care, cu timpul, s-au osificat, devenind formaţii frazeologice.

Casă. Termenul *casă* (< lat. *casa* „bordeiul păstorului”), care a reuşit să-l înlăture pe latinescul *domus*, posedă o pletoră semantică impunătoare în limba română. E cunoscută ipoteza, conform căreia în limba română veche trebuia să fi existat verbul *a căsa*, moştenit din verbul latinesc *casare* (dubletul neologic al lui fiind *a caza*) cu sensul de „a întemeia o căsnicie” (numai aşa ne putem explica arhaismul *căsătoriu* „om căsătorit, tată de familie, om la casa lui”[34], antonim cu *burlac*), ce a servit ca punct de plecare pentru verbul *a se căsători* [103, p. 46; 125, p. 26]. Aşadar, un loc foarte important în arhitectura semantică a vocabulei *casă* îl ocupă semnificaţia „căsnicie, trai în comun între bărbat şi femeie”, sens care e pe cale de a cădea în desuetudine, deoarece nu se mai actualizează în contexte în care *casă* apare ca entitate independentă, ci doar atunci cînd e component al structurilor fixe*: a face (a duce) casă (bună)* cu cineva „a se împăca bine cu cineva; a trăi cu cineva în bună înţelegere*”; a ţine (a fi) de casa* cuiva „a ţine de familia cuiva; a fi dintre oamenii apropiaţi ai cuiva*”; a strica casa* cuiva „a strica armonia dintre soţi, a-i face să se despartă”[35]; *a face (a duce) casă rea* cu cineva „a trăi rău în căsnicie cu cineva”; *a face o casă* „a întemeia o căsnicie”; *om cu casă* „om căsătorit, care şi-a întemeiat o gospodărie proprie”; *a avea casă neprimenită* „a nu se recăsători”.

Ţară. O mai atentă investigaţie a structurii semantice a unităţii lexicale *ţară* ne permite să concluzionăm că şi acest cuvînt a suferit o evoluţie semantică evidentă prin proiecţii de ordin social,

[34]Aceasta ne aminteşte faptul că la vîrsta de însurătoare, tînărul avea construită o casă, în care putea să-şi adăpostească familia, obicei care s-a păstrat în unele regiuni pînă azi.

[35]*Dacă-i patriot, de ce umblă să-mi strice casa? De ce mă atacă la onoarea de familist?* (I. L. Caragiale, p. 49).

pe un curs normal, de la ocupații la structuri sociale: „cîmp", „obște", „populație de la sate", „țărănime", „teritoriu stăpînit de o uniune de obști" pînă la sensul actual de „stat" [153, p. 249]. O serie de frazeologisme conservă una dintre semnificațiile vechi ale cuvîntului *țară* – „obște sătească, sat": *a se pune (rău) cu țara* „a intra în conflict cu toată lumea"; *a pune țara la cale* „a se înțelege".

Neam şi *rînd.* Cu semnificații învechite, apropiate de cele descrise mai sus ale cuvîntului *țară* au rămas „sedimentate" în structura frazeologismelor şi unitățile lexicale *neam* „rînd de oameni din aceeaşi generație" (actualmente – „popor, națiune"): *neam de neamul meu (tău* etc.) sau *neam de neam* „(în propoziții afirmative) din tată în fiu, din moşi-strămoşi, din generație în generație; (în propoziții negative) nimeni din familia mea (ta etc.)"; *rînd* „categorie socială" (actualmente „şir") – *de rînd* „din popor, fără rang; lipsit de strălucire; comun, obişnuit, vulgar"[36]. *Scaun***.** Tot de semnificația cuvîntului *țară*, dar, de data aceasta, de cea actuală („stat") e legat sensul vechi al cuvîntului *scaun* şi anume: „tron, p. ext. domnie". Cu acest sens, el apare într-o serie de frazeologisme, cum ar fi: *a alunga (a coborî, a scoate, a arunca) din scaun* „a detrona; a elibera din funcție"; *de scaun* „(în trecut, despre aşezări) care constituia reşedința monarhului sau a cîrmuirii"; *a ridica din scaun* „a detrona"; *a (se) pune (a (se) aşeza, a (se) urca, a (se) ridica, a veni, a intra) în (la, pe) scaun* „a (se) înscăuna, a întrona"[37].

Sensurile învechite cu care s-a menținut în componența frazeologismelor verbul *a închina* sînt „a recunoaşte suzeranitatea cuiva" – *a închina armele (steagul)* „a capitula" - „a dărui cuiva ceva în semn de evlavie, de supunere, de recunoştință"; *a închina o mănăstire* „a subordona o mănăstire altei mănăstiri străine sau unei patriarhii; a face ofrandă".

Limbă, un cuvînt polivalent din punct de vedere semantic, a rămas cristalizat în componența unor frazeologisme cu sensurile sale arhaizate de: a) „vorbă, cuvînt, grai": *cu limbă de moarte* „ca ultimă dorință (exprimată pe patul morții)"; *a lega* pe cineva *cu limbă de moarte* „a obliga pe cineva (prin jurămînt) să-ți îndeplinească o ultimă dorință, exprimată înainte de moarte"; b) „prizonier folosit ca informator asupra situației armatei inamice": *a prinde (a lua) limbă* „a căpăta curaj să vorbească; a spiona, a culege informații"[38].

Cuvîntul *minte* reprezintă şi el o moştenire a limbii latine (< *mens, mentis*) şi e, într-o oarecare măsură, sinonim cu *gînd* şi *cuget*. Sensul lui fundamental denumeşte „facultatea de a gîndi, de a judeca, de a înțelege". Texte româneşti din toate timpurile ne pun la îndemînă numeroase

[36]*Moşneagul ce priveşti / Nu e om de rînd, el este domnul Țării Româneşti* (M.Eminescu, I, p. 115).

[37]*Şi urcîndu-se din nou în scaunul împărăției, domni şi trăi în fericire pînă se istoviră* (P. Ispirescu, p. 53).

[38]Expresia *a lua (a prinde) limbă* este des întîlnită la cronicarii noştri cu înțelesul de „a afla informații, în timp de război, de la sau despre inamic" [55, p. 312]. Ea se întîlneşte şi în alte limbi romanice: sp. *tomar lengua*, it. *predere lingua* etc.

exemple de întrebuinţare a vocabulei *minte* ca bază lexicală a multor frazeologisme: *cu minte*; *fără de minte; a-şi ieşi din minţi; a-şi frămînta mintea (minţile)* etc. La capitolul dat, ne interesează două dintre ele: *a se învăţa minte* şi *a învăţa minte* pe cineva – în care *minte* s-a cristalizat cu sensul său învechit de „învăţătură, cunoştinţe, ştiinţă". Doar *a se învăţa minte* înseamnă „a trage învăţătură dintr-o întîmplare proprie, neplăcută", iar *a învăţa minte* pe cineva „a-l face să fie înţelept, chibzuit, a pedepsi pe cineva cu scopul de a da o învăţătură, o lecţie memorabilă".

Unitatea lexicală *cap* (< lat. *caput*) în cîteva frazeologisme s-a cristalizat cu semnificaţia sa veche „viaţă": *o dată cu capul* sau *în ruptul capului* „cu nici un preţ, niciodată"; *a-şi face de cap* „a-şi pune viaţa în primejdie"[39]. Pentru sensul originar, un grad de transparenţă mai mare o au formulele în care acţiunea este atribuită altor persoane: *a face* cuiva *de cap,* sau *a pune (a mînca) capul* cuiva „a-l pierde, a-l omorî"[40].

Expresiile *a sări (a da, a cădea) din lac în puţ* „a ajunge dintr-o situaţie neplăcută, într-una într-adevăr dificilă" şi *colac peste pupăză (pupăză peste colac)* „necaz mare, venit peste alte griji, pe deasupra" au în comun nu numai sensurile, care sînt foarte apropiate, dar şi metafora tulbure ce stă la baza lor. Chiar admiţînd intervenţia conotaţiei, ne punem întrebarea firească care ar trebui să fie împrejurarea în care cineva ar putea să cadă, să sară sau să dea dintr-un lac în puţ[41] sau ce are pupăza „pasăre insectivoră migratoare" cu colacul ? Dezlegarea enigmei stă în precizarea sensurilor unităţilor lexicale *lac* şi *pupăză,* cu care acestea au rămas „încrustate" în componenţa frazeologismelor pomenite mai sus. Paralel cu uzul general, în Muntenia şi în Oltenia, prin *lac* este numită o „băltoacă" sau chiar o „băltiţă", care se formează pe sol după ploaie [153, p. 118]. Aşadar, acceptînd o asemenea semnificaţie pentru cuvîntul *lac*, se pune în evidenţă ideea de contrast în cadrul frazeologismului *a sări (a da, a cădea) din lac în puţ*, caracteristică şi expresiilor similare de tipul *a fugi de cîini şi a da peste lupi; a fugi de ploaie şi a da de noroaie; a fugi de dracu şi a da de tat-su* etc., iar metafora ce stă la baza lui devine motivată.

Pentru a descifra semnificaţia căzută în desuetudine a cuvîntului *pupăză*, ne vom adresa graiurilor nordice: cel moldovenesc şi bucovinean. Aici pupăza este „un fel de colac de formă dreptunghiulară, arcuit la capete", ce seamănă cu un cuib de pasăre [49, p. 12][42]. Imaginîndu-ne atmosfera unor scene patriarhale, cînd copiii cer, nerăbdători, mamelor încă o pupăză, putem presupune şi răspunsul acestora: „Să vă dăm şi colac?", adică să vă dăm şi *colac peste pupăză?*

---

[39]Actualmente, expresia dată a suportat o depreciere semantică şi anume de la un sens care se referea la o problemă gravă – de viaţă şi de moarte – la sensul „a face nebunii, a avea o purtare reprobabilă"*: Eşti un netot, ţi-e capul prost / Şi-ţi faci de cap, Ioane!* (G. Coşbuc).

[40]*Nu ştiu de cap îţi faci, / Ori de-a meu îţi faci?"* (*Mioriţa*, o variantă din Transilvania).

[41]*Puţ* (< lat. *puteus*) e un cuvînt muntenesc pentru ceea ce moldovenii şi transilvănenii numesc *fîntînă*.

[42] Printre altele, şi în limba engleză şi cea franceză, o plăcintă cu carne se numeşte *coţofană*.

(amenințare cu o eventuală bătaie)[43]. Pentru o motivare mai evidentă a metaforei – „dublare a necazurilor" – din acest frazeologism, St. Dumistrăcel invocă şi o altă explicație, conform căreia pupăza, fiind un ingredient al ceremonialului de nuntă, iar colacul – simbol al înmormîntării[44], expresia face trimitere la un fapt ieşit din comun: atunci cînd în timpul unei nunți (ceremonie simbolizată prin *pupăză* – pîine), a intervenit, în aceeaşi familie, un deces: peste pupăză se suprapune colacul. În aşa fel, numai dînd la iveală semnificațiile vechi ale unor componente ale frazeologismelor, metafora ce stă la baza lor devine transparentă.

O expresie foarte controversată este *a(-şi) lua valea,* deoarece surse diferite prezintă varii accepțiuni ale ei. Bunăoară, unele dicționare [147, p. 195] o explică ca „a pleca; a-şi lua tălpăşița", I. Iordan – ca „a-şi lua vînt" [79, p. 332], St. Dumistrăcel - ca „a-şi bate joc" [153, p. 254], iar M. Căluşiță-Alecu – ca „a-şi lua rămas bun" [11, p. 71]. Toți îşi argumentează opiniile în funcție de semnificația unității lexicale *vale* (< lat. *vallis*)[45] care, în unele cazuri, are o semnificație desuetă, ieşită din uzul comun. Unul din sensurile învechite ale lui *vale* este cel de „rîu, apă curgătoare", în care „la vechiul început natural al anului (ce se situa primăvara), erau „traşi cei aleşi după anumite criterii şi, apoi, cei întîlniți în cale, ca formă de manifestare a unui ritual antecreştin de fertilitate, descris şi de călători străini prin Țările Româneşti [...] şi combătut, din sec. al XVII-lea, de biserică (Dosoftei, Iacob Putneanul)" [153, p. 254]. Aşadar, conform obiceiului (numit „obiceiul vălăritului"), „vălarul", unul din feciorii din ceată, după ce „trăgea în vale", ieşea din apă, devenind subiect de distracție pentru cei din jur, iar frazeologismul *a lua la vale* se referă, bineînțeles, la efectele dezagreabile ale acestei acțiuni[46].

Pînă aici am supus analizei cuvinte care, în majoratatea lor, sînt temeinic şi statornic „înşurubate" în fondul de bază al vocabularului, caracterizîndu-se, între altele, prin productivitate frazeologică şi printr-o prodigioasă mobilitate semantică. Prinse în angrenajele contextuale ale frazeolgismelor, şi cuvintele din masa vocabularului îşi pot actualiza sensurile lor învechite, cu care nu se mai utilizează astăzi.

De pildă, *noimă* (< ngr. *nóima*), cu vechea semnificație de „înțeles; rost", atestată în sec. al XVIII-lea şi păstrat într-o serie de frazeologisme: *a nu avea nici o noimă* „a fi fără sens, absurd";

---

[43]St. Dumistrăcel menționează că metafora sau imaginea unei succesiuni de nenorociri este nemotivată în acest caz [153, p. 204].

[44]Această semnificație o atestăm şi în proverbul *a-i mînca* cuiva *colacii*.

[45]În cazul accepțiunilor „a pleca, a-şi lua vînt" ale frazeologismului, cuvîntul *vale* actualizează sensul său obişnuit de „depresiune, adîncitură de teren, alungită, străbătută de o apă curgătoare", fiind în opoziție cu *deal*.

[46]M. Căluşiță-Alecu vine cu o altă explicație, considerînd că *vale* din expresia *a–şi lua valea* nu e altceva decît salutul roman *vale*!, cînd romanii s-au retras de pe teritoriul Daciei. Cercetătoarea aduce drept argument şi faptul că „*va, val* sugerau în preromână sensul clar de loc de curgere sau de **trecere**" etc. [11, p. 71].

fără (nici o) noimă „fără sens, fără judecată”; *a avea noimă* sau *cu noimă* „logic, cu judecată; înțelept, cuminte”[47]; *a găsi noima* „a găsi o soluție pentru o chestiune”.

În limba veche, prin figura de stil numită de latini *pars pro toto* (sinecdocă), cuvîntul *obraz* (< sl. *obrazŭ*), cu accepțiunea de „fiecare dintre cele două părți laterale ale feței”, învederează sensul de „ființă omenească, om, persoană, ins”[48]. Cu acest sens arhaic, substantivul *obraz* s-a menținut în expresiile: *obraz subțire* „persoană fină, pretențioasă, care trăieşte în lux”; *a ajunge obraz* „a deveni persoană cu vază, a ajunge demnitar” .

Nevoie (< sl. *nevolja*) „necesitate, cerință” se păstrează în cîteva expresii cu sensul învechit de „treburi, afaceri; constrîngere”: *a-şi căuta de nevoi* „a se îngriji de propriile sale interese şi obligații, fără a se amesteca în lucruri care nu-l privesc; a-şi vedea de treabă”; *de nevoie* „fără voie, constrîns, silit (de împrejurări)”; *de (din) nevoia* cuiva (a ceva) „din cauza cuiva”

Sensul arhaizat al cuvîntului *lipsă* (< ngr. *lípso*) „necesitate, trebuință” (actualmente, „absență”) transpare în frazeologismele: *de lipsă* „necesar, indispensabil”; *a fi (de) lipsă* „a fi necesar”; *a afla de lipsă* „a considera necesar”; *a avea lipsă* „a avea nevoie”.

Împrumutul maghiar *pont* semnifică „o aluzie răutăcioasă, ironie”. Îl atestăm în frazeologismele *la pont* „la momentul potrivit, la timp, la țanc” şi *a pune pont* „ a hotărî, a fixa locul potrivit pentru ceva”, în structura cărora el îşi actualizează sensul învechit de „punct (în spațiu sau timp)”. La fel, în expresiile *cu surle şi trîmbițe (tobe, trompete, zgomot)* sau *cu surle*, adică „cu multă agitație, cu mare vîlvă” şi *a juca un dulap* „a întinde cuiva o capcană”; *a căuta (a întoarce, a umbla cu) chichițe şi dulapuri*; *a învîrti dulapuri* „a umbla cu înşelătorii”, unitățile lexicale *surlă* şi *dulap* şi-au păstrat sensurile lor vechi, ieşite din uz astăzi de „instrument muzical” şi, respectiv, „capcană; înşelăciune”.

În opera lui Dosoftei, frazeologismul *a pica în petrecere* „a intra în mare nevoie” conține, de asemenea, un arhaism semantic – *petrecere* cu sensul de „suferință, caznă, neplăcere” [97, p. 52].

Unitățile lexicale *coajă* (< sl. *koža*) şi *blană* (< bg. *blana*) au un sens comun – ideea de înveliş exterior (primul priveşte numai inanimatele, iar celălalt numai animalele cu păr bogat, a căror piele omul o foloseşte pentru nevoile sale). Într-o singură expresie populară, vădit grosolană, ce a apărut, probabil, în sudul țării, *coajă* îşi actualizează un sens învechit: „piele de om” – *a lua pe coajă* „a mînca bătaie” sau, mai aproape de formularea populară, *a o lua (bătaia) pe piele* [38, p.

[47] *Ce noimă ar fi avut să împing părerea de rău cuvenită pînă la a plînge în acel necunoscut pe un Marcellus?* (M. I. Caragiale, p. 48).

[48] Unitatea lexicală *față* (< lat. *facies*), sub influența corespondentului său slav *obrazŭ*, a dobîndit şi sensul de „persoană”, semnificație străină limbii latine şi limbilor romanice. *Față* cu sensul de „persoană” se întrebuințează şi ca termen special teologic (*față bisericească)*.

58]. De asemenea, cuvîntul *blană* în româna veche a denumit şi învelişul exterior al unor vegetale, respectiv, coaja copacilor sau trunchiul de copac. Ipoteza o putem întemeia şi pe sensul frazeologismelor *a dormi blană* şi *a zăcea blană*, sinonime cu *a dormi* sau *a zăcea* buştean[49].

Dacă cunoaştem sensul cuvîntului *ghiont* („lovitură dată cuiva cu pumnul sau cu cotul pentru a-l îmbrînci, a-i atrage atenţia"), atunci expresia *a lovi cu ghiontul* nu e altceva decît un pleonasm inadmisibil, care ar trebui penalizată de norma literară. Lucrurile nu sînt tocmai aşa. Explicaţia rezidă în faptul că, în trecut, substantivul *ghiont* avea sensul de „obiect mic, rotund-ascuţit, dur; bulgăre"[50], iar în expresie el a dezvoltat sensul metaforic de „pumn".

Substantivul *mal* apare într-o serie de frazeologisme, precum *un mal de om (de femeie)* „un bărbat (o femeie) foarte zdravăn(ă)"; *cît un mal* „(despre fiinţe) mare, mătăhălos" ; *maluri de vreme* „foarte mult timp". Dacă raportăm cuvîntul *mal* la semnificaţia lui obişnuită – „margine (îngustă) de pămînt, situată de-a lungul unei ape; ţărm" – atunci ne vine greu să relevăm evoluţia lui semantică în cadrul frazeologismelor (unde denotă ceva foarte mare). Pentru a înţelege, facem apel la un sens mai vechi al lui *mal*, periferic astăzi în limba română (dar principal în albaneză: cf, alb. *mall* „munte") - de „munte". De aici şi un sens metaforic – „cantitate mare de ceva, grămadă", pe care-l actualizează unitatea lexicală în structura frazeologismelor de mai sus.

Şi o serie de verbe au rămas cristalizate cu sensurile sale învechite în structura frazeologismelor. Bunăoară, cultul păgîn a lăsat cîteva urme şi în limbă chiar după încreştinarea noastră. Drept argument ne poate servi expresia *a arunca vina* pe cineva, în care verbul *a arunca* s-a cristalizat cu înţelesul său originar „a îndepărta de la sine un rău (şi a-l da altuia), pe care-l avea termenul religios latin *averrunco* (*Mars pater, te precor ut calamitates averrunces*). Lesne de observat că sensul pe care-l actualizează verbul *a arunca* în expresia dată e mult diferit de sensul cu care, la ora actuală, e compatibil acest verb (înregistrat de dicţionar): „a face (printr-o mişcare violentă) ca ceva să ajungă la o distanţă oarecare". În expresia *a se arunca în partea* cuiva „a semăna la chip sau la fire cu cineva (din familie)", verbul *a se arunca* s-a conservat cu sensul de „a semăna", pe care nu-l mai actualizează azi în alte contexte.

Similar e şi cazul verbului *a rupe* din frazeologismele *a rupe preţul (tîrgul, tocmeala)* „a cădea la învoială într-o problemă; a fi de acord asupra preţului" şi *a rupe legea* „a decide, a pronunţa hotărîrea într-un proces", unde verbul s-a conservat cu sensul vechi „a decide". Pentru înţelegerea acestor expresii, „instructivă e locuţiunea paralelă *a rupe sfat* din „Herodot". Or ce este

[49]Şi în limba albaneză, *blanë* semnifică „miez de arbore", precum şi „trunchi de copac".

[50]În sudul Basarabiei a fost înregistrată forma de plural a substantivului *ghiont – ghionturi* pentru a desemna „sarmale" sau „găluci", foarte apropiate de semnificaţia „bulgăre", de data aceasta însă fiind vorba de o specializare în a denumi un preparat culinar de formă rotundă-luguiaţă (a se vedea [105, p. 309]).

„negoțarea", „tîrguiala", la capătul căreia „se rupe prețul", dacă nu o discuție în contradictoriu, între vînzător şi cumpărători. Unul cere un preț, celălalt oferă altul, pînă cînd, în sfîrşit, „se rupe prețul", întocmai cum „se rupe sfatul", căzîndu-se la învoială [8, p. 52].

Verbul *a păzi* (< sl. *paziti*) îşi actualizează într-o serie de frazeologisme sensul său arhaic „a respecta, a îndeplini o poruncă, un angajament": *a-şi păzi treaba* „a-şi vedea de treabă, a fi prudent, rezervat", *a-şi păzi calea (drumul)* „a nu se abate din cale; a umbla haimana".

Arhaisme semantice pot fi considerate şi unitățile lexicale *cucuieta* şi *gurguieta* „biserică (clădită, de obicei, pe o ridicătură)" în structura frazeologismelor *a duce (a pune) la cucuieta* sau *a sta la cucuiata* „a duce la cimitir; a muri" şi *a pune la gurguiata* „a da uitării", unde ele îşi actualizează sensul (anemic azi) de „cimitir". Această semnificație poate fi explicată prin faptul că, aşa cum bisericile, de obicei, sînt plasate pe înălțimi, la fel şi cîmpurile funerare, conform culturilor arhaice, cu mult anterioare creştinismului, se plasau pe ridicături ale solului, în aşa fel încît mormintele să fie protejate de inundații, de eroziunea apelor etc. [154, p. 120].

Numărul frazeologismelor ce conțin în structura lor arhaisme semantice este foarte mare. În continuare vom enumera unele unități lexicale care s-au sedimentat în cadrul expresiilor fixe cu unul din sensurile lor arhaizate. Astfel, *opincă* „încălțăminte țărănească din piele", s-a cristalizat în expresiile *a fi din opincă* „a fi de origine țărănească"; *de la vlădică pînă la opincă* „din toate clasele sociale, toți"; *moş* „bărbat în vîrstă" - în expresiile *de cînd cu moş Adam* „din vremurile de demult"; *a spune (a îndruga, a înşira) moşi pe groşi (păroşi)* „a îndruga nimicuri"; *de cînd cu moşii verzi (roşii)* „de foarte multă vreme", *a se strînge lumea ca la moşi* „a se aduna multă lume*"; la moşii cei verzi* „niciodată", *din (de-a) moşi-strămoşi* „păstrat din generație în generație" cu sensul arhaic de „bunic; ascendent (mai îndepărtat), strămoş"; *sminteală* „nebunie" – în expresiile *a da* pe cineva *de sminteală** „a face de ocară" cu sensul vechi „stricăciune, pierdere, pagubă"; *cumplit* „groaznic, nemilos" - *(pînă) în (la) cumplit* „pentru totdeauna" cu sensul arhaic „totalitate, integritate" etc.

Sintetizînd cele menționate, credem că o serie de frazeologisme constituie vestigii arhaice ce conservă „straturi de cultură" vechi, „uitate" chiar cu trecerea timpului, datorită prodigioasei mobilități semantice a unităților lexicale. Datoria lingviştilor este de „a dezgropa" aceste sensuri, valorificînd bogăția şi profunzimea limbii române.

§ 3. Arhaisme derivate semantice

Există şi frazeologisme ce conțin în structura lor arhaisme semantice al căror specific constă în faptul că sensurile arhaice respective se regăsesc la un derivat foarte apropiat cu sau fără prefix al unității lexicale în cauză. De aceea, le-am numit arhaisme derivate semantice. Toate aceste formații

sînt motivate sub aspect etimologic: unele fiind moştenite din latină (*tinde* < *tĕndĕre; petrece* < *petraicere*; *dedulci* < *de dulcis; credinţă* < *credentia* etc.), altele fiind împrumuturi (*a clăti* < sl. *klatiti*; a *săvîrşi* < sl. *sŭvrŭšiti*).

În scopul de a acoperi cu substantivele ***săvîrşire, săvîrşit*** „propria lor posteritate", se relevă sensurile lor arhaizate „sfîrşire, capăt", cu care acestea s-au menţinut în expresiile: *a aduce la (în, întru) săvîrşire (săvîrşit)* „a sfîrşi"; *fără de săvîrşire* „în mod continuu, veşnic"; *a lua săvîrşire* „a se sfîrşi, a se termina". Aducem în continuare şi alte exemple.

Credinţă, desemnînd azi „siguranţă, convingere", apare cu sensul învechit „încredere" în următoarele frazeologisme: *a-şi mînca credinţa* „a se comporta astfel încît nu mai inspiră încredere"; *a bea (a lua, a sorbi) credinţă (credinţa)* „a gusta din mîncărurile servite domnitorului pentru a-l încredinţa că nu sînt otrăvite"; *a se lăsa pe credinţa* cuiva „a se încrede în cineva, a se bizui pe cineva"; *a face credinţă* „a se logodi"; *de credinţă* „demn de încredere; credincios"; *în credinţă* „într-adevăr".

Un arhaism semantico-derivativ foarte răspîndit în limba română veche este ***trăsură***, cu sensul „linie a feţei", ceea ce astăzi numim *trăsătură*. Sensul său actual – „vehicul pe patru roţi, cu arcuri, tras de cai" nu este compatibil cu expresia *printr-o trăsură de condei* „printr-o trăsătură de condei, dintr-o dată", căci aici unitatea lexicală în cauză s-a menţinut cu sensul său arhaizat.

A se trece (< lat. *traicĕre*) „a merge fără a se opri" îl atestăm cu sensul arhaic de „a întrece, a depăşi limita obişnuită, normală" în expresiile: *a se trece din pahare (din băut)* „a bea prea mult; a se ameţi de băutură"; *a trece măsura* „a exagera"; *a se trece cu firea* „a lua lucrurile prea în serios; a se emoţiona".

A petrece (< lat. *petraicere*) cu sensul vechi „a trece, a muta, a deplasa, a transporta dintr-un loc în altul"[51] îl atestăm în expresiile: *a petrece* ceva *din mînă în mînă* „a trece ceva de la unul la altul, pe rînd, pe la fiecare"; *a-şi petrece ochii la…* „a-şi plimba privirea asupra unor lucruri sau fiinţe, a trece cu privirea de la unul la altul (de la una la alta)"; *a se petrece din lumea noastră (din această lume)* „a muri".

A tinde cu sensul arhaizat „a întinde"[52] îl regăsim în *a tinde* dreapta* pentru cineva „a sprijini o anumită cauză, a interveni pentru ceva". ***A se dedulci*** cu sensul învechit „a se îndulci; a prinde gust, a gusta ceva cu plăcere" îl atestăm în *a se dedulci ca calul la tărîţe* „a se deprinde cu binele, a se complăcea într-o situaţie avantajoasă. ***Serios*** (< lat. *seriosus*) a rămas conservat cu

[51]Unitatea lexicală *petrecere* „vine de la *pertrajicere*, cu acel *trajicio*, *tranjicio*, care însemna la început aruncare a podului peste şi trecerea dincolo". *Petrecerea*, aşadar, este, dacă am putea spune astfel: *peste-prin-trecere*. Deci problema sensului vieţii, după C. Noica, este „ce ai de făcut cu petrecerea ta prin viaţă?" [97, p. 54].

[52]În vocabularul limbii române contemporane, fireşte, există verbul *a tinde*, care are însă sensul de „a năzui, a aspira".

sensul său vechi „seriozitate” în *cu (tot) seriosul* „cu toată seriozitatea, cu toată convingerea, fără glumă”; *a lua* pe cineva sau ceva *în serios* „a acorda unei persoane sau unui lucru toată atenția, a-l socoti vrednic de luat în considerație”. ***A clăti*** cu sensul arhaic „a clătina” îl regăsim în *a nu (se) clăti fir de păr din capul* cuiva „a nu (se) primejdui cu nimic viața cuiva”; *a clăti capul (din cap)* „a-şi mişca capul într-o parte şi într-alta (în semn de îndoială, dojană etc.), a da din cap”; *a nu se clăti din loc* „a nu se clinti, a nu se mişca, a nu se urni din loc, a rămîne nemişcat”.

După cum s-a putut constata, lărgirea sferei semantice şi modificările survenite în accepțiunea unor vocabule românești este una din virtuțile limbii, ce-i conferă noi mijloace de expresie. „Precum într-un sanctuar” (M. Eminescu), în limbă „reconstituim piatră cu piatră tot ce-a fost înainte”, ocupațiile, tradițiile neamului nostru. Cercetarea sensurilor arhaice ale unor componente din frazeologismele româneşti din limba actuală ne permite să relevăm încă o dată cum întreaga viață a strămoşilor noştri, credința, evenimentele istorice şi-au lăsat amprenta în ea. Studiind limba deci, ne cunoaştem mai bine istoria noastră. Însă, ca şi Marea Piramidă, şi simbolurile, şi miturile, limba română ne transmite aceste informații codificate. Pentru a le descifra e nevoie, de cele mai multe ori, de săpături adînci şi studii aprofundate.

Capitolul V

LOCUL FRAZEOLOGISMELOR ARHAICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ

§ 1. Specificul frazeologismelor arhaice

După cum se ştie, limba nu este Érgon (produs), ci Energia (activitate). Ea este în continuă mişcare, evoluție, proces care, firește, se derulează foarte încet. De aceea, nu se poate face o delimitare netă între vechi şi nou, cu atît mai mult că specificul fenomenului lingval presupune, adeseori, coexistența faptelor de limbă ce reprezintă noul şi vechiul. Anume aceasta asigură continuitatea procesului evolutiv, numită de E. Coseriu „schimbare în mers" [22, p. 57].

O trăsătură caracteristică a frazeologismului e faptul că el, ca şi limba în întregime, se află într-o perpetuă evoluție. Dinamica acestei evoluții, analizînd elementele componente ale acestor îmbinări fixe, poate fi sesizată nu numai în diacronie, ci şi în sincronie. Edificatoare, în acest sens, sînt frazeologismele arhaice, ce conțin în structura lor fenomene învechite, care „au supraviețuit" şi persistă azi în uz numai în calitate de elemente constitutive ale structurilor fixe. Aceste arhaisme (lexicale, semantice, gramaticale etc.) sînt familiare vorbitorilor, întrucît ei le folosesc (de obicei, fără a le cunoaşte sensul) atunci cînd recurg doar la combinații fixate, şi nu la grupări libere de cuvinte (create în momentul comunicării), ele nefiind compatibile cu întrebuințarea acestor unități lexicale ca entități independente. În aşa fel, chiar şi după „moarte", arhaismele respective continuă „să vegeteze" în limbă, căpătînd o a doua viață (care se dovedeşte a fi nu mai puțin activă şi lungă decît prima). Aceste elemente arhaice, ce reflectă particularitățile lexico-gramaticale şi semantice ale limbii vechi, s-au conservat în structura frazeologismelor şi constituie unul din factorii esențiali ce demonstrează legătura limbii contemporane cu istoria. În mod firesc, apare întrebarea cum aceste fapte glotice învechite au reuşit să se mențină în limbă.

Unii cercetători consideră că aceasta e posibil datorită sensului frazeologic integral, indivizibil (a se vedea [140, p. 169]). Astfel, sensul frazeologismului nu se deduce din semnificațiile elementelor componente, din simplul motiv că aceste elemente componente (sau, cel puțin, o parte din ele), în mod independent, nu au sens în limba contemporană. Vorbitorul memorizează şi reproduce expresia, fără a-i conştientiza semnificațiile componenților ei[1]. Forma internă a frazeologismului, precum şi imaginea ce stă la baza lui nu sînt conştientizate astăzi, deşi expresiile respective nu sînt supuse arhaizării decît parțial. În aşa fel, datorită specifiului semantic al

[1]Frazeologismul este reconstituit în conştiința vorbitorului asemenea unităților lexicale, adică de-a gata. Astfel, vorbitorul leagă direct frazeologismul cu ideea generală pe care o exprimă acesta, ceea ce face ca sensul fiecărui element component, în parte, să nu mai fie sesizat, cu alte cuvinte, să fie „uitat".

frazeologismului (față de îmbinările libere de cuvinte), în momentul reproducerii lui în conştiința vorbitorului, precum şi al perceperii lui de către ascultător, devine absolut lipsit de importanță dacă există sau nu în componența lui elemente arhaice, fie chiar incomprehensibile pentru vorbitorii de azi. Deci una din cauzele principale ale conservării arhaismelor în structura frazeologismelor o constituie sensul generalizat, integral al acestuia, ce nu reprezintă suma sensurilor elementelor componente.

Luînd în considerație unitatea dintre formă şi conținut, credem că în situațiile cînd analizăm cauzele sedimentării arhaismelor în structura frazeologismelor, nu trebuie să ignorăm nici forma îmbinărilor stabile de cuvinte. Menținerea arhaismelor e favorizată şi de particularitățile formale ale frazeologismului: caracterul stabil, imuabil, precum şi de topica fixă a elementelor componente. Cu toate că semnificanții unităților lexicale din structura frazeologismelor fuzionează într-un tot întreg, totuşi se păstrează structura polinomică a semnificaților, ce constituie expresia lor materială. Aşadar, caracterul specific al structurii lexico-gramaticale nu poate să nu influențeze asupra sensului frazeologic, „împovărîndu-l" prin materia sa.

Una din cele mai importante trăsături caracteristice ale frazeologismelor arhaice este „incorectitudinea" structurii, plasarea ei în afara normei limbii actuale. Anume această „iregularitate" reprezintă o puternică sursă pentru expresivitatea frazeologismului. Doar un cuvînt ieşit din uz şi, respectiv, neclar sau o formă gramaticală neobişnuită, deci, într-un anume fel, „exotică", impune cititorul sau ascultătorul să-şi încordeze atenția, întrucît îi „zgîrîie" auzul şi îi stimulează reacția lui emotivă. Trebuie să remarcăm, în special, acest fapt, deoarece frazeologismul îndeplineşte în limbă o funcție estetică, emotivă. Deci arhaismele (lexicale, fonetice, derivate, gramaticale) ce se conțin în structura frazeologismelor sporesc expresivitatea acestora. Pe de altă parte, prezența elementelor arhaice contribuie la solidificarea relațiilor de structură în cadrul îmbinărilor stabile de cuvinte, măresc gradul de stabilitate şi de „rezistență" a componenților frazeologici, mențin topica fixă[2]. Deoarece sînt nişte „exotisme" izolate de sistemul fonetic, lexical, gramatical al limbii actuale, arhaismele devin nişte nuclee care „atrag" celelalte elemente componente şi „cimentează" structura frazeologismului.

Arhaismele din cadrul frazeologismelor, fiind o mărturie că îmbinarea respectivă este una stabilă, mențin caracterul ei idiomatic. După cum menționează şi cercetătoarea rusă O. S. Ahmanova, elementele învechite, fiind o parte integrantă a frazeologismelor arhaice, sînt „acele indicii diferențiatoare ale unităților lingvale respective" [157, p. 383]. Anume elementul arhaic are

[2]În general, frazeologismele arhaice se caracterizează printr-un grad ridicat de coeziune între componenți vizavi de alte tipuri de frazeologisme. Majoritatea acestor expresii nu pot fi descompuse sub aspect sintactic şi se supun doar la unele modificări neînsemnate în procesul vorbirii.

funcție diferențiatoare, esența căreia rezidă în faptul că „această funcție nu e îndeplinită de frazeologismul în întregime, ci doar de un element component al său” [ibidem]. Aceste relicve vii, luate aparte – incomprehensibile şi imperceptibile pentru majoritatea vorbitorilor – nu reprezintă o piedică în calea utilizării frazeologismelor arhaice, ci mai degrabă un indiciu al frazeologizării lor. Cu ajutorul lor, putem delimita îmbinările stabile de cele libere. În aceasta constă principala funcție diferențiatoare a diverselor tipuri de arhaisme din frazeologismele arhaice.

Bineînțeles, majoritatea frazeologismelor limbii române sînt construite din unități ce aparțin lexicului activ (cf. *a-şi lua nasul la purtare, a arunca praf în ochi, a ieşi basma curată*, *a pune mîna pe pîine şi cuțit* etc.), o bună parte din frazeologia românească însă o constituie frazeologismele arhaice, în care sînt sedimentate „încrustări lexicale”, adică fapte (lexicale, semantice, gramaticale etc.) de limbă anacronice. Aceste frazeologisme joacă un rol deosebit de important şi din punct de vedere istorico-cultural, căci sînt „martori” din trecutul limbii: fiecare element arhaic este un nucleu lexical al limbii române, al anumitor zone adiacente cu care româna a intrat în contact. Prezența acestor arhaisme – „pete negre” în limbă – reprezintă un stimulent activ pentru cercetători, sarcina cărora e de a descifra asemenea cuvinte. În acest scop, cercetătorul trebuie să studieze cultura, tradițiile poporului, spiritul şi filozofia lui.

§ 2. Stabilitatea şi varietatea frazeologismelor arhaice

După cum am menționat deja, elementele lingvale fac parte nu numai dintr-o structură proprie unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci şi dintr-o structură construită în timp. O dovadă peremptorie a acestui fenomen o constituie şi frazeologismele arhaice, care sînt, de fapt, nişte agenți de întrepătrundere şi împrospătare a culturilor, de unificare a spiritului uman din diferite veacuri. Formații ce au o vechime de secole, evocînd evenimente, imagini ale timpurilor de mult apuse, frazeologismele arhaice conservă în structura lor relicve lingvale, altfel zis, sensuri şi forme uzuale cîndva, dar arhaizate astăzi. Cu toate acestea, asemenea frazeologisme continuă să funcționeze în sistemul limbii române contemporane datorită valorii lor expresive şi educative palpabile şi actualmente. Totodată frazeologismele arhaice posedă un caracter specific față de frazeologismele care conțin în structura lor unități lexicale ca făcînd parte din lexicul activ şi se caracterizează chiar printr-o contradicție: avînd în structura lor elemente lexicale perimate, „rudimente” ale unor flexiuni învechite, sensuri dispărute şi necunoscute azi, aceste expresii sînt sesizate totuşi ca elemente ce se înscriu organic în sistemul frazeologiei contemporane. Limba literară actuală, refractară la pătrunderea elementelor perimate în sistemul său, admite, cît de paradoxal n-ar părea, prezența unor asemenea fenomene lingvale particulare, pertinent

diferenţiatoare din perspectiva momentului şi a uzului actual. Altfel zis, frazeologismele arhaice sînt, de fapt, „un fel de coprezenţă a diacroniei în sincronie” [21, p. 57]. Din acest motiv arhaismele din componenţa frazeologismelor arhaice sînt supuse influenţei a două tendinţe opuse: pe de o parte, tendinţa de stabilitate, de conservare, iar, pe de altă parte, tendinţa spre varietate şi reglementare.

Fiind indici ai frazeologizării expresiilor, arhaismele se caracterizează prin tendinţa spre stabilitate, contribuind la „solidificarea” structurii frazeologismelor arhaice şi la sporirea gradului de coeziune dintre elementele lor componente. Ele se prezintă ca nişte nuclee care „atrag” ceilalţi componenţi ai frazeologismului. De asemenea, prezenţa arhaismului exclude posibilitatea adăugarii sau a substituirii unor elemente din structura expresiei şi determină restrîngerea posibilităţilor de flexionare a componenţilor (cf. *în alţi timpi; în doi timpi şi trei mişcări; în favor; în vecii vecilor; în veci de veci; ca pe roate* etc.).

Pe de altă parte, stabilitatea structurii frazeologismelor, tendinţa de conservare, specifică lor, cedează uneori în faţa presiunii sistemului limbii, ceea ce determină expulzarea arhaismelor din componenţa frazeologismelor arhaice. Aceste frazeologisme aparţin sistemului limbii române contemporane şi servesc aceluiaşi scop: comunicarea prin limbă. De aceea, influenţa sistemului limbii – sistem autostructurant, ce-şi repoziţionează schemele, ce tinde să înlăture orice asimetrii - se face resimţită şi în cazul frazeologismelor arhaice[3], precum şi în cel al elementelor arhaice. Ultimele suportă adesea o presiune puternică de reglementare din partea normelor sistemului limbii române contemporane, care, în unele cazuri, se soldează cu înlăturarea arhaismelor lexicale sau cu „nivelarea” ezitărilor flexionare sau derivative şi înlocuirea formei anacronice cu una ce poartă girul normei literare. Bineînţeles, aceasta duce la apariţia unor variante „înnoite” ale frazeologismelor.

În aşa fel, variantele noi ale frazeologismelor arhaice apar prin suprimarea arhaismelor lexicale şi înlocuirea lor cu unităţi lexicale ce fac parte din vocabularul activ, pe motiv că sînt cunoscute şi deci contribuie, într-o măsură mai mare, la motivarea sensului frazeologic: *a ţine* ***mînie*** *(supărare)* cuiva (< *a ţine* ***pizmă*** cuiva); *a i se duce* ***vestea*** (< *a i se duce* ***pomina***); *a* ***slăbi*** *frîul* (< *a* ***slobozi*** *frîul*); *a da de* ***ruşine*** (< *a da de* ***şugubină***) etc. Există şi cazuri cînd locul elementului arhaic a fost preluat chiar de sinonimul său mai nou, care, în rezultatul concurenţei, l-a scos din circulaţie pe primul (cf. *a-i veni* ***conetul*** *– a-i veni* ***sfîrşitul****; a face mii* ***fărîme*** *– a face mii de* ***bucăţi****; a* ***făgădui*** *marea şi sarea – a* ***promite*** *marea şi sarea* etc.).

[3]Unele frazeologisme arhaice ies din uz şi se depun în rezerva pasivă (cf. *a face inaljosul, a prinde maia, a bate ceamburu* etc.).

Frazeologismele arhaice conservă şi „reziduuri” ale flexiunii învechite. Aceste elemente arhaice sînt izolate de structura gramaticală, respectiv, fonetică sau derivativă a limbii române contemporane. Şi aceste fenomene, ce prezintă abateri de la normă, suportă presiunea sistemului şi are drept efect reglementarea lor sub aspect gramatical, fonetic sau derivativ. Pe seama presiunii sistemului gramatical, poate fi pusă „nivelarea” ezitărilor flexionare dintre formele duble de plural (*-uri*/*-i, -i*/*-e, -e*/*-uri*) din paradigma unor substantive: *a călca (a merge) în (pe)* ***pasurile*** cuiva *(< a călca (a merge) în (pe)* ***paşii*** cuiva); *în alți* ***timpi*** (< *în alte* ***timpuri***); *a da* ***colte*** *(< a da* ***colți***) etc.

Şi sistemul fonetic şi cel derivativ au supus reglementării unele fonetisme şi, respectiv, arhaisme derivate din componența frazeologismelor: *cu* ***adevărat*** *(< cu* ***adevară***); *a nu face* ***tîrg*** *(< a nu face* ***tărşag****); a ieşi la* ***vedere*** *(< a ieşi la* ***vedeală****); a da în* ***paza*** cuiva *(< a da în* ***păzeală****); a-şi cere* ***iertare*** *(< a-şi cere* ***iertăciune****)* ş.a.

Exemplele de mai sus demonstrează faptul că arhaismele (fie lexicale, fie gramaticale, fie fonetice etc.) nu sînt o stavilă în calea creării noilor variante de frazeologisme, în care arhaismele sînt înlocuite cu forme simetrice din sistemul actual al limbii. Dar apariția variantelor noi nu înseamnă dispariția imediată din uz a frazeologismelor arhaice. În cele mai multe cazuri, variantele noi şi cele vechi coexistă o perioadă îndelungată. Mai mult chiar, poate fi relevat un „echilibru” în ce priveşte întrebuințarea frazeologismelor arhaice şi a frazeologismelor cu elemente componente reglementate de normă. După cum se poate lesne observa, cele două tendințe (cea de stabilitate a structurii frazeologismelor arhaice, pe de o parte, şi cea de dezvoltare şi evoluție a variantelor frazeologice „înnoite”, pe de altă parte) se opun reciproc, sînt în perpetuă rivalitate, în vederea spațiului dominat.

Interdependența acestor două tendințe explică şi rolul crescînd al modelării frazeologice: pe baza frazeologismelor arhaice mai „vechi”, ce conțin diferite elemente noi, care, fireşte, nu ajung întotdeauna fapte de limbă (adesea rămînînd la nivelul vorbirii) (a se vedea § 4).

Aşadar, apariția şi funcționarea diverselor elemente arhaice în structura materială a frazeologismelor arhaice are un caracter specific. Pe de o parte, destinația lor principală este sporirea expresivității sintagmelor respective, dar, pe de altă parte, ele condiționează funcționarea tendinței de reglementare a întrebuințării lor. Bineînțeles, la momentul apariției frazeologismului, toate unitățile lexicale din componența lui aparțin lexicului activ şi corespund normelor fonetice, gramaticale, derivative ale perioadei istorice date. Nu toate frazeologismele, fireşte, „supraviețuiesc”, multe din ele ies din circulație (cf. *a mînca schimbeaua, cal de olac, a nu-şi da meşii, a tăia nartul* etc.). În ce priveşte însă acele frazeologisme care se mențin în uz, ele reprezintă mărturii despre evoluția neîntreruptă a limbii. În cazul acestor frazeologisme, chiar dacă nu ne propunem să urmărim dezvoltarea lor istorică, rămînînd în limitele sincroniei, nu putem face

abstracție de dinamica evoluției elementelor lor componente. Această dinamică stă ascunsă în chiar structura frazeologismului. Edificatoare în acest sens sînt frazeologismele care, de-a lungul timpului, conservă arhaisme (lexicale, fonetice, gramaticale, derivate, semantice) în componența lor, dat fiind evoluția sistemului lexical, gramatical, fonetic, derivativ. Procesul de acumulare a arhaismelor şi, respectiv, de pierdere a caracterului motivat al sensului frazeologismului este unul lent. Este important să menționăm că aceste elemente arhaice din structura frazeologismelor nu „încorsetează" elasticitatea structurii, precum şi potențele de dezvoltare a varietății frazeologismelor, nu limitează şi nu modifică sfera stilistică de întrebuințare a lor.

2.1. Substituirea arhaismelor din structura frazeologismelor arhaice

Cuvintele care intră în componența frazeologismelor, deşi, în mare parte, sînt lipsite de autonomie semantică, totuşi nu sînt absorbite totalmente de semnificația generală, abstractizată, nouă, pe care o dezvoltă frazeologismul. Bineînțeles, ele se deosebesc, într-o careva măsură, de cuvintele propriu-zise, utilizate în îmbinări libere, cu toate că posedă, ca şi acestea, anumite particularități fonetice şi gramaticale bine exprimate (fiecare element component are accent fonetic, precum şi sensuri gramaticale proprii). O confirmare a faptului că elementele componente ale frazeologismelor nu-şi pierd caracterul lexematic este şi interdependența lor cu sistemul lexical şi gramatical al limbii, sub presiunea cărora deseori îşi „înnoiesc" structura lor sau îşi modifică forma unor elemente sub aspect fonetic, gramatical sau derivativ. Imposibilitatea înlocuirii unor elemente din componența frazeologismului prin altele, particularitate general valabilă pentru expresiile fixe, nu este deci aplicabilă tuturor. Unele frazeologisme sînt alcătuite din elemente mobile, comutabile prin altele – afirmație valabilă şi în cazul unor frazeologisme arhaice, care-şi „reînnoiesc" structura lor, ca rezultat al influenței sistemului lingval. Faptul că sistemul lexical al limbii exercită presiuni asupra structurii frazeologismelor arhaice constituie o mărturie că elementele componente ale frazeologismelor (inclusiv a frazeologismelor arhaice) nu şi-au pierdut caracterul lexematic, ci îşi mențin legătura cu sistemul lexical, iar prin intermediul acestuia, şi cu cel gramatical, fonetic, derivativ etc. Concludente, în acest sens, sînt frazeologismele în care locul elementului arhaic a fost preluat de sinonimul său mai nou, care, în rezultatul concurenței, l-a scos din circulație pe primul. Bunăoară, substantivul învechit *fărîme* din frazeologismul *a face mii de fărîme* a fost înlocuit de sinonimul său mai nou *bucăți*: *Şi într-o clipă, trupul nămilei* ***fu făcut mii de bucăți*** (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 410); arhaismul *divan* din expresia *a face divan** e înlocuit de sinonimul său *sfat*: *A chemat atunci împăratul,* ***a făcut sfat*** *şi au găsit cu cale să meargă împăratul s-o aducă pe zînă cu tot cu sipețelul cel verde* (*Poveşti pop. mold*., p. 206). Locul substantivului *pită* din *a-l scoate* pe cineva *din pită* a fost preluat de substantivul sinonim *pîine*: *Aşa că chiar dacă preşedintele*

*american Buch va reuşi „**să-l scoată din pîine**” pe mareşalul Sadam, acesta oricum va fi scripcă în acest cadril prezidenţial* (*Săptămîna*, 28 martie, 2003), iar cel al arhaismului semantic *scaun* din *a urca (a ridica, a sui) în scaun* – de sinonimul său *tron*: *Şi, ca să amăgească şi mai bine pe inamicii săi din ţară, aduna Divanul în toate zilele şi dezbătea proiecte de reforme, întocmai ca un domn **suit pe tron** de cîteva zile* (N. Filimon, p. 186). Substantivul *coneţ* din *a-i veni conețul* este substitut de *sfîrşit*: *O vulpe, ajungînd la adînci bătrîneţe şi simţind, că-**i vine sfîrşitul**, a chemat-o pe vulpea cea tînără* (*Poveşti pop. mold*., p. 376). Verbul *a promite* îl substituie pe sinonimul său ieşit din uz *a făgădui* în frazeologismul *a făgădui marea şi sarea*: *Şi ce nu fac părinţii pentru copiii lor: **le promit marea cu sarea**, numai pentru a-i vedea deveniţi liceeni, stînd cu nasul în carte* (*Jurnal de Chişinău*, 28 februarie, 2003) etc.

Această particularitate a frazeologismelor ce constă în „substituirea termenilor dintr-un stadiu de limbă mai nou, cuvintelor mai vechi” este numită ***înlocuirea sinonimică*** [88, p. 46][4].

Influenţa normelor sistemului limbii române contemporane asupra elementelor componente ale frazeologismelor şi apariţia în româna actuală a noilor variante ale frazeologismelor se poate datora nu numai suprimării arhaismelor lexicale din structura lor sau înlocuirii acestora cu unităţi lexicale neapărat sinonime. Arhaismele lexicale pot fi înlocuite şi prin cuvinte din vocabularul activ (nu în mod obligatoriu sinonime), pe motiv că sînt cunoscute de către masa vorbitorilor şi deci contribuie, într-o măsură mai mare, la motivarea sensului frazeologismelor (faţă de arhaisme). Procesului de „înnoire” pot fi supuse atît arhaismele lexicale substantivale, cît şi cele verbale: *a da foc* (în loc de *a da pojar*)[5]; *a-şi aduce contribuţia* (în loc de *a-şi aduce obolul*)[6]; *a fi (a merge) la remorca* cuiva (în loc de *a fi la edecul* cuiva)[7]; *a face (multă) vorbă* în loc de *a face voroavă*[8]*; a cădea grămadă* în loc de *a cădea posmol*[9]; *a face tîrg* în loc de *a face tîrşag*; *a avea minte în cap* în loc de *a avea glagore în cap*[10]; *a cînta ditirambe* în loc de *a cînta osanale*[11]; *a da (a scoate) vestea în ţară* în loc de *a da şfară în ţară*[12]; *a-i da drumul* în loc de *a-i da dîrva*; *a-şi cîştiga bucata de*

---

[4]M. Schwob, G. Guieysse şi I. Iordan au propus pentru denumirea acestui fenomen termenul *derivare sinonimică*, iar B. Migliorini – *radiaţie sinonimică* [ibidem]. Menţionăm că nu orice „înnoire” sau „modernizare” a frazeologismelor poate fi considerată *înlocuire sinonimică*, ci numai aceea în care elementul component e substituit prin sinonimul său (de pildă, *a-şi cîştiga **francul*** şi *a-şi cîştiga **bucata de pîine**, a da **şfară** în ţară* şi *a da **veste** în ţară* etc. nu reprezintă *înlocuire sinonimică).*

[5]*Să-i taie boii şi vaca, şi oile, şi calul, să-i deie foc la casă şi să-l gonească din sat* (I. Slavici, p. 134).

[6]*Fabrica de conserve a fost prima care şi-a adus contribuţia substanţială la „dezvoltarea” fabricii* (*Săptămîna*,23 mai, 2003).

[7]*Iar OSCE, slabă şi depinzînd în parte de voinţa Rusiei, merge la remorca acesteia în R.M.* (*Jurnal de Chişinău,* 23 mai, 2003).

[8]*Şi este ştiut că, mai ales cu protopopul, preoţii trebuie să nu facă multă vorbă* (I. Slavici, p. 249).

[9]*Din mulţime se ridică un ţipăt sfîşietor şi o femeie căzu gămadă* (M. I. Caragiale, p. 69).

[10]*Da’sufragiul nu prea avea minte destulă-n cap* (*Basme pop. rom*., p. 185).

[11]*Se zice că publicaţia respectivă apare cu suportul unui fost înalt demnitar de stat, care [...] cînta ditirambe actualei guvernări* (*Accente* 27 martie, 2003).

[12]*Acu-mpăratul a scos veste-n ţară, că cine o găsi fetele, li dă de nevastă* (*Tinereţe fără bătrîneţe*, p. 234).

pîine în loc de *a-şi cîştiga francul*; *a-l pune în porție* pe cineva în loc de *a-l pune în pită*[13]; *a (se) lua la cetărat* în loc de *a lua la trei parale*[14]; *a da în public* în loc de *a da în vileag*; *somn de moarte* în loc de *somn de veci*[15]*; a-i sosi sfîrşitul* în loc de *a-i sosi veleatul*; *a-i trage o mustrare* în loc de *a-i trage un zabrac*; *a sta ghemuit* în loc de *a sta gogă*; *a lua obiceiul* în loc de *a lua năravul*; *a ține mînie* în loc de *a ține pizmă; a (i) se duce vestea* în loc de *a (i) se duce pomina; a călca legea (porunca)* în loc de *a călca pravila; fără vină* în loc de *fără prihană; a da de ruşine* în loc de *a da de şugubină; a pune la închisoare* în loc de *a pune la gros*; *a intra (a se băga) în vorbă* în loc de *a se năpusti în vorbă*; *a face din tei curmei* în loc de *a nădi din tei curmei*; *a mai slăbi frîul* în loc de *a slobozi frîul*; *a nu-l lăsa inima* pe cineva *să ...* în loc de *a nu-l slobozi* pe cineva *inima să...*; *a-l bate la cap* pe cineva în loc de *a cihăi la cap* pe cineva; *a prinde de veste* în loc de *a purcede de veste*; *a o păți* în loc de *a o codălbi* etc.

În structura frazeologismelor pot rămîne conservate şi „rudimente" ale unei flexiuni, astăzi, învechite, amorfe sau forme fonetice, derivate vetuste, ceea ce constituie o consecință inevitabilă a evoluției limbii. Aceste forme arhaice sînt izolate de structura gramaticală, respectiv, fonetică sau derivativă a limbii, deoarece reprezintă cazuri de abateri de la normele limbii române contemporane actuale. E demn de menționat că aceste abateri de la normă nu afectează imaginea elementelor componente ale frazeologismelor ca unități lexicale separate, întrucît, de asemenea, suportă o influență din partea sistemului, care, în multe cazuri, se soldează cu substituirea formei paradigmatice anacronice cu una reglementată de norma literară. Şi în aceste cazuri apar variante ale frazeologismelor arhaice cu forme reînnoite, reglementate sub aspect gramatical, fonetic, derivativ, care coexistă în limba română contemporană.

De pildă, sub presiunea sistemului gramatical al limbii poate fi explicată „nivelarea" ezitărilor flexionare între formele duble de plural (*-uri/-i; -e/-uri; -i/-e*) în paradigma unor substantive din cadrul frazeologismelor: *din toate timpurile - din toți timpii*[16]; *în alte timpuri - în alți timpi*; *a cădea în genunchi - a cădea în genunche*[17]; *a călca (a urma, a merge) în (pe) paşii* cuiva - *a călca (a urma, a merge) în (pe) pasurile* cuiva*; a da colți - a da colte; a fi (cuțit) cu două*

---

[13]*Un ministru, abia pus în porție, să renunțe la blidul pus dinainte pentru un prins de peşte la Rezeni!* (*Săptămîna*, 4 aprilie, 2003, p.1).

[14]*El l-a scos afară şi l-a luat la cetărat* (*Poveşti pop. mold.*, p. 386).

[15]*În al doilea rînd, arestarea lui Urechean ar putea fi tocmai acea ultimă picătură ce va umple paharul şi [...] idioții ar putea să se trezească din somnul lor de moarte* (*Jurnal de Chişinău*, 9 mai. 2003, p. 5).

[16]*Prostituția, homosexualismul şi toate orgiile, de asemenea, au existat din toate timpurile* (*Jurnal de Chişinău*, 7 martie 2003, p. 17).

[17]*Au plîns şi au răs de bucurie, şi apoi au căzut în genunchi, de au mulțumit lui Dumnezeu cu lacrămi că le-a adus şi lor bucurie în casă, după atîta amar* (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 225).

tăişuri - a fi (cuţit) cu două tăişe; a se apuca de treburi - a se apuca de trebi[18]; *a-i merge treburile strună - a-i merge trebile strună* etc.

În alte cazuri, formele gramaticale de plural asimetrice din structura frazeologismelor arhaice, pentru a fi încadrate în tiparele existente, sînt înlocuite cu formele reglementate de singular: *a băga* pe cineva *în boală - a băga* pe cineva *în boale*[19]; *a nu-şi mai vedea capul de treburi - a nu-şi mai vedea capul de trebi*; *a-şi face treaba - a-şi face trebile*[20]; *a se duce pe copcă - a se duce pe copce; din talpă pînă în cap - din talpe pînă în cap; a* da cuiva (la ceva) *ocol - a da* cuiva *ocoale; a (se) prinde în laţ - a se prinde în laţe; a trage un somn - a trage la soamne* etc.

În urma influenţei sistemului limbii, apar variante frazeologice şi pentru frazeologismele arhaice ce conţin „încrustate" în structura lor forme „tabuizate" de plural ale substantivelor ce nu admit variaţii flexionare (singularia tantum). În cadrul variantelor frazeologice, aceste forme neadmise de limba literară sînt înlocuite cu forme de singular reglementate de norma literară: *a-şi da aer - a-şi da aere*[21]; *pînă în slava cerului - pînă în slăvile cerului*[22]; *a-şi da silinţa - a-şi da silinţele; pînă la cer - pînă la ceruri; a-şi ieşi din minte - a-şi ieşi din minţi; a-şi pierde mintea - a-şi pierde minţile* etc.

Faptul că în limba română contemporană, alături de frazeologismele arhaice, se utilizează şi variantele acestora cu forme gramaticale ce corespund sistemului actual constituie o mărturie că elementele componente ale frazeologismelor nu se izolează şi nu „cad" definitiv din sistemul de relaţii glotice. Ele păstrează nu numai aspectul de unităţi lexicale, dar şi o serie de trăsături esenţiale ale acestora – în special, sensul gramatical. E de remarcat faptul că în cazul unor frazeologisme arhaice, forma gramaticală învechită, ce nu se încadrează în tiparele existente reprezintă un element foarte important al structurii frazeologismelor – *nucleul* lor. Această formă nu se supune procesului de „reglementare" şi de înlocuire cu forma evoluată, devenită normă astăzi. Probabil, putem vorbi şi despre un grad de sudură sporit între elementele componente. Aşa, bunăoară, e cazul formelor de plural căzute în desuetudine: *cîmpi, veci, roate* din cadrul frazeologismelor *a (-şi) lua (a apuca*) *cîmpii, a bate cîmpii, a pune* ceva *pe roate, a merge* ceva *ca pe roate, a pune (a băga)* cuiva *beţe în roate, în vecii vecilor, în veci de veci, de veci, a dormi somnul (cel) de veci* etc. Orice tentativă de modificare a acestor forme gramaticale desuete din structura frazeologismelor duce la pierderea identităţii frazeologismelor sau dispariţia acestora.

---

[18] *Dacă ţi l-a da, să-l ţii în sîn, şi numai atunci să te apuci de treburi* (*Poveşti pop. mold.*, p. 284).

[19] *Pune pază, nu omoară,/ Pe ciocoi îi bagă-n boală* (*La izvoare*, p. 136).

[20] *Dacă şi-a făcut Laur Balaur treaba, s-a dus cît mai repede la curţile sale* (*Pov. pop. mold*., p 288).

[21] *După ce Păturică făcu tot ce putu, ca să-şi dea aer de om cinstit şi cu durere de inimă de averea stăpînului său, el se înfăţişă dinaintea lui şi-i dete socoteală de toate măsurile ce luase* (N. Filimon, p. 80).

[22] *Tată moşule, aş vrea să-mi crească şi mie aripi şi să zbor sus de tot, pînă în slava cerului, zise băiatul netezindu-i barba.* (B. Delavrancea, p. 425).

Prezența arhaismelor fonetice în structura frazeologismelor este, de asemenea, rezultatul procesului de evoluție a sistemului fonetic românesc. O serie de fonetisme învechite şi ieşite din uz din cadrul frazeologismelor, fiind simțite ca „vestigii ale trecutului", sînt înlocuite cu forme ce corespund normelor limbii literare actuale, ceea ce determină apariția variantelor frazeologice: cf. *cu adevară – cu adevărat*[23]; *a pune în rizic – a pune în risc; a (se) rumpe rîndurile – a (se) rupe rîndurile; în (spre, pre) trufă – în (spre, pre) trufie; a avea drit – a avea dreptul; fără osebire – fără deosebire; a (nu) avea osebire – a (nu) avea deosebire; de saţiu – de saţ* etc.

Particularitatea distinctivă a frazeologismelor cu fonetisme învechite constă în faptul că, în limba română contemporană, ele fie că sînt înlocuite cu variante frazeologice în care locul arhaismului fonetic este preluat de elemente simetrice sistemului fonetic actual (a se vedea exemplele de mai sus), fie că s-au depus ori tind a se depune în rezerva pasivă a vocabularului: cf. *cu adevară, cu asupră, a lua cu asupră, nice care, nice leacă, a delunga de preoție, întru toată deplinirea, a da îndărăpt, de-a îndărăptelea* etc. (mici excepții ar constitui doar cîteva expresii, precum *a face ţîră şi farină, ici (şi) colea* etc.).

Similar se prezintă şi cazul frazeologismelor cu derivate arhaice. Sesizînd izul lor arhaic, vorbitorii preferă să le substituie cu derivate mai noi, avînd girul normei limbii române contemporane. Drept rezultat, apar variante frazeologice: *într-o clipitură - într-o clipită, într-o clipeală – într-o clipă*[24]; *în aceeaşi clipeală – în aceeaşi clipă; a dat în păzeală – a da în pază*; *a-şi cere iertăciune – a-şi cere iertare*[25]; *cu regulatețe – cu regularitate*[26]; *a face socotință – a face socoteala; fără sființă – fără sfială; a da (a pune) crezămînt – a da crezare; a-l bate* pe cineva *fericea – a-l bate fericirea; a face făgadă* cuiva – *a face făgăduială* cuiva etc.

O bună parte a frazeologismelor, datorită arhaismelor derivate din structura lor, tind treptat să iasă din uz sau, cel puțin, să-şi îngusteze considerabil sfera lor de utilizare, la fel ca şi formațiile din componența lor (*a aduce mulțam; de porunceală; a-i fi* cuiva *de păzeală; purtătură de grijă; a lua sfîrşenie; cu slobozenie; a face prădăciune; pe slavonie; a o lua în porneală** etc.). Cîteva frazeologisme arhaice de acest gen continuă să-şi ducă „viața" în vocabularul activ. Mai mult chiar, derivatele arhaice reprezintă elemente importante în structura frazeologismelor şi suplinirea lor ar duce, inevitabil, la „dezagregarea" frazeologismelor. Astfel de elemente sînt: *iveală – a ieşi (a scoate) la iveală*; *plac – a fi la bunul plac* al cuiva, *după bunul plac; pomină – a se face de pomină*;

---

[23] *Nici c-a mai stat mult pe gînduri, ci s-a pornit, acum cu adevărat s-a pornit de-acolo de sus din cer şi nu s-a mai oprit decît în faţa lui Petre* (I. Slavici, p. 154).

[24] *Dacă află stăpînul lor, te omoară-ntr-o clipă* (I. Slavici, p. 227).

[25] *Iscusita femeie rămase în această stare de letargie prefăcută pînă cînd văzu pe postelnicul plîngînd ca un copil şi cerîndu-i iertare că a bănuit un moment virtutea ei* (N. Filimon, p. 39).

[26] *Dovadă sunt „campaniile electorale" care vin peste noi cu regularitate ca şi iernile* (*Jurnal de Chişinău*, 25 aprilie, 2003, p. 9).

putință – a fi cu putință etc. Asemenea frazeologisme fac parte din vocabularul activ al majorității vorbitorilor limbii române.

Trebuie să menționăm că tendința de substituire / „înnoire" a formelor vechi din componența frazeologismelor e destul de intensă. După cum am relevat, apar o serie de variante frazeologice cu forme paradigmatice simetrice sistemului actual al limbii române. Multe din asemenea variante se mențin în limbă, preluînd locul frazeologismelor arhaice. În acelaşi timp, trebuie luată în considerație şi perioada îndelungată a coexistenței în limbă a variantelor noi şi vechi, întrucît frazeologismelor le este caracteristică tendința spre stabilitate a componentelor lexicale şi a structurii gramaticale. Exemplele excerptate ilustrează existența unui „echilibru" în ce priveşte întrebuințarea variantelor frazeologice cu arhaisme lexicale, gramaticale, fonetice, derivate, pe de o parte, şi frazeologisme cu elementele componente reglementate de normă: atît unele, cît şi altele merită a fi studiate din diverse puncte de vedere: frecvența utilizării lor, sfera lor de răspîndire etc.

2.2. Menținerea arhaismelor în structura frazeologismelor ca rezultat al pierderii relațiilor cu sistemul lingval

Am menționat deja faptul că „înnoirea" frazeologismelor arhaice prin substituirea elementelor arhaice cu unități lexicale, ce fac parte din lexicul activ e posibilă pentru că elementele din structura frazeologismelor se află în strînsă corelație cu celelalte unități lexicale ale vocabularului. În cazul în care se pierde totalmente legătura cu alte cuvinte din vocabular, devine imposibilă şi tendința de reglementare din partea sistemului lingval. Păstrînd aceste relații cu un anumit strat lexical din vocabularul limbii române contemporane, arhaismele din cadrul frazeologismelor arhaice nu sînt „asigurate" că nu vor fi supuse anumitor modificări impuse de sistemul limbii.

Elementele componente ale frazeologismelor arhaice care „întrerup" relațiile cu celelalte unități lexicale ale vocabularului sînt absolut izolate de sistemul lingval şi nu sînt receptive la impulsurile de reglementare şi de încadrare strictă în anumite paradigme. Drept exemple de asemenea frazeologisme ne pot servi expresiile idiomatice sau expresiile ce conțin în structura lor istorisme: *a da bir cu fugiții; a prinde cu arcanul; a prinde cu oca mică; a-şi mînca lefteria; unde şi-a pierdut surdul pitacul (şi mutul colacul); a-şi da obolul; a face havalea; a da (a aduce) peşcheş (poclon)* etc.

Pierderea legăturilor de sistem ale acestor frazeologisme cu lexicul românei actuale a făcut posibilă conservarea şi sedimentarea arhaismelor în structura frazeologismelor arhaice. Acest proces de izolare a formelor sau a sensurilor arhaice, „ruperea" lor totală de sistemul lingval actual nu e unul rapid, ci e de durată, desfăşurîndu-se în mai multe trepte. De fapt, şi calea pe care o

parcurge o îmbinare liberă de cuvinte pînă la o expresie idiomatică (ce se caracterizează printr-un grad înalt de sudură şi stabilitate) e destul de lungă. Ca rezultat, apar cuvintele care, inițial, făceau parte din lexicul activ, cu timpul se arhaizează, dar se mențin în structura frazeologismului datorită faptului că s-au izolat de sistemul limbii. Anume din acest motiv, ele rămîn inerte la presiunea sistemului lingval (astfel, *bir*, *tribut* sau *oca* ş.a. au ieşit totalmente din uz şi în limba română contemporană se întîlnesc numai în cadrul frazeologismelor).

În aşa fel, influenței de reglementare îi sînt supuse elementele componente ce n-au rupt legăturile cu diverse nivele ale limbii şi viceversa, inerte vizavi de influența sistemului lingval rămîn a fi componentele ce s-au izolat de sistemul de relații lingvale. După cum e lesne de observat, cele două tendințe (de stabilitate şi de evoluție) se opun reciproc, sînt în perpetuă rivalitate, în vederea sferei de influență. Interdependența celor două tendințe explică şi rolul crescînd al modelării frazeologice: pe baza frazeologismelor arhaice mai „vechi" ce conțin diferite elemente arhaice, cu o periodicitate destul de mare, se creează frazeologisme noi, care, firește, nu ajung întotdeauna fapte de limbă (rămînînd deci la nivelul vorbirii). Bunăoară, expresia *a da şfară în* ***oraş*** (< *a da şfară în* ***țară***): *Dîndu-se şfară în oraş despre păţaniile fratelui celui mic, frații cei mai mari puseră de gînd să se ducă şi ei să se suie în acel copac* (P. Ispirescu, p.299); *a bate* ***cîmpiile şi codrii*** (< *a bate cîmpii*): *Împărăteasa şi cu fata împăratului lucrau la gherghef, iar Făt-Frumos bătea cîmpiile şi codrii, umblînd după vînat* (*Poveştile lui Făt-Frumos*, p.239); *după buchea* ***religiei*** (< *după buchea cărții*): *Mare mi-a fost bucuria, cînd am aflat că Dumnezeu e atît de îngăduitor cu noi, muritorii, permițîndu-ne să divorțăm după buchea religiei* (*Jurnal de Chişinău*, 14 februarie, 2003, p. 3).

§ 3. Gradul de învechire a frazeologismelor cu două sau mai multe arhaisme

În limba română, există frazeologisme, deşi puține, sub aspect cantitativ, ce conțin în structura lor nu numai un singur arhaism, ci două sau mai multe. Acestea, bineînțeles, se înscriu în categoria frazeologismelor arhaice, cu toate că se caracterizează printr-un grad mai înalt de sudură, adică se caracterizează printr-o legătură şi o determinare reciprocă mai mare între elementele lor componente. Interdependența dintre elementele componente ale frazeologismelor ce conțin mai multe arhaisme îşi are specificul său. În general, frazeologismelor arhaice le putem găsi anumite puncte de tangență cu *solidaritățile lexicale*. Rolul *lexemului determinat*, în cazul frazeologismelor arhaice l-ar avea arhaismul, iar celelalte elemente componente ar reprezenta *lexeme determinante*. Distincția frazeologismelor arhaice de solidaritățile lexicale constă în faptul că între lexemul

determinat şi cele determinante nu există numai o dependenţă de sens[27], dar şi o determinare lexicală, precum şi implicaţii de ordin sintagmatic: de exemplu, elementul *boale* implică obligatoriu *a băga (în); işlic – a călca pe colţul (la coada); roate – a pune (pe)* etc.

Dacă în cazul frazeologismelor arhaice cu un singur arhaism există doar o determinare unilaterală (elementul *boale* îl implică obligatoriu pe *a băga,* nu şi viceversa), atunci în cazul frazeologismelor arhaice cu mai multe arhaisme, care la fel reprezintă o relaţie orientată, există o determinare bilaterală[28]. Bunăoară, în frazeologismul *cum e peşchirul şi mundirul*, constituentul *peşchir* implică (atît la nivel lexical, cît şi la cel sintagmatic) constituentul *mundir* şi viceversa: *mundir* implică (presupune în contextul apropiat) elementul *peşchir*; componentul *netegea* determină apariţia cuvîntului *ipingea* şi viceversa (din frazeologismul *netegea pe ipingea); vlădică* - pe *opincă* şi invers (din frazeologismul *de la vlădică la opincă*) etc. Asemenea determinare lexicală reciprocă sau încrucişată între componenţii frazeologismelor constituie premisele pentru „cimentarea" frazeologismului şi mărirea gradului de sudură între elementele lui componente.

Suprapunerea arhaismelor contribuie la sporirea ponderii elementelor în cadrul frazeologismului: ele devin elemente-cheie ce determină semnificaţia expresiei în întregime. Mai mult, ele oferă frazeologismului un colorit deosebit şi o valoare stilistică inconfundabilă. Majoritatea acestor frazeologisme se caracterizează printr-o distinctă apartenenţă stilistică (ele aparţin stilului beletristic şi colocvial). Indiscutabil, asemenea componente opace, sub aspect semantic, constituie obstacole în calea motivării sensului frazeologic şi, de aceea, susţin caracterul lor idiomatic.

Gradul sporit de „saturaţie" a frazeologismelor cu diverse elemente arhaice nu presupune un grad avansat de învechire a însuşi frazeologismului. Frazeologismele care conţin un singur sau cîteva arhaisme în componenţa lor pot aparţine atît lexicului activ, fiind cunoscute şi întrebuinţate de majoritatea vorbitorilor limbii, cît şi, în aceeaşi măsură, celui pasiv. În această ordine de idei, frazeologismele arhaice se apropie mult de frazeologismele ce sînt constituite din elemente aparţinînd lexicului activ, private de arhaisme, care, de asemenea, se pot arhaiza şi ieşi din uz (cf. *a pune* cuiva *odihnă, a face pradă, nu tîrzie vreme, a lega tabără, a lăsa la vatră* etc.). Pe de altă parte, frazeologismele arhaice cu două sau mai multe arhaisme pot rămîne foarte productive şi frecvent utilizate: *Şi mergînd din sus la vale,/* ***Rămînem iuft de parale*** (A. Pann, p. 260); *Dăm cu paloşile în sus şi care o fi drept, ăla drept să rămînă, şi care o fi vinovat,* ***să pice paloşul*** *pe el, să-l*

[27]Lexemele determinante în cadrul solidarităţilor lexicale sînt acelea „al căror sens e prezent integral sau în formă de arhilexem ori clasem în alte lexeme în calitate de trăsături diferenţiale" [20, p. 41].

[28]Determinarea poate fi şi trilaterală (dacă în componenţa frazeologismului intră trei arhaisme) sau multilaterală, în funcţie de cantitatea de arhaisme din structura frazeologismului.

omoare (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 193); *Ale mele (bucatele) le consider mai speciale şi, atunci cînd fiicele sau rudele trebuie* ***să*** *ne* ***pice pe ospețe****, insist ca eu să fiu bucătarul* (*Timpul* , 21 martie, 2003, p. 13); *Unde să stea ea la vorbă deşartă cu oamenii şi cu femeile curții, sau cu străinii carii veneau* ***să-şi ia tainurile şi merticurile****?* (P. Ispirescu, p. 321); *Încălecai pe un cocoş /* ***Să*** *vă* ***spui la moş pe groş*** (P. Ispirescu, p.11); *Dragul meu Greucene, răspunse împăratul, nu pot* ***să schimb nici o iotă, nici o cirtă*** *din hotărîrea mea* (P. Ispirescu, p.17) etc.

Putem menționa, de asemenea, că prezența sau absența elementelor arhaice în structura frazeologismelor nu se află într-o legătură directă cu gradul de utilizare a lor. Firește, printre frazeologismele ce conțin mai multe arhaisme se întîlnesc şi de cele învechite, căzute în desuetudine definitiv (*c-un finic tot calic; cum e peşchirul şi mundirul; a-i pica poclon* cuiva*; a pica paloşul* pe cineva*; a-i arăta* cuiva *(a vedea, a şti) cîte parale face sfanțul; un ort, un zlot, un tult şi o oală de unt; cot de-un ort şi ață de-un zlot* ş. a.) şi frazeologisme ce aparțin lexicului activ (*a spune (a povesti, a îndruga) moşi pe groşi; de la vlădică pînă la opincă; nu face daraua cît ocaua,* sau *mai mare daraua decît ocaua; netegea pe ipingea* etc).

Aşadar, gradul de „învechire" a frazeologismului nu depinde de prezența în structura lui a arhaismelor, ci de alți factori, cum ar fi dispariția realiei denumite de frazeologism (cf. *a lega tabără* „a înconjura tabăra duşmanului"), concurența cu un alt frazeologism sau unitate lexicală (cf. *a face pradă – a fura*; *a pune* cuiva *odihnă – a întrerupe (o acțiune); a-şi da solia – a da socoteală)* ş.a.

§ 4. Motivarea arhaismelor din structura frazeologismelor prin etimologie populară

Vorbitorii tind în permanență de a îngloba fiecare cuvînt, mai ales cele inaccesibile sau insuficient de inteligibile, într-o familie lexicală cunoscută şi de a-l lega de alte cuvinte din limbă. După cum afirma Ch. Bally, „poporul" posedă, într-adevăr, un *instinct etimologic* [5, p. 31-32]. Astfel, caracterul nemotivat al unor semne lingvistice generează adeseori, ca reacție, asociații etimologice false, izvorîte din aspirația către ordine, claritate şi motivare a elementului lingval şi, totodată, o restabilire inconştientă a legăturii etimologice. Altfel zis, vorbitorii „încearcă să-şi lămurească anumite cuvinte, noi sau învechite, rare sau izolate în limbă, cu un sens neclar sau cu o formă insolită, în general insuficient cunoscute sau, pur şi simplu, susceptibile de o interpretare prin falsă asociație etimologică" [72, p. 206]. Fenomenul dat e cunoscut în lingvistică sub numele de *etimologie populară*.

Prin etimologie populară înțelegem, aşadar, „fenomenul de apropiere semantică şi fonetică, de modificare a formei unui cuvînt împrumutat sub influența unui cuvînt mai cunoscut, cu care are

asemănări de formă (rareori de sens)" [18, p. 164]. Menționăm că etimologia populară joacă un rol deosebit de important în viața oricărei limbi, lăsîndu-şi amprenta şi asupra unităților lexicale învechite din structura frazeologismelor. Astfel de cuvinte, necunoscute şi deci private de semnificații pentru majoritatea vorbitorilor, sînt, de regulă, evitate în vorbirea obişnuită. Cînd evitarea însă este imposibilă, mai ales în cazul în care termenii dați sînt elemente constitutive ale unor sintagme fixe, atunci ei, termenii, sînt adaptați formal sau, mai bine zis, substituiți cu alții cu o poziție mai certă în limbă. Mai mult decît atît, unitățile lexicale ieşite de mult din uz, nemaifiind cunoscute de cea mai mare parte a vorbitorilor sau, cel puțin, devenind neclare, „tulbură" imaginea ce stă la baza expresiei. Faptul dat, de asemenea, facilitează intervenția etimologiei populare, a cărei menire constă tocmai în a restabili imaginea şi motivarea pierdută. În aşa fel, fiind vechi documente istorice, unele frazeologisme conțin astfel de imagini refăcute printr-un proces de etimologie populară.

Ne-am propus să examinăm fenomene de etimologie populară declanşate ca rezultat al dorinței de motivare şi de dezambiguizare a arhaismelor lexicale din structura frazeologismelor. Pentru a prezenta materialul în mod sistematizat, am întreprins o clasificare a fenomenului după modelul propus de Th. Hristea, ce vizează relațiile de ordin formal şi semantic care există între elementul indus şi cel inductor[29] (a se vedea [ibidem, p. 212-240]).

I. La început, ne va preocupa cel mai răspîndit tip de etimologie populară produsă cu un element component al frazeologismului, cînd „între cei doi termeni ai fenomenului există numai raporturi de natură formală, care merg de la vaga similitudine fonetică pînă la omonimie" [ibidem, p. 212] (adică identificarea fonetică totală între elementul indus şi cel inductor), lăsîndu-i nealterat conținutul lui semantic.

Astfel, similitudinile de ordin fonetic au un rost deosebit, iar confuziile paronimice sînt principalii factori ce facilitează apariția etimologiei populare. Cu timpul, elementul *inductor* se substituie celui *indus* şi din paronime, cum erau inițial, unitățile lexicale în cauză devin omonime, iar uzul general şi norma literară le acordă girul. Întrucît substituirea a avut loc prin acționarea formei materiale a cuvîntului, vorbitorii, în tendința de a scăpa de caracterul nemotivat al semnului glotic, întreprind tentativa de a pune de acord, cel puțin parțial, forma cu sensul, realizîndu-se în felul acesta, o relativă motivare a semnului.

De fapt, în majoritatea cazurilor, se întîmplă ca numai după producerea etimologiei populare şi consacrarea fenomenului de către uz (eventual, şi înglobarea unui cuvînt într-o familie complet

[29]În mod convențional, termenul atins de etimologia populară e numit *element indus*, iar cel care o provoacă – *element inductor* (a se vedea [72, p. 206]).

străină), vorbitorii, neapărat, tind să reliefeze anumite afinităţi semantice între cei doi termeni ai etimologiei populare[30]. „Dacă totuşi avem impresia că putem descoperi afinităţi semantice chiar şi în asemenea cazuri aceasta se întîmplă numai pentru că ţinem cu orice preţ să-i descoperim fenomenului un substrat logic, care, de cele mai multe ori, nu există" [ibidem, p. 215]. Expresiile examinate, în cele ce urmează, dovedesc cu prisosinţă acest fapt.

Astfel, *apă chioară,* interpretată textual, este o sintagmă de neînţeles pentru majoritatea vorbitorilor limbii române. Analizat, strict logic, frazeologismul dat pare a fi lipsit de sens, deşi poartă o semnificaţie precisă: „băutură alcoolică diluată; mîncare de proastă calitate, medicament contrafăcut". Etimologic vorbind, este vorba de expresia *apă chiară* (< lat. *aqua clara),* care s-a întrebuinţat pînă în secolele al XVI-lea – al XVII-lea. Din păcate, curînd după aceea, apele… se tulbură: adjectivul *chiar* (provenit din lat. *clarus, -um* „limpede") cedează teren adjectivului *limpede*, care îi preia sensul, şi, arhaizîndu-se, devine de neînţeles[31]. Cu timpul, lexemul *chiara,* căruia oamenii nu-i mai ştiu proveniența, şi-a modificat forma sub înrîurirea unui alt adjectiv mai cunoscut - *chioară* (< tc. *kör* „orb"), sub influenţa fenomenului numit etimologie populară. În aşa fel, din paronime, cum erau la început, elementul „inductor" (*chioară*), substituindu-se celui „indus" (*chiara*), devin omonime. Iar uzul general a consacrat asemenea confuzii. Mai mult, posesorii limbii întreprind tentativa de a motiva semantic noua formă. Aşa deci, fiind întrebaţi cum îşi explică expresia *apă chioară*, cîţiva vorbitori au răspuns, fără ezitare, astfel: „supa sau ciorba considerată chioară, nu are nici măcar un ochi de grăsime" [ibidem, p. 215].

Paralel cu frazeologismul *apă chioară*, se întrebuinţează şi *para chioară*. Şi în cazul acestei expresii, vorbitorii au simţit necesitatea de a o motiva semantic. Analogia a fost înlesnită şi de împrejurarea că, într-o anumită perioadă istorică, moneda numită *para* era găurită la mijloc, ceea ce este de presupus că a putut să pară ca avînd… un singur ochi (a se vedea [92, p. 157]). Datorită faptului că paraua nu reprezenta decît o valoare foarte mică, la fel ca şi *apă clară* care a ajuns a caracteriza, la un moment dat, starea calitativ inferioară a unei anumite substanţe, cele două expresii au căpătat semnificaţia „(vorbe) de nimic; de importanţă minimă", cu care circulă actualmente într-o serie de texte literare: *Dumneata eşti de pricină / De venii făr' de parale / După scrisurile tale. / Că-mi este urît, nu-mi vine / Să port parale la mine / Ba nici acasă în ladă / Nu-mi plac bani să văz grămadă. / Ca şi acum, bunăoară / Nu e în ea* ***para chioară*** (A. Pann, p.34).

Analogic e şi cazul altei expresii, despre care va fi vorba în continuare. Cine măcar o dată n-a folosit sau, cel puţin, n-a auzit frazeologismul *a da sfoară în ţară*, prin care se redă ideea

[30]Asemenea interpretări imaginare, după generalizarea unei etimologii populare, e numită *motivare semantică aposteriori* (a se vedea [ibidem, p. 216]).

[31]Treptat, *chiar* şi-a pierdut şi valoarea adjectivală, păstrînd-o însă, pînă în prezent, pe cea adverbială.

referitoare la răspîndirea veştii despre un fapt oarecare. Dar puțini cunosc totuşi că, prin forma şi circumstanțele care i-au dat naştere, această expresie idiomatică reprezintă un adevărat document istoric. Forma inițială a ei a fost *a da şfară în țară*, iar sensul originar e acela de „a da de ştire, prin focuri aprinse, vestind apropierea duşmanului". Lexemul *şfară* provine din rut. *сквара* „miros de friptură, p. ext. fum înecăcios; coloană de fum". Practica nemijlocită din care a luat naştere această expresie este de mult uitată[32]. Cu timpul, accepțiunea pe care a căpătat-o idiomul era de „a răspîndi o veste", iar cuvîntul vechi din componența lui – *sfară* – a devenit de neînțeles şi vorbitorii, în intenția de a-l motiva semantic, l-au înlocuit cu *sfoară*[33]. Imaginea pe care o trezeşte în noua sa formă e aceea de a întinde vestea la fel cum ai desfăşura o sfoară (dintr-un ghem). O ilustrare elocventă a modului în care a fost refăcută imaginea dată printr-un proces de etimologie populară este şi turnura pe care o ia parafrazarea lui M. Preda, care ne lasă să ne închipuim o „plasă" de intrigi: (*Niculae) s-a ferit să intre în sforile satului.*

Nedumeriri ne trezeşte şi termenul *şoşele* din expresia *(a umbla) cu şoşele cu momele* „a umbla cu făgăduieli minciunoase, cu înşelătorii", considerat o formațiune pseudo-onomatopeică (< *şoşoi*). De fapt, *şoşele* constituie un termen produs în cadrul frazeologismului, prin substituiri şi modificări succesive (în scopul perfecționării interelației cu alți termeni ai frazeologismului) din *şutele*, care desemna „glume" şi era un element slav (identificabil în rus. *šuteti* „a glumi; a lua în rîs" sau bulgară *šutja se* „a-şi bate joc"), atestat, ca împrumut, în limba română veche. Înlocuirea acestor termeni se produce în momentul în care unitatea lexicală *şutele* se opacizează, îşi pierde „transparența" semantică, adică nu este percepută de către vorbitori la cota inițială. Trebuie menționat şi faptul că, pînă a se converti, prin etimologie populară, în termenul actual, *şutele* a cunoscut o formă ce a constituit o verigă intermediară, reprezentînd etapa premergătoare a lui *şoşele*, şi anume *şoptele* (< *a şopti*). Acesta se caracterizează printr-o capacitate de sugestie net superioară primului şi printr-o modelare ritmică: *cu şoptele, cu momele*[34]. Includerea lui în „evoluția schematică" dată constituie o etapă anterioară lui *şoşele* şi e confirmată de modificările fonetice probabile, avînd ca motivație perfecționarea construcției. Acest stadiu de modelare ritmică rămîne însă deocamdată nesatisfăcătoare, sub aspectul simetriei perfecte, specifică regimului

[32]Amintim în treacăt că frazeologismul îşi are originea într-un vechi obicei al strămoşilor noştri. Pe timpuri, cînd mijloacele de comunicare erau lipsă, vestea despre năvălirea vrăjmaşilor în țară era răspîndită cu ajutorul clopotelor (de aici şi expresia *a trage clopotele*) sau cu ajutorul focurilor aprinse pe piscuri (a se vedea [46, p. 154]). Un asemenea episod îl evocă M. Sadoveanu în romanul său *Frații Jderi: Cînd au sunat în alte sate clopote şi* ***s-a dat de pe dealuri sfară*** *în cuprins cum că vin nelegiuiții în pradă, oamenii au lăsat bordeiele şi au mînat înaintea lor vitele în stufării şi smîcuri, ascunzîndu-se şi ei acolo, pînă ce a trecut furtuna.*

[33]În opera lui I. Creangă atestăm însă forma *şfară* cu înțeles de *sfoară: Nu ştiu alții cum sînt, dar eu, cînd mă gîndesc la locul naşterii mele […], la stîlpul hornului unde lega mama o şfară cu motocei la capăt […].*

[34]*Se luă pe lîngă dînsul cu şoptele, cu momele, viclenindu-l ca să-i afle puterea* (P. Ispirescu).

construcţiilor rimate de acest tip. De aceea, pentru a dobîndi muzicalitate şi caracter mnemotehnic, sub presiunea termenului - pereche *momele*, *şoptele* reuşeşte să se convertească în *şoşele*, căzînd „pradă analogiei". Raportul *şoptele – şoşele* se încheie prin „absorbţia" unui termen „imperfect" de către celălalt „perfecţionat" în procesul de etimologie populară, determinat de acomodarea unităţilor componente pentru a desăvîrşi echilibrul expresiei. În acest mod, se realizează unirea formală a termenilor pereche (*şoşele – momele*), legătura lor tinzînd spre stabilitate prin dobîndirea unui suport fonetic constituit nu numai din acelaşi număr de silabe (condiţie îndeplinită şi în etapele *şutele / şoptele / momele*), ci şi aproximativ din aceleaşi sunete, cu excepţia unui element variabil reduplicat *ş/m,* care conferă percutanţa corespunzătoare: *şoşele/momele*.

Frazeologismul (*a nu avea*) *nici în clin, nici în mînecă* cu cineva, cu accepţiunea de „a nu avea nimic comun, nici un amestec, nici o legătură cu cineva" a fost atribuit, de către majoritatea cercetătorilor, limbajului croitorilor (a se vedea, bunăoară, [19, p. 128-129]). Şi, la prima vedere, faptul este motivat: *clinul* este „o bucată de pînză sau de stofă, în formă triunghiulară, ce se pune la diverse părţi ale cămăşii sau hainei", iar *mînecă* – „partea îmbrăcămintei ce acoperă braţul". Aşadar, prezenţa *clinului* şi a *mînecii* în această formulă se justifică. Rămîne nejustificată însă legătura logică dintre noţiunile pe care cele două lexeme le comunică şi înţelesul expresiei.

Explicarea justă, în opinia noastră, constă în faptul că forma originară a expresiei a fost *(a nu avea) nici în clin, nici în mînec,* unde *clin* avea înţelesul învechit de „pantă pe care coboară carul" (sens neînregistrat de dicţionare)[35], iar *mînec* însemna „urcuşul, acolo unde ţăranul îşi mînă boii sau caii" (a se vedea [92, p. 153]). O dată cu dispariţia din uzul curent a unităţii lexicale *mînec* şi interpretarea lui *clin* drept „bucată de pînză folosită la confecţii", vorbitorii, prin etimologie populară, modifică forma *mînec* prin cea de *mînecă* (în aşa fel, motivînd-o semantic).

Astfel, frazeologismul dat, care a fost atribuit limbajului croitorilor, deşi nu are – ca să zicem aşa – nici în clin, nici în mînecă (totuşi *mînecă*) cu denumirile din sfera îmbrăcămintei, este atestat în operele clasicilor literaturii noastre: *Ce are a face Caţavencu cu mine şi eu cu Caţavencu, nici în clin, nici în mîneci* (I. L. Caragiale, p. 79); *Să n-ai nici în clin nici în mînecă cu dînsul* (P. Ispirescu, p. 48).

Meditînd asupra sensului frazeologismului *a umbla creanga*, adică „a umbla fără rost, ca o haimana", rămînem contrariaţi din moment ce descoperim că expresia este ataşată sensului de bază al lexemului *creangă* „cracă". Lucrurile se limpezesc dacă ne referim la varianta *a umbla cranga* a expresiei date. În viziunea lui Al. Graur şi a lui V. Bogrea, *a umbla cranga* sinonimizează cu *a*

[35]I. A. Zanne afirmă că lexemul *clin* a avut „în toate părţile României" înţelesul de „o bucată de pămînt, avînd forma unui triunghi cu o bază foarte mică în raport cu înălţimea […]" [129, p. 229].

umbla craina (altfel zis *a bate laturile, a umbla marginea, a bate berbunca, a umbla sambura)* [8, p. 91-93; 62, p. 214]. Paralela făcută între aceste două expresii a permis cercetătorilor să releve că lexemul *creangă* (var. *cranga*) este, de fapt, unul remodelat din ruteanul *granga*, cu semnificația de „graniță" (la fel ca şi *craina* < rut. *Crainǎ* „margine, țară de margine")[36] (a se vedea [153, p. 61]). Datorită apropierii formale şi din necesitatea de a-l motiva, vorbitorii limbii române contemporane l-au înlocuit cu lexemul *creanga: Feciorii-aieşti doi toată ziua umblau creanga, ba la vînat, ba după alte lucruri fără socoteală* (*Poveştile lui Făt-frumos,* p. 66).

Rămînem contrariați şi la descoperirea în opera lui V. Alecsandri a expresiei *a da după piersic* cu accepțiunea „a ascunde un lucru furat", forma căreia se datorează, de asemenea, etimologiei populare (inițial, a fost *a da după mersic*) (a se vedea [154, p. 324]). Similară este situația şi în cazul expresiilor ***a mînea*** *porcii la jir* şi *cînd va trece* ***cămila*** *prin urechile acului* (a se vedea [153, p. 117]).

Frazeologismele *a-şi găsi bacăul* „a-şi găsi naşul cu cineva" şi *a nimerit orbul brăila* „este posibil orice lucru, incredibil inițial" conțin în structura lor termeni ce reprezintă denumiri ale oraşelor româneşti. Această prioritate toponimică - Bacău şi Brăila – intrigă cititorul. În cazul primului termen (Bacău), s-a găsit o interpretare. Bunăoară, se consideră că această relevare geografică evocă prestigiul vameşilor de la Bacău, exagerat de exigenți, care provocau neplăceri călătorilor şi negustorilor (prin intermediul perceperilor taxelor vamale). Dar de ce Brăila? Ambii termeni reprezintă, de fapt, nişte remodelări, prin etimologie populară, ale împrumuturilor din alte limbi, împrumuturi care s-au arhaizat. Aşa în primul frazeologism e vorba de o contaminare a cuvîntului *Bacău* şi a împrumutului din maghiară *bakó*, cu semnificația de „călău" (a se vedea [146, p. 66])[37]. De aici şi înțelesul frazeologismului de „a-şi găsi călăul": *Nu-mi umbla cu mîța-n sac şi-mi răspunde curat, cum te-ntreb, c-apoi* ***îți găseşti Bacăul*** *cu mine* (V. Alecsandri). În cel de-al doilea frazeologism, are loc o substituire de nume: „substantivul învechit german *Brille*, cu accepțiunea de „ochelari" este substituit de numele oraşului Brăila" [153, p. 167].

II. Cel de-al doilea tip de etimologie populară care afectează un component din structura frazeologismelor este tipul cînd cei doi termeni se aseamănă atît în plan formal, cît şi în cel semantic. În majoritatea cazurilor, etimologia populară se manifestă ca un fenomen inconştient, deoarece asociațiile stabilite de către vorbitori se produc exclusiv pe bazele materiale ale cuvintelor, în afara oricăror relații semantice. Producerea fenomenului în cauză e facilitată de faptul că între elementul inductor şi cel indus există nu numai confuzie paronimică, adică similitudini formale

[36]Motivarea, probabil, rezidă în faptul că, la frontiere, mişunau aventurierii, oamenii fără căpătîi.

[37]Un argument în favoarea acestei teze ne poate servi şi frazeologismul *a arăta* cuiva *bacăul*, adică „a-l amenința cu bătaia".

(singurele obligatorii), ci şi relaţii de ordin semantic. Precizăm totuşi că nu e vorba de nişte relaţii de sinonimie, fie chiar şi aproximativă, ci numai de apartenenţa la o sferă semantică comună sau, pur şi simplu, de posibilitatea stabilirii unei legături logice între cei doi termeni ai fenomenului. Exemplele ce urmează sînt edificatoare în acest sens.

În favoarea calificării lexemului *marţ* din frazeologismul *a face (a fi, a rămîne) marţ* „a bate pe cineva la jocul de table, de cărţi etc.; a învinge, a pune în situaţia de a nu mai putea obiecta nimic" drept un împrumut din limba turcă (< *mars*, cuvînt ce face parte din termenii „tehnici" ai jocului de table) [72, p. 260], turcescul *mars* a fost modificat fonetic sub influenţa numelui românesc pentru cea de-a doua zi a săptămînii: *marţi* < lat. *Martis dies*[38]. Vorbitorii au simţit necesitatea de a motiva un termen neuzitat, pe care nu-l mai înţelegeau (*mars*), folosindu-se de confuzia paronimică. Etimologia populară a acţionat asupra formei materiale a cuvîntului, modificîndu-i structura fonetică, însă această modificare nu a mers pînă la totala identificare formală a elementului indus: *marţ* (şi nu *marţi*). Deşi trebuie să menţionăm, în această ordine de idei, că mulţi îl pronunţă totuşi *marţi* (cu *i*), ceea ce denotă că, pentru o bună parte a subiecţilor vorbitori etimologia populară a finisat cu omonimizarea celor două cuvinte (elementul inductor substituindu-se celui indus). Ne confirmă acest detaliu şi exemplele din operele literare: *Organe, fluiere, chitări… cîntau într-o unire de* ***rămîneau marţi*** *cei mai buni muzicanţi din lume* (P. Ispirescu, p. 134) etc.

Trebuie să subliniem totuşi că imprecizia paronimică (*mars – marţi*) n-a fost unicul factor care a determinat declanşarea etimologiei populare. Pe lîngă o cvasiidentitate fonetică, între aceşti doi termeni există şi relaţii de ordin semantic. Bunăoară, le-a apropiat ideea de „ghinion". Or *marţi*, pentru cei superstiţioşi, e o zi cu ghinion, iar un insucces, precum ar fi pierderea la jocul de table – *mars* – poate fi motivat, de pildă, fiind pus pe seama faptului că s-a jucat într-o zi dificilă, care aduce nenoroc. Pe lîngă ideea comună de „ghinion", o altă nuanţă de sens care le apropie este cea de cîştig *dublu,* iar marţi e cea de-a *doua* zi a săptămînii [72, p. 261]. După cum e lesne de observat, asemănările formale dintre termenii etimologiei populare au fost dublate de asemănările semantice. Pentru oricine *a merge* (*a umbla, a se duce, a veni, a pleca* etc.) *pe jos* sînt formulări obişnuite, desemnînd „a se deplasa", dar, în acelaşi timp, observăm că *pe jos* nu se justifică, deoarece *pe jos* (adică nu *pe sus*) merg şi autovehiculul, trenul, bicicleta, căruţa, autobuzul etc. (cu excepţia avionului, care zboară pe sus). În limbile romanice, pentru aceeaşi noţiune de „a se deplasa" se utilizează o completare de felul lui „cu piciorul", „pe picioare" sau ceva asemănător. Aparent, expresia românească pare deci insolită. În realitate însă românescul *pe jos* a însemnat, de asemenea,

[38]Menţionăm că, în unele regiuni, termenul e rostit şi *marţ*.

„cu piciorul”, deoarece forma originară (< ngr. *πεζώς*) avea această accepțiune (a se vedea [32, p. 89]). Între *πεζώς* şi *pe jos* a intervenit un mic accident: etimologia populară. Neogreaca, în afară de adverbul amintit, are un *πέζώς* (adj.) cu semnificația „care merge cu *ποβί* - piciorul”, „pieton” şi *πέζοραρώ* (verb) „a merge cu piciorul” – toate în legătură cu „picior”. Fiind întrebuințat (în secolele al XVIII-lea – al XIX-lea), atît în relațiile oficiale, cît şi în cele mondene, în limba greacă nouă, firește că la întrebarea pusă în greceşte: „cum te duci (mergem) la…?” se răspundea uneori cu ajutorul adverbului amintit *πεζώς*. Influențați de accentul adverbului *πεζώς* pe a doua silabă şi ştiind, totodată, că grecii pronunțau pe *j* din cuvintele româneşti ca *z*, românii au transpus adverbul neogrec în *pe jos* [ibidem, p. 89][39]. În aşa fel, etimologia s-a produs, în cazul de față, cu atît mai uşor, cu cît între elementul indus şi cel inductor au activat, pe lîngă asemănări formale, şi cele de ordin semantic.

O altă expresie care prezintă interes este şi *a trage targa pe uscat*, folosită cu sensul „a fi strîmtorat băneşte, a o scoate greu la capăt”. Primul moment care ne trezeşte suspiciuni e plasarea frazeologismului în articolul lexicografic al unității lexicale *targă* (a se vedea DEX-ul) într-un alineat aparte, întrucît semnificația generală a expresiei elimină posibilitatea de a raporta cuvîntul–cheie la vreunul din sensurile – indicînd mijloace de transportat greutăți sau diverse construcții – înregistrate de dicționar. E foarte probabil ca frazeologismul dat să-şi aibă originea în sintagma *a trage* ***catarga*** *pe uscat*[40]. Substituirea cuvîntului *catargă* prin *targă*, prin etimologie populară, are loc în momentul cînd acesta se arhaizează şi-şi pierde „transparența”. Devenind de neînțeles pentru vorbitori, se produce o falsă analiză a formei *catargă*, aşa încît primul segment al cuvîntului învechit – *ca* – e interpretat ca un adverb comparativ. Iar deoarece cei care trăgeau catarga pe uscat duceau într-adevăr o viață foarte grea, ispăşind o condamnare la muncă silnică, frazeologismul a început să semnifice „a se chinui” şi apoi „a munci din greu, a se lupta cu sărăcia”.

În structura frazeologismelor au rămas conservate şi o serie de elemente turceşti, multe dintre care, în urma înlăturării stăpînirii fanariote şi ca rezultat al modernizării vocabularului limbii române (începînd cu sec. al XVIII-lea), au fost condamnate la dispariție. Sedimentate în cadrul expresiilor stabile, unele din asemenea elemente vechi, ieşite din uzul curent, în scopul de a fi motivate, au fost înlocuite de către vorbitori prin cuvinte uzuale, bine cunoscute, de obicei de altă origine. Bunăoară, turcismul *usul* cu sensul „mijloc, metodă”, din expresia *usul subțire*, a fost receptat şi înțeles de către autohtoni, datorită etimologiei populare, *cu un sul* [58, p. 146]. Grație unei astfel de „potriveli după ureche” a rezultat expresia *cu un sul subțire*: *Vezi dumneata, i-a*

[39]Această substituire a fost facilitată şi de întrebuințarea curentă a prepoziției *pe* în expresii ca *a se duce (a merge, a umbla) pe coclauri (pe deal).*

[40] Primul care a avut intuiția acestei proveniențe a fost Al. Graur (a se vedea [56, p. 275-276]).

plăcut şi lui cum am adus noi lucrul ***cu un sul subțire*** *ca să dăm exemplu Evropii* (I. L. Caragiale, p. 58). St. Dumistrăcel consideră că acesta nu este singurul reflex al termenului turcesc citat. „Prin altă falsă analiză, ulterioară, şi prin apropiere de cuvîntul turcesc *cusur* a rezultat un omofon al acestuia, în contextul *cu un cusur subțire*" [154, p. 378]. Şi această expresie rezultată pe baza etimologiei populare este sinonimă cu prima, semnificînd „cu abilitate, mascat, cu mijloace subtile" : *Iară cotoşmanul la stăpînul său, îi spuse cum a izbutit în solia lui şi puseră la cale ca în sărbătoarea viitoare să meargă împreună* (P. Ispirescu, p. 168). Similară a fost şi soarta turcismului *top* (< *top*), care desemnînd tot felul de pachete - de hîrtie sau de carton, de lumînări sau de chibrituri etc.- s-a conservat în frazeologismul *a trage* cuiva *un top de bătaie*, adică „a-l bate zdravăn". Ieşind din uz şi devenind, astfel, de neînțeles pentru majoritatea vorbitorilor, unitatea lexicală *top* a fost înlocuită prin *toc*, interjecție ce imită zgomotul produs de o lovitură, aflată sub semnul semantismului verbului *a toca*, care înseamnă, printre altele, şi „a lovi, a izbi, a bate" [153, p. 244][41].

III. În cele descrise mai sus, am relevat că etimologia populară se poate produce cînd între cei doi termeni ai fenomenului există numai raporturi de natură formală sau cînd asemănărilor formale li se adaugă şi cele de ordin semantic. Deşi mult mai rare, sînt totuşi suficiente cazurile cînd etimologia populară se produce nu ca rezultat al unor afinități semantice, ci acestea din urmă apar ca efecte ale fenomenului în cauză, adică etimologia populară afectează sensul cuvîntului. Vom ilustra situația dată prin cîteva exemple.

Expresia *a da paiéle*, de pildă, reprezintă o „deraiere" semantică prin încrucişarea accidentală a două cuvinte diferite cvasiidentice formal" [43, p. 227], mai precis omografe: *páiele – paiéle* (forme de plural ale substantivelor *pai* şi *paiá*). Aşadar, forma originară a frazeologismului este *a da paiéle* (calc după tc. *pāye vermek* „a acorda stimă") cu sensul de „a flata", unde *paiá*, un arhaism de origine turcească (*pāye*), semnifică „demnitate, funcție înaltă în Imperiul Otoman". De aceea, sensul etimologic al frazeologismului a fost „a da un titlu onorific, a numi într-o slujbă", care s-a extins treptat la „a măguli": *Încep voroava cu paşa, Farmachi îl lăuda, măgulituri şi* ***paiele*** *cît se putea* ***îi da*** (citat după [153, p. 178]). Deoarece unitatea lexicală *paiá,* arhaizîndu-se, a devenit confuză pentru majoritatea vorbitorilor, ei au tins s-o adapteze formal, substituind-o cu o unitate lexicală general cunoscută – *páie(le).* Mai mult decît atît, etimologia populară, în cazul de față, a

[41]Ocazional, şi elementul turcesc *peşin* (< *peşin*) din expresia *bani peşin* „bani în numerar", prin intermediul etimologiei populare, este deglutinat în *bani pe şină*. Faptul este motivat prin obiceiul românilor ca, vînzînd marfa, să numere banii pe un obiect de îmbrăcăminte, pe o bucată de pînză sau pe şina carului cu care a adus marfa. Vînzătorii superstițioşi nici astăzi nu acceptă să li se dea banii pentru marfa vîndută în mînă, ci pe masă sau alt obiect. Motivația este simplă: dacă cumpărătorul i-a dat cu un gînd rău, atunci răul să rămînă acolo unde i-a pus [154, p. 208].

modificat nu numai aspectul formal al cuvîntului, ci a contribuit şi la evoluţia conţinutului lui semantic. Sub influenţa semnificaţiei frazeologismelor în care apare lexemul *paie (a pune paie pe foc; a stinge focul cu paie),* se modifică şi accepţiunea expresiei *a da paiéle* (utilizată şi sub forma *a da páiele),* care ajunge să semnifice „a aţîţa, a întărîta; a ţine hangul", ceea ce ne-o dovedeşte şi exemplul din opera marelui povestitor humuleştean: *Încă te uiţi la ei, bărbate, zicea mama, şi le* ***dai paiele!*** *Aşă-i?*

Substantivul arhaic, conservat regional, *miraz* reprezintă, de asemenea, un exemplu de etimologie populară, ce a influenţat atît fonetismul cuvîntului, cît şi semnificaţia lui originară („moştenire"). Fiind un împrumut de origine turcească (*miras*), el a pătruns în toate limbile balcanice (cf. bg., scr. *miraz* şi ngr. *mirási*). Ceea ce-l diferenţiază de termenii înrudiţi din alte limbi este că numai în română, prin etimologie populară, şi anume sub influenţa verbului *a mira* (de care e apropiat formal), el şi-a îmbogăţit paleta semantică cu sensul „minune; ciudăţenie" (fără a-şi modifica forma). Anume cu acest sens, lexemul a rămas cristalizat în structura frazeologismelor: *de miraz* „minunat, straşnic"; *mai mare miraz* „spre marea mirare a tuturor"; *a fi vrednic de miraz* „a fi vrednic de batjocură", *a fi (a se face) de miraz* „a fi (a se face) de rîs".

În cazul lexemului *cărdăşie*, sub influenţa substantivului *cîrd* (< scr. *krd*), etimologia populară i-a schimbat atît latura materială (modificarea de formă fiind una uşoară, neesenţială: *cărdăşie* > *cîrdăşie*), cît şi cea ideală, modificîndu-i semnificaţia originară în sensul unei restrîngeri, specializări şi „degradări" [146, p. 227]. Dacă *cîrdăşie* avea sensul de „tovărăşie, asociaţie" (< tc. *cardaş* „tovarăş, frate"), fără nuanţă peiorativă, atunci în structura frazeologismului *a intra în cîrdăşie* „a se asocia în scopuri necinstite, meschine", el dezvoltă accepţiunea de „clică, gaşcă, întovărăşire cu scopuri condamnabile". Ne asociem părerii lui Th. Hristea, conform căreia sensul dat al cuvîntului *cîrdăşie* a apărut sub influenţa hotărîtoare a frazeologismelor *a intra în cîrd, a se pune în cîrd, a se băga în cîrd* cu cineva*,* a căror valoare depreciativă e sesizată de către toţi vorbitorii.

IV. Sfera etimologiei populare este mult mai largă decît ceea ce am analizat pînă aici. Ea cuprinde toate asociaţiile etimologice inexacte pe care simţul vorbitorilor le stabileşte în mod inconştient. Există cazuri cînd etimologia populară nu schimbă nici forma şi nici conţinutul unităţii lexicale, dar există şi se manifestă totuşi prin fixarea unor false relaţii de înrudire între două cuvinte, care nu au nimic comun sub aspect etimologic. Astfel de „asociaţii, inexacte, din punct de vedere etimologic, şi fără consecinţe asupra sensului sau formei materiale a cuvintelor", Th. Hristea le numeşte **etimologii populare latente** [72, p. 230]. Unul din aspectele cele mai importante ale ei o reprezintă *etimologia populară prin atracţie omonimică*, ce se stabileşte între două cuvinte omonime.

Deşi, în mod obişnuit, distanța dintre sensurile omonimelor este foarte mare, încît s-ar părea că apropierea lor este imposibilă pe baza unei simple identități formale, totuşi bogata imaginație a vorbitorilor, dublată de „instinctul lor etimologic" (Ch. Bally) reuşeşte uneori să releve presupuse relații de înrudire chiar între două omonime cu origini total diferite. Atestăm asemenea exemple şi în structura frazeologismelor.

Semnificația frazeologismelor *a se ține mînz (ca mînzul)* de cineva şi *a umbla de-a mînzul* cu accepțiunea „a se ține pretutindeni după cineva; a se ține scai de cineva" este bine motivată, evocînd imaginea „puiului iepei" care este, de obicei, legat de iapă, de hamul acesteia, pentru a nu rămîne în urmă sau a nu se rătăci. În felul acesta este numit, în mod obişnuit, copilul care stă mereu lîngă mamă ori un bărbat tînăr, necăsătorit, care se ține de fete şi de femei. Metafora ce stă la baza expresiei este transparentă şi de aceea nu trezeşte nici suspiciuni, nici dubii. Înțelesul originar însă al expresiei este altul decît cel actual. Cuvîntul *mînz*, conservat în componența frazeologismului, este unul vechi, ce a evoluat dintr-o rădăcină a substratului geto-dac al românei (cf. alb. *mës*) [105, p. 339] şi a denumit „ghemul făcut din firele de urzeală" ce nu au fost trecute prin ițe şi spată, ce creşte (adică se rotunjeşte) o dată cu valul de pînză şi care este, în mod obligatoriu, legat de urzeală pînă se termină țesutul. De aceea, sensul primitiv al expresiei a fost „a se ține de cineva cum se ține mînzul de stative, de urzeală". Fiind cunoscută însă mişcarea minții şi a cunoaşterii umane de la concret la abstract, sensul acestui termen a evoluat spre ideea „legat de ceva" (ghemul fiind legat de urzeală). Unitatea lexicală cu acest sens a ieşit din uz, dar s-a păstrat frazeologismul. Din moment ce vorbitorilor limbii române contemporane nu le era cunoscut înțelesul, intrat în desuetudine, a lui *mînz,* ei au început să-l motiveze (prin acelaşi proces de etimologie populară latentă), avîndu-l în vedere pe omonimul lui: *mînz,* ca „pui al iepei". Această „deplasare" masivă şi totală a sensului acestui cuvînt, după cum afirmă I. Popescu-Sireteanu, se explică prin „ecoul pe care l-a adoptat creşterea cailor în viața societății româneşti din toate timpurile", precum şi „prin legăturile fireşti dintre terminologia industriei casnice şi cea a creşterii animalelor" [ibidem, p. 340]. Avem deci aici o etimologie populară în stare latentă, întrucît cele două cuvinte omonime nu mai sînt deosebite nici chiar de către lexicografi, care le tratează, într-un singur articol lexicografic (a se vedea [149].

Dacă acceptăm opinia lui V. Bogrea că lexemul *rasol* (din frazeologismul *a da rasol* „a face un lucru în grabă, la repezeală; de mîntuială") e un alt cuvînt decît *rasol* din terminologia culinară („fel de mîncare preparat din rasol de vită sau peşte"), atunci avem, şi în acest caz, o etimologie populară prin atracție omonimică (a se vedea şi [72, p. 237]). După V. Bogrea, *rasol* e un cuvînt din graiul bărbierilor ardeleni (creație lexicală de la *ras*, participiul verbului *a rade*, la care s-a adăugat sufixul *–ol*) care numeşte „un anume preparat chimic, cu ajutorul căruia barba se poate „da jos", fără brici, în cîteva minute" [7, p. 484]. Expresia *a da rasol* deci nu face parte din

terminologia bucătăriei, ci din limbajul bărbierilor, care a dat naştere şi expresiilor *a trage un perdaf, a da o săpunează* ş.a.

Omonimele *rasol* (1) şi *rasol* (2) au fost însă atît de mult apropiate prin fenomenul de etimologie populară, încît astăzi sînt prea puţini vorbitori care fac vreo diferenţă între cele două unităţi lexcale. Mai mult decît atît, în cele mai multe dicţionare ale limbii române, frazeologismul *a da rasol* este inclus în articolul lexicografic a lui *rasol* – termen de bucătărie. Chiar şi vorbitorii încearcă să motiveze legătura dintre *rasol* „carne fiartă" şi frazeologism, prin faptul că „rasolul e o mîncare uşor de pregătit, ceva care se face repede, de unde şi expresia *a da rasol*" [72, p. 238].

Substantivul *vale* din frazeologismul *a lua la vale* „a face de rîs pe cineva, a-şi bate joc" este pus în legătură de majoritatea vorbitorilor (inclusiv de specialişti) cu *vale* „depresiune, adîncitură de teren". De fapt, *vale* < lat. *vallis* din structura acestui frazeologism, după cum afirmă St. Dumistrăcel, este un alt lexem, arhaizat, cu accepţiunea de „rîu, în care, la vechiul început natural al anului, ce se situa primăvara, erau „traşi" cei aleşi după anumite criterii şi, apoi, cei întîlniţi în cale, ca formă de manifestare a unui ritual antecreştin de fertilitate, descris şi de călători străini" [153, p. 254]. Însăşi expresia *a lua la vale* se referă la repercusiunile neplăcute ale acţiunii celor care, după ce „trăgeau în vale", ieşeau din apă devenind obiect de amuzament pentru cei din jur pe seama căruia se facea haz (a se vedea descrierea în detalii a obiceiului „Vălăritului" în [43, p. 142-170]). Prin etimologie populară latentă, vorbitorii au încercat să motiveze prezenţa lui *vale* în frazeologism, substituindu-l cu omonimul său[42].

De asemenea, şi expresia *om cu stare* „om înstărit, avut" este martorul unei etimologii populare latente. Nimănui din vorbitorii de limbă română, cuvîntul *stare* din această expresie nu-i trezeşte suspiciuni, întrucît îl leagă de *stare* cu sensul de „avere; situaţie materială (bună)". La origine însă expresia a avut alt sens. În trecut „se zicea (om) cu stare, în opoziţie, probabil, cu cel care se mută din loc în loc" [76, p. 156]. Cu alte cuvinte, *stare*, cu sensul cu care apare în expresie, sinonimizează cu *staţionare*. De aici „reiese că, în concepţia celor care au creat cuvîntul, stabilitatea, statornicia, erau condiţia bunăstării" [54, p. 41-42]. Concluzionăm deci că posesorul de stîne era, întîi de toate, „un proprietar de oi statornic" şi, apoi, lucru foarte important, „un om cu stare"[43].

---

[42]Tot la etimologie populară latentă apelează şi cercetătoarea M. Căluşiţă-Alecu pentru a motiva substantivul *vale* în frazeologismul *a-şi lua valea* „a pleca, a fugi (pe undeva)". Dînsa consideră că *vale* reprezintă aici salutul roman (*vale*!) de pe timpul cînd romanii plecau (a se vedea [11, p. 71]).

[43]Contrariaţi ne lasă şi o serie de expresii ce conţin în structura lor cuvîntul *muc – muc şi sfîrc* „de cea mai bună calitate, fin, ales"; *de muc* „excelent"; *frumos de muc* „foarte frumos" etc., care, de asemenea, au fost supuse procesului de etimologie populară latentă (a se vedea [153, p. 146]).

La fel şi în frazeologismul *a da* cuiva *mură în gură* „a oferi ceva fără ca beneficiarul să depună cel mai mic efort”, *mură* nu denumeşte „fructul mărului”, ci e un cuvînt vechi românesc, cu sensul de „mamelon”. Creat, la început, să desemneze, în limbajul copiilor, starea de neputinţă şi de neajutorare a sugarului, frazeologismul şi-a extins utilizarea la toate situaţiile în care cineva aşteaptă să primescă un beneficiu sau un ajutor fără a depune cel mai mic efort, iar unitatea lexicală mai veche *mură*, datorită „opacităţii” semantice, a fost substituită prin omonimul său, fără ca motivarea expresiei să sufere.

Există cazuri cînd, graţie etimologiei latente, s-a modificat sensul frazeologismului în întregime. O ilustrare concludentă a acestui fapt este expresia *pînă-n pînzele albe* (a se vedea [153, p. 195]).

În concluzie, menţionăm că etimologia populară este un fenomen ce şi-a lăsat amprenta nu numai asupra unor cuvinte aparte, dar şi asupra unor componente ale unei serii întregi de frazeologisme**.** Şi dacă majoritatea cuvintelor, atinse de etimologia populară, sînt efemere şi corectate, treptat, de norma literară (de pildă, cele din comediile lui I. L. Caragiale: *renumeraţie,* (lege de) *murături* ş.a.), cele cristalizate în structura frazeologismelor, în majoritatea lor, rămîn rezistente şi se generalizează, scăpînd controlului cultural.

§ 5. Modificarea frazeologismelor arhaice şi formarea cuvintelor în baza lor

Din perspectiva construirii textului, frazeologismele sînt nişte „prefabricate de vorbire”, reprezentînd o varietate a ceea ce numea E. Coseriu „discurs repetat” [21, p. 55]. În cazul unor asemenea construcţii, conform definiţiei, „uzajul îţi interzice să schimbi ceva”, întrucît sînt „gata făcute”, adică „date ca atare de tradiţie” [116, p. 136]. Cu alte cuvinte, frazeologismele, ca nişte clişee cu formă „canonică”, nu se pretează, în mod obişnuit, modificărilor.

Contestarea însă ca atitudine creatoare – în special în vorbire, – în numele sensibilizării şi conferirii de originalitate (chiar clişeului sesizat deja ca fiind banal) nu a putut să nu afecteze enunţurile despre care discutăm. Scriitorii, dar şi vorbitorii simpli, în dorinţa lor de a nu fi „închistaţi” în anumite formule, tind să „modernizeze” frazeologismele, şi, prin aceasta, conferind enunţului o nouă valoare: contestarea şi încălcarea clişeului contribuie la o exprimare subtilă şi persuasivă. Modificarea frazeologismelor reflectă preocuparea de a nu crea impresia unei „îndoctrinări” simpliste a „consumatorului” de limbă ce numai „preia” şi inserează în propriul său limbaj forme canonice arhicunoscute, ci, viceversa, relevă tendinţa spre o exprimare catalizată de o ambiţie personală şi ghidată de afect şi emoţie.

Asemenea reacţii sînt, de fapt, „manifestări ale universaliilor limbajului: *alteritatea şi creativitatea* – dimensiune în care limbajul dispune de posibilităţi nelimitate” [45]. Considerînd vorbirea drept un teren de verificare a universalităţii formelor mentale ce ghidează „destructurarea” discursului, credem că modificarea structurii frazeologismelor arhaice este un paragraf aparte în capitolul „destructurarea” discursului repetat. Firește, recurgerea la astfel de procedee are un profund substrat psihologic: stabilirea unui contact favorabil pentru a se ajunge la intenţia de manipulare prin mijloace de incitare şi seducţie. Adică, utilizînd frazeologisme arhaice în comunicarea lui, emiţătorul intenţionează să stabilească un contact aparte cu publicul (receptorul), situîndu-se pe un segment comun de experienţă idiomatică. Începerea enunţului provoacă la public o stare de aşteptare (doar el ştie că ceva trebuie să urmeze şi ştie ce anume trebuie să urmeze). Atunci cînd ceea ce urmează nu corespunde aşteptărilor, iniţial, el se simte contrariat, dar descifrarea părţii lipsă a enunţului provoacă emoţie, delectare estetică: abaterea de la normă adesea are funcţie stilistică.

Frazeologismele, ca şi alte unităţi lingvale, se supun interacţiunii dialectice dintre caracterul stabil şi cel instabil. Caracterul stabil al frazeologismului se manifestă prin păstrarea modelului structural-semantic al acestuia. Tendinţei de conservare însă i se opune, pe de o parte, tendinţa de *contragere* (reducerea elementelor componente ale frazeologismului), iar, pe de altă parte, tendinţa de *extindere* (sporirea numărului de elemente componente ale frazeologismului). Ambele aceste tendinţe duc, în cele din urmă, la „dizolvarea”, distrugerea îmbinării stabile de cuvinte.

Interacţiunea *contragere – extindere* devine posibilă datorită structurii polilexicale a frazeologismului şi este determinată de contradicţia dintre forma frazeologismului (alcătuită din mai multe elemente) şi conţinutul său unitar. De aceea, lexicalizarea unui frazeologism se soldează cu soluţionarea acestei contradicţii (dintre formă şi conţinut), dar, în ultimă instanţă, avem a face cu o soluţionare parţială. În cazul transformării frazeologismului în cuvînt, numită *delocutivare,* „supraîncărcată” devine forma cuvîntului. Astfel, nici acest proces nu epuizează contradicţia existentă. În această ordine de idei, menţionăm că îmbogăţirea vocabularului are loc sub formă de spirală, incontinuu primenindu-se atît planul conţinutului, cît şi cel al formei unităţilor limbii. Caracterul dialectic al procesului de contragere a formei şi de extindere a conţinutului unităţilor glotice e condiţionat de specificul gîndirii umane: de a face analiză şi sinteză (fenomene indispensabile). Or *contragerea* înseamnă economia mijloacelor lingvale, iar *extinderea* – risipa acestora. Contragerea şi extinderea frazeologismelor reprezintă două tendinţe ce interacţionează. Şi

una, şi alta pot determina atît procesul de creare a frazeologismului, cît şi cel de delocutivare[44]. Un moment asupra căruia ţinem să ne oprim atenţia, înainte de a întreprinde o clasificare a rezultatelor defrazeologizării, este legătura strînsă dintre procesul de contragere a frazeologismelor şi caracterul motivat sau nemotivat al semnificaţiei lor. Cunoaşterea largă a frazeologismului e determinată, în mare parte, de caracterul lui motivat, de expresivitatea şi comprehensibilitatea imaginii ce stă la baza lui. Cu preponderenţă, ultimul component (transparenţa imaginii) ghidează automatizarea şi stereotipizarea întrebuinţării frazeologismului. Iar automatizarea provoacă şi catalizează procesul pierderii motivării. Unul din rezultatele pierderii motivării frazeologismului îl reprezintă procesul de contragere a lui.

La fel şi transformarea unor elemente componente ale frazeologismelor în elemente facultative contribuie considerabil la desemantizarea lor. Astfel, pierderea caracterului motivat, desemantizarea totală a unor elemente componente ale frazeologismului determină o disponibilizare sporită a acestuia spre o condensare semantică şi o stabilitate formală. Dar şi asemenea frazeologisme sînt supuse contragerii, de unde şi fireasca întrebare *de ce?* Probabil, contragerea reprezintă doar o încheiere formală a procesului de demotivare, fiind o reflectare a contradicţiei dintre aspectul polilexical şi sensul unitar al frazeologismului. Datorită contragerii, frazeologismele devin mai compacte şi, drept rezultat, sporeşte gradul lor de generalizare. „Contractîndu-se", frazeologismele arhaice pot constitui baze derivative pentru unele cuvinte. Formarea unităţilor lexicale pe baza frazeologismelor se poate realiza în mod diferit. Se utilizează nu numai diverse mijloace derivative, ci şi „baze derivative"[45] diferite. Trebuie menţionat faptul că originea frazeologică a multora dintre asemenea cuvinte, în urma repetatelor modificări de structură, nu mai e sesizabilă. Există, aşadar, mai multe modalităţi de contragere a frazeologismelor.

5.1. Derivarea lexico-semantică (selectarea unui element aparte din structura frazeologismelor arhaice). Devenind element component al frazeologismului, unitatea lexicală îşi pierde sensurile sale anterioare. Sensul ei „se dizolvă" în sensul general al frazeologismului, care „absoarbe" sensurile elementelor sale componente. Dar, cu timpul, cuvintele din structura frazeologismelor pot dezvolta sensuri noi, neactualizate pînă atunci. Cu aceste noi semnificaţii „asimetrice", unele elemente componente ale acestora pot „reveni" în sistemul lexical al limbii.

[44]Automatizarea, stereotiparea, „şablonizarea" frazeologismelor reprezintă o condiţie primordială a „economiei" pe calea delocutivării. Pe de altă parte, „modernizarea" frazeologismului sporeşte capacitatea acestuia de a păstra forma sa (polilexicală), iar actualizarea cuvîntului duce la „desfacerea" (dezvoltarea) lui în frazeologism.

[45]Drept bază derivativă poate servi uneori frazeologismul în întregime, alteori unul sau cîteva din elementele lui componente.

Altfel zis, „eventualele” cuvinte – ex-elemente componente ale frazeologismelor – pot redeveni unități lexicale reale în sistem, cu sensurile ce le-au căpătat în cadrul frazeologismelor.

Esența fenomenului selectării unui element aparte din structura frazeologismului rezidă în faptul că aceste elemente „dezvoltă sensuri noi, inițial „potențiale” şi „absorbite” de sensul general al frazeologismului, dar capabile de a se actualiza, a se evidenția, a dobîndi capacitatea de a se reproduce în mod independent” [132, p. 170]. Cuvintele apărute în baza elementelor componente ale frazelogismelor, îmbogățite cu sensuri noi sînt receptate ca omonime față de elementele lor originare ce au întrebuințare în afara frazeologismului. Bunăoară, unitatea lexicală *liman* cu sensul „țărm, mal, port” sesizată drept arhaism, rămîne conservată în structura frazeologismelor *a ieşi (a duce, a scoate) la (un) liman* etc., fără a mai face parte din vocabularul activ al limbii române. În cadrul acestor frazeologisme *liman* dezvoltă semnificația (necunoscută în afara frazeologismelor) de „salvare”, „adăpost”, cu care îl întîlnim în opera lui I. Al. Brătescu-Voineşti: *Dumnezeu care-i trimite în fiecare zi cîte o amărăciune şi care îngăduie să i se răpească şi ultima comoară, ultimul liman, ultimul balsam!!* (p.100).

5.2. Delocutivarea

5.2.1. Derivarea

Cuvintele noi, formate în baza grupurilor lexicale stabile[46], numite ***delocutive***[47], sînt adeseori verbe. În general, în conformitate cu unitățile glotice prezente în structura verbului nou format, există două tipuri distincte de delocutive: a) create morfo-sintactic, exclusiv pe baza unui singur element, căruia i se ataşează afixe (*a sili, a vorovi, a poposi* etc.); b) create lexico-sintactic, în baza îmbinării elementelor componente ale frazeologismului, prin compunere (*vasăzică*).

Procedeul morfo-sintactic de formare a cuvintelor noi constă în selectarea unui element din structura frazeologismului, căruia i se ataşează afixe. Cele mai multe frazeologisme sînt constituite din două elemente: elementul verbal şi elementul non-verbal (care poate fi substantiv, adjectiv, adverb ş.a.). Din punct de vedere semantic, verbul are, de obicei, o importanță mai mică, rolul major în exprimarea sensului frazeologismului revenindu-i elementului nominal. Acesta este mai expresiv, mai exotic, mai pitoresc (cf. *a face* şi *popas*). De aceea, anume elementul nominal serveşte drept bază derivativă pentru delocutiv. Iată o serie de exemple edificatoare în acest sens: *a sili < a lua cu sila; a căftăni < a-i îmbrăca caftan; a poposi < a face popas; a (se) trudi < a face trudă; a*

[46]Problema derivării delocutivelor a fost cercetată în lingvistica românească de mai mulți cercetători, cum ar fi J. Byck, M. Vulpe, Th. Hristea ş.a. . Fl. Dimitrescu, de exemplu, menționa că „virtual, orice locuțiune verbală are posibilitatea de a sta la baza unui verb delocutiv” [36, p. 308].

[47]Acest termen se înscrie într-un lung şir de formațiuni cu semnificație similară: *deverbativ, denominativ, postlocuțional* (a se vedea [73]).

se molcomi < a tăcea molcom; a-şi aminti < a-şi aduce aminte; a surghiuni < a face surghiun; a îmbrînci < a-i da brînci; a rosti < a spune pe de rost; a soroci < a i se împlini sorocul; a înscăuna < a pune (a ridica) în scaun; a se cîmpi < a-şi lua cîmpii etc.[48].

Deşi unii specialişti consideră aceste formaţii ca fiind greoaie, bombastice şi chiar inutile (deoarece sinonimizează cu frazeologismele din care provin)[49], delocutivele îşi revendică dreptul la viaţă, deoarece constituie o clasă aparte de cuvinte, cu caracteristici proprii, ce substituie adesea frazeologismele arhaice (în mare, datorită faptului că sînt mai scurte) şi, spre deosebire de multe dintre acestea din urmă, se menţin în uzul general al limbii. Drept mărturie ne pot servi o serie de exemple excerptate din literatura artistică: *Ele o **silea** ca să măture prin curte, să le aducă apă şi să margă cu porcii la păşune* (*Tinereţe fără bătrîneţe*, p. 210); *Taine ce nu se dezvelesc decît celor aleşi, şi pe cari zadanic **se trudesc** a le cerceta cei ce fără chemare îşi tocesc viaţa întreagă* (M. I. Caragiale, p. 49); *Da, măria ta, porunceşte mai bine să-mi taie capul sau **surghiuneşte**-mă ca pe atîţia alţi boieri pămînteni ai ţării* (N. Filimon, p. 30); *Dar e scris într-o carte, din care nu se poate şterge nici o literă, că azi e **sorocit** sfîrşitul* (I. Al. Brătescu -Voineşti , p. 142); *Îi arătă drumul şi o-nvăţă cum să se poarte şi **să se molcomească** pîn-o ajunge să intre slujnică* (*Poveştile lui Făt-Frumos,* p. 113) ş. a.

Aşadar, şi acest mijloc de formare a cuvintelor pe baza contragerii frazeologismelor se dovedeşte a fi o modalitate eficace de soluţionare a contradicţiei dintre forma şi conţinutul frazeologismelui, iar în cazul delocutivului, elementul component al frazeologismului, care este suprimat, rămîne „incifrat" în formantul derivativ (sufix sau/şi prefix), adică afixele capătă un specific funcţional, de „parcă absorb în ele semnificaţia întregului frazeologism" [134, p. 64]. Componentul suprimat este „codificat" în mod foarte generalizat în formant, astfel încît „informaţia" pierdută nu poate fi reconstituită în cazul în care frazeologismul e dat uitării, întrucît delocutivul, în urma rivalităţii, contribuie, de obicei, la eliminarea din uz a frazeologismului sinonim. Bunăoară, delocutivele *a iordăni* sau *a cobzări* nu ne trimit decît foarte vag la expresiile *a duce cu iordanul* sau *a duce cu cobza*, iar procesul de restabilire a frazeologismului originar al verbului e pus în dificultate atunci cînd frazeologismul s-a depus în rezerva pasivă a vocabularului[50]. Mai mult decît atît, nu întotdeauna e lesne a determina corelaţia dintre frazeologism şi un cuvînt, întrucît nu sîntem în drept a trata orice derivat drept rezultat al

[48]Majoritatea delocutivelor verbale sînt create prin sufixare (*a căftăni, a se molcomi, a poposi* etc.), iar o mică parte din ele s-au format prin intermediul confixării (*a îmbrînci, a înscăuna* etc).

[49]În această ordine de idei, îl putem aminti pe L. Şăineanu, I. A. Candrea, care „au manifestat o adevărată repulsie faţă de asemenea derivate, nebănuind că uzul general va infirma convingerile lor" (a se vedea [36]).

[50]În situaţie similară ne aflăm atunci cînd există două sau mai multe frazeologisme sinonime şi nu putem determina care dintre ele a servit drept bază pentru delocutiv: e cazul, bunăoară, a lui *a înscăuna* şi a frazeologismelor *a pune în scaun*, *a ridica în scaun*.

reconstrucției unui frazeologism, altfel am simplifica excesiv problema dată. De exemplu, verbul *a vorovi*, deşi sîntem tentați a-l analiza drept delocutiv de la *a face voroavă*, reprezintă un împrumut din ruteană (*hovoryty*).

Trebuie să subliniem că studiul frazeologismelor arhaice, privite din perspectiva delocutivelor provenite din frazeologisme arhaice, duce, pe de o parte, la identificarea corectă a unor etimologii, iar pe de altă parte, la revizuirea altor etimologii, considerate, de obicei, ca denominative, în afara contextului general din care au fost desprinse. Cu alte cuvinte, dicționarele, explicînd originea unui delocutiv verbal, fac trimitere, pur şi simplu, la elementul nominal, fără a lua în considerație frazeologismul din care ultimul face parte[51]. Verbul nou format sinonimizează cu frazeologismul în general, şi nu numai cu elementul nominal din structura lui: deci adesea anume frazeologismul (şi nu numai elementul nominal din componența acestuia, cum reiese din articolul lexicografic al dicționarului) a servit drept bază derivativă pentru delocutiv.

5.2.2. Compunerea

Un alt mijloc, de data aceasta lexico-sintactic, de formare a cuvintelor noi pe baza frazeologismelor este compunerea elementelor componente ale lor[52]. Din cauza strînsei coeziuni dintre elementele componente şi a frecventei utilizări a frazeologismului, are loc, ca efect, sudarea elementelor acestuia şi trecerea lui în categoria cuvintelor compuse. Şi acest tip de contragere a frazeologismelor poate fi considerată o modalitate eficace de soluționare a contradicției dintre caracterul analitic al formei şi sensul unitar al frazeologismului, care are şi un anume avantaj. Dacă, în cazul altor procedee (derivarea, elipsa), are loc suprimarea elementelor componente ale îmbinării stabile (reconstituirea cărora, pentru frazeologismele ieşite de mult din uz, devine problematică) sau, în cazul delocutivelor derivate cu ajutorul afixelor, elementele „pierdute" rămîn codificate în formantul derivativ (prefix şi/sau sufix), atunci, în cazul compunerii, se păstrează toate elementele componente ale frazeologismului (dispare numai caracterul lui analitic). Iată de ce cuvintele compuse constituie o sursă importantă pentru frazeologia istorică[53]. Dacă pentru alte limbi exemplele de delocutive formate prin compunere sînt foarte numeroase (cf. lat. *participare* < *partem capere; benedicere* < *bene dicere;* fr. *chauffer* < lat. *cale facere;* rus. *злободневный* < *злоба дня; сногшибательный* < *сшибать с ног; инакомыслящий* < *мыслить инако; сиюминутный* < *сию минуту* etc.), atunci în limba română asemenea exemple sînt extrem de

[51]De pildă, pentru etimologia unităților lexicale *a poposi, a surghiuni, a se molcomi*, dicționarele fac mențiunea „*din popas, surghiun, molcom*" etc.

[52]Rezultatul acestui proces este numit la fel, ca şi în cazul ataşării afixelor, *delocutiv.*

[53]Unele cuvinte compuse reprezintă un depozit în care se păstrează şi pot fi reconstituite frazeologisme depuse în rezerva pasivă a vocabularului.

rare. Menționăm, în această ordine de idei, doar cîteva: *vasăzică < va (vrea) să zică; aducere-aminte < a-şi aduce aminte; luare-aminte (luător aminte) < a lua aminte* etc. Există însă cazuri cînd fuzionează nu toate elementele componente ale frazeologismelor, ci numai o parte din ele (bunăoară, elementul nominal cu prepoziție): *a înlătura < a da în lături; a întîmpina < a bate în tîmpine*[54]. Asemenea frazeologisme se întîlnesc adesea în literatura artistică: *Bătrînul, care-l ascultă cu **luare-aminte**, îi răspunse* (*Basme pop. rom*., p. 485); *Un **luător-aminte** îndată ar fi cunoscut că acel atelagiu, deşi rusesc, avea o formă cu totul moldovenească* (C. Negruzzi , p. 24).

5.3. Alte procedee de modificare a frazeologismelor arhaice

O treaptă inițială în procesul delocutivării poate fi considerată elipsa, „cel mai tipic caz de economie a limbii" [108, p. 39], căci izvorăşte din tendința strict intelectuală de a scurta vorba. Fenomenul elipsei se produce, cu preponderență, la frazeologismele cu o circulație largă, deci bine cunoscute şi lesne accesibile subiecților vorbitori. Cunoaşterea largă a frazeologismului – determinată, în mare parte, de caracterul motivat, de expresivitatea şi comprehensibilitatea imaginii ce stă la baza lui – duce la automatizarea utilizării expresiei. Acest caracter de clişeu ghidează pierderea motivării semantice a frazeologismului. La rîndul ei, pierderea motivării constituie deseori o premisă pentru contragerea frazeologismului, întrucît transformarea unor componenți ai frazeologismului în elemente facultative este în directă legătură cu desemantizarea (adică pierderea motivării) lor. Astfel elipsa reprezintă o sursă însemnată de intensificare a expresiei prin eliminarea acelor elemente ce sînt sesizate, de către vorbitori, ca fiind de prisos. În acest mod, semnificația devine mai reliefată şi capătă anume contururi prin concentrarea atenției asupra elementelor componente rămase[55]. Omisiunile, datorate ezitării de a complini comunicarea, sporesc gradul de expresivitate a frazeologismului: caracterul incomplet al comunicării determină ambiguitatea mesajului. Detaliul asupra căruia merită să insistăm însă este că elipsa presupune existența unui element „intelectual", adică „ea nu intervine decît cu condiția ca perceperea justă a celor ce spunem să fie asigurată" [79, p. 282-283].

[54]Un caz intermediar de compunere a elementelor componente poate fi considerat frazeologismul *a lua la **tripărale***, în cadrul căruia au fuzionat două dintre elementele componente (numeralul cu substantivul), fără a atenta la statutul de frazeologism al acestuia*: Cum se văzu Cîrnă-Lemne iară singur, se apucă şi mai făcu ceva în pripă de mîncare, dar ortacii lui nu fură-ndestulați cu prînzul şi erau cît p-aci să-l ieie la tripărale* (*Tinerețe fără bătrînețe*, p. 203). După cum observăm, fenomenul compunerii este suplinit de derivarea cu sufixe.

[55]Insistența asupra unor noțiuni importante se poate realiza nu numai prin repetiția lor, ci şi prin eliminarea acelor noțiuni care prezintă mai puțin interes sub aspect afectiv. Limbajul popular recurge mai des la repetiție decît la elipsă. Convingătoare, în acest sens, rămîne a fi opera lui I. Creangă.

Cu alte cuvinte, frazeologismele eliptice au, incontestabil, un avantaj faţă de frazeologismele „complete": pe lîngă faptul că sînt la fel de inteligibile, posedă şi o doză mare de afectivitate[56], care determină preferinţa vorbitorilor faţă de ele (în anume momente psihologice, colorate sub aspect emotiv). Expresivitatea sporită e determinată atît de scurtimea formulei şi de caracterul ei eliptic, precum şi de pierderea legăturilor sintactice anterioare dintre elementele componente ale frazeologismelor (raportul sintactic dintre ele, măcar că-l intuim fără dificultate, rămîne oarecum neobişnuit şi curios). Deşi toate părţile de propoziţie sînt importante şi indispensabile pentru existenţa gramaticală a unei propoziţii, totuşi ele se pot pomeni deseori în situaţia de a fi eliminate, provocînd efecte de ordin stilistic.

De cele mai multe ori, ca rezultat al contragerii frazeologismelor arhaice, sînt eliminate diverse tipuri de complemente: ***şfară în ţară***, în loc de *a da şfară în ţară*[57]; ***a nu avea glagore*** în loc de *a nu avea glagore în cap*[58]; ***a fi sărac lipit*** sau ***a fi lipit pămîntului***, în loc de *a fi sărac lipit pămîntului*[59] etc.

Aceste frazeologisme au avut o largă circulaţie, determinată de caracterul motivat, la începuturi, al sensurilor exprimate, adică de comprehensibilitatea imaginilor ce stau la baza lor. Cu timpul însă, ele pierd această motivare, ceea ce cauzează elipsa unor elemente componente ale frazeologismului. Bunăoară, expresia *a fi sărac lipit pămîntului*, la origine, este o formulă juridică (< lat. *glebae astrictus*) cu care erau calificaţi şerbii sau ţăranii neliberi – adevăraţi robi ai pămîntului (moşiei, satului), unde se născuse (mai detaliat a se vedea cap. *Sensuri arhaice*). În urma desfiinţării şerbiei, expresia îşi pierde sensul său „oficial", devenind sinonimă cu „sărac". Dar în conştiinţa vorbitorilor a rămas vie amintirea despre mizeria şerbilor şi, de aceea, frazeologismul *sărac lipit pămîntului* denotă gradul maxim al sărăciei. În aşa fel, abia în momentul în care formula juridică a fost uitată, expresia capătă o interpretare literară (în sens material, „alipit pămîntului"), prin suprapunerea unei noi metafore. Numai acum a putut să se iveaască elipsa.

Frazeologismul *a da şfară în ţară*, care la fel constituie un veritabil document istoric, e afectată de elipsă (*a da şfară* sau *şfară în ţară*) abia după ce devine expresie idiomaică, adică cînd imaginea (ce stă la baza ei) devine opacă. Mai mult decît atît, considerăm că elipsa elementului

---

[56]În legătură cu acest fapt, I. Iordan menţionează că nuanţa afectivă a frazeologismelor eliptice, „oricît de mare importanţă subiectivă ar avea, nu poate exista, adică nu-şi împlineşte rostul, dacă-i lipseşte temeiul strict intelectual, obiectiv" [79, p. 283].

[57]*Şfară-n ţară şi răvaşe prin oraşe, că cine s-a-ncumeta, zece galbeni va avea, afară de-un rînd de straie şi alte daruri mai mărunţele* (*Basme pop. rom.,* p. 193).

[58]*Se vede că zmeii erau răi, puternici, dar glagorie n-aveau nici cît negru sub unghie, căci el nu se gîndi nici deloc de unde găsise unchiaşul sculele* (*Basme populare,* p. 123).

[59]*A rămas sărac lipit; n-are nici cu ce să plătească imiclicul slugilor* (N. Filimon, p. 88); *Şi cînd gîndeam că am scăpat de dînsul, m-am pomenit că-mi dejugă boii de la plug şi mi-i vinde, de m-a lăsat sărac lipit* (N. Filimon, p. 88).

component al expresiei, *în ţară*, poate fi explicată şi prin analogia cu expresiile sinonime mai noi: *a da de veste, a da de ştire* etc., care sînt private de determinanţi verbali de circumstanţă. Similar e şi cazul expresiei *a avea glagore în cap*, care, în urma contragerii (*a avea glagore*), e privată, de asemenea, de complinirea circumstanţială (*în cap*)[60].

După cum arată cercetările, elipsa, în cadrul frazeologismelor, este determinată de mai mulţi factori: de legătura cu contextul sau situaţia de vorbire, dar, mai ales, de structura internă a frazeologismului, de gradul de coeziune dintre elementele lui. Cu cît gradul de coeziune e mai înalt, cu atît şansele apariţiei elipsei sînt mai mari, întrucît (dacă îmbinarea de cuvinte este bine „pietrificată") rostirea numai a unei părţi a ei „reînvie" în memorie „continuarea necesară". Deci în anumite situaţii, pentru a intensifica şi stimula interesul ascultătorilor se recurge la elipsă. Cu timpul, folosirea eliptică se steoretipizează, aşa încît în limbă încep a coexista două expresii: una completă, integrală şi cealaltă în formă eliptică. Unele dintre acestea din urmă, intrate în uzul general, capătă girul normei literare. Fiind folosite în context, ele întruchipează sensul „integral" al frazeologismului. Restabilirea părţii elizate, iniţial este simplă şi firească, iar o dată cu scurgerea timpului, restabilirea acestor elemente - lipsă devine anevoioasă.

Aşadar, una din însuşirile deosebit de importante ale frazeologismelor arhaice este capacitatea lor de a da naştere cuvintelor noi, deci de a contribui la lărgirea tezaurului lexical. După cum am observat, există mai multe modalităţi de delocutivare, toate acestea contribuind la înlăturarea contradicţiei dintre formă şi conţinut. Dacă în cazul compunerii elementelor componente ale frazeologismului, acestea, deşi cu neînsemnate modificări formale, se păstrează, iar în cazul elipsei, în calitate de „aluzie" la elementele componente suprimate rămîne contextul frazeologic, atunci în cazul delocutivelor derivate cu afixe, elementul component al frazeologismului, care este suprimat, rămîne „incifrat" în formantul derivativ. Aceste formaţii lexicale noi, datorită expresivităţii lor moştenite, îşi revendică dreptul la viaţă, intră în uzul general, supravieţuind adesea frazeologismelor arhaice ce au servit drept bază pentru crearea lor. Materialul faptic excerptat ne permite să facem asemenea afirmaţii.

A devenit axiomatică afirmaţia că locuţiunile sînt o „adevărată bogăţie a unei limbi" (M. Eminescu), datorită, întîi de toate, caracterului lor „aproape totdeauna metaforic, cu mărci stilistice implicite", „reflectînd, prin alcătuirea lor, istoria, gîndirea şi simţirea poporului care o vorbeşte" [82, p. 28]. Un loc comun deci pentru toţi cercetătorii care iau în discuţie problema frazeologismelor este cea a valorii stilistice, afective a acestora ce se suprapune valorii lor intelectuale, de comunicare obiectivă, strict logică. Expresivitatea însă, pe lîngă faptul că poartă un

[60]Probabil, prin analogie cu expresiile *a avea minte, a avea creier* etc.

caracter subiectiv, se mai caracterizează şi prin instabilitate – or termenii expresivi se uzează repede (din cauza frecventei întrebuinţări) şi îşi pierd expresivitatea originară, devenind astfel elemente glotice şterse, banale, condamnate a fi înlocuite prin altele, care îşi mai păstrează frăgezimea semantică, plasticitatea, vigoarea. Aşadar, valoarea stilistică a expresiilor poate evolua de-a lungul timpului, întrucît unele frazeologisme iau naştere pentru a servi nevoile afectivităţii, devenind apoi factori de comunicare rece, obiectivă, ce nu angajează, decît într-un grad neînsemnat, afectul, şi, întîi de toate, intelectul, şi viceversa, unele din elementele de comunicare rece devin elemente afective. Trebuie să menţionăm faptul că majoritatea frazeologismelor arhaice se caracterizează astăzi printr-o valoare expresivă tocită, neputînd funcţiona ca imagini pe motiv că una sau cîteva unităţi lexicale din componenţa lor sînt necunoscute şi fac parte din vocabularul pasiv. Valoarea lor expresivă, redusă la minimum azi, se menţine totuşi graţie notei de intimitate pe care o aduc, precum şi prospeţimii lor faţă de echivalentele din limba literară. Faptul că cele mai multe dintre ele conţin doar o aluzie la conţinutul pe care îl cuprind, le atribuie o tonalitate afectivă deosebită (fără ca ele totuşi să poată funcţiona ca imagini). Vom aduce doar cîteva exemple: *a-şi mînca lefteria*[61]; *a da paiele* cuiva[62]; *a-i veni de hac; a spune moşi pe groşi; a trage un ibrişin pe la nasul* cuiva[63] etc.

Multe din frazeologismele arhaice continuă să-şi menţină valoarea expresivă şi datorită unor factori fonetici, cum ar fi rima (*a da şfară în ţară; netegea pe ipingea; a făgădui marea şi sarea; c-un finic tot calic*), asonanţa (*a se plimba ca vodă prin lobodă*), aliteraţia (*a **p**urta **p**onosul; în **v**ecii **v**ecilor; **v**iu şi ne**v**ătămat*), etc.

În cazul altor frazeologisme, pentru a le menţine un grad sporit de expresivitate, vorbitorii recurg la alte procedee de modificare a frazeologismeului. Creativitatea vorbitorilor se poate manifesta şi în suspendarea „extravagantă" a regulilor de coerenţă şi în contrazicerea formei „canonice", tradiţionale a frazeologismului prin substituirea unor elemente sau prin inserarea unor elemente străine, neconforme cu norma utilizării acestor expresii. Cu aplicaţie la frazeologisme, încă E. Coşeriu a dovedit că normele pot fi suspendate sau negate, şi totuşi „aceste expresii care ni se par imposibile, [adică neconforme cu tradiţia limbii, pot] să fie expresii cu totul normale, fiindcă

[61]Cîţi dintre vorbitorii de azi recunosc în cuvîntul *lefterie* neogrecescul *eleftheria* „libertate"? Necunoscînd semnificaţia cuvîntului dat, expresia nu mai e sesizată ca imagine, ci îndeplineşte, mai întîi de toate, funcţie intelectuală – de a comunica.

[62]E o expresie care, din cauza necunoaşterii de către vorbitori a cuvîntului *paia* nu numai că nu-şi mai păstrează valoarea expresivă iniţială, ci începe a-şi pierde şi valoarea intelectuală, fiind cunoscută şi întrebuinţată de un număr restrîns de vorbitori.

[63]De o mare forţă sugestivă la început, expresia dată nu mai are puterea de a evoca gestul negustorului care, interesat să-şi vîndă marfa, argumenta aluziv prin fluturarea mătăsii pe sub nasul cumpărătorului.

atunci ele aduc ceva ca informaţie, aduc ceva nou, spun ceva care nu e conţinut în noţiunea respectivă" [23, p. 34]. Cu alte cuvinte, această formă de contestaţie a normei, materializată prin infiltrarea sau înlocuirea unui cuvînt aparţinînd tehnicii libere a limbajului (în opoziţie cu discursul repetat) poate aduce un suflu de „noutate" în expresie, o notă personală, uneori şi un plus de emoţie. Asemenea modificări au un farmec mai ales graţie similitudinii lor cu greşeala (la fel cum acreala poate atribui un gust inedit mîncării). Vom prezenta doar cîteva exemple edificatoare, în această ordine de idei: *Alţii au luat iniţiativa înălţării unei statue lui Ştefan cel Mare, alţii* ***şi-au depus obolul*** (forma „canonică" a expresiei fiind ***a-şi aduce*** *obolul*) *spre realizarea acestei pioase fapte [...]* (*Timpul*, 11 iunie, 2004, p. 19); *Ţările vecine, dar şi unii dintre boierii ţării aşteptau să închidă ochii voievodul, ca să-şi dicteze condiţiile, să pună un domn pe care l-ar putea manevra şi înclina* ***să*** *le* ***facă toate hatîrurile*** (forma reglementată fiind *a-i face* cuiva *hatîrul*) (*Timpul*, 3 iulie, 2004, p. 6). Adesea se întrebuinţează şi expresiile *a da şfară în* ***tîrg*** sau *a da şfară în* ***sat***, în loc de *a da şfară în* ***ţară*** etc.

În ce priveşte întrebuinţarea frazeologismelor arhaice, în general, în anumite stiluri ale limbii, investigaţiile întreprinse în acest domeniu ne permit să concluzionăm că, deşi nu lipsesc cu desăvîrşire în stilul ştiinţific (*a ieşi la iveală; a-şi aduce aminte; după bunul plac; a avea de grijă; a-i da de ştire* etc.) şi cel oficial-administrativ[64], frazeologismele arhaice apar, cu preponderenţă, în stilulrile literar-artistic şi, frecvent, în cel colocvial şi publicistic. Cel mai des, ele pot fi atestate în basme şi poveşti populare, precum şi în operele marilor clasici, cum ar fi I. Creangă, I. L. Caragiale, A. Pann, I. Slavici şi alţii (a se vedea exemplele din lucrare).

Caracterizat prin lipsă de omogenitate, precum şi printr-o pronunţată tonalitate expresivă şi emotivă, şi stilul publicistic recurge adeseori la frazeologisme arhaice. Pentru a atribui vioiciune şi plasticitate comunicării verbale, jurnaliştii fac uz de diverse mijloace, apelînd inclusiv şi la frazeologismele arhaice, care astăzi totuşi sînt sesizate drept nişte exotisme. Pe paginile ziarelor şi ale revistelor putem întîlni frazeologisme cu a) arhaisme derivate (*Această deturnare a dezbaterii* ***a ieşit*** *din nou* ***la iveală*** *cu ocazia seminarullui* (*Jurnal de Chişinău*, 23 mai, 2003, p. 7); *Dacă****-i cu putinţă****, pe cît ţine de voi, trăiţi în pace cu toţi oamenii* (*Săptămîna,* 25 aprilie, 2003) etc.); b) arhaisme lexicale (*Îi scriau acestuia ţăranii nedreptăţiţi de stăpîni,* ***ducîndu-se*** *la el* ***cu „jalba-n proţap"*** (*Timpul*, 21 martie, 2003, p. 3); *Folosindu-se de învălmăşeală, atacatorii* ***au dat bir cu fugiţii*** (*Flux*, 28 martie, 2003); *Marţi, 'nealui* ***îşi schimbă macazul****, afirmînd sus şi tare „că materialele au caracter confidenţial şi e categoric împotrivă să le prezinte!* (*Jurnal de Chişinău*, 28 martie, 2003, p. 21); *Dar cînd o televiziune zisă publică [...] mai şi înzorzonează povestea cu*

[64]Cîteva dintre fraeologismele arhaice sînt, la origine, formule aparţinînd stilului oficial-administrativ (*a da bir cu fugiţii; a fi sărac lipit pămîntului* etc.).

moralizări ***de două parale*** (*Săptămîna*, 16 mai, 2003, p. 2) ; *Dar să nu se creadă că toţi intelectualii* ***au plătit tribut*** *mirajului extremist de stînga* (*Săptămîna*, 28 martie, 2003, p. 12); *Demnitarul de la Chişinău crezu că a fost* ***prins cu oca mică*** *şi s-a şters iute pe la gură* (*Săptămîna*, 28 martie, 2003, p.1); *Numai că, va fi nevoită* ***să-şi scoată*** *patrimoniul* ***la mezat*** (*Timpul*, 31 ianuarie, 2003, p. 4); *Bucov era proletar şi se simţea bine oriunde* ***se oprea cu masul****; Vreau să vă spun că aceşti oameni, pînă la moartea lui Stalin, niciodată n-au fost siguri că nu vor fi ridicaţi din casele lor peste noapte şi* ***duşi în surghiun*** *în Siberia* (*Săptămîna*, 25 aprilie, 2003, p. 12); *Cei care* ***au dat greş*** *şi a treia oară, trebuie să se consoleze numai cu divorţul civil, deoarece căsătoria a patra este oprită cu desăvîrşire de Biserică* (*Jurnal de Chişinău*, 14 februarie, 2003, p. 4); *La urma urmei nu va fi doar televiziunea* ***aflată la cheremul*** *comuniştilor!* (*Jurnal de Chişinău*, 31 ianuarie, 2003, p.5) etc.); c) arhaisme semantice (*Nu există nici o siguranţă că ruşii, alolingvii în general, îl vor prefera pe un necunoscut şi,* ***colac peste pupăză****, „demokrat kakoi-to”* (*Junal de Chişinău,* 31 ianuarie, 2003, p. 5); ***Sărac lipit pămîntului*** (*Jurnal de Chişinău*, 28 martie, 2003, p. 23); *Apoi îmi vîră în gură* ***cu de-a sila*** *o pîlnie, pe care medicii turnau un lichid colorat* (*Jurnal de Chşinău*, 28 martie, 2003, p. 3); *Se vede* ***de la o poştă*** *că se crede foarte deştept şi abil* (*Jurnal de Chişinău*, 18 aprilie, 2003, p.10); *Legităţile vieţii* ***nu fac casă bună*** *cu revoluţiile şi răsturnările radicale* (*Săptămîna*, 14 februarie, 2003, p. 12 etc.); d) arhaisme gramaticale (*De data aceasta însă,* ***bețe în roate pune*** *Grădina Botanică a Academiei de Ştiinţe a R.M.M.* (*Timpul*, 14 februarie, 2003, p. 5); *Pe anonimul nostru* ***îl roade la ficaţi*** *„conlucrarea” scriitorului cu toate puterile* (*Săptămîna*, 11 aprilie, 2003, p.10) etc.); e) arhaisme fonetice (*Guvernul ştie despre toate aceste afaceri, dar, la ordinul fracţiunii parlamentare, este nevoit* ***să tacă chitic*** *şi să rabde* (*Accente*, 27 martie, 2003, p. 6) etc.).

CONCLUZII

Dacă aprecierile, recente sau mai vechi, ale lingviştilor, filozofilor, istoricilor, potrivit cărora limba reflectă destul de fidel evoluția istorică a unui popor sînt valabile, în general, atunci acest adevăr se verifică, în mod cert, în cazul limbii române. Ea a conservat, fie în fondul său activ, fie în cel pasiv elemente de diverse origini (geto-tracă, slavă, maghiară, bulgară, sîrbocroată, turcă etc.), ca rezultat al contactelor culturale, economice etc. Începînd cu ultimele decenii ale sec. al XVIII-lea, dar, în special, din prima jumătate a sec. al XIX-lea , are loc un proces masiv de renunțare la o parte din elementele de substrat, superstrat şi adstrat – prin dispariția definitivă a unor cuvinte, adică arhaizarea lor, sau prin menținerea altora în variantele dialectale, regionale ale limbii române – în favoarea unui număr masiv de neologisme de origine latino-romanică. Motivele sînt atît de ordin lingvistic, cît şi extralingvistic. O bună parte de arhaisme de diverse origini nu au dispărut definitiv din limbă, ci s-au perpetuat în structura frazeologismelor arhaice, constituind suportul lor lexical.

Ajunşi la capătul considerațiilor despre frazeologismele arhaice putem releva următoarele concluzii:

- Frazeologismele arhaice reprezintă o parte importantă din frazeologia românească şi joacă un rol deosebit din punct de vedere istorico-cultural. Ele posedă un caracter specific față de frazeologismele cu unități lexicale ce fac parte din lexicul activ. Supraviețuirea acestor „relicve lingvale" în componența frazeologismelor se datorează caracterului stabil al structurii acestora (deşi elementele arhaice înseşi atribuie „stabilitate" şi contribuie la „conservarea" intactă a elementelor componente ale frazeologismelor).

- Frazeologismele arhaice sînt nişte fenomene ale limbii ce impun obligatoriu abordarea lor atît din perspectivă sincronică, cît şi din cea diacronică, întrucît ele, fiind fenomene ce ilustrează legătura limbii actuale cu istoria, reprezintă o proiecție a diacroniei în sincronie. Aceste expresii sînt formații cu o vechime de secole ce evocă imagini ale unor timpuri de mult apuse. Pentru istoria limbii, frazeologismele arhaice constituie un material extrem de util, întrucît conservă unități lexicale, forme fonetice, gramaticale etc. pe care limba română actuală nu le mai păstrează. Altfel zis, frazeologismele arhaice sînt nişte mărturii ce reflectă atît procesul de evoluție şi de cizelare a limbii, cît şi experiența de veacuri a poporului.

- Frazeologismele arhaice se caracterizează printr-o contradicție: avînd în structura lor elemente lexicale perimate sau „rudimente" ale unor flexiuni învechite, sensuri dispărute şi necunoscute azi, multe din ele sînt sesizate totuşi ca elemente ce se înscriu organic în sistemul frazeologic contemporan. Limba literară actuală, care se caracterizează prin rigiditate şi

recalcitranță la pătrunderea elementelor perimate în sistemul său, admite totuşi prezența unor asemenea fenomene lingvale.

- Perpetuarea diverselor tipuri de arhaisme în structra frazeologismelor e favorizată de caracterul stabil, imuabil, topica relativ fixă a elementelor lor componente. La rîndul lor, arhaismele contribuie la „cimentarea" legăturilor de structură în cadrul expresiilor stabile, fiind nişte „nuclee" care atrag celelalte elemente. Arhaismele reprezintă nişte indici ai frazeologismelor, precum şi un criteriu pentru distingerea lor de îmbinările libere de cuvinte.

- Fiecare nivel al limbii (nu numai cel lexical, dar şi cel fonetico-fonologic şi gramatical) conține în sine virtualitățile propriei sale schimbări. De aceea, prezența unor fenomene glotice de ordin fonetic, morfologic, sintactic etc. învechite, pertinent diferențiatoare din perspectiva momentului şi a uzului actual, este concepută ca ceva firesc în limba română contemporană, iar una dintre posibilitățile de a le continua „viața" sînt frazeologismele arhaice.

- Lărgirea sferei semantice şi modificările survenite în accepțiunea unor unități lexicale este una din virtuțile limbii române, care poate fi urmărită şi din perspectiva unor componente ale frazeologismelor. Aceasta ne permite să constatăm, o dată în plus, cum întreaga viață a strămoşilor noştri, credința, evenimentele istorice îşi lasă amprenta în limbă. Unele dintre aceste frazeologisme conservă unități lexicale cu sensurile lor originare, altele - cuvinte ce-şi actualizează sensurile arhaice de metrologie românească sau sensuri arhaice ce exprimă noțiunea de drum ş.a.m.d. În cadrul unor frazeologisme sînt sedimentate şi arhaisme semantico-derivate, adică arhaisme semantice al căror specific constă în faptul că sensurile arhaice respective se regăsesc ca fiind actuale la un derivat foarte apropiat (cu/sau fără prefix) al unității lexicale în cauză.

- Frazeologismele arhaice au conservat în componența lor arhaisme materiale (istorisme) privind metrologia românească, sistemul monetar, portul popular, termeni de ierarhie socială medievală, principalele contribuții adiționale plătite în vistieria statului românesc ş.a.

- Fiind „un fel de coprezență a diacroniei în sincronie" (E. Coşeriu), arhaismele din componența frazeologismelor sînt supuse influenței a două tendințe opuse: pe de o parte, tendinței de stabilitate şi conservare, iar pe de altă parte, tendinței de varietate şi reglementare. Caracterul stabil al frazeologismului se manifestă prin păstrarea modelului structural-semantic al frazeolgismului. „Înnoirea" frazeologismelor arhaice prin substituirea elementelor arhaice cu unități lexicale ce fac parte din lexicul activ, e posibilă numai datorită elementelor din structura frazeologismelor ce se află în strînsă corelație cu celelalte unități lexicale ale vocabularului.

- Elementele componente ale frazeologismelor arhaice care pierd însă relațiile cu celelalte unități lexicale ale vocabularului, sînt absolut izolate de sistemul limbii şi nu sînt receptive la

impulsurile de reglementare şi încadrare strictă în anumite paradigme se menţin intacte în structura frazeologismelor.

- Fiind nişte clişee cu formă „canonică", frazeologismele arhaice nu se pretează, de obicei, modificărilor, uzajul împiedicînd a schimba ceva. Contestarea însă, ca atitudine creatoare, nu a putut să nu afecteze aceste enunţuri - „prefabricate de vorbire" (E. Coseriu). Aşa, bunăoară, datorită faptului că elementul arhaic, fiind necunoscut majorităţii vorbitorilor limbii, „tulbură" imaginea ce stă la baza expresiei şi creează condiţii propice pentru acţiunea etimologiei populare. Prin intermediul acesteia, vorbitorii vor să „dezambiguizeze" arhaismele din structura frazeologismelor şi, ca rezultat, să restabilească imaginea şi motivarea pierdută a expresiei.

- Frazeologismele arhaice sînt supuse fenomenelor lingvale opuse: *extinderii*, adică sporirii numărului de elemente componente ale frazeologismului, şi *contragerii,* adică reducerii elementelor componente. Altfel zis, caracterizîndu-se prin capacitatea de a da naştere la cuvinte noi, frazeologismele arhaice contribuie la lărgirea arsenalului lexical. Interacţiunea *contragere–extindere* devine posibilă datorită structurii polilexicale a frazeologismului şi este determinată de contradicţia dintre forma frazeologismului (alcătuită din mai multe elemente) şi conţinutul său unitar. De aceea, delocutivarea se soldează cu soluţionarea (deşi numai parţială) acestei contradicţii dintre formă şi conţinut. Contragerea frazeologismului este adesea rezultatul pierderii caracterului lui motivat, proces determinat, la rîndul său, de automatizarea şi stereotipizarea utilizării frazeologismului.

- Există mai multe modalităţi de delocutivare: morfo-sintactice, lexico-sintactice, lexico-semantice. Toate acestea reprezintă modalităţi de înlăturare a contradicţiei între formă şi conţinut. Numai dacă în cazul compunerii elementelor componente ale frazeologismului, acestea, deşi cu neînsemnate modificări formale, se păstrează, iar în cazul elipsei, în calitate de „aluzie" la elementele componente suprimate rămîne contextul frazeologic, atunci în cazul delocutivelor derivate cu afixe, elementul component al frazeologismului care este suprimat, rămîne „incifrat" în formantul derivativ.

- Menţinerea arhaismelor în cadrul frazeologismelor sporeşte, de obicei, gradul lor de expresivitate, imprimîndu-le un caracter exotic (deşi unele din frazeologismele arhaice se caracterizează printr-o valoare tocită, neputînd funcţiona ca imagini pe motiv că una sau cîteva dintre unităţile lexicale din componenţa lor sînt necunoscute, făcînd parte din rezerva pasivă a vocabularului).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Arvinte, V. *Expresia „a-i trage checocuri alipsite" (I. L. Caragiale, Antologie)* // LL, 2002, vol. I-II, p. 5-7.
2. Avram, M. *Gramatica pentru toți*, Bucureşti: Editura Academiei, 1986, 414 p.
3. Avram, M. *Variante fonetice regionale în expresii literare* // *Omagiu lui Al. Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti: Editura Academiei, 1965, p. 29-31.
4. Avram, M. *Particularități sintactice neromâneşti în diferite momente ale evoluției limbii române literare* // *SCL*, 1975, anul XXVI, 5, p. 459-466.
5. Bally, Ch. *Traité de stilistique française*, premier volume, seconde édition, Heidelberg, 1921, 332p.
6. Bernea, E. *Cadre ale gîndirii populare româneşti*, Bucureşti: Editura Cartea românească, 1985, 319 p.
7. Bogrea, V. *Pagini istorico-filologice*, Cluj: Editura Dacia, 1971, 557 p.
8. Bogrea, V. *Opere alese*, Chişinău, Bucureşti: Editura Fundației Culturale Române,1998, 460 p.
9. Brătianu, Gh. *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în principatele române*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1995, 328 p.
10. Bulgăr, Gh. *Despre structura lingvistică şi stilistică a locuțiunilor şi expresiilor româneşti* // Bulgăr, Gh. *Studii de stilistică şi limbă literară*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1971, p. 243-250.
11. Căluşiță - Alecu, M. *Limba românilor*, Bucureşti: Editura Miracol, 1994, 144 p.
12. Chivu, Gh. *Influența italiană în limba română veche* // *SCL*, 1994, 1-2, p. 19-29.
13. Ciobanu, E. *Unele aspecte ale formării numelor de meserii cu sufixe în limba română contemporană* // *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol.V, Bucureşti: Editura Academiei, 1969, p.17-35.
14. Ciobanu, E. *Sufixul –eală* // *Studii şi mateiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, Bucureşti: Editura Academiei, 1960, p.129-138.
15. Ciubică, Al. *Arhaisme şi regionalisme de origine latină* // *LLR*, 1990, 2, Bucureşti, p.5-7.
16. Colțun, Gh. *Frazeologia limbii române*, Chişinău: Editura ARC, 2000, 208 p.
17. Constantinescu-Dobridor, Gh. *Morfologia limbii române*, Bucureşti: Editura VOX, 1996, 367 p.
18. Corlăteanu, N. *Probleme de frazeologie în dicționarele bilingve şi explicative* // CL, anul VI, 1961, 1, p.101-117.

19. Corlăteanu şi N., Melniciuc, I. *Lexicologia*, Chişinău: Editura Lumina, 1992, 225 p.
20. Coşeriu, E. *Solidarităţile lexicale* // *RLŞL*, 1992, 5, p. 37-45.
21. Coşeriu, E. *Prelegeri şi conferinţe*, Iaşi: Institutul de Filologie Română „A. Philippide", 1994, 190 p.
22. Coşeriu, E. *Limba română în faţa Occidentului*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1994, 181 p.
23. Coşeriu, E. *Sincronie, diacronie şi istorie*, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997, 253 p.
24. Coşeriu, E. *Lecţii de lingvistică generală*, Chişinău: Editura ARC, 2000, 303 p.
25. Costăchel, V., Panaitescu, P. şi Cazacu, A. *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV-XVI)*, Bucureşti: Editura Ştiinţiică, 1957, 559 p.
26. Costinescu, M., Georgescu, M., Zgraon, Fl. *Dicţionarul limbii române vechi,* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, 330 p.
27. Coteanu, I. *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1961, 317 p.
28. Coteanu, I. *Idiostilul // Sistemele limbii*, Bucureşti: Editura Academiei, 1970, p. 35-50.
29. Coteanu, I., Bidu-Vrănceanu, A. *Limba română contemporană, Vocabularul*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1975, 303 p.
30. Coteanu, I. *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1860)*, Bucureşti, Editura Academiei, 1981, 245 p.
31. Coteanu, I., Forăscu, N., Bidu-Vrănceanu, A. *Limba română contemporană, Vocabularul*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1985, 256 p.
32. Coteanu, I., Sala, M. *Etimologia şi limba română*, Bucureşti: Editura Academiei, 1987, 160 p.
33. Densusianu, O. *Istoria limbii române*, Vol. I , *Originile*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1961, 319 p.
34. Diaconescu, P. *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti: Editura Academiei, 1970, 301 p.
35. Dimitrescu, Fl. *Locuţiunile verbale în limba română*, Bucureşti: Editura Academiei, 1958, 235 p.
36. Dimitrescu, Fl. *Despre verbele „delocutive*" // *SCL*, 1961, XII, 3, p. 307-311.
37. Dimitrescu, Fl. *Contribuţii la istoria limbii române vechi*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1973, 287 p.

38. Dimitrescu, Fl. *Dinamica lexicului românesc – ieri şi azi* – Clusium: Editura Logos, 1995, 335 p.
39. Dinu, M. *Personalitatea limbii române, fizionomia vocabularului*, Bucureşti: Editura Cartea Românească, 1996, 368 p.
40. Dobre, M. *Vechi termeni păstraţi în expresii şi locuţiuni româneşti* // *LLR,* Bucureşti: 1998, nr. 2, p.14-17.
41. Drimba, V. *Împrumuturi româneşti din limba turcă* // *SCL*, XLIV, 1993, 4, p. 331.
42. Dumistrăcel, St. *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978, 416 p.
43. Dumistrăcel, St. *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, 261 p.
44. Dumistrăcel, St. *Discursul repetat camodalitate de „contact" şi de manipulare în textul jurnalistic,* 12 p.
45. Dumistrăcel, St. *Discursul repetat din perspectiva „quadripartita ratio"* (lucrare pregătită pentru tipar la Editura Universităţii „Al. I. Cuza", Iaşi).
46. Eremia, A. *Destinul cuvintelor*, Chişinău: Editura Ştiinţa, 1988, 198 p.
47. *Faguri de miere. Proverbe şi zicători.* Alcăuire şi prefaţare de A. Hropotinschii, Chişinău: Editura Lumina, 1968, 115 p.
48. Farcaş, I. *Arhaisme în lexicul din zona Copalnic- Mănăştur* // *LR,* Chişinău, X, 2000, 3-5, p. 203-206.
49. Fochi, A. *Datini şi eresuri populare de la sfîrşitul secolului al XIX-lea*, Bucureşti: Editura Minerva, 1976, 392 p.
50. Frăţilă, V. *Lexicologie şi toponimie românească*, Timişoara: Editura Facla, 1978, 207 p.
51. Gabinschi, M. *Conexiunile balcanice ale unor frazeologisme româneşti (contribuţii factografice)* // *RLŞL*, 1992, 4, p.79-86.
52. Gáldi, L. *Introducere în stilistica literară a limbii române*, Bucureşti: Editura Minerva, 1976, 472 p.
53. Gheţie, I. *Istoria limbii române literare*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978.
54. Giuglea, G. *Cuvinte româneşti şi romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie.* Ediţie îngrijită, introducere, bibliografie, note şi indice de Florenţa Sădeanu, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, 384 p.
55. Giuglea, G. *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1988, 325 p.

56. Graur, Al. *Note etimologice* // SCL, 1956, 3-4, p. 275-276.
57. Graur, Al. *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti: Editura Academiei, 1960, 515 p.
58. Graur, Al. *Etimologii româneşti*, Bucureşti: Editura Academiei, 1963, 193 p.
59. Graur, Al. *Tendințe actuale ale limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1968, 437 p.
60. Graur, Al. *Limba literară*, Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1979, 72 p.
61. Graur, Al. *Evoluția limbii române. Privire sintetică*, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1981, 80 p.
62. Graur, Al. *Puțină gramatică*, Vol. II, Bucureşti: Editura Academiei, 1988, 366 p.
63. Groza, L. *Momente ale constituirii fondului frazeologic al limbii române literare // LL*, 1993,Vol.I-II, Bucureşti, p. 46-54.
64. Groza, L. *Categorii de arhaisme* // *LLR*, 1986, 2, p.8-9.
65. Groza, L. *Categorii de arhaisme* // *LLR*, 1986, 4, p.8-9.
66. Gruiță, G. *Gramatică normativă, 77 de întrebări/77 de răspunsuri*, Cluj-Napoca: Editura Polirom, 1999, 164 p.
67. Guțu-Romalo, V. *Cîteva probleme ale studierii sintaxei* // *Studii de istoria limbii române literare, secolul al XIX-lea*, Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1969, 655 p.
68. Guțu-Romalo, V. *Corectitudine şi greşeală (Limba română de azi),* Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1972, 280 p.
69. Guțu-Romalo, V. *Componenta latino-romanică a limbii române literare* // LL, Vol.III-IV, 1994, Bucureşti, p. 5-12.
70. Guțu-Romalo, V. *Corectitudine şi greşeală, Limba română de azi*, Bucureşti: Humanitas educațional, 2000, 300 p.
71. Hasan, F. *În legătură cu etimologia sufixelor –ac, -ec, -ic, -oc, -uc şi –ag, -eg, -og, -ug* // *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română,* Vol. VI, Bucureşti: Editura Academiei, 1972, p. 45-54.
72. Hristea, Th. *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucureşti: Editura Ştiințifică, 1968, 384 p.
73. Hristea, Th. *Derivarea poslocuțională în stilul publicistic* // *România literară*, nr.38, 1976, 8 p.
74. Iancu, V. *Limbaj cotidian şi rostire literară*, Oradeea, Editura Facla, 1977, 158 p.
75. Iancu, V. *Limbă şi rostire românească, ieri şi azi*, Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1996, 165 p.
76. Ioniță, V. *Metafore ale graiurilor din Banat*, Timişoara: Editura Facla, 1985, 220 p.

77. Ioniță, C. *Proverbe: cuvinte şi interpretări* // *LL*, 1993, vol. III-IV, p. 30-37.
78. Iordan, I. *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor”*, Iaşi: Institutul de Arte Grafice Al. A. Țerek, Mîrzescu, 1943, 557 p.
79. Iordan, I. *Stilistica limbii române*, Bucureşti: Institutul de lingvistică română, 1944, 400 p.
80. Iordan, I. *Limba literară*, Craiova: Editura Scrisul românesc, 1977, 363 p.
81. Iordan, I., Robu, Vl. *Limba română contemporană*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, 685 p.
82. Irimia, D. *Structura stilistică a limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986, 263 p.
83. Irimia, D. *Gramatica limbii române*, Iaşi: Editura Polirom, 2000, 544 p.
84. *Istoria limbii române. Epoca veche (1532-1780),* (coordonator I. Gheție), Bucureşti: Editura Academiei, 1997, 496 p.
85. Istrate, G. *Originea limbii române literare*, Iaşi: Editura Junimea, 1981, 300 p.
86. Ivănescu, G. *Istoria limbii române*, Iaşi: Editura Junimea, 2000, 842 p.
87. Kirițescu, C. *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, Vol. I, Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997, 406 p.
88. Lambrior, Al. *Studii de lingvistică*, Iaşi: Editura Junimea, 1976, 275 p.
89. Macrea, D. *Probleme ale structurii şi evoluției limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1982, 298 p.
90. Marin, V. *Stilistică şi cultivare a vorbirii*, Chişinău: Lumina, 1991, 347 p.
91. Mihăescu, H. *Influența grecească asupra limbii române pînă în sec. al XV-lea*, Bucureşti: Editura Academiei, 1966, 227 p.
92. Mihăescu, N. *Carte despre limba românească*, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1972, 188 p.
93. Mitu, M. *Conceptul de „împrumut în serie” (cu referire la polonismele limbii române)* // Mitu, M. *Cercetări lingvistice şi literare româno-slave*, Bucureşti: Editura Universității din Bucureşti, 1996, p. 18-28
94. Moldovanu, D. *Influențe ale manierismului greco-latin în sintaxa lui D. Cantemir: hiperbatul* // *Studii de limbă literară şi filologie,* I, Bucureşti, 1969, p. 25-50.
95. Munteanu, Şt., Țăra, V. D. *Istoria limbii române lite*rare, Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1983, 375 p.
96. Niculescu, Al. *Individualitatea limbii române*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999, 350 p.

97. Noica, C. *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, Bucureşti: Editura Eminescu, 1987, 327 p.

98. Nuța, I. *Elemente arhaice în graiurile româneşti din stînga Prutului* // *RLŞL,* 1994, 3, p.52-57.

99. Pană-Dindelegan, G. *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche, // SCL,* XIX, 1968, 3, p. 270-293 p.

100. Papahagi, T. *Din epoca de formațiune a limbii române*, Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1985, 115 p.

101. Popa, Gh. *Considerații la studiul echivalentelor analitice*, Chişinău: Editura Ştiința, 1992, 90 p.

102. Popescu, M. *Sufixe productive şi neproductive* // *SCL*, 1958, 2, p. 246.

103. Popescu-Sireteanu, I. *Cuvinte româneşti fundamentale*, Iaşi: Editura Bucovina, 1995, 240 p.

104. Popescu-Sireteanu, I. *Memoria limbii române*, Iaşi: Editura Bucovina, 1997, 208 p.

105. Popescu-Sireteanu, I. *Memoria limbii române*, vol. II, Iaşi: Editura Bucovina, 1998, 466 p.

106. Popovici, I. *Scrieri lingvistice,* Timişoara: Editura Facla, Ediție îngrijită de M. Purdelea-Sitaru şi L. Vasiluță, 1979, 316p.

107. *Proverbele românilor*: Antologie, text stabilit, glosar, indice tematic, postfață şi bibliografie de George Munteanu, Bucureşti: Editura Minerva, 1984, 415 p.

108. Puşcariu, S. *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, Bucureşti: Editura Minerva, 1976, 539 p.

109. Puşcariu, S. *Limba română*, Vol. II, *Rostire*, Bucureşti, Editura Academiei, 1994, 475 p.

110. Roceric, Al. *Elemente germane în limba română (pe baza ALR) // Fonetică şi dialectologie*, Vol. III, Bucureşti: Editura Academiei, 1961, p. 177-190.

111. Rosetii, Al., Cazacu, B., Onu, L. *Istoria limbii române literare*, Bucureşti: Editura Minerva, 1971, 671 p.

112. Rosetti, Al. *Istoria limbii române. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea* (Ediție definitivă), Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1986, 933 p.

113. Russu, I. *Limba traco-dacilor*, Bucureşti: Editura Academiei, 1959, 158 p.

114. Rusu, V. *Introducere în studiul graiurilor româneşti*, Bucureşti: Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1977, 175 p.

115. Sala, M. *De la latină la română*, Bucureşti: Editura Univers Enciclopedic, 1998, 164 p.

116. Saussure, F. de *Curs de lingvistică generală*, Iaşi: Editura Polirom, 1998, 425 p.

117. *Sinteze de limba română* (coord. Th. Hristea), Bucureşti: Editura Albatros, 1984, 383 p.

118. Slave, E. *Sufixele –ie, -ărie // Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, Vol. III, Bucureşti: Editura Academiei, 1960, p.163-174.

119. Stati, S. *Cuvinte româneşti. O poveste a vorbelor*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1964, 206 p.

120. Stoicescu, N. *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec.XIV-XVIII)*, Bucureşti: Editura Academiei, 1968, 315 p.

121. Stoichiţoiu-Ichim, A. *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate*, Bucureşti: Editura ALL Educaţional, 2001, 158 p.

122. Şăineanu, L. *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranziţiunea sensurilor. Cu o alocuţiune-prefaţă de B. P. Hasdeu.* Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi indice de Livia Vasiluţă, Timişoara: Editura de Vest, 1999, 468 p.

123. Şăineanu, L. *Istoria filologiei române. Studii critice*, Bucureşti: Editura Socec, 1892, XIV, 455 p.

124. Şerban, V. Evseev, I. *Vocabularul românesc contemporan*, Timişoara: Editura Facla, 1978, 300 p.

125. Tohăneanu, G. I., Bulza, T. *O seamă de cuvinte româneşti*, Timişoara: Editura Facla, 1976, 170 p.

126. Ţepelea, G., Bulgăr, Gh. *Momente din evoluţia limbii române literare*, Bucureşti: Editura Didactică şi Enciclopedică, 1973, 422 p.

127. Udrescu, D. *Glosar regional Argeş*, Bucureşti: Editura Academiei, 1967, 304 p.

128. Vasiliu, L. *Sufixele verbale româneşti noi (-isi, -iza, - ifica, -ona) // Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română,* vol. III, Bucureşti: Editura Academiei, 1962, p. 99-117

129. Zanne, I. A. *Proverbele românilor*, Ediţie îngrijită de C. Ciuchindel, Bucureşti: Editura Tineretului, 1959, 630 p.

130. Zagaevschi, Vl. *Derivate arhaice şi regionale la substantive în graiurile moldoveneşti // Fonetică şi dialectologie,* XII, Bucureşti, 1993, p. 213-220.

131. Zgraon, Fl. *Textele complementare şi manierismul sintactic în limba secolului al XVI-lea // LR*, 1982, 3, anul XXXI, p. 225-237.

132. Ахманова, О. С. *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва: 1957, 296 стр.

133. Виноградов, В. *Об основных типах фразеологических единиц в русском языке* // Статья в сб. „Акад. А. А. Шахматов1864-1920", Москва-Ленинград, 1947, стр. 339-364.

134. Гвоздарев, Ю. А. *Фразеологические сочетания современного русского языка,* Ростов-на-Дону, 1973, 158 стр.

135. Горбачевич, К. *Русский язык*: *Прошлое настоящее будущее,* Москва.: «Русский язык», 1990, 279 стр.

136. Жуков, В. П. *Русская фразеология,* Москва: «Высшая школа», 1986, 308 стр.

137. Ларин, Б. А. *Очерки по фразеологии // Учен. Зап. Ленинградского университета,* 1956, N_ 198, Серия Филологических Наук, выпуск 24, стр.200-224.

138. Мокиенко, В. М. *Загадки русской фразеологии,* Москва: Высшая школа, 1990, 158 стр.

139. Назарян, А. Г. *Фразеология современного французского языка,* Москва: Высшая школа, 1976, 318 стр.

140. Попов, Р. Н. *Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов,* Москва: Высшая школа, 1976, 200 стр.

141. Фомина, М. И., Бакина, М. А. *Фразеология современного русского языка,* Москва: Издательство Университета дружбы народов, 1985, 50 стр.

Dicționare

142. Berg, I. I. *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Bucureşti: Editura SAECULUM I. O. şi Vestala, 1996, 384 p.

143. Breban, V., Bulgăr, Gh. ş.a. *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1969, 509 p.

144. Bulgăr, Gh., Constantinescu-Dobridor, Gh. *Dicţionar de arhaisme şi regionalisme*, Bucureşti: Editura SAECULUM I. O., 2000, 528 p.

145. Candrea, I. A. *Dicţionar de proverbe şi zicători* (ediţia a II-a, închipuită de Ion Aurel Candrea şi realizată de Ion Bratu), Târgovişte: Bibliotheca, 2002, 298 p.

146. Ciorănescu, Al. *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti: Editura SAECULUM I. O.2001, 1053 p.

147. Comşulea, E., Şerban, V., Teiuş, S. *Dicţionar de expresii şi locuţiuni*, Editura Ştiinţa, 1998, 347 p.

148. *Dicţionar de expresii şi locuţiuni româneşti,* Iaşi: Mydo center, 1997, 425 p.

149. *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti: Univers Enciclopedic, Ediţia a II-a, 1996, 1192 p.

150. *Dicţionar frazeologic român-rus,* (coord, Gh. Colţun), Chişinău: Editura ARC, 1996, 399 p.

151. *Dicţionar general de ştiinţe. Ştiinţe ale limbii*, Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1997, 573 p.

152. Duda, G., Gugui, A., Jeanne Wojcicki M., *Dicţionar de expresii şi locuţiuni ale limbii române*, Bucureşti: Editura Albatros, 1985, 815 p.

153. St. Dumistrăcel, *Expresii româneşti, Biografii – motivaţii*, Iaşi: Institutul European, 1997, 270 p.

154. Dumistrăcel, St. *Pînă-n pînzele albe. Dicţionar de expresii româneşti. Biografii-motivaţii.* Ediţia a II-a, revăzută şi augumentată, Iaşi: Editura Institutul European, 2001, 535 p.

155. Soloviov, V. *Dicţionar frazeologic moldovenesc-rus*, Chişinău: Lumina, 1976, 223 p.

156. Zavadschi, I. *Dicţionar de istorie medie a Moldovei de la descălecatul Ţării pînă la începutul domniilor fanariote (1359-1711)*, Chişinău: Editura Museum, 1995, 192 p.

157. Ахманова, О. С. *Словарь лингвистических терминов,* М.: 1966, 570 стр.

Opere literare

V. Alecsandri, I = Alecsandri, V. *Opere*, vol.I, Chişinău: Editura Hyperion, 1991.

V. Alecsandri, II = Alecsandri, V. *Opere*, vol.II, Chişinău: Editura Hyperion, 1991.

V. Alecsandri, III = Alecsandri, V. *Opere*, vol.III, Chişinău: Editura Hyperion, 1991.

V. Alecsandri, IV = Alecsandri, V. *Opere*, vol. IV, Chişinău: Editura Hyperion, 1991.

V. Banaru = Banaru, V. *Gust de mătrăgună*, *Povestiri*, Chişinău: Editura Prut Internaţional, 1998.

Basme pop. = *Basme populare*, Ediţie îngrijită şi prefaţată de C. Bărbulescu, Bucureşti: Editura Tineretului, 1966.

Basme pop. rom. = *Basme populare româneşti*, Chişinău: Editura Litera, 1997.

I. Al. Brătescu-Voineşti = Brătescu-Voineşti, I. Al. *Nuvele şi povestiri*, Bucureşti: Editura Doina, 1997.

I. L. Caragiale = Caragiale, I. L. *Teatru*, Chişinău: Editura Litera, 1997

I. L. Caragiale, Opere, 2 = I. L. Caragiale, Opere, 2, *Momente şi Schiţe*, Notiţe critice, ediţia critică de Al. Rosetti, Bucureşti, 1960

M. I. Caragiale = Caragiale, M. I. *Craii de curtea-veche*, Bucureşti-Chişinău: Editura Litera, 2001.

M. Costin = Costin, M. *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron-Vodă încoace* // *Cronicari moldoveni,* Studiu introductiv D. H. Mazilu, Bucureşti: Editura Militară, 1987

G. Coşbuc = Coşbuc, G. *Poezii*, Sibiu: Editura Transpres, 1994.

I. Creangă = Creangă, I. *Opere*, Vol. I, Chişinău: Editura Literatura artistică, 1989.

B. Şt. Delavrancea, I = Delavrancea, B. Şt. *Opere alese*, vol.I, Chişinău: Editura Ştiinţa, 1994.

B. Şt. Delavrancea, II = Delavrancea, B. Şt. *Opere alese*, vol.II, Chişinău: Editura Ştiinţa, 1994.

M. Eminescu, I = Eminescu, M. *Lumină de lună*, vol.I, Ediţie îngrijită şi prefaţată de M. Sorescu, Craiova: Editura Scrisul românesc, 1993.

M. Eminescu, II = Eminescu, M. *Lumină de lună*, vol.II, Ediţie îngrijită şi prefaţată de M. Sorescu, Craiova: Editura Scrisul românesc, 1993.

N. Filimon = Filimon, N. *Ciocoii vechi şi noi*, Chişinău: Editura Litera, 1997.

E. Gârleanu = Gârleanu, E. *Din lumea celor care nu cuvîntă*, Chişinău: Editura Cartier, 1995.

P. Ispirescu = Ispirescu, P. *Făt-Frumos cu părul de aur*, Chişinău: Editura Ştiinţa – Venus, 1994.

M. Kogălniceanu = M. Kogălniceanu, *Opere alese*, vol. I, Bucureşti, Editura Cugetarea, 1946.

La izvoare = *La izvoare, Apa tinereţilor*, *Poveşti*, Chişinău: Hyperion, 1991.

I. Neculce = Neculce, I. *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat* // *Cronicari moldoveni*, Studiu introductiv D. H. Mazilu, Bucureşti: Editura Militară, 1987.

C. Negruzzi = Negruzzi, C. *Proză*, Timişoara: Editura de V est, 1992.

A. Pann = Pann, A. *Povestea vorbii*, Chişinău: Editura Hyperion, 1992.

Poveştile lui Făt-Frumos = *Poveştile lui Făt-Frumos*, *Basmele românilor*, Bucureşti: Editura Grai şi suflet – Cultura naţională, 1991.

Poveşti pop. mold. = *Poveşti populare moldoveneşti*, Culese şi prelucrate de Gr. Botezatu, Chişinău: Editura Literatura artistică, 1981.

M. Preda, I = Preda, M. *Cel mai iubit dintre pămînteni*, vol.. I, Chişinău: Literatura artistică, 1990.

M. Preda, II = Preda, M. *Cel mai iubit dintre pămînteni*, vol.. II, Chişinău: Literatura artistică, 1990.

M. Sadoveanu: 1996 = Sadoveanu, M. *Baltagul*, Bucureşti: Editura 100+1 GRAMAR, 1996.

M. Sadoveanu, I = Sadoveanu, M. *Opere alese*, vol.I, Chişinău: Editura Ştiința, 1993.

M. Sadoveanu, II = Sadoveanu, M. *Opere alese*, vol.II, Chişinău: Editura Ştiința, 1993.

M. Sadoveanu,III = Sadoveanu, M. *Opere alese*, vol.III, Chişinău: Editura Ştiința, 1993.

M. Sadoveanu, IV = Sadoveanu, M. *Opere alese,* vol.IV, Chişinău: Editura Ştiința, 1993.

M. Sadoveanu, V = Sadoveanu, M. *Opere alese*, vol.V, Chişinău, Editura Ştiința, 1993.

I. Slavici, I = Slavici, I. *Scrieri alese*, vol.I, Chişinău: Editura Ştiința, 1993.

I. Slavici, II = Slavici, I. *Scrieri alese*, vol.II, Chişinău: Editura Ştiința, 1993.

Tinerețe fără bătrînețe = *Tinerețe fără bătrînețe*, *Basme populare româneşti*, Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1961.

Gr. Ureche = Ureche, Gr. *Letopiseţulu Ţării Moldovei, de cînd s-au descălecat ţara şi de cursul anilor şi de viiața domnilor carea scrie de la Dragoş vodă pînă la Aron Vodă* // *Cronicari moldoveni*, Studiu introductiv D. H. Mazilu, Bucureşti: Editura Militară, 1987.

L. Rebreanu = Rebreanu, L. Ion, Chişinău: Hyperion, 1992.

ADNOTARE

În teza de doctor se examinează frazeologismele ce conţin în componenţa lor arhaisme lexicale, semantice, gramaticale ş.a. (studiul s-a efectuat în baza a peste 1600 de frazeologisme).

E cunoscut faptul că majoritatea frazeologismelor limbii române se constituie din unităţi ce aparţin lexicului activ. Cu toate acestea, o bună parte din frazeologia românească e reprezentată de frazeologismele arhaice. Fiind un strat destul de valoros pentru istoria limbii, ce conservă forme şi sensuri care s-au menţinut în limba actuală, frazeologismele se prezintă, aşadar, drept mărturii ale procesului de dezvoltare şi de cizelare prin care a trecut limba română.

Menţinerea formelor şi sensurilor învechite în componenţa frazeologismelor e favorizată atît de particularităţile formale ale frazeologismului (caracterul stabil, topica fixă a elementelor componente ş.a.), cît şi de cele semantice (sensul frazeologic integral). Totodată arhaismele din cadrul frazeologismelor asugură caracterul idiomatic al expresiei, devenind acele indicii diferenţiatoare ale unităţilor glotice în cauză, cu ajutorul cărora putem delimita îmbinările stabile de cele libere. Fiind nişte „exotisme" izolate de sistemul fonetic, lexical, gramatical al limbii actuale, arhaismele se prezintă ca nişte nuclee care „atrag" celelalte elemente alcătuitoare, consolidînd structura frazeologismului.

Deşi conţin în structura lor elemente lexicale învechite, „rudimente" ale unor flexiuni învechite, sensuri dispărute ş.a., multe din frazeologismele arhaice sînt sesizate totuşi ca unităţi ce se înscriu organic în subsistemul frazeologic contemporan. Arhaismele ce se conţin în structura frazeologismelor contribuie, de asemenea, la sporirea expresivităţii acestora: or „incorectitudinea" structurii lor, precum şi plasarea lor în afara normelor actuale în vigoare este una din cele mai importante trăsături caracteristice ale acestor frazeologisme.

Р Е З Ю М Е

Объектом исследования диссертационной работы являются фразеологизмы румынского языка, содержащие лексические, грамматические, семантические и другие типы архаизмов. Нами были проанализированы более 1600 фразеологических единиц.

До настоящего времени подвергались анализу только те фразеологизмы, компонентами структуры которых являлась лексика активного словарного запаса.

В то время как в румынской лексикологии существует значительное количество единиц, содержащих архаические элементы, а также формы и значения, не известные современному языку. Более того, эти единицы интересны тем, что они, составляя богатство

румынского языка, являются фактором, отображающим дальнейший процесс развития системы языка в целом.

Сама специфика и дифференциальные признаки данной лексической микросистемы (воспроизводимость, устойчивость компонентного состава, семантическая целостность) обусловили сохранение архаических элементов в их составе.

Благодаря способности к формированию идиоматического значения, наличие архаизмов становится одним из дифференциальных признаков указанных фразеологических единиц.

Являясь изолированными „экзотизмами" в фонетической, лексической и грамматической системе языка, архаизмы, подобно ядру, притягивают остальные элементы и тем самым способствуют стабильности и целостности структуры фразеологизмов.

Несмотря на то, что исследуемые фразеологизмы содержат архаические элементы, многие из них органично вписываются в систему фразеологии румынского языка.

Фразеологизмы содержащие архаизмы, обладают экспрессивной окраской, что обусловливает их ярко выраженную стилистическую маркированность.

SUMMARY

This thesis for the Doctor's degree is devoted to the study of phraseological units which have in their structure lexical, semantical, grammatical archaisms etc. (this research includes 1600 of phraseological combinations).

It is a well-known fact that the majority of Romanian phraseological units contain in themselves some units from active vocabulary. Being a considerable layer in the history of a language, they preserve some forms and meanings which weren't maintained in actual language, these phraseological units, thus, present themselves as evidences in the process of development and chasing of Romanian language.

Such maintaining of old forms and meanings in phraseological structure is favoured not only by formal particularities of phraseological unit (stable character, fixed word order of constituing elements etc.), but also of those semantical forms (phraseologically integral meaning).

Thus, the archaisms which make part from phraseological units provide idiomatic character of expressions, becoming those differentiated characteristics of lingual units with the help of which we can delimitate those stable joinings from free ones.

Being some „exoticisms" isolated from phonetical, lexical, grammatical system of actual language, these archaisms present themselves as some nucleuses which „attract" some other elements, consolidating phraseological structure.

As they have old lexical elements, some old flexions, vanished meanings etc. in their structure, a lot of such archaically phraseological units are interpreted as units which are included in modern phraseological system.

Archaisms, which are included in phraseological structure, contribute in accumulation of their expressivity: or „incorrectidness" of their structure, as well as placing them out of actual standards, is one of the most characteristical features of these phraseological units.

Lista cuvintelor-cheie

Adaptare, adstrat, afix, arhaism, arhaism derivat, arhaism fonetic, arhaism lexical, arhaism morfologic, arhaism semantic, arhaism sintactic, cîmp conceptual, compunere, contactul lingvistic, contragere, declinare, delocutiv, derivat, derivare, diacronie, dialectism, elipsă, evoluție, expresie stabilă, etimologie populară, extindere, fenomen glotic, flexiune, fondul lexical de bază, formarea cuvintelor, frazeologie, frazeologism, frazeologism arhaic, indiciu al frazeologizării, grad de productivitate, îmbinare liberă de cuvinte, împrumut, împrumut livresc, lexic activ, limbă literară, locuțiune, modernizare, neologism, neproductiv, nivel glotic, normă literară,origine, presiune a sistemului limbii, regionalism, reglementare, rezervă pasivă a vocabularului, semnificație, simplificare, sincronie, sistemul limbii, solidaritate lexicală, stabilitate, structură, substrat, taxonomie, unificare, unitate lexicală, variantă, vocabular, varietate.

List of Key-Words

activ evolution, adaptation, archaism, archaical phraseologism, basically lexical contents, bookish borrowing, borrowing, conceptual field, composition, contraction, declination, delocutive, derivation, derived, derived archaism, diachronics, dialectism, elipsis, expression, extension, flexion, glottical level, glottical phenomenon, historism, phonetical archaism, phrase, phraseology, phraseologism, free combination of words, grade of productiveness,indication of phraseology, language system, lexical archaism, lexical solidarity, lexical unit, linguistical contact, literary language, literary norm, modernization, morphological archaism, neologism, non-productive affix, origin, passive reserve of vocabulary, popular etymology, pressure of language system, regionality, semantical archaism, semnification, simplification, stability, synchronics, syntactical stable structure, taxonomy, unification, variant, vocabulary, variety, word-building.

Список ключевых слов

Архаический фразеологизм, адаптация, адстрат, активный словарный запас, вариант, вариативность, выразительность, дериват, или производное слово, диахронный план, диалектизм, значение, заимствование, историзм, литературный язык, лингвистический контакт, лексическая единица, литературная норма, лексический архаизм, морфологический архаизм, маркиратор фразеологизации, модернизация, неологизм, активная лексика, народная этимология, непродуктивные аффиксы, окказиональная деривация, основной

лексический фонд, областное слово, образование слов, пассивный словарный запас, производный архаизм, флексия, фонетический архаизм, фразеологизм, фразеологическая система языка, расширение, регулируемость, свободное словосочетание, семантический архаизм, семантическое поле, синхронный план, синтаксический архаизм, словарь, склонение, словообразование, словообразовательный архаизм, сложение, соотносительность, сочетаемость, сочинение (сложение), стабильность, степень продуктивности, структура, структурный компонент, субстрат, таксономия, унификация, упрощение, устойчивое выражение, эволюция, эллипсис.

Sigle şi abrevieri

A. = acuzativ

alb. = limba albaneză

bg. = limba bulgară

CL = Revista *Cercetări de lingvistică*, Editura Academiei Române

D. = dativ

DLRM = Dicționarul limbii române moderne. – Bucureşti: Editura Academiei R.P.R., 1958 – 951 p.

fr.= limba franceză

G. = genitiv

germ. = limba germană

lat. = limba latină

LL = Revista *Limbă şi literatură* / Soc. de şt. Filologice din România. – Bucureşti. - Trimestrial

LLM = *Limba şi literatura moldovenească*, revistă filologică trimestrială / Academia de Ştiințe a RM, Chişinău, Editura „Ştiința”

LR = *Limba română*: revistă de ştiință şi cultură filologică / Fondator: Colectivul red.. – Ch. - Lunar

magh. = limba maghiară

N. = nominativ

pol. = limba poloneză

RLŞL = *Revistă de lingvistică şi ştiință literară* / AŞ a Moldovei. – Ch..- apare 6 ori pe an. – Fondată în 1958

rus. = limba rusă

rut. = limba ruteană

SCL = Revista *Studii şi cercetări lingvistice* / Acad. Română. - Bucureşti

scr. = (limba) sîrbă, croată

sec. = secol

sl. = limba slavă

tc. = limba turcă

ucr. = limba ucraineană

v. sl. = limba slavă veche

INDICELE FRAZEOLOGISMELOR ARHAICE FOLOSITE*

A

A ieşi ***abraş*** 79
Cu ***adevară*** 5, 26, 135
Adînci *bătrîneţe* 108
A-şi da ***aere*** 37, 134
A-şi lua ***aere*** 37
Aferim *cocoş, cum te bat găinile* 77
A trage (la) ***aghioase*** *(cîte un* ***aghios)*** 19, 63
A lua pe cineva *cu* ***aieptul*** 60
A păţi o ***alagea*** 77
A-şi căpăta ***alageaua*** 77
A umbla în ***alean*** 110
A fi ***alfa*** *şi* ***omega*** 63
A-i cînta ***aliluia*** 63
A ajunge la ***aliman*** 76
A-i trage checocuri ***alipsite*** 65
A face (a avea) ***alişveriş*** cuiva 77
A da (a cădea, a veni etc.*)* ***alivanta*** 64
A fi (a ajunge) la ***aman*** 77
A zice (a spune) ***aman*** 77
A lăsa pe cineva *la* ***aman*** 77
A striga ***aman*** 77
Aman *ţie,* ***aman*** *mie* 77
Cu ***amicie*** 47
Cît(u-i) ***aminul*** 63
Pînă la ***amin*** 63
A-şi aduce ***aminte*** 19, 61, 155, 161
A lua ***aminte*** la ceva 61, 157
A-i fi cuiva ***aminte*** de ceva 61
În ***amonte*** 88
A fi (a se afla) la (mare) ***ananghie*** 64
A lua (a duce, a aduce etc.*)* *cu* ***anasîna*** 77
Cu ***anasîna*** 77
Cu ***anevoinţă*** 51
Cît gura beţivului pe capul ***antalului*** 81
Anteriul *lui Arvinte* 95
A-şi pune poalele ***anteriului*** *în brîu* 95
E mai aproape cămaşa decît ***anteriul*** 95
A merge (a o lua, a pleca etc.*)* ***apostoliceşte*** 46
A prinde (a ochi) cu ***arcanul*** pe cineva 19, 76, 136
În ***aretul*** *vîntului* 69
Să-i fie (de) ***aret*** 69
A se duce în putina cu ***argăseală*** 49
A avea ***arţag*** 25
A-i sări ***arţagul*** cuiva 25
A ***arunca*** *vina* 122
A ***se arunca*** *în partea* cuiva 122
La o ***aruncătură*** *de băţ* 50
Dintr-o ***aruncătură*** *de ochi 50*
Să nu te ***arză*** *zeamă de scoici* 39
A sta ***ascultoi*** 50
A lua cu ***asupră*** 27, 135
Cu ***asupră*** 5, 27, 135
De ***atocma*** 54
Atocma *cu ...* 54
A fi de bun (rău) ***augur*** 87
A fi la ***azbuche*** 68
O ***azvîrlitură*** *de băţ* 50

B

A-şi găsi ***bacăul*** 144
A strînge (a lega) ***băierile*** *pungii* 96
A ofta (a striga, a rîde) din ***băierile*** *inimii* 97
A-şi dezlega ***băierile*** *inimii* 97
A i se rupe ***băierile*** *inimii* 97
A avea nouă ***băieri*** *la pungă* 97
De asta nu (mi)-i ***bai*** 71
Nu-i (nici un) ***bai*** *(că...)* 71
A face gîtul ***leică*** *şi pîntecele* ***balercă*** 83
A se îmbia ca ţiganul la ***balmuş*** 71
Cine n-ar vrea să fie ***ban****?* 98
Cît o ***baniţă*** 104
A da cu ***baniţa*** *(pentru a primi ciurul)* 104
A nu plăti (a nu face) un ***baraboi*** 71
Una vorbim şi ***başca*** *ne înţelegem!* 81
A se înţelege ***başca*** 81
A da pe ***bete*** 97
A-l lua de ***bete*** pe cineva 97
A nu-i fi cuiva *cu* ***bănat*** 71
A bate ***bărbunca (berbunca, verbunca)*** 85, 144

---

* Frazeologismele sînt date în ordinea alfabetică a arhaismelor din structura lor.

Ţinînd cont de remarca de la pagina 24, cu privire la folosirea semnului * (asterisc), *Indicele* conţine şi frazeologismele arhaice ce nu figurează în corpusul lucrării.

A sta (de) ***băsău*** 71
A sta ***bătează*** *(pe capul)* cuiva 13, 49, 60
A dormi cît un ***bei*** 99
A lucra de ***beilic*** 103
A avea timp ***berechet*** 77
A trăi ca (un) ***bimbaşă(a)*** 99
A da ***bir*** *cu fugiţii* 12, 19, 101, 136, 161
A fi ***boalcă*** 58
A da cu bățul ***boalda*** 58
A băga pe cineva *în* ***boale*** 17, 134, 138
A băga în (toate) ***boalele*** pe cineva 17
A-l apuca pe cineva *toate* ***boalele*** *35*
În ***bobot*** 74
A vorbi (a umbla, a merge, a face ceva*) în* ***bobote*** 74
În ***bobote*** 74
A avea nas ***bocciu*** 76
S-a schimbat ***boierul*** 98
Dacă-i ***boier,*** *tot* ***boier*** 98
Boier *cu boii de funie* 98
A face pe ***boierul*** 98
A trăi ca un ***boier*** 98
A lăsa ***boieria*** *la o parte* 98
A da cu ***boldul*** în cineva 69
A arunca cu ***boldul*** 69
A da cuiva ***bolduri*** 69
A fi cu ***bolduri*** *prin şolduri* 69
A da ***boldiş*** 52, 58
A trage ***borangic*** 77
A-şi lua (a-şi aduna) ***boscîrţele*** 72
A-l desface de ***boscoane*** 64
Cată-n ***bota*** *ţiganului* 71
A nu şti ***botă*** 71
(A lua pe cineva*) la* ***braţetă*** 88
A-l ţine ***brăcinarul*** 96
A-i ţîţîi ***brăcinarul*** cuiva 96
A fi slab (tare) în ***brăcinar*** 96
Cu ***brio*** 88
A lua pe cineva *la* ***briptă*** 83
A da (a cădea) în (pe) ***brînci*** 17, 20, 59, 155
A da ***brînci*** 20, 59, 155
A munci (a da, a lucra) pe (în) ***brînci*** 59
A-i da ***brînci*** *foamea* cuiva 59
A-i da ***brînci*** *pasului* 59
A merge (a se tîrî) pe ***brînci*** 20, 59
A-i da inima ***brînci*** 59
Pe (în) ***brînci*** 59
Într-un ***buc*** 57
A şti (a învăţa) ***buchea*** *cărţii* 68
Din ***buche*** *în* ***buche*** 68
(După) ***buchea*** *cărţii* 68, 137
A nu şti (a nu avea) ***buche*** *(două* ***buchi)*** 68
A fi (tot) la ***buchi*** 68
A-i citi cuiva ***buchiile*** 68
A se ţine de ***buchea*** *cărţii* 68
A începe de la ***buche*** 68
A pune la ***buche*** pe cineva 68
Ia aşa de ***bucheasve*** 68
A trece de ***bucheludeazla*** *(****bucheriţazdra)*** 68
A umbla ***budujlău*** 58
A se ***buigăţi*** *de cap* 58
A sta ca ***bulucbaşă*** 99
A dormi ***bumben*** 70
A-i da ***burda*** 58
A se da de-a ***burda*** 58
A se duce de-a ***burdaboul*** 58
A ridica ***buzduganul*** asupra cuiva 76
A da (a intra) ***buzna*** 72

C

A face ***cabul*** ceva (la ceva) 79
A trage o ***cacealma*** 78
A umbla cu ***cacealmale*** 78
A sta ca o ***cadînă*** 79
A îmbrăca cu (în) ***caftan*** pe cineva 95, 154
A lua un ***caftan*** 95
A fi cu ***caftan*** 95
A face ***caid*** 79, 80
A (nu) face ***calabalîc*** 79, 80
Calabalîc *la buric* 79, 80
A se încărca de ***calabalîc*** 79, 80
A lăsa ***calabalîcul*** 44, 79, 80
A da (a trage, a mînca, a primi) o ***calcavură*** ***(calcavuri)*** 76
A face ***cale*** *întoarsă* 114
A lua (a apuca) ***calea*** *(în picioare)* 114
A-şi face ***calea*** 114
Ce mai ***calea****-valea* 114
Din ***cale*** *afară* 114
Pe ***calea*** *cea bună* 114
A-i sta cuiva *în* ***cale*** 114
A face o ***cale*** 114
A nu şti ce-i ***cale*** *pe vale* 114
A face cum e cu ***cale*** 114
A lua ***cale*** *multă* 114
A-şi pierde ***calendarul*** 116
A(-şi) face capul ***calendar*** 116
A se uita ca pisica (mîţa) în ***calendar*** 116
A face ***calendare*** 116, 117
Calic *ca şoarecele bisericii (din biserică)* 116

***Calic** şi fudul* 116
*Parcă se bat **calicii** la gura lui* 116
*A mînca cît un turc din cei **calici*** 116
*C-un **finic** tot calic* 91, 139, 160
*Locul **calicilor*** 116
*A se schimba **calimera*** 64
*A întoarce (a schimba) **calimera*** 64
*A se strica **calimera*** 64
*A lega la **calțaveta*** 64
*A da cu **camătă*** 64
*A da **canon*** cuiva 67
*A trage **canonul*** 67
*O dată cu **capul*** 119
*În ruptul **capului*** 119
*A-şi face de **cap*** 119
A face cuiva *de **cap*** 119
*A pune (a mînca) **capul*** cuiva 119
A face pe cineva ***capot*** 87
*A face **caragațe*** 64
*A atinge la **caraiman*** 89
*A face **caraul*** 31
*A pune la **caraul*** 31
*A nu avea nici o **carboavă*** 92
*Cîte unul **careleşi*** 38
*A dat **jalba** la **carvarasa*** 78
*A face **casă** bună* cu cineva 19, 117, 162
*A ține (a fi) de **casa*** cuiva 117
*A strica **casa*** cuiva 19, 117
*A face (a duce) **casă** rea* cu cineva 117
*A face o **casă*** 117
*Om cu **casă*** 117
*A avea **casă** neprimenită 117*
*A trage **catarga** pe uscat* 146
A avea însemnat pe cineva (ceva) *la **catastif*** 17, 102
A trece pe cineva *la **catastif*** 102
*A ține (a purta) **catastifele*** 102
*A-i mirosi a **catrință*** cuiva 96
*A trece pe sub furcile **caudine*** 87
*Cu mare **caznă*** 67
*A fi născut cu **căiță** (pe cap)* 96
*După ploaie **căpeneag*** 96
*A-şi întoarce **căpeneagul** (pe dos)* 96
*Ca pîinea în **căpistere*** 60
*A aduna alb în **căpistere*** 60
*A vedea alba în **căpistere*** 60
*Din capul **căpisterii*** 60
*A da jos **căprăria** din pod* 60
*Pe toate **cărările*** 115
*A umbla pe două **cărări*** 115
A-i tăia cuiva ***cărarea*** 115
A-i scurta cuiva ***cărările*** 115
A căta cuiva *în ghioc* 27
*A lua puşca la **cătare*** 27
De cătră... 27
*A se uita **ceacîr (ciacîr)*** 76
*A bate (a umbla) **ceamburul (ceambura)*** 83
*A-şi face capul (din cap) **ceaslov*** 68
*Parc'ai fost **ceauş** de **poşte*** 99
*Pînă la o **centimă*** 93
*Nici o **centimă*** 93
*Pînă la **ceruri*** 134
*A se înălța în **ceruri*** 37
***A cerca** prilej (norocul, puterile)* 25
***A cerca** o moşie (hotarele)* 25
***A cerca** vinu pe-o ureche* 25
***A cerca** sfat* 25
*A face o (în) **cercare*** cuiva 25
*Într-o (prin) **cercare*** 25
*A se duce la raiu cu **cerga**-n cap 77*
*A face **chefş*** ceva 79
*A se umple de **chelbe*** 79
*A fi (a se afla, asta) la **cheremul*** cuiva 79, 80, 162
A nu-i veni cuiva *la **cherem*** 79
A avea pe cineva *la **cheremul** său* 79
*A face **ches*** 77
*A sta (a intra) în (la) **chibz (chibzuri)*** 72
*A intra în **chichion*** 64
*A umbla cu **chichițe** şi momițe* 64
A-i căuta cuiva ***chichițe*** 64
*Ras (tuns) **chilug*** 28
*A rade (a tunde) **chilug*** 28
*A se pune pe **chiolhan*** 79
*Apă **chioară*** 141
*Para **chioară*** 141
*A privi (a se uita) **chiorîş*** 52
*A da **chiorîş*** prin ceva 52
*A da **chiorîş*** la (în) ceva 52
*A fi la **chiostec*** 77
*A striga **chiraleisa*** 63
*A umbla **chiraleisa*** 74
*A face **chiseliță*** 74
*A fi **chit*** cu cineva 87
***Chit** că...* 87
*A tăcea **chitic*** 278 162
*A pune (a face) un **chiulaf*** cuiva 95
*După cap şi **chiulaf*** 95
*La aşa cap – aşa **chiulaf*** 95
*A da **chix*** 85

A cihăi *la cap* pe cineva 72, 133
(A fi) sătul ***cince*** 60
A avea multe ***cinsti*** 37
A face ***ciorobor*** *pentru un topor* 72
A se aduna ***ciotcă*** 72
A se duce (a merge, atrage) ca pe ***ciripie*** 78
Nici o ***cîrtă*** 139
Într-o ***cîrtă*** 139
A nu schimba nici o iotă, nici o ***cîrtă*** 139
Fără ***cislă*** 102
Cu capul ***ciubăr*** 104
A se duce ***ciubăr*** 104
A fi ***ciuca*** *bătăilor* 64
A (se) face (a fi ud) ***ciuculete*** 71
A se ***ciudi*** *de necaz* 70
A-şi vedea de ***cîlții*** *săi* 69
A-şi lua ***cîmpii*** *în cap* 31
A-şi lua (a apuca) ***cîmpii*** 31, 134, 155
A bate ***cîmpii*** 17, 30, 134, 137
A intra (a se băga) în ***cîrcotă*** cu cineva 74
A intra în ***cîrdăşie*** *148*
Cîtuş *de puțin* 38
Vorbă de ***clacă*** 102
Lucru de ***clacă*** 102
A ajunge de ***clacă*** 102
A-şi bate (rupe) gura de ***clacă*** 103
A da ***clacă*** la ceva 102
A sta ***cladă*** 74
A cădea (a da, a se prinde) în ***clapcă*** 74
A avea ***clavir*** *la cap* 85
A nu *(se)* ***clăti*** *un fir de păr din capul* cuiva 125
A clăti *capul (din cap)* 125
A nu *se* ***clăti*** *din loc* 125
Într-o ***clipeală*** *(de ochi)* 50, 135
În aceeaşi ***clipeală*** 135
Într-o ***clipită*** 50
Într-o ***clipitură*** 50, 135
A se pupa cu ***clondirul*** 64
Nu poartă el ***clopul*** 96
A fi în ***cnezi*** *buni (răi)* 24, 98
A se da ***coadei*** 36
A rămîne în ***coadele*** *tăciunilor* 35
A lua pe ***coajă*** 121
A se face ***cocă*** 88
A avea minte de ***cocă*** 88
De ***cocon*** 98
Ca un ***cocon*** 98
A o ***codălbi*** 133
Din ***codina*** *rea făină* 60
A se duce pe ***cofă*** 104
A pune (a băga) pe cineva *în* ***cofă*** 104
A ploua (a turna) ca din ***cofă*** 104
A răsufla în fundul ***cofii*** 104
A căuta ***cofe*** *de Moşi* 104
Ici (şi) ***colea*** 135
A afla spini în ***coleşe*** 74
Alb ***colilie*** 73
A-i fi cuiva *calea în* ***colilie*** 73
Cînd ***colo*** 25
A umbla de ***colo-colo*** 25
A da ***colte*** 36, 130, 133
A arăta ***coltucul*** 77
A ridica ***comîndare*** 60
A pierde ***comândul*** 60
A face ***conac*** 79
A face sărituri ca de trei ***conace*** 79
A sări zece ***conace*** *deodată* 79
A-i face unei fete ***conciul*** 96
A pune ***conci*** *bărbatului* 96
Casă fără ***conduri*** 95
A-i face (pune) ***conețul*** 69
A-i veni ***conețul*** 129, 132
De ***conivență*** 87
A se duce pe ***copce*** 35, 134
Pînă la o ***copeică*** 92
A o pune în ***coporîie*** 71
De-un ***cot*** *(cît* ***cotul)*** 112
A scoate (a-i ieşi cuiva*) limba de-un* ***cot*** 112
A sta pe ***cotlon*** 71
(Ger) de îngheață mîța în ***cotruță*** 71
A da peste naş ***cotar*** 99
A fi frumoasă ***coz*** 79
A umbla ***craina*** 144
A striga ***crainicul*** 82, 98
A umbla ***creanga*** 142, 143
A-şi mînca ***credința*** 124
A se lăsa pe ***credința*** cuiva 124
A bea (a lua, a sorbi) ***credința (credință)*** 124
În ***credință*** 124
A face ***credință*** 124
De ***credință*** 124
A da (a pune) ***crezămînt*** 50, 135
Cu ***crezămînt*** 50
A afla (a avea) ***crezămînt 49***
A fi ***criță*** *la minte 83*
Beat ***criță 83***
A fi iute ca ***crița*** 83
A avea inimă de ***criță*** 83
A da în ***crop*** 70

A se îmbăta ***crup*** 85
A duce (a pune) la ***cucuieta*** 123
A sta la ***cucuiata*** 123
(Pînă) în (la) ***cumplit*** 123
A ridica o ***cupă*** 71
A-i ***cura*** cuiva *calea* 61
În ***curîndă*** *vreme* 39
A nu face ***cusur*** la ceva 76, 80
Fără ***cusur*** 76
A nu avea ***cusur*** 76
A nu găsi nici un ***cusur*** 76
Dumnezeu (să) te ***cuşte****!* 61
Să ***cuşti*** *în bine!* 61
A avea cu cineva ***cuvînt*** 109

D

A umbla (a se duce) cu ***daibojul*** 74
Pe ***daiboj*** 75
A da ***dajde (dajdie)*** *cu mazilii* 101
A face ***danie*** cuiva 101
A avea ***danie*** *de* la cineva 101
A se prinde în ***danț*** 24
A trage ***danțul*** 24
A ridica ***danțuri*** 24
Nu face ***daraua*** *cît* ***ocaua*** 105
Mai mare ***daraua*** *decît* ***ocaua*** 105, 139
Nu face ***daraua*** *cît* ***ocaua*** 139
A lua ***daraua*** 105
A face cuiva *spatele* ***darabană*** 69
A bate ***darabana*** în (pe) ceva 69
A bate ***darabana*** 69
A vinde (a cumpăra) la ***darabană*** 69
A face cuiva *spatele* ***darabană*** 69
În ***darn*** 88
A-i cînta Isaia ***dănțuieşte*** 24, 38
De ***dăruială*** 49
A face ***dărăburi*** 72
A se dedulci *ca calul la tărîțe* 124
A delunga *de preoție* 135
A bate o ***depeşă*** 87
Întru toată ***deplinirea*** 25, 135
În ***devălmăşie*** 89
La (în) ***deznădăjduire*** 50
A măsura banii cu ***dimerlia*** 105
A (nu) avea grăunțe în ***dimerlie*** 105
A ține (a sta, aşedea la) ***divan*** 131
A se ridica ***divanul*** 131
A face cuiva ***divan*** *pe spinare* 131
A face ***divan*** 131
A (se) trage la ***divan*** 131
În ***divuri****, în chipuri* 88
A avea de (în) ***dîlcă*** 58
A da ***dîlg*** *în tîrg* 58
A-i ***dîlvări*** *ceafa* 58
A f în ***dîrdora*** *însurătorii* 74
A fi (a se băga, a ajunge) ***slugă*** *la* ***dîrloagă*** 20
A trece prin ciur şi ***dîrmon*** 64
A-i da ***dîrva*** 58, 132
Într-o ***doară*** 39
A-i face cuiva ***dopros*** 89
A lua pe cineva *la* ***dopros*** 89
A avea (a fi cu) ***doxă*** *la cap* 63
Nici un ***dram*** *de ...* 104
A-ți pune ***dramul*** *în cumpănă* 104
A-i sări (a-i juca) ***drăgaica*** 73
A avea ***drit*** 24, 135
A sta ***drîmboi*** 83
A fi un ***drui*** *de copil* 58
A da ***drumul*** cuiva 113, 114
A pune la ***dubală*** 28
A juca cuiva *un* ***dulap*** 121
A trage un ***dulap*** cuiva 121
A învîrti ***dulapuri*** 121
A căuta (a întoarce, a umbla cu) ***chichițe*** *şi* ***dulapuri*** 121
Cu ***durligile*** *goale* 79
În ***durligi*** 79
A fi (a rămîne, umbla) cu ***durligele*** *goale* 79
A da (de) ***duşcă*** 74

E

A fi la ***edecul*** cuiva 78, 80, 132
A trage la ***edec*** 78
A face ***epohă*** 24

F

A pune în ***falangă*** 87
A face pe ***fanariotul*** 64, 99
A umbla ***farfara*** 79
A face țîră şi ***farină*** 26, 135
În ***favor*** 32, 129
Parcă-i ***făcătură*** 49
A face ***făgadă*** cuiva 50, 135
A făgădui *marea şi sarea (cerul şi pămîntul Oltul cu totul; munți de aur)* 10, 72, 129, 132, 160
A-şi păzi ***făgăduiala*** 49
A-i trage cuiva *o* ***făinea***lă 60

*De **fămeaie*** 27
*A fi sfînt **făr** de argint* 26
*A face mici **fărîme*** 129, 131
*A lua la **fățuială*** 50
*A lega **fedeleş*** 71
*A-i face **feliul*** 27
*Cu **fereală*** 49
A face (a trage) cuiva *un **feredău*** 72
***Ferice** de el* 51
A-l bate pe cineva ***fericea*** 51, 135
*A-i juca (a-i face) cuiva **festă (festa)*** 88
*A o **feşteli*** 72
***A feşteli** bățul (briceagul, mantaua, fesul)* 72
***A feşteli** iacaua* 72, 95
*A se lăsa ca Petrea în **feştilă*** 69
*A-i îngheța **ficații** de frică* cuiva 37
*A-i roade la **ficați*** 162
*A fi sec la **ficați*** 37
(*Cine nu prețuieşte filerul) nu va număra nici **florinul*** 91
*A umbla **fleaura*** 83
*C-un **finic** tot calic* 91, 139, 160
*A trage la **fit*** 79
*A tăia **fineşte*** 61
*A căra apă la **fintînă*** 108
*A umbla **fleaura*** 83
*A beli **foale*** pe cineva 59
*A cădea **folomoc*** 58
*A da în **folosință*** 51
*A împuşca **francul*** 93
*A-şi cîştiga **francul*** 93, 133
*A avea **friguri*** 36
A-l scutura frigurile 37
*A avea **fumuri** la cap* 37
*A fi cu **fumuri*** 36
*Din **funduş*** 60
*A umbla cu **furtişag*** 48
*A face **furtişag*** 48
*A trage în **fuşălăi*** 71

G

*A pune **gabja*** 83
*A da nan de **gavan*** 77, 104
*A merge **găitan*** 96
*A ploua (a turna) cu **găleata*** 104
***A** se **găvozdi** bine* 70
*A face un **gheşeft*** 85
*A i se îneca **ghimiile*** 78
*A lucra în **ghiobecuri*** 95
*A-i da **ghiold*** 58
A-i scoate cuiva *cu **ghioldul** măseaua* 58
*A lua (a vorbi) **ghioldiş*** 58
*A privi **ghioldiş*** la cineva 52
*A sta (a se pune) **ghioldiş** în calea* cuiva 52
*A lovi cu **ghiontul*** 122
*Cu **ghiotura*** 77
*A da în **genunche*** 36, 133
*A da la **gioale*** 78
*A face (a da) pui de **giol*** 78
*A-şi uita **giubeaua*** 12, 95
A juca pe cineva ***giurgina*** 79
*A avea **gîdilici** la limbă* 61
A fraca pe cineva *de **gîlci*** 74
*A se ține **gînj*** după cineva 69
*A(-i) căra (a-(i) cărăbăni) (la) **gîrbace*** cuiva (în ceva) 75
A-i muia cuiva ***gîrlița*** 74
*A (nu) avea **glagore** la (în) cap* 29, 132, 158
*A rămîne **gloabă*** 68
*Cu **glamnică** la inimă* 73
*A fi cu **gludia** pe gură* 58
*A sta **gogă*** 58, 133
*A trage **gologanul** prin barbă* 93
*A fi în **gologani*** 93
*A întoarce de **gologan*** 93
*Roşu ca (cum e) **gotca*** 83
*A se duce pe **gotcă*** 83
*(E) numai **greabănul** de el* 69
*A da **greş*** 67, 162
*Fără (de) **greş*** 67
*A da (a băga) **greş*** cuiva 67
*A nu avea **greş*** 67
*A pune în (la) **gros*** 133
*Moşi pe **groşi*** 91
*A spune (a povesti, a îndruga, a promite) (la) **moş** pe **groş*** 91, 139, 160
*A afla **groş** pe **groş*** 91
*A băga (a intra) în (toate) **grozile** morții* 37
*A trage un **guleai*** **89**
*A momi cu un **guleai** de somn* pe cineva 89
*A pune la **gurguiata*** 123

H

*A-i veni de **hac*** cuiva 76, 160
*A se duce (a ajunge) la **hagialîc*** 78
*A se face **hagiu*** 79
*A-l lua **hahamul*** pe cineva 79

A umbla ***haihui*** 79
A bate ***(h)alcaua*** 78
A-şi lua ***hamul*** *şi praştia* 71
A-i ţine cuiva ***hangul*** 72
A trimite la ***han-tătar*** 99
Din vremea lui ***han-tătar*** 99
Bun de ***hanţă*** 83, 96
(A lua) cu ***hapca*** 74
Haram *de capul vostru!* 75
De ***haram*** 75
Haramul haram *se face* 75
De ***haram*** *a venit (de* ***haram*** *s-a dus)* 19, 75
A fi (a lăsa, a mînca, a munci, a vorbi) de ***haram*** 75
A face ***haramul*** *dracului* 75
A (nu) mînca ***haram*** 75
De ***haram*** 75
A face pe cineva (ceva) ***harcea-parcea*** 79
A face din ţînţar ***harmăsar*** 26
A se lua la ***harţă*** 72
Halal *de mine (şi de mine)* 77
Halal *mie (ţie* etc.*)* 77
A face ***hareci*** *asupra* cuiva 77
A-i lua ***hasna*** 72
A avea (a-i fi cuiva*)* ***hasnă*** de cineva (ceva) 71
A (nu) ieşi la ***hat*** cu cineva 83
A fi într-un ***hat*** 83
A-i face ***hatîrul*** *(un* ***hatîr)*** cuiva 79, 161
A bate (a umbla) ***hatîrurile*** 83
A face ***havalea*** la cineva 102, 136
Cu ***hazna*** 93
Cu mărunţeaua se face ***haznaua*** 93
A lua ***hădăragul*** 71
A pune mîna pe ***hădărag*** 71
A se juca de-a ***hămişliul*** 72
Alb ca (cum e) ***helgea*** 71
Ca (cum e) ***helgea*** 71
Bate ***hlobile*** *să priceapă calul* 35
A nu putea ***honipsi*** pe cineva 64
A-i face (a-i trage) o ***horodincă*** cuiva 83
A face pe cineva *(tot)* ***huc*** *83*
Nici ***huci*** 83
A umbla ***huciu-marginea*** 83
A curge ***hududoi*** 74
Cu ***hurta (****la* ***hurtă)*** 83
A vărsa putina cu ***huştii*** 36
A trăi în ***huzur*** 79

I

A-i atîrna ***iabaşaua*** *de nas* 78
A feşteli ***iacaua*** 20, 95
A pune cuiva ***iacaua*** 95
A rupe cuiva ***iacaua*** 95
A da ***iama*** *(prin)* 75
A face ***iama*** 75
Op ***iaste*** 27
A merge (treaba, lucrul) ***ibrişin*** 96
A trage ***ibrişinul*** 96
A-i trage cuiva *un* ***ibrişin*** *pe la nas* 6, 96, 160
A-şi lua ***iertăciune*** 46
A-şi cere ***iertăciune*** 130, 135
A-i sosi ***ignatul*** 69
Între ciocan şi ***ilău*** 71
A se afla între baros şi ***ilău*** 71
A face ***ilhac*** 79
S-a prins caru-n ***imală*** 60
A-şi face ***inimă*** *rea* 108
A fi fără ***inimă*** 108
A fi rău (cîinos, negru) la ***inimă*** 108
A-i fi cuiva ***inima*** *grea* 108
A duce cu ***iordanul*** 155
A umbla ***iorga (iorgusa)*** 79
(A nu şti) nici o ***iotă*** 19, 63
A nu schimba nici o ***iotă****, nici o* ***cirtă*** 139
Netegea pe ***ipingea*** 95, 138, 160
De ***isnoavă*** 21
De ***istov*** 69
A călca (a pocni) pe cineva *pe coada (colţul)* ***işlicului*** 9, 95, 138
A rămîne ***iuft*** *de* ***parale*** 138
A da (a scoate) la (în) ***iveală*** 49, 135
A ieşi la ***iveală*** 49, 135, 161

Î

A fi ***îmburdat*** *cu leagănul* 58
Drac ***împieliţat*** 110
A (-l) împinge (a (-l) îndemna, a (-l) duce) ***împieliţatul*** 110
Cu ***înceluşag*** 48
A ***închina*** *armele (steagul)* 118
A ***închina*** *o mănăstire* 118
A da pe cineva ***îndărăpt*** 26
A da ***îndărăpt*** 26, 135
De-a ***îndărăptelea*** 26, 135
A *i* ***se înghioldi*** cuiva *şerpii în burtă* 58
A lua ***înghioldiş*** pe cineva 52, 58
A o ***înnimeri*** 54

A umbla cu ***înşelăciune*** 46
Întîiaşi *dată* 38
A adormi ***întru*** *Domnul* 41
A pune ***întru*** *ponos* 41
A aduce ***întru*** *îndeplinire* 41
Întru *mijloc de...* 41
A pune ***întru*** *faţa* cuiva 41
A se da ***întru*** *trufii* 41
Îracan *de mine!* 29
Nu ***înviază*** *morţii cu plînsul* 39
A încheia cu ***învoială*** 49

J

A face ***jac*** 81
A da ***jac*** 81
A umbla (a merge, a veni etc.*) cu* ***jalba****-n proţap* 68, 161
A porni (a face, a băga) (o) ***jalbă*** 68
A fi plin de ***jitniţă*** 69
A mînca numai zer şi ***jitniţă*** 69
A merga pe ***jos*** 145
A pune ***juvala (jigala)*** *în gît* 83

L

A sări din ***lac*** *în puţ* 119
A şedea cu cineva *la* ***lafuri*** 79
A tăia frunză verde şi ***lafuri*** 79
(Ori) ***laie****, ori bălaie* 57
Ba e ***laie****, ba-i bălaie* 57
Nici ***laie****, nici bălaie* 57
Că e ***laie****, că-i bălaie* 57
A umbla ***lainic*** 58
A (se) prinde în ***laţe*** 33, 134
A fi cheia şi ***lăcata*** 32
A-şi pune ***lăcată*** *la gură* 32
A bate ***lăturile*** 28
A nu se da în ***lături*** 28, 157
Pe de ***lături*** 228
A face ***leage*** 27
A umbla ***leanca*** 83, 96
A fi ***leat*** cu cineva 69
De acelaşi ***leat*** 69
A fi ud (numai, tot) ***leci*** 72
A fi numai (tot) ***leciu*** 72
A fi (a rămîne) ***lefter*** 64
A lăsa pe cineva ***lefter*** 64
A i se şterge ***lăscaia*** cuiva 92
A-şi mînca (a-şi pierde) ***lefteria*** 64, 136, 160
A nu avea (nici o) ***leţcaie (lăscaie)*** *frîntă (chioară)* 6, 17, 92
A-şi cheltui (a da) ***leţcaia*** *de anafură* 92
A fi băiat (bărbat) ***levent*** 78
A ajunge la (un) ***liman*** 78
A ieşi la ***liman*** 78, 154
A duce (a scoate) la (un) ***liman*** 78, 154
A prinde (a lua) ***limbă*** 12, 118
Cu ***limbă*** *de moarte* 118
A lega pe cineva *cu* ***limbă*** *de moarte* 118
A sta (a şedea etc.*)* ***lipcă*** undeva 83
A rămîne ***lipcă*** 83
A se ţine ***lipcă*** de cineva 83
A sta ***lipcă*** *pe capul* cuiva 83
A umbla ***lipcă*** după cineva 83
Sărac (calic) ***lipit*** *pămîntului* 110, 158, 162
De ***lipsă*** 121
A fi (de) ***lipsă*** 121
A afla de ***lipsă*** 121
A avea ***lipsă*** 121
A prinde cu ***litra*** *mică* 104
Logofăt *cu condeiul de urzică* 98
A cădea ***lom (lomuit)*** 89
A fi blindat cu ***lovele*** 93
N-are ***luătură*** 50
Lumea *ochilor* 107
A ieşi la ***lume*** 107
Lumea *inelului* 107
În (de) ***lungiş*** 51
De-a ***lungiş*** 51
(A se da) în ***lungiş*** *şi în curmeziş* 51

M

A-şi schimba ***macazul*** 161
A scoate ***mahmurul*** *din om* (cineva) 79
A se face ***mai*** *de Dumnezei* 71
Cu ***maia(ua)*** *la (în) cap* 79
A plesni ***maiul*** *în el* 71
Un ***mal*** *de om (femeie)* 122
Cît un ***mal*** 122
Maluri *de vreme* 122
A nu zice ***mandoc*** 58
A da ***mangărul*** *cel de apoi* 92
A-i face ***marafet*** 79
A avea ***marafet*** 79
A-şi pune ***marama*** 95
A face ***marazuri*** 79
A umbla în ***marghiolii*** 64
A face ***marţ*** pe cineva 145
A se aşeza pe (de) ***mas*** 60
A primi (a lăsa) pe cineva *de* ***mas*** 69
A-l ajunge pe cineva ***masul*** 60

A-i fi ***masul*** 60
A se opri cu ***masul*** 162
Om de ***mascaradă*** 87
A se lăsa tot ***măndălac*** 57
A o ***mărdăgi*** 58
A-şi face de ***mărit*** 39
De ***mărit*** 39
A rîde ***măzărat*** 58
A pune a ***meld (măld)*** 58
Cu mare ***menzil*** 78
A-i veni cuiva *la* ***merchez*** 79
A şti ***merchezul*** cuiva 79
Cu ***merchez(ul)*** *79*
A avea ***merchez*** *79*
A-l face ***mereduc*** pe cineva 58
A-l lega ***mereduc*** pe cineva 58
De la ***mertepea*** 79
A-şi lua ***tainurile*** *şi* ***merticurile*** 139
A intra (a băga, a cădea) ***mesa*** 63
A nu-i da cuiva ***meşii*** 95
A-l ţine pe cineva ***meşii*** 95
A nu-şi da ***meşii*** 96, 130
A face ***meşteşug*** 48
A scoate (a striga) la ***mezat*** 76, 162
A vinde la ***mezat*** 76, 80
A cumpăra de la ***mezat*** 76, 80
Ziua la ***miaza*** *mare* 25
Într-o (pe) ***mică*** *pe ceas* 61
Pe ***mică*** *pe ceas* 61
Cu (fără de) ***minte*** 119
A (se) învăţa ***minte*** 119
A nu şti unde îi sînt ***minţile*** 37
A-şi aduna ***minţile*** 36
A-şi pierde ***minţile*** 134
A-şi ieşi din ***minţi*** 119, 134
A se face (a fi) de ***miraz*** 148
De ***miraz*** 148
A fi vrednic de ***miraz*** 148
A face pe ***mironosiţa*** 67
Cu (mare) ***mîhniciune*** 46
A tăcea ***mîlc(ă)*** 70
A-şi lua ***mîndaşul*** 58
A ***mînea*** *porcii la jir* 144
A se mîneca *de ziuă* 61
În zori la ***mînecate*** 61
De ***mînecate*** 61
A se ţine ***mînz*** 149
A umbla de-a ***mînzul*** 149
A rîde ***mînzărat*** 57
A-i cădea ***mîrlă*** *pe pîrlă* 58
A se face ***mîrlă*** 58
A da ***moanga*** 58
A-şi face ***moanga*** 58
A-ţi mînca ***moanga*** cu cineva 58
A nu fi (a nu avea) ***modru*** 72
Cu (la) ***modru*** 72
De ***modru****-n afară* 72
Nu-i ***modru*** *să...* 72
A rămîne (a ajunge, a ieşi) ***mofluz*** 76
A lăsa ***mofluz*** pe cineva 76
A face ***mofluz*** pe cineva 76
A sta ***mogîndău*** 58
A sta ***momondeţ (momondeaţă)*** 58
A ţine ***morţiş*** 61
A urla ***morţiu*** 61
De cînd cu ***moş*** *Adam* 123
A spune (a îndruga, a înşira) ***moşi*** *pe groşi (păroşi)* 123
De cînd cu ***moşii*** *verzi* 123
A strînge lumea ca la ***moşi*** 123
La ***moşii*** *cei verzi* 123
Din (de-a) ***moşi****-strămoşi* 123
A tăcea ***molcom*** 155
Munca *lui Sisif* 109
Muncă *silnică* 109
A se munci *cu gîndul* 109
A-l ***munci*** *dracul* 109
A pune la ***munci*** pe cineva 109
Cum e ***peşchirul*** *şi* ***mundirul*** 95, 138, 139
De cînd ***muscalii*** *cu coadă* 90
A cădea ***muscal*** *pe capul* cuiva 90
Vin ***muscalii*** 90
A da palme (ghionturi) ***muscăleşti*** 90
A prinde (de) ***muşteriu*** pe cineva 76

N

A ajunge cruce ***namiaz*** 31
A face (a pune, a da) ***nart*** 6, 76, 102
A tăia ***nartul*** 76, 104, 130
A fi cu ***nart*** 76, 102
A face ***nart*** la ceva 76, 102
A merge ***nata-plata*** 74
A umbla ***nata-plata*** 74
A lucra ***nata-plata*** 74
A da ***natra*** pe cineva 73
A-şi da ***natrele*** 73
A avea pe cineva *la* ***nazar*** 79, 80
A scoate de la ***nazar*** pe cineva 79
A face ***nazuri*** 79
A da ***năbuzna*** 72

***A năd**i din tei curmei* 133
A-l trece pe cineva *(toate)* ***năduşelile*** 37
A-şi face de ***năjit*** 74
A grăi cu ***năpaste*** 102
Cu ***năpaste*** 102
A-i sta ***năpaste*** cuiva 102
*A cădea (**a pica)** **năpaste*** cuiva 102
De ***năprasnă*** 12
***A se năpusti** în vorbă* 133
A lăsa ***năpustului*** 89
A (se) învăța cu ***năr**av* 69
A lua ***năr**avul* 69, 133
A fi cu ***năr**av* 69
A umbla pe ***năr**av de...* 69
Întru (pre, din) ***năr**av* 69
A prinde ***năr**av* 69
Om cu (de) ***năr**ăveală* 50
A doua ***născută*** 51
A călca ***năstrăpat*** 75
A da ***năvăloaca*** 83
A semăna în ***năvăloacă*** 83
A duce pe cineva ***năvăloaca*** 83
Cu ***neadormire*** 53
Ca ***nealtădată*** 52
***Neam** de **neamul** meu (tău* etc.*)* 118
Neam** de **neam 118
***A nebăga** în seamă* pe cineva (ceva) 52
***Nebăgat** în seamă* 52
***Nebăgător** de seamă* 52
A fi cu ***necădință*** 52
***Necum** că...(**Necum** să...)* 52
A întoarce (a învîrti) ***negoțul*** 60
De ***negoț*** 60
A fi în ***neiurea*** 53
Cu ***neîndemînă*** 52
De ***neîndurat*** 50
A se duce pe drum ***neînturnat*** 53
Ca ***nemaialtul*** 52
Cu ***nemilostivire*** 52
Cu ***nemiluita*** 52
De ***neplin*** 52
***Neprieten** de cap* 53
Pe ***nepusă** masă* 53
De ***netreabă*** 52
Din ***neştire*** 53
***Netegea** pe ipingea* 138, 160
A-i face ***netrai*** 53
A nu se da ***netezului*** 61
Viu şi ***nevătămat*** 160
A-şi căuta de ***nevoi*** 121
De ***nevoie*** 121
De (din) ***nevoia*** cuiva 121
A pune (a face, avea) (multă) ***nevoință*** 51
Cu (multă, mare, bună) ***nevoință*** 51
A pune ***nevoința** la...* 51
Cu (prin) ***nevoința*** cuiva 51
(A spune, a vorbi) vrute şi ***nevrute*** 52, 53
***Nezăbavă** vreme* 52
***Nice** leacă* 135
***Nice** care* 135
A (nu) avea nici o ***noimă*** 120
Fără (nici o) ***noimă*** 120
Cu ***noimă*** 120
A găsi ***noima*** 120

O

A-i spune cuiva ***oarzăn** (în față)* 60
A-l slobozi** din **oaste 60
A încăleca în ***oaste*** 60
A se ridica cu ***oaste*** asupra cuiva 60
A ridica ***oaste (oşti, oştire)*** 60
A prinde la ***oaste*** pe cineva 60
A** o **obîrşi cu cineva 70
A lăsa pe cineva *cu* ***oblanicul** la inimă* 73
A lua straița la ***oblînc*** 69
A-şi aduce ***obolul*** 91, 132, 161
A-şi da ***obolul*** 91, 136
A pune (a ascunde, a ține etc.*)* ceva *sub* ***oboroc*** 104
A pune lumina sub ***oboroc*** 104
A zăbovi (a sta) sub ***oboroc*** 104
A coase la ***oboroace*** 104
***Obraz** subțire* 35, 121
A ajunge ***obraz*** 35, 121
A ieşi (a scoate) la ***obraze*** 36
A fi cu ***obraze** subțiri* 36
A fi cu două ***obraze*** 36
A tăia din ***obricăriță*** cuiva 83
(În) de ***obşte*** 67
A plăti (a da) datoria cea de ***obşte*** 67
A-i ieşi cu ***ocaua** înaintea* cuiva 104
A umbla cu ***oca(ua)** mică* 104, 136, 162
A da ceva ***ocaua** lui Cuza* 105
A prinde cu ***ocaua** mică* 105, 136, 162
A căsca gura cît ***ocnița*** 69
A da cuiva (la ceva) ***ocoale*** 33, 134
A duce ***ogodul*** cuiva 69
A-i face cuiva ***ogodul*** 69
A i se frînge ***olul*** 31

Cal de ***olac*** 78, 130
A lua pe cineva *de* ***olac*** 78
În cai de ***olac*** 78
A da (a face) ***olat*** cuiva 79
Pentru ***onor****!* 32
De ***onor*** 32
În pace şi ***onor*** 32
A da ***onorul*** 32
A face ***onorurile*** *casei* 32
A alerga după ***onoruri*** 32
A fi din ***opincă*** 123
De la ***vlădică*** *pînă la* ***opincă*** 99, 123, 138
A pune (a ţine) pe cineva *la* ***oprealâ*** 69
A scoate pe cineva *din* ***oprele*** 69
La deal cu opintele şi la vale cu ***oprele*** 69
A pune ***oprelişte*** 67
A da ***orbiş*** 52
A orîndui *de moarte* pe cineva 67
A prinde în ***ortăcie*** 79
Ortul *mortului* 92
Tot doi bani (lei) şi un ***ort*** 92
A(-şi) da ***ortul*** *popii* 17, 20, 92
A cînta ***osanale*** 132
A face ***otac*** 80
A ajunge ***otrep*** *de vase* 31
Fără ***osebire*** 25, 135
A (nu) avea ***osebire*** 25, 135
Cu ***osebire*** 25
Osebit *de...* 25
A-şi face ***osînda*** 67
A purta (a-şi primi) ***osînda*** 67
La (în) ***osîrdire*** 67
Cu toată ***osîrdia*** 69
A-şi lua ***ostafcă*** 89
A-şi da (toată) ***osteneala*** 69
A fi rupt (frînt) de ***osteneală*** 69
A face ***osteneală*** 69
Pe ***osteneală*** 69
Plata ***ostenelii*** *dinţilor* 69
A umbla cu ***ostropeţul*** 69
A face ***otac*** 79
A lua în ***otcup*** 89
A-şi da ***otpustul*** 67
A da cuiva ***otpustul*** 67
A o lua cu ***otuzbirul*** 78
Cu ***otuzbirul*** 78

P

A-i da cuiva ***paiéle*** 98, 147, 160
A da (a face) ceva ***palancă*** *la pămînt* 79
A fi (a zăcea) ***palancă*** 79
Palmac *de pămînt (de moşie)* 112
O ***palmă*** *de loc (de pămînt)* 112
De şapte ***palme*** *în piept (în frunte)* 112
A măsura zilele cu ***palma*** 112
A face mai scurt (a scurta) pe cineva *de-o* ***palmă*** *(cu un cap)* 112
A ridica ***panahida*** 63
A-l apuca (a-l lua, a-l prinde, a-i veni) ***pandaliile*** 64
A umbla cu ***pantahuza*** 64
A ridica ***paos*** cuiva 60
A-i mînca cuiva ***paosul*** 60
A face ***paosul*** cuiva 60
A umbla (a călca, a merge) în ***papainoage*** 74
A ajunge un ***papugiu*** 44
Papugiu *de Bucureşti* 45
A se scălda în ***parale*** 93
A-şi întoarce ***paralele*** 93
Nu face nici o ***para*** *chioară* 93
A face pe cineva *de două (de trei)* ***parale*** 93
Pînă într-o (la o) ***para*** 93
A lua pe cineva *la trei* ***parale*** 92, 133
De două (trei) ***parale*** 6, 93, 161
A lega ***paraua*** *cu zece noduri* 93
A trăi ca ***paraua*** *în punga săracului* 93
A nu avea ***para*** *de ştreang* 93
A lăsa pe cineva *într-o* ***para*** 93
A nu avea (nici o) ***para*** *chioară* 93
A fi plin de ***parale*** *ca cîinele de purici* 93
A scurma ***paralele*** *în pungă* pe cineva 93
A şti cîte ***parale*** *face* cineva 93
A-şi cheltui (a da) ***paraua*** *de anafură 93*
Luat din ***paralie*** 47
A vinde (a cumpăra) cu ***paralîcul*** 44
Cu ***paralîcul*** 44
A o şterge ***paralîc*** 44
A-i fi cuiva ***paraxin*** 64
A-i veni cuiva ***paraxin*** 64
În (de-o) ***parigorie*** 64
A da (a pune) ***parolă*** 109
A (-şi) da ***parola*** *de onoare* 109
A aduce (a bate) ***parola*** 109
A se ţine de ***parolă*** 109
A-şi ţine ***parola*** 109
Pe ***parola*** *mea* 109
La un ***pas*** 112
*Nici de****-un pas*** 112
La doi ***paşi*** 112
A-şi pierde ***pascalia (pascaliile)*** 63

A călca (a merge) în (pe) ***pasurile*** cuiva 33, 130, 133
A dormi ca un ***paşă*** 99
A sta ca ***paşa*** *al diului* 99
Ca un ***paşă*** 99
A ***paşte*** *păcatul (moartea, primejdia)* 108
A ***paşte*** *vîntul* 108
A da (a cădea, a ajunge, a gusta) în ***pataramă*** cuiva 60
A şti ***patarama*** cuiva 60
A lega ***păcile*** 37
A se întinde în ***pălişul*** *soarelui* 69
A lua (în) ***păliş*** *peste* cineva 69
A păpa ***părăluțele*** cuiva 93
A aduna (a strînge) ***părăluțe*** *albe pentru zile negre* 93
A face ***părăluțe*** 93
A se pune în ***părîngă*** cu cineva 59
În ***părîngă*** 59
(De-a) ***părînga*** 59
A-l lua la ***păruială*** pe cineva 49
A trăi cu ***păstru*** 64
La ***păstru*** 64
A-i fi cuiva *de* ***păzeală*** 50, 130, 135
A*-şi* ***păzi*** *treaba* 123
A*-şi* ***păzi*** *calea (drumul)* 123
În ***peana*** cuiva (a ceva) 27
A-şi pune ***pecețile*** 24
A trage cuiva *un* ***perdaf*** 78
A da ***perdaf*** 78
A da ***pergheluri*** 79
În ***perilipsis*** 63
A lua pe cineva (ceva) *în* ***periplizon*** 65
A o da după ***persic*** 64
A da (a aduce) pe cineva ***peşcheş*** cuiva 103, 136
Cum e ***peşchirul*** *şi* ***mundirul*** 95, 138
Bani ***peşin*** 93
A-i face de ***petrecanie*** 45
A se petrece *din lumea noastră (din această lume)* 124
A petrece ceva *din mînă în mînă* 124
A*-şi* ***petrece*** *ochii la...* 124
A pica în ***petrecere*** 121
A petrece ceva *din mînă în mînă* 124
A*-şi* ***petrece*** *ochii la ...* 124
A se petrece *(din această lume)* 124
A ***pica*** *pe* ***ospețe*** 139
A-i ***pica poclon*** 139
A-i ***pica paloşul*** 138
A trăi pe ***picior*** *mare* 112
A fi pe ***picior*** *de egalitate (pe acelaşi picior)* 112
A da ***pieptiş*** 52
A se dice la ***pierzanie*** 45
A-şi pune viața ***întru pierzare*** 44, 60
De ***pierzare*** 60
A da ***pierzării*** 60
În ***piezi*** 36
A grăi peste ***piezi*** 36
În ***piezi*** *buni* 36
În ***piezi*** *răi* 36
A tunde pe cineva ***pilug*** 46
A-l scoate din ***pită*** pe cineva 131
A fi cu ***pita*** *şi cuțitul în mînă* 64
A băga (a pune) pe cineva *în* ***pită*** 63, 133
A mînca ***pita*** cuiva 63
A fi într-o ***pită*** 63
Se mănîncă şi ***pita*** *lui* ***vodă*** 63
Unde şi-a pierdut surdul ***pitacul*** *şi mutul colacul* 91, 136
A nu rămîne c-un ***pitac*** 91
Pitacu*-dracului* 92
A merge (a umbla) în (cu) ***pițărăi*** 72
De-a ***piținaia*** 32
A se pune (a se lua) în ***pizmă*** cu cineva 69
A se pune în ***pizmă*** 69
A prinde ***pizmă*** 69
A avea ***pizmă*** pe cineva 69
A face cuiva *în* ***pizmă*** 69
A ține ***pizmă*** pe cineva (cuiva) 69, 129, 133
A arunca ***pizmă*** 69
În ***pizma*** cuiva 69
A se băga ***pîndar*** *la cimitir* 67
Pînă-n ***pînzele*** *albe* 151
A aduce ***pîră*** 68
A porni ***pîră*** *minciunoasă* 68
A se duce cu ***pîra*** 68
A băga ***pîră*** după cineva 68
A da în ***pîră*** pe cineva 68
A porni ***pîră*** *de vinovăție* 68
A se ridica cu ***pîră*** asupra cuiva 68
A avea ***pîră*** cu cineva 68
A se băga în ***pîră*** cu cineva 68
Cît a sta un ***pîrcălab*** *în rai* 98
A ieşi ***pîrîş*** asupra cuiva 51
A sta ***pîrîşeşte*** 45
A-l apuca pe cineva ***pîrțagul*** 46
Să te cam mai duci ***pîrlea****!* 74
Ține-te (tunde-o, întinde-o) ***pîrleo****!* 74

A se duce ***pîrlii*** 74
A fi la bunul ***plac*** 135
După bunul ***plac*** 135, 161
Pe (după) ***plac (placul*** cuiva) 50
A da ***plaiul*** cuiva 114
A rămîne ***platcă*** 75
A pune ***platcă*** *peste* ***platcă*** pe cineva 75
A pune (a face pe cineva*)* ***platcă*** 75
A intra ***platcă*** 75
A se lăsa ***plavie*** 69
A face pe cineva (ceva) ***plavie*** 69
A lua pe cineva ***plean*** 69
A lua pe cineva în pleasnă 69
A face ***pleaşcă*** 74
De (pe) ***pleaşcă*** 74
A umbla în (după) ***pleaşcă*** 74
A căuta ***pleaşcă*** 74
A da o ***pleaşcă*** 74
A duce (a aduce, a trimite etc.) pe cineva ***plocon*** cuiva 103
A-i pica ***plocon*** cuiva 103
A mîngîia ***plosca*** 74
A fi cu ***plosca*** *în nas* 74
A umbla cu ***plosca*** *la nas* 74
Spălătură de ***plosca*** 74
A umbla (a purta) cu ***plosca*** *cu minciuni* 17, 74
A purta ***plosca*** *cu minciuni* 74
A se duce (a veni) cu o ***ploscă*** 74
A scăpa laba-n ***ploscă*** 74
A ridica un ***pocal*** 85
Bun de ***pocinog*** 110
A-i face ***pocinog*** 110
A număra ***podinele*** 89
A vorbi ***pre podobie*** 67
A bate ***podurile*** 115
Par'că are ***pohoială*** *pe ochi* 68
A-i lua ***pohoielele*** *de pe ochii* cuiva 68
A da ***pojar*** 110, 132
A sta (a cădea, a zăcea) ***polog*** 73
A lăsa (a pune) ***polog*** 73
Nici ***pomeneală*** *(de...; să...)* 49
A ajunge de ***pomina*** *lumii* 50
A (i) se duce (a-i merge) ***pomina*** 50, 69, 129, 133
Nici ***pomină*** 50
De ***pomină*** 50
A se face (a ajunge) de ***pomină*** 135
A pune ***ponos*** cuiva 69
A se arăta cu ***ponos*** 69
A-i purta cuiva ***ponos(ul)*** 69, 160
A pune în (întru) ***ponos*** pe cineva 69
A-i atîrna vreun ***ponos*** *de coadă* 69
A-şi face ***ponos*** cu cineva 69
A trage ***ponoase*** 69
A se duce (a merge, a veni) pe ***ponoslu*** la cineva 71
La ***pont*** 121
A pune ***pont*** 121
A face ***popas*** 154
A pune pe cineva *la* ***popreală*** 50, 67
A umbla în ***poghiazuri (podghiazuri)*** 81
A face ***poghiazuri*** 81
A slobozi poghiazuiri 81
A număra ***podinele*** 89
Popreala *gardului* 67
A se duce la ***pornealã*** 48, 135
A fi în ***pornealã*** 48
A merge (a pleca, a ieşi, a se duce) în (la) ***pornealã*** 49, 135
A o lua în ***pornealã*** 49, 135
De (după, pe) ***poruncealã*** 50, 135
A-i lua ***posluşul*** cuiva 70
A-i tăia ***posluşul*** cuiva 70
A cădea ***posmol*** 132
Cale de-o ***poştă*** 113, 162
De la o ***poştă*** 113
A da de ***potcă*** 70
A băga vinovatul în ***potcă*** 69
A lua ***poteceua*** *înapoi* 74
A face o ***poteră*** 74
A pleca în ***poteră*** 74
Piatră de ***poticnitură*** 49
Din alte ***potoape*** 33
Cu ***potrivealã*** 49
A băga în ***potroc*** 89
A da ***povăţ*** 31
A fi ***povară*** cuiva 104
A-şi duce ***povara*** 104
A pune ***povaţă*** pe cineva 81
A duce (a lua) în ***povod*** 89
A da ***povod*** 89
A duce (a lua etc.*) un cal în* ***povod 89***
A lua în ***povod*** 89
A(-i) da cu ***praftoriţa*** 69
A pune (a rîndui) ***pravilă*** 67
Peste ***pravilă*** 67
După ***pravilă*** 67
A se purta după ***pravilă*** 67
A călca ***pravila*** 67, 133

A bate în (la) ***pravilă*** 67
A se face ***praviştе*** 45
A face ***prădăciune*** 46, 135
A nu-i mai ajunge (nici) cu ***prăjina*** *la nas* 104
A scoate în ***prăjină*** 104
A lua cu ***prăjina*** 104
A paşte pe cineva *cu* ***prăjina*** 104
A striga (a ţipa, a urla) de ***prăpădenia*** *pământului* 45
Prăpădenia *pământului (lui Dumnezeu)* 45
A da cuiva *de* ***prăvăț*** 69
A se face ***prăvişte*** 45
A face ***prăznuire*** 67
Fără (de) ***precurmare*** 53
Cu ***(pre)podobie*** 67
A vorbi ***pre podobie*** 67
De ***pre proizvolenie*** 5
A se uni ***pre*** *un cuvînt* cu cineva 26
Pre *legea mea* 26
A da bani ***pre*** *camătă* 26
Pre *sub cumpăt* 26
Mai ***prejos*** 53
Cu ***prepodobie*** 53
A cădea în ***prepus*** 60
A fi în ***prepus*** 60
A da ***prepusuri*** 60
În ***prescurt*** 53
A umbla cuiva *cu* ***pricazul*** 69
A face cuiva (la ceva) ***pricaz*** 69
A-i sta cuiva *cu (în)* ***price*** 69
A se pune de (la) ***price*** 69
A grăi de ***price*** 69
A-i căta ***price*** 69
De ***price*** 69
A avea ***price*** 69
A-i veni la ***pricopseală*** 63
A lua (a avea, a da) pe cineva *pe (spre)* ***pricopseală*** 63
A*-şi* ***prididi*** *plînsul* 70
A strica ***prieteşugul*** 48
A avea obraz de ***prieteşug*** 48
A bea cu ***prigorii*** 69
Fără (de) ***prihană*** 67, 133
A-i arunca (a-i zice) ***prihană*** cuiva 67
Fără ***prihănie*** 45
Cu (de) (mare) ***priință*** 69
A fi cuiva *cu* ***priință*** 69
A *i* ***se prilegi*** cuiva *moarte(a)* 70
Bun de ***pripas*** 69
A lăsa de ***pripas*** pe cineva 69
A cădea de ***pripas*** 69
A lua (a prinde) de ***pripas*** 69
De ***pripas*** 69
De ***prisoseală*** 50, 64
Cu ***prisosire*** 50
A trage la ***pritoc*** 69
A sta (a se afla) în ***privеală*** 49
A ieşi în ***privеală*** 49
A face ***privеală*** 49
În ***privеală*** 49
Într-o ***privință*** 51
A pune în ***privită*** 69
A face (a da) ***proaşca (proaşcă)*** *în (înspre, prin)* 74
A veni (iar, iarăşi) la ***prochimen*** 63
A aduce pe cineva *la* ***prochimen*** 63
De bun ***proeresul*** cuiva 44, 64
Din (cu) bun ***proeresis*** 44, 64
A lăsa la (bun) ***proeresisul*** cuiva 64
A se pune ***proptă*** 69
A sta în ***propta*** cuiva 69
În ***propta****...*69
A puia *capul (urechile)* 60
A pungi *gura (buzele)* 65
A se face luntre şi ***punte*** 115
Colac peste ***pupăză*** 119, 162
A purcede *de veste* 61, 133
A purcede *către Domnul* 61
A purcede *dintru această viață* 61
A purcede *în (spre) risipă (răsipă)* 61
A purcede *grea (îngreunată)* 61
A fi (a sta) ***purcoi*** 59
De ***purtală*** 49
Purtătură *de grijă* 49, 135
De-a ***pururi*** 61
A puşca *în lună* 25
A se duce (a fugi) ca ***puşcat*** 25
Puternicios *din avuție* 50
A fi cu ***putință*** 135, 161
A-i sta cu ***putință*** 51
Asta-i peste ***putință*** 51

R

A trage ***raful*** *pe roată* 84
Cu ***raita*** *în sus* 72
A da (a trage) o ***raită*** 72
A-l tăia pe cineva *la* ***ramazan*** 78
A face ***ramazan*** 78
A păstra ***rancună*** 25

A lua pe cineva *la* ***rapanghel (rapanghele)***65
A da pe cineva *în* ***rapanghel*** 65
A da ***rasol*** 149
A se hrăni cu ***răbdări*** *prăjite* 37
A mînca ***răbdări*** *prăjite* 37
A însemna la ***răboj*** 102
A trăi pe ***răboj*** 102
A scoate pe cineva *din* ***răboj*** 102
A-(şi) ieşi (a scoate pe cineva*) din* ***răboj*** *afară* 102
A i se uita cuiva ***răbojul*** 102
A lua (a da) pe ***răboj*** 102
A cresta pe ***răboj*** 102
A pierde ***răbojul*** la ceva 102
A crede după ***răboj*** 102
A şterge de pe ***răboj*** 102
Ca pe (după) ***răboj*** 102
A-l apuca ***răcorile*** pe cineva 37
A merge cu ***răpuşia*** 47
Cu ***răpuşie*** 47
Pe ***răpuşie*** 47
A avea seu la ***rărunchi*** 29
A umbla ***sambura*** 144
A se bucura din ***rărunchi*** 29
A ofta din ***rărunchi*** 29
Din fundul ***rărunchilor*** 29
A i se rupe ***rărunchii*** *de milă (mîhnire)* 29
A lega pe cineva *în* ***răscol*** 68
A trece peste ***răscoale*** 69
A lua pe cineva *în* ***răspăr*** 54
În ***răspăr(ul)*** 54
A-i merge în ***răspăr*** 54
Într-un ***răsuflet*** 53
Cu ***regulateță*** 50, 135
Cu ***repejune*** 47
A-şi ieşi din ***rezon*** 86
A pune pe cineva *la* ***rezon*** 86
A avea ***rezon*** 87
În ***risipă*** 110
A face ***risipă*** 110
A pune în ***rizic*** 24, 135
De ***rînd*** 118
A-şi avea ***rînduiala*** *sa* 49
A da ***roate*** 34
Ca pe ***roate*** 34, 129
A fi cu trei ***roate*** *la car (căruță*) 35
A-i lua cuiva ***roatele*** *de la sanie* 35
A merge ca pe ***roate*** 35, 134
A pune ceva *pe* ***roate*** 35, 134, 138
A pune cuiva *bețe în* ***roate*** 6, 17, 134, 162
Pe ***romanie*** 47
A lua pe cineva *la* ***rost*** 17, 18, 155
Pe de ***rost*** 107
De-a ***rostul*** 107
A avea ***rostul*** *de aur* 107
A învăța de-a ***rost****(ul)* ceva 107
A şti pe de ***rost*** 107
A spune pe de ***rost*** 155
A face ***rubar*** *(****rubăr****)* 79
A trage la ***rubedenie*** 26
A (se) rumpe *rîndurile* 26, 135
A (i se) ***rumpe*** *sufletul* 26
A rupe *prețul (tîrgul, tocmeala* etc.*)* 51*,* 122
A rupe *legea* 122
A rupe *sfat* 122
Ruptoarea *prețului* 51

S

A vinde apă ***sacagiului (la sacagiu)*** 45
A face ***saftea*** cuiva 76
A avea urechi de ***saftian*** 77

A-l apuca ***samca*** pe cineva 83
A ajunge (lupul) ***sameş*** *la oi* 98
De (cu) ***saţiu*** 135
A-i trage cuiva *o* ***săceală*** 50
Nici ***sămuială*** *de-aşa!* 49
Pînă în (la) ***săvîrşie*** 47
A aduce la (în, întru) ***săvîrşire*** ***(săvîrşit)*** 124
Fără de ***săvîrşire*** 47, 124
Fără ***săvîrşit*** 47
A ieşi la ***săvîrşit*** 47
A alunga (a cobirî, a scoate, a arunca) din ***scaun*** 118
De ***scaun*** 118
A ridica)a urca, a sui) din ***scaun*** 118, 132
A (se) pune (a (se) aşeza, a (se) urca, a (se) ridica, a veni, a intra) în (la, pe) ***scaun*** 118, 155
Cu ***schepsis*** 63
A lua (a îmbrăca) ***schima*** *călugărească (monahală, monahicească)* 63
A dezbrăca de ***schima*** *călugărească* 63
A mînca ***schimbeaua*** 77, 130
A se face (a fi făcut) ***scoabă*** 69
Gras ca ***scripca*** 89
Par'că-i ***scripca*** 89
A fi prima ***scripcă*** 89
A se potrivi ca ***scripca*** *cu iepurele* 89

(A fi) ***scump*** *la vedere* 110
(A fi) ***scump*** *la rîs (la vorbă)*109
A-şi scumpăra *mînia* 25
Cu ***scumpătate*** 50
A (se) băga (a (se) pune, a (se) ţine) la ***scutealã*** 50, 60
A ajunge la ***selamet (selemet)*** 77
A ieşi la ***selamet*** 77
A scoate la ***selamet*** pe cineva 77
După ***semuire****...* 25
Cu (tot) ***seriosul*** 125
A lua pe cineva (ceva) *în* ***serios*** 125
În ***servicie*** 47
A nu şti cîte ***parale*** *face* ***sfanţul*** 92, 139
A nu avea nici un ***sfanţ*** *(în pungă)* 6, 92
A-i arăta cuiva *cîte* ***parale*** *face* ***sfanţul*** 92
Pînă la ultilmul ***sfanţ*** 92
A nu plăti (a nu face) nici un ***sfanţ*** 92
A se face ***sfarog*** 69
A *o* ***sfecli*** 64
A *i* ***se sfeti*** cuiva ceva 70
A *i* ***se sfeti*** *rău* 70
Cu ***sfiiciune*** 46
Fără ***sfiinţă*** 51, 135
A lua ***sfîrşenie*** *de...* 45, 135
Pe ***sfîrşite*** 33
A da cu ***sictir*** 77
A lua pe cineva *la (cu)* ***sictir*** 77
A da (cu, un, cu hai) ***sictir*** cuiva 77
A lua pe cineva *la* ***sictirit (sictireală, sictireli)*** 75
A siguripsi *vama* 44, 64
A lua cu ***sila*** 110, 154
Cu de-a ***sila*** 162
Cu (mare) ***silă*** 110
În ***silă*** 110
A-şi da ***silinţele*** 134
În (cu, prin, de) ***silnicie*** 47
De ***sinene (sineşi)*** 38
A fi (a intra, a se tocmi etc.*)* ***slugă*** *fără (cu)* ***simbrie*** 100
A prinde de ***sîmbră*** 71
A (se) prinde în ***sîmbră*** 71
A se sîmcela *de ziuă* 61
Pe ***slavonie*** 47, 135
Pînă în ***slăvile*** *cerului* 134
A fi ***slobod*** *la (de) gură (limbă)* 73
A da cuiva *frîu* ***slobod*** 73
Cu ***sloboda*** 73
A rămîne pe voia ***slobodă*** a cuiva (a ceva) 73
Cu inima ***slobodă*** 73
(A avea) mînă ***slobodă*** 73
A-şi da (lua) ***slobozenie*** 73
A avea ***slobozenie*** 44, 73
Cu ***slobozenie*** 73, 135
A slobozi *glas* 73
A slobozi *frîul* 73, 129, 133
A slobozi făgăduinţă 73
A slobozi *poruncă* 73
A nu-l slobozi pe cineva *inima să...*73, 133
A (-i) slobozi *de sînge* cuiva 73
A slobozi *în casă* 73
A-şi slobozi *limba* 73
A slobozi *pîrjol* 73
Slobozire *în casă* 73
A avea ***slovă*** *frumoasă* 68
A cunoaşte (a şti) ***slovele*** 68
A ajunge ***slugă*** *la măgar* 100
(A fi) slugă *la doi stăpîni* 100
A face (a sta) ***sluj*** 81
A scoate ***smagul*** din cineva 85
A lăsa la ***smintealã*** 49
A da ***snaga*** *dintr-însul* 74
A da de ***smintealã*** pe cineva 123
A trage la ***soamne*** 33, 134
Ironia ***soartei*** 36
A ţine un ***sobor*** 109
A da ***socotealã*** 49
Trei lulele, trei dughene, capul plin de ***socotele*** 35, 49
Cu ***socotinţă*** 51
Fără ***socotinţă*** 51
A trece prin ***socotinţa*** cuiva (ceva) 51
A face ***socotinţă*** 135
A da ***sol*** 67
A-şi da ***solia*** 67
A ajunge în ***solii*** 67
A i se împlini ***sorocul*** cuiva (la ceva) 67, 155
(Pe) la ***soroace*** 67
A sfinţi ***sorocul*** 67
A aduce la ***soroc*** 67
A intra în toate ***spaimele*** 37
Cu ***spanga (şpanga)*** 89
A lua (a a duce) pe cineva *între* ***spăngi*** *(în* ***spangă)*** 89
A-şi spăşi *păcatele* 67
A băga în (toţi) ***sperieţi(i)*** 28
A-i umple de ***sperieţi*** 28
A se găti (a fi) ***spilcă*** 83
A trăi pe ***sponci*** 89

Pe ***sponci*** 89
A mînca pe ***sponci*** 89
A şedea (ca) pe ***sponci*** 89
A-l spurca *pupăza* pe cineva 60
A spurca *cum îi vine la gură* 60
A fi ***spurcat*** *la gură* 60
A avea gură ***spurcată*** 60
A face ***sprafcă*** *(****şprafcă****) din... (de...)* 89
A se da în ***stambă*** 110
A fi om cu ***stare*** 150
A nu-i ajunge cuiva *cu* ***strămurarea*** *la nas* 60
Neam de ***străneamul*** *meu* 54
Din ***străputeri*** 54
Din ***strătimp*** 54
A face ***stricăciune*** 46
A purta în ***stroi*** 89
A bate la ***stroi*** 89
A da ***stupai*** 70
A se prinde ***surate*** 60
A face (a duce) ***surghiun*** 76**,** 155
A merge (a se duce) ***surghiun*** 76, 79, 162
A da cuiva (la cineva) ***surghiun*** 76
A da în trîmbiţe şi în ***surle*** 121
Cu ***surle*** *(şi trîmbiţe, tobe, trompete* etc.*)* 121

Ş

Pe ***şabac*** 77
A face (a umbla cu) ***şahăr-mahăr*** 85
A rîde cu ***şalîc*** 44
A fi căzut din ***şariglă*** 72
În ***şatrange*** 78
A-şi face ***şăncălii*** 85
Cît o ***şchioapă*** *(de-o* ***şchioapă****)* 112
A fi înalt de-o ***şchioapă*** 112
(Sînt) ***şerbul*** *dumitale (dumneavoastră)* 100
A fi cu ***şerpar*** *de ață* 97
Fără (cu) ***şezămînt*** 51
A da ***şfară*** *în ţară* 132, 137, 142, 158, 160, 161
A se duce ***şiba*** 84
A da prin ***şireag*** 27
A pune pe ***şireag*** pe cineva 27
A merge ***şleau*** 81
Pe ***şleau*** 81
A vorbi (a spune) pe ***şleau*** 81
A da pe ***şleau*** 81
A ţine ***şleahul*** cuiva 24
A face (a umbla, a se lua după cineva*) cu* ***şoalda*** 86
A face ***şorţ*** 86
Cu ***şoşele*** *cu momele* 142
A duce (a umbla) cu ***şoşoane*** *(****şoşonele****)* 87
A şpărgălui *pămîntul* 61
A da pe cineva *prin* ***şperlă*** 74
A fu pus la ***şpiţ*** 85
A face ***şprafcă*** *(sprafca)* 89
A sta la ***ştafet*** 31
A umbla cu ***ştafeta*** 88
A duce (a trimite) ***ştafeta*** 88
A-i veni roata la ***ştirbină*** 69
A pune la ***ştraf*** pe cineva 84
A fi pus la ***ştraif*** 84
A umbla ca un ***ştreaf*** 24
A lătra ca o ***şuflă*** 85
A se ţine ***şugă*** de cineva 73
A da (a fi) de ***şugubină*** 67, 129, 133
A nu fi de ***şuguială*** *cu...* 49
A mînca de-a ***şupa*** *(de* ***şupă****)* 85

T

Cu ***tahmin (uri)*** 76
A intra în ***tain*** 77
A-şi da ***tainul*** *său* altcuiva 77
A-şi lua ***tainurile*** *şi* ***merticurile*** 139
A îngropa cu ***talerul*** pe cineva 92
Taler *cu două feţe* 92
A se înfrupta din ***talerul*** cuiva 92
(A fi) ***taler*** *cu două feţe* 92
A face ***tali*** 79
A trage la ***talion*** pe cineva 86
A bate la ***talpe*** 35
Din ***talpe*** *pînă în cap* 134
A sta pe ***tandur*** 79
A sta ***tanto*** *pe* ***tanto*** 88
A umbla cu ***tasul*** 77
A se lăsa ***tăgîrţă*** 64
A fi cuţit cu două ***tăişe*** 33, 134
A lua în ***tărăboanţa*** pe cineva 72
A-şi lua ***tărăbuţele*** 79
A da (a lua) pe cineva *în (la, prin)* ***tărbacă*** 75
A pune ***tărbaca*** pe cineva 75
A (-l) trece din gură în gură ca cîinii prin ***tărbăceală*** 50
A da (a lua) în ***tărbăceală*** 50
A nu face ***tărşag*** 130
Pentru aşa tocmeală, aşa ***telal*** 98
Nici car, nici ***teleguţă*** 68
A umbla ***teleleu*** *(tănase)* 72
A face (a bate) ***temenele*** 79
A trece ***teslim*** 79

A da (a face) ***teslim (teslimat)*** 79
A-şi lua ***teşcheraua*** 79
A-i da ***teşchereaua*** cuiva 79
Cu gîndul (cam) la ***teşilă*** 83
A ajunge la ***tibişir*** 78
Cu (fără) ***ticneală*** 50
A da cu ***tifla*** 65
În alți ***timpi*** 32, 129, 130, 133
În doi ***timpi*** *şi trei mişcări* 6, 17, 32, 129
Din toți ***timpii*** 133
Pe la ***timpi*** 32
A scoate din ***tină*** pe cineva 69
A tinde *cursa (laţul)* cuiva 25, 124
A tinde *dreapta* pentru cineva 24, 125
A tinde *masa 5*
A vorbi în ***tîlcuri*** 6, 68
A ieşi în (întru, la) ***tîmpinarea*** cuiva 24
A bate în ***tîmpine*** 69, 157
A se tîmpla *în* ***prăvite*** 25
A-i fi cuiva ***tîngă*** după ceva 70
A da cuiva (la ceva) ***tîrcoale*** 19, 75
Gras ca ***tîrnul*** 69
A*-şi* ***tîrpi*** *vorba* 70
A face ***tîrşag*** 132
A se duce pe ***tocmală*** 27
Nu încape ***tocmală*** 27
Cu (în, din) ***toptanul*** 77
Cu ***topuzul*** 76
Cu (întru) ***totuluş*** 37
A face cuiva ***trampa*** 76
A tratarisi *amor* cu cineva 44
A trăgăna *viaţa* 5, 26
A*-şi* ***trăgăna*** *traiul* 26
A trăgăna *la vreme* 26
Printr-o ***trăsură*** *de condei* 50, 124
A da (a umbla, a fugi) în ***treapăd (trepete)*** 60
Din ***treapădul*** *cailor* 60
A-şi face ***trebile*** 34
A-şi vedea de ***trebi*** 34
A sta ***trebile*** *baltă* 34
A se apuca de ***trebi*** 34
A nu-şi (mai) vedea capul de ***trebi*** 34, 134
A-i merge cuiva ***trebile*** *strună* 34, 134
A pune cîrlig unei ***trebi*** 33
A avea ***trebuinţă*** 51
A se trece *din pahare (din băut)* 124
A se trece *cu firea* 124
A trece *măsura* 124
A-şi da (a-şi aduce) ***tributul*** 103
A plăti naturii ***tributul*** 103, 162
A face (ca pe o) ***troacă*** *de porci (cîine)* pe cineva 84
A (nu) face ***trudă*** 70, 154
Fără de ***trudă*** 70
De ***trudă*** 70
A se trudi *de naştere* 109
În (spre, ***pre****)* ***trufă*** 24, 135
Un ***ort****, un* ***zlot****, un* ***tult*** *şi o oală de unt* 93
A pune la ***tumurlac*** 79
Pe ***turcie*** 47
Nici turc, nici ***turlac*** *(ia un fleac)* 79

Ţ

A rămîne (cu ochii) ***ţaglă*** 85
A fi cu ochii la ***ţaglă*** 85
A se pune (rău) cu ***ţara*** 118
A pune ***ţara*** *la cale* 118
A trage (a face) ***ţăncuşa*** 85
A da (cu) ***ţărna*** *în ochii* cuiva 26
A ieşi (a scoate) la ***ţeft*** 85
A mulge laptele ***ţerii*** 276
A fi cu ***ţestul*** *în spate* 59
A fi cu ***ţestul*** *în cap* 59
A pune ***ţestul*** *în cap* cuiva 59
A umbla cît ţine ***ţestul*** 59
A se face ***ţimir*** *la lume* 99
A da ***ţirculare*** 24
A sări de pe ***ţîncuş*** 71
A fi lovit cu mîneca ***ţundrei*** 96
A se face ***ţuşcă*** 74
A sta (a se ridica) ***ţuţurug*** 46

U

(În) ***uibul*** *locului* 61
A umbla (a cutreiera) ***ulițele*** 28
A-şi lua picioarele (călcîile) de-a ***umere*** 35
De-a ***umere*** 35
A suna într-o ***usnă*** 69
A bate ***uşele*** 35

V

A lua la ***vale*** 150
A (-şi) lua ***valea*** 120, 150
De-a ***valma*** 19, 89
A juca (a suci) în ciur fără ***văcălie*** pe cineva 69
A ieşi la ***văpsea*** 28
A da peste calul ***vătafului*** 82, 98
A şedea (uitată) ca fata ***vătămanului*** 98
Loc de ***veci*** 33

*(A dormi) somnul (cel) de **veci*** 33, 133, 134
*Pe **veci*** 33
*În **veci** de **veci*** 17, 129, 134
*În **vecii vecilor*** 6, 33, 129, 134, 160
*De **veci*** 32
*Casă (lăcaş) de **veci*** 32
*A ieşi la **vedeală*** 49, 130
*În (la) **vedeală*** 130
*A rămîne **veşca*** din cineva 83
*A fi trecut prin ciur şi prin **veşcă*** 83
*A-(i) face **veleatul*** cuiva 70
A i se umple (a-i veni, a-i sosi) cuiva ***veleatul*** 70, 133
*A i se împlini **veleatul*** cuiva 70
A-i trece cuiva ***veleatul*** 70
*A juca **verbuncul*** 85
*A umbla cu (a face) **vicleşug*** 48
*În **vileag*** 21, 72
*În **vileagul** vîntului* 72
*Cîtu-i (pînă-i) lumea şi **vileagul*** 72
*A da (a ieşi, a scoate) în **vileag*** 19, 72, 133
*A scălda în **vinars*** pe cineva 85
*A se duce să **vînză** fasole în ziua de Paşti* 39
*A fi tare de **vîrtute*** 28
*De la **vlădică** la **opincă*** 98, 138
*A blagoslovi cu amîndouă mîinile ca **vlădicii*** 97
*A ajunge din **vlădică** popă* 97
*A pune pe **vodă** în **scaun*** 97
*A nu-i păsa nici de **vodă*** 97
*A mînca (din) **pita** lui **vodă*** 97
*A se plimba ca **vodă** prin lobodă* 97, 160
*A lăsa pe **vodă** departe* 97
*A da (a trage) cu **volocul*** 89
*A face **voroavă*** 83, 132, 154, 156
*A fi scurt la (în) **voroavă*** 83
*A purta cu **voroave*** pe cineva 83
*Pe (în, întru) scurtă **voroavă*** 83
*Curgere de **voroavă*** 20
*Din **vremi** apuse* 34

Z

*A-i trage un **zabrac*** cuiva 70, 133
*A face (un lucru) **zapt*** 80
*A vedea cu ochii **zavistnicului*** 70
*A fi **zăbavnic** la grăire* 70
*A face **zăbavă*** 70
*A da **zăgneată** focului 70, 89*
*A da **zăgnete** 70*
*A fi **zăitin** pe apă* 74
*A-şi lăsa pielea **zălog*** 70
*A-şi **zămorî** foamea* 70
A pune cuiva ***zbanțul** la gură* 83
*(Pentru un păduche) nu arde **zeghea*** 96
*A face **zîmbre*** 81
*Cot de-un **ort** şiață de-un **zlot*** 92, 139
*Un **ort**, un **zlot**, un **tult** şi o oală de unt* 92, 139
*A nu plăti nici un **zlot** (rău) în ochii* cuiva 92
*A nu face nici un **zlot*** 92
*A (se) face **zob*** 73
*A (se) ține **zob*** 73
*A face **zvoană*** 31